

אגרות התנאים

כרך שני — חלק שני.

מאת

הד"ר ר' בנימין זאב בכה.

מתרגם מגרמנית ע"י

א. ז. רבינוביץ.

מהדורה שניה.

הוצאת "דביר".

פְּאַרְטֵי חֻמְאַ

אַרְטֵי חֻמְאַ

220

אַרְטֵי חֻמְאַ

אַרְטֵי חֻמְאַ

אַרְטֵי חֻמְאַ

לוח הפרקים של כרך שני חלק שני.

<p style="text-align: center;">פרק ארבעה עשר.</p> <p>91 . א. ר' אלעזר ב"ר שמעון .</p> <p>96 . ב. ר' ישמעאל ב"ר יוסי .</p> <p>99 . ג. ר' אלעזר ב"ר יוסי .</p> <p>102 . ד. ר' מנחם ב"ר יוסי .</p> <p>103 . ה. ר' אזורימוס ב"ר יוסי .</p> <p>104 . ו. ר' יוסי בן יהודה .</p> <p style="text-align: center;">פרק חמשה עשר.</p> <p>106 . ר' שמעון בן אלעזר .</p> <p>116 . ששה עשר. ר' נתן .</p> <p>128 . שבעה עשר. ר' יהודה הנשיא</p> <p style="text-align: center;">שמונה עשר. בני דורו של</p> <p>152 . ר' יהודה הנשיא</p> <p>153 . א. ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא</p> <p>154 . ב. ר' שמעון בן מנסיא .</p> <p>157 . ג. ר' יהודה בן לקיש .</p> <p>158 . ד. ר' פנחס בן יאיר .</p> <p>161 . ה. ר' אלעזר הקפר .</p> <p>163 . ו. בר קפרא .</p> <p>177 . ז. ר' חייא .</p> <p>184 . ח. ר' שמעון בן הלפתא .</p> <p>189 . ט. ר' לוי בר סוסי .</p> <p>191 . י. ר' בניה .</p> <p>194 . יא. ר' סומאי .</p> <p style="text-align: center;">פרק תשעה עשר. תנאים מומנים</p> <p style="text-align: center;">שונים ותנאים שזמנם לא ידוע.</p> <p>197 . א. אבא בנימין .</p> <p>198 . ב. אבא דורש .</p> <p>199 . ג. אבא יוסי המחזוי .</p>	<p>פרק ששי* . ר' אלעזר בן שמוע . 1</p> <p>שביעי. ר' אליעזר בן יעקב . 8</p> <p>שמיני. ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי 14</p> <p>תשיעי. ר' יהושע בן קהה . 29</p> <p>עשירי. ר' שמעון בן גמליאל . 39</p> <p>אחד עשר. רבי ר' ישמעאל . 48</p> <p>שנים עשר. ר' ואשיה ור' יונתן 58</p> <p style="text-align: center;">שלשה עשר.</p> <p>א. ר' יוחנן הסנדלר . 67</p> <p>ב. אבא שאול</p> <p>ג. ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה 69</p> <p>ד. הנניה בן עקביא 70</p> <p>ה. איסי בן עקביא</p> <p>ו. איסי בן יהודה 72</p> <p>ז. הנניה בן עקשיא 74</p> <p>ח. ר' נהוראי 75</p> <p>ט. ר' ראובן בן איסטרובלי 79</p> <p>י. ר' ינאי 80</p> <p>יא. ר' דוסתאי ב"ר ינאי . 81</p> <p>יב. אבא יוסי בן דוסתאי . 82</p> <p>יג. ר' דוסא 84</p> <p>יד. ר' דוסתאי ב"ר יהודה . .</p> <p>טו. ר' שמעון בן יהודה</p> <p>מכפר עכו 85</p> <p>טז. ר' אחי ב"ר ואשיה . . 86</p> <p>יז. ר' יעקב 88</p> <p>יח. סומכוס 89</p> <p>יט. ר' יצחק 90</p>
--	---

* חמשת הפרקים הראשונים נמצאים בכרך שני חלק ראשון.

207 . יח. ר' יוסי בר יאסי . . .
" . יט. ר' יוסי בר הנניא . . .
208 . כ. ר' יוסי בן אלעזר . . .
" . כא. ר' יוסי ביר אלישע . . .
209 . כב. ר' מנחם איש גליא . . .
" . כג. ר' שמעון איש קטרון . . .
210 . כד. ר' שמעון החסיד . . .
" . כה. תודוס איש רומי . . .
211 . נוספות
216 תקוני טעויות ומלואים לכל ארבעת החלקים
מפתח לשמות התנאים והאמוראים
218 . שבכל ארבעת החלקים . . .
228 . מפתח הענינים

ד. אבא כהן בררלא . . . 199
ה. ר' אבשלום (אבטולוס) הזקן 200
ו. ר' אחא
ז. ר' אנטונינוס 201
ח. ר' חלפתא איש כפר הנניה 202
ט. ר' הנניה איש טבעין . . .
י. ר' הנניא בר אידי . . . 203
יא. אליעזר בן אחא
יב. ר' אליעזר בן תדא
יג. ר' גמליאל השלישי . . . 204
יד. ר' יעקב איש כפר חיטייא "
טו. ר' יהודה בן הנניה . . . 205
טז. ר' יהודה בן תימא . . . 206
יז. ר' יוחנן בן תורתא . . . 206

עם החלק הרביעי הזה נמר סדר אנדת התנאים.
בסך הכל עובדים בארבעה חלקים הללו בסדר כרנוולוני מאמרי אנדה של מאה
ועשרים תנאים, הידועים בשמותיהם, מלבד אלה שנקראו בשם כולל: בית שמאי, בית
הלל ודבי ר' ישמעאל, כל אחד נצב עם שירת נפשו, כסה שמולו גרם לו להשאיר
משירתו לדורות.

מתפארים העמים בנלותם קברות מלכי מצרים עם אוצרות זהבם ופסיליהם... ועל
אחת כמה יש לנו להתפאר במעשהו של החכם רביז ככה, שנלחו לנו את יוצרי האנדה,
שדבריהם היו פזורים בספרים שונים, כעצמות שהוה יחוקאל בבקעת שנער, ולא היתה
אפשרות לדעתם ידיעה שלמה ומקפת, ועכשיו הגם מסודרים כלם כחרוזי פנינים, וכירושה
הרוחנית הזאת יתפרנסו כל מי שיש לו לב מרניש ומבין, ירושה שכל אוצרות מלכים
לא ישוו בה.

* * *

המחבר בהקדמתו לכרך השני מראה טעותו של החוקר הצרפתי, ארנסט רנן,
האומר שבעלי האנדה לא היו בעלי הלכה. בשבילנו אין צורך בהוכחות לסתור טעות
זו, די לראות שמות התנאים שנוכרו בספר הזה להוכחה, שדוקא גדולי ההלכה היו גם
גדולי האנדה.

* * *

המפתחות לדי החלקים הללו נסדרו ע"י מר א. ליטאי.

המתרגם.

ר"ה אייר תרפ"ג, תל-אביב.

אגרות התנאים.

פרק ששי.

ר' אלעזר בן שמוע.

האחרון ברשימת החכמים, תלמידי ר' עקיבא. שקבלו סמיכה מר' יהודה בן בבא הוא ר' אלעזר בן שמוע(1). שהמסרת של התנאים רגילה לקראו בלי שם אביו. מיהוסו לר' עקיבא לא נודע מלבד זאת כלום. בימי גזרות אדריאנוס הלך ריא לנציבין לר' יהודה בן בתירה(2). שבשמו אמר איזה מאמרי הלכה(3). בתהלת עבודתם של חבריו, אהר ששקטו הנזרות בארץ, להקים מחדש את בנין היהדות בארץ ישראל על יסודות חדשים, כנראה לא השתתף ריא בן שמוע עמהם. לכל הפחות לא נזכר שמו בספורים ע"ד ועידת אושא ובקעת בית רמון. ביחס אישי אנו מוצאים אותו עם ר' מאיר(4) וכמו כן עם התלמיד היותר חשוב של ר' מאיר, ר' שמעון בן אלעזר, שכנראה הוא בנו של ר' אלעזר זה, ועם ר' יהודה בר אלעאי(5) ששבה אותו על שהוא שונה משנתו של ר' אליעזר בן הורקנוס רבו של ר' אלעאי אביו(6); עם ר' הנינא בן אנטינוס, שהוזכר פעם את ר' שמעון בן יוחאי מאמר אהר שאמר לו ר' אלעזר בשם ר' שמעון(7). עם ר' שמעון בעצמו אנו מוצאים אותו אומר ביהר דברי הלכה(8). ופעם עם ר' נחמיה(9). הוא עמד במחלוקת בעניני הלכה עם תלמידי ר' עקיבא, ר' מאיר ר' יהודה ור' שמעון וגם עם ר' יוסי בן הלפתא, ר' אליעזר בן יעקב ור' שמעון בן נמליאל, רשביג זה אמר פעם הלכה משמו(10). בנו של רשביג, הוא ר' יהודה הנשיא, בקר עוד את בית מדרשו של ר' אלעזר(11). שמקום מושבו לא ידוע. מתלמידיו של ר' אלעזר נודע לנו איסי (יוסף) הבבלי(12) ור' יוסי בן קיפר(13). נמסרו שתי שאלות ששאלוהו תלמידיו. השאלה הראשונה היא(14): מה יעשה אדם וינצל מהכלו של משיח? ועיז ענה: יעסק בתורה ונמילות חסדים(15). השאלה השניה היא: במה הארכת ימים? ועיז ענה: מימי לא עשיתי קפנדריא בבית הכנסת ולא פסעתי על ראשי עם קדוש ולא נשאתי כפי בלא ברכה(16). — מלבד העובדה הזאת שהניע לזקנה מופלגת לא נשאר כלום מתולדות חייו, ורק אנדה אחת מאחרת(17) מספרת: ר' אלעזר בן שמוע היה מטייל על שפת ים הגדול, ראה ספינה שנטרפה בים וכהרף עין טבעה היא וכל אשר בתוכה. והנה

איש אחד יושב על קרש של הספינה ועובר מנל אל נל עד שיצא אל היבשה. כשהוא ערום, והיה מצניע עצמו על שפת הים. בשעה זו עלו יהודים לרנל לירושלים. אמר להם האיש: אנכי מכני עשו אחיכם. הבו לי איזו כסות ואתכסה בה. כי הים טרפני ולא הצלתי כלום מחפצי. אמרו לו: הלואי שאומתך כלה תלך לאבדון! הרים עיניו וראה את ר' אלעזר מטייל ביניהם. אמר: רואה אני שאתה איש זקן ונכבד בעמך, ואתה נוהר בכבוד הבריות. עשה נא מצוה ותנה לי כסות להתכסות בה כי טרפני הים. היה ר' אלעזר לבוש שבעה מלבושים, פשט ונתן לו מלבוש אחד, הוליכו לביתו והאכילו והשקהו ונתן לו שתי מאות דינרים והרכיבו ארבעה עשר פרסה, ועשה לו כבוד גדול עד שהביאו לביתו. לאחר איזה ימים מת הקיסר הרשע ומנו תחתיו מלך אחר, שנזר על המדינה ההיא את הנכרים להרוג ואת הנשים לבז. אמרו לו לריא בן שמוע: לך ופייס עלינו. אמר להם: הלא אתם יודעים שאין מלכות זו עושה דבר הנם. אמרו לו: יש עמנו ארבעת אלפים דינרים, קח אותם ופייס עלינו. לקח ועלה וישב בשער המלך. אמר להם: לכו אמרו למלך: יהודי אחד עומד בשער ורוצה לשאול בשלום המלך. אמר: הכניסוהו. כשראהו המלך, קם מכסאו ונפל לאפיו ואמר לו: למה בא אדוני הנה? אמר: שתרחם על מדינה זו ותבטל את גזרתך. אמר לו: הכי דברה התורה שקר? א"ל: לא. אמר לו: ולא כתוב בתורתכם לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה'. למה? על אשר לא קדמו אתכם בלהם ובמים, לא תתעב אדומי כי אחיך הוא (דברים, כ"ג ד' ויח), ואני לא בן עשו אחיכם אני? ולא עשו עמי חסד; ומי שעובר על מצות התורה מות יומת. איך אלעזר בן שמוע: אעפ"י שהם חייבים לך, תמחול ותתרחם עליהם. א"ל: הלא אתה יודע שאין המלכות עושה דבר הנם. א"ל: יש עמי ארבעת אלפים דינרים קחם לך ותרחמם. א"ל: ארבעת אלפים דינרים נתונים לך חלף שתי מאות דינרים שנתת לי, ומדינה זו תנצל בזכותך חלף האוכל והמשקה שהאכלתני והשקתני. והכנס לבית גנוי וקח לך שבעים בגדים חלף המלבוש שנתת לי, ולך לשלום לעמך ואני סולה להם בשבילך. הנרעין ההיסטורי שבאגדה זו הוא כנראה העובדה שמספרת במקום אחר, שר' יהודה בן שמוע (18), שהיה אולי אחיו של ר' אלעזר, הצליח להסיר איזו גזרה של מלכות רומי שלאחר תקופת אדריאנוס (19). ובאגדה עברה עובדה זו על ר' אלעזר אחיו, ונתקשרה יחד גם כן בעובדה ממשית, שר' אלעזר היה אוהב ומכבד את כל בני האדם. לזה מתאימה מאד תשובתו שנתן לתלמיד על שאלתו ששאלו כמה ינצל האדם מחבלו של משיח — שיהד עם העסק בתורה צריך לעסוק בנמילות הסדים (20). — בלגנדה של עשרה הרוגי

מלכות הומת ר' אלעזר בן שמוע באחרונה 21). מה שמספר שם מקורות היו אפשר שנוסד על רשימות היסטוריות: אמרו עליו, שהוא היה בן מאה וחמש שנים, שלא שמעו אותו מתפלל בקול רם, שלא רב עם חבריו, שהיה ענותן ושפל בדרך 22), ושמונים שנה ישב בתענית.

פתגמו היה: 23) יהי כבוד תלמידך הביב עליך כשלך 24), וכבוד חברך כמורא רבך ומורא רבך כמורא שמים 25) — גדול השלום, שלא נטעו (ניא: טענו) הנביאים בפי כל הבריות אלא שלום 26). — על האגדה של קמצא ובר קמצא שבנללם נהרבה ירושלים הוסיף ר'א בן שמוע: בא וראה כמה גדולה כחה של בושא, שהרי סייע הקב"ה את בר קמצא (המבווייש) וההריב את ביתו ושרף את היכלו 27).

בבטוי מקורי מגדיר ר' אלעזר שלש מדות בתלמידי חכמים: אבן גזית, אבן פנה ואבן פסיפס 28), אבן גזית כיצד? זה תלמיד ששונה מדרש; בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלו, שואלו במדרש; זהו אבן גזית, שאין לה אלא פה אחת (כלומר מהוקצעה מצד אחד), אבן פנה כיצד? זה תלמיד ששונה מדרש והלכות, בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלו, שואלו במדרש, אומר לו, בהלכות אומר לו, זהו אבן פנה, שאין לה אלא שתי פיות בלבד, אבן פסיפס ψήφος כיצד? זה תלמיד ששונה מדרש והלכות ואגדות ותוספתות, כשתלמיד חכם נכנס אצלו, שואלו במדרש, אומר לו, בהלכות אומר לו, בתוספתות אומר לו, באגדות אומר לו, וזו היא אבן פסיפס, שיש לה ארבע פיות מארבע רוחותיה. — חביבה מצוה בשעתה, שמיד בערכים (ויקרא, כ"ז) נותן סלע, ואין ממתנין לו עד שיעשיר ויביא המשים סלעים 29).

מעשה בר' אלעזר בן שמוע ור' יוחנן הסנדלר שהיו הולכים לנציבין אצל ר' יהודה בן בתירה ללמוד הימנו תורה והגיעו לצידן וזכרו את ארץ ישראל, זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה (דברים, י"ג כ"ט): וירשתם אותה וישבתם בה ושמתם לעשות את כל החוקים, הזרו ובאו להם למקומם, אמרו: ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה 30), מאמרים שכאלה ע"ד ההוכחה לשבת בארצנו, ארץ מולדתנו העתיקה, שמעת ההתקוממות האחרונה של בר כוכבא היתה צפויה להתנכר לנו לנמר, היו דרושים מאד בזמן ההוא, ומפני זה מצינו שנס שאר תלמידי ר' עקיבא הזהירו על הדבר הזה 31), כי היו רבים שלא יכלו לשאת את על הגלות הקשה של הרומאים ובקישו להשתחרר ממנו ולצאת מן הארץ.

— הרבה כרכים כבשים עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל (32). —
 במדבר, כ"ה ג', ויצמד לבעל פעור. כשם שאי אפשר למסמר לפרוש מן
 הדלת בלא עץ, כך אי אפשר לישראל לפרש מן הפעור בלא נפשות (33). —
 ואלה הן הדרשות האגדיות שנאמרו משמו של ר"א בן שמוע במדרש
 הכתובים (34): שמות י"ב, ב'. [רשבי' אומר: והלא כל הדברים שנדבר עם משה
 לא נדבר אלא ביום... וכיצד היה מדבר עמו ביום והראהו החדש בלילה.
 ר' אלעזר אומר:] נדבר עמו ביום עם השנה והראהו החדש בחשכה (35). —
 שמות, כ"ט מ'. ונועדתי שמה לבני ישראל ונקדש בכבודי. עתיד אני להתועד
 בהן ולהתקדש בהן. אימתי היה זה? ביום השמיני, שנאמר (ויקרא, ט' כ"ד):
 וירא כל העם וירנו ויפלו על פניהם (36). — במדבר, ה' כ"ט. שתי קנאות אמורות
 בפרשה (סוטה): קנאה אחת שתקנא לבעל ואחת שתקנא לפני המקום (37). —
 במדבר, י"א א'. כמתאוננים. אין כמתאוננים אלא כמתלהמים, וכן הוא אומר
 (דברים, א' כ"ז): ותרגנו באהליכם. מהו ותרגנו? ישחו מדברים כמתלהמים, וכן
 הוא אומר (משלי, כ"ו כ"ב): דברי נרגן כמתלהמים (38). — דברים, ג' כ'. ויתעבר
 ה' בי למענכם. בי דבר קשה הוא מה שאי אפשר לבשר דם לומר בן: (ה'
 כעם עלי) שמה האמרו בניני? תלמוד לומר: למענכם, בנינכם ולא בניני, אתם
 נדמתם לי שלא אכנס לארץ (39) — דברים, ט"ז י"ה. שופטים ושופרים. אם יש
 שופרים יש שופטים, אם אין שופרים אין שופטים (40). דברים, ל"ד י"א. לכל
 האותות והמופתים, כענין שנאמר (שמות, ז' ג') והרביתי את אותותי ואת
 מופתי (41). — יהושע ז' ו'. ויקרע יהושע שמלותיו וכי הוא וזקני ישראל ויעלו עפר
 על ראשם. התהילו (הזכירו) זכותו של אברהם אבינו, שנאמר (בר', י"ה כ"ז):
 ואנכי עפר ואפר (42). — ש"א, כ"ה ג'. הרי הוא אומר: ויאמר לה מה תארו?
 ותאמר איש זקן עולה והוא עוטה מעיל, וכי תעלה על דעתך שהוא קיים?
 אלא כבר מת. [ואומר: ויקברוהו ברמה ובעירו, וכי אין אנו יודעים שהרמה
 עירו? אלא מלמד שספדו כל ישראל כדרך שספדו לו ברמה] (43). — כתוב
 אחד אומר (ש"ב, כ"ד כ"ד): ויקן דוד את הלכת הנגן בנסף שקלים חמשים,
 וכתוב אחד אומר (דה"א, כ"א כ"ה): ויתן דוד לארונה היבוס במקום שקלי
 זהב משקל שש מאות. כיצד יתקיימו שני מקראות הללו? הנגן בשש מאות,
 אבל הבקר לעולה והמורגנים וכלי הבקר — בהמשים (44). — מה תלמוד לומר
 (דה"ב, ד' י"ט): את השלחנות ועליהם להם הפנים זהב — זה שלחן גדול של
 זהב, שהיה לפניו מבחיכל, ושלחן שהיה באולם על פתחו של בית, שעליו
 נותנין להם פנים ישנה (45). —

ויקרא, י' י"ב, ואל אלעזר ואל איתמר בניו הנותנים, קרוכים היו לישרף אלא שריחם המקום על אהרן (46). — איוב בימי שפוט השופטים היה, שנא' (איוב, כ"ז י"ב): הן אתם כלכם היתם ולמה זה הכל תהבלו, איזה דור שכולו תהבל? הוי אומר זה דור של שפוט השופטים (47). — אליהו [הנביא] משל מי? משל בנימין דכתיב (דהייא, ה' כ"ז): ויערשיה ואליה וזכרי בני ירוחם כל אלה בני בנימין (48)*.

[במכילתא דרשב"י (הוצ' הופמן, ע' 46, שלא היתה לעיני בכה, נאמר: ר' אלעזר אומר: מנין שכסדר דברות שהיו במדבר (משה, אהרן, בניו, זקנים, כל ישראל) כך היו בארץ מצרים? אין צריך (להביא מקרא מפורש על זה), דין הוא (כלומר גזרה שוה): נאמר כאן דבר — דברו — ונאמר דבר במדבר (ויקרא, י"א א'): מה דבר האמור במדבר אהרן שמע תחלה ושנה תחלה, אף דבר האמור כאן אהרן שמע תחלה ושנה תחלה, מה לי קדם אהרן את הבנים במדבר, שכן נמשה בשמן המשהה, יקדים אהרן את הבנים כאן, שלא נמשה בשמן המשהה? ת"ל (שמות, י"ב א'): ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר — מלמד שאהרן קדם את הבנים, ומנין שהבנים קודמין את הוקנים? אין צריך, דין הוא: נאמר כאן דבר ונאמר להלן דבר במדבר, מה דבר האמור במדבר בנים קדמו את הוקנים כאן דבר האמור קדמו את הוקנים; מה לי בנים קדמו את הוקנים במדבר, שכן קדמו להעלות בהר (שמות, כ"ב א'): ע"ה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל, יקדמו את הוקנים כאן, שהרי לא קדמו לעלות בהר? ת"ל, ואל בניו (ויקרא, כ"א כ"ב), מלמד שהבנים קודמין לזקנים, מנין שהזקנים קודמין את ישראל? אין צריך דין הוא — נאמר כאן דבר ונאמר דבר במדבר, מה דבר האמור במדבר זקנים קודמין את ישראל אף דבר האמור כאן זקנים קודמין את ישראל, מה לי קדמו זקנים את ישראל במדבר, שכן נתקדשו ברוח הקודש יקדמו זקנים את ישראל כאן, שהרי לא נתקדשו ברוח הקודש? ת"ל (שמות, י"ב כ"א): ויקרא משה לכל זקני ישראל — מלמד שהזקנים קודמין את ישראל (הוספת המתרגם) (49)].

רק מאמר אחד של תיאוסופיה נשאר ממנו והוא: הארץ עומדת על עמוד אחד וצדיק שמו, שנא' (משלי, י' כ"ה): וצדיק יסוד עולם (50).

* מאמר אחד של ר"א [בן שמוע] נשסס כאן והובא אצל בכר בספרו, 'ערכי מדרש' (הרגום או"ר), ע' 5, הע' 8, עה"כ (שמות, ל"ד ז') ונקח לא ינקח, אי אפשר לומר נקח, שכבר נאמר לא ינקח, וא"א לומר לא ינקח, שכבר נאמר נקח, הא כיצד? נקח הוא לטבין ואינו נקח לשאינן טבין (יומא, פ"ז ע"א ושבועות, ל"ט א'), במכילתא ל"ב ז' (88 סוף ג') מובא המאמר כזה.

הערות לפרק ו':

- (1) סנהדרין י"ד א' וכן ברשימה האחרת של חמשת תלמידי ריע ביבמות ס"ב: ברשימה אחרת שבמקורות הארץ-ישראליים, ביר ס"א הוא נמצא גם בן החמישי אהרי ר' מאיר, ר' יהודה, ר' יוסי, ר' שמעון; ברשימה האחרת נשמט שמו. (2) ע' לעיל כרך א' ח"א 102.
- (3) ע' תוספתא אהלות י"ב ג' - פעם אמר בשם ר' טרפון, תוספתא פרה י"א (י') ה'.
- (4) ר' אלעזר בעצמו מספר ע"ד פנישתו עם ר' מאיר בערדיסקא מקום אחד בגליל קרוב למבקעין (Tibein oder Tibeon) ששם, לפי התוספתא בגולה ב' ה' ישב ר' מאיר. ע' תוספתא נזיר ה' א' אהלות ד' י"ה, בבלי נזיר נ"ו: בדבר עוד שיחה אחרת של הלכה עם ר' מאיר, מופר ר"א בתוספתא נטין א' ה' בבלי נטין י"ב: השוה ג"כ: תוספתא ב"ק א' ד' (בכ"ר ב"ק מ"ז). (5) ע' תוספתא מנחות ב' ט"ז, ערכין ב' ט', לפי תוספתא מוטה ט' א' היינו יכולים להביא ראיה מהיחם שבין ר' אלעזר ובין ר' יוסי ביר יהודה, ואולם שם במקום "אמר לו ר' יוסי ביר יהודה" צריך לגרום, כמו בתלמוד בבביתא מוטה ט"ה ע"ב: "אמר ר' יוסי ביר יהודה אמרו לו לר' אלעזר, ר' יוסי ביר יהודה אמר בשם ר' אלעזר, תוספתא נעלים ו' ח' ואילו גם בתוספתא מנחות י"א י" (6) ע' כרך א' ח"א ע' 73 הע" 3, בקהיר א' ט"ז מסופר שר' יהודה ור' ארעור היו לומדים יחד, כשנשא ר' יהודה אשה, הקדישו ר' אלעזר בתלמודו, וכמה שנים אח"כ השתדל ר' יהודה להשיגו ולא השיגו. (7) תוספתא פרה ד' (ג') ט'.
- (8) ע' תוספתא יום הכפורים ד' (ג') ז' ולהלן, (מסנה יומא ה' ז' בבלי יומא ס"א.) מסנה ר"ה א' א', בכורות ט' ה' (תוספתא ר"ה א' ו'); תוספתא ב"ק א' ט', תוספתא נעלים ט' ו', פעם פנה יחד עם ר' יוחנן הסנדלר בשאלה לרשב"י, מפרי במדבר ו' כ"א (פסקא ל"ח).
- (9) תוספתא מנחות ז' ט"ז. (10) תוספתא מכות ד' (ג') י" (11) ע' יבמות פ"ד ריש ע"א; ערובין נ"ג, מנחות י"ה, (תוספתא זבחים ב' י"ז).
- (12) ע' במקור האחרון שבין המקורות שנשנו בהערה הקודמת.
- (13) הוא אומר בשם ר' אלעזר: תוספתא שביעית ב' ה' שם ב' י"ח; תוספתא נדה ו' ג', תוספ' פהרות י"א י" (14) סנהדרין צ"ח: בהוריות י"ג ע"ב בסוף יש שלש שאלות שהראשונה מתחילה: שאלו תלמידיו את ר' אלעזר בן צדוק, והשאר רק - שאלו תלמידיו את ר' אלעזר, שכמוכן גם שם הוא בן צדוק. (ע' לעיל כרך א' ח"א 38). אפשר שגם השאלה הזאת שבסנהדרין צ"ח ע"ב ג"כ נשאלה מריא בן צדוק, רבינוביץ מצוין שיש גורסין בסנהדרין שם ר' אלעזר, שהכונה היא לר' אלעזר בן הורקנוס. (15) מגילה כ"ז: מוטה ל"ט. (16) ר' אלעזר שהשיב לר' הנינא על שלש שאלות בבאורי מקרא (מבולחא שמות י"ז ח' ג' ע"ב, בכורות ה' ז') הוא אינו ר' אלעזר בן שמעי וכן אין לחשוב שר' הנינא זה הוא מי שהיה תלמידו של ר' יהודה הנשיא (כך ווייס ח"ב 165), אלא שם צ"ל אלעזר והוא ר"א בן הורקנוס ור' הנינא הוא ר' הנינא בן ממלא, ע' לעיל כרך א' ח"א 107 הע' 3 ע' 108. (17) קהיר י"א א'.
- (18) מוטה שמעי "בני שמעי" אלה היו בזמן אחר ומוה שהשם "שמעי" אינו הניל, ואחר תקופת התנאי לא נמצא כלל (בהנ"ל: במדבר י"ג ד' ו'; ש"ב ד' ט"ז, נחמיה י"א י"ז; שם י"ב י"ח), קרוב מאד לשער ששניהם אחים בני אב אחד.
- (19) ר"ה י"ב. גרץ J.V. 185. (20) ע"ד פרט איפ"י אחר שבו יש דמיון בין שתי האגדות ע"ד ר' אלעזר בן שמעי ור' יהודה בן שמעי, באגדה ע"ד ר' יהודה בן שמעי נאמר שקפ"י עצת מטרונתא אחת הלכו והזנינו בלילה, אמרו: אי שמעו! לא אחיכם אנהו ולא בני אב אחר אנהו ולא בני אב אחת אנהו, פת נשתנינו מכל אוסה ולשון שאתם נזורים עלינו גזרות קשות, באגדת ר' אלעזר בן שמעי, בא להפך שהשמיען פגעת את הוא רוסאי, שאמר לעולי גלוב (פרט אנקרנ"י): "מן בני עשו אהובין אנאי".
- (21) ביה"מ ח"ב ע' 71, ע' לעיל ח"ב, 20, 4. (22) ח' מתאים עם פהנסו סיובא כאן הוכיף.

- 23) אבות ד' י"ב. הוה אבדרינ סוף פכ"ו (42 ע"ב) ששם מביא ראיות לכל משפט ומשפט. באדרינ נוסח ב' פליד (88 ע"ב) מיוחס המאמר לר' נתן.
- 24) נוסח אחר: כבוד חברך. (25) באגדה המקפדת בפנים אמר הרומאי ע"ד ר"א בן שמוע: את חכים ביקרא חברייתא (ואתה נזהר בכבוד חברייתא).
- 26) ספרי ו' כ"ו. כונת הרבנים אינה די ברורה. כנראה רוצה הוא להגיד בזה שהנביאים הרנילו בדבריהם את בני האדם לשלום. ר"מ איש שלום אומר בהערתו שבזה הוא מתכוון לענין המנהג של שאילת שלום, כאלו המנהג הזה של שאילת שלום נקבע עוד בימי הנביאים.
- 27) גמין נ"ו. (28) אדרינ פכ"ח (44 ע"ב). ע' לוי, ח"ד 88 ע"ב.
- 29) ספרא לויקרא ח' י"א (25 ע"א). (30) ספרי לאותו פסוק (פסקא פ').
- 31) ע' ר' מאיר לע"ד ח"ג 71. ר' שמעון בן יוחאי. לעיל ח"ג 68.
- 32) חולין ז'. ר' שמעון בשם ר"א בן פדת בסמוך.
- 33) ספרי לאותו פסוק (פסקא ק"א). (34) ע"ד דרשותיו בהלכה ע' וייס ח"ב 165 הע' ב'. (35) מביחא לאותו פסוק. [פלוגתא זו באה על יסוד מאמרו של ר' עקיבא שם. שהקביה הראה למשה באצבע קדוש החדש על ספר הכתוב "החדש הזה"]
- 36) ספרא ויקרא א' א' (3 ע"ד). (37) תוספתא סוטה ב' ג'.
- 38) ספרי לאותו פסוק (פסקא פ"ה). חולק עליו ר' יהודה. לעיל ח"ג 143.
- 39) מביחא שמות י"ז י"ד (55 ע"א). פרידמן לא צדק שמרחיק את התקון: ר"א בן שמוע אמר: דבר קשה הוא מה שאי אפשר לכשר ודם ליסר כן. מדבר קשה בנקל אפשר היה להשתנות להרבר בקשה והמלה "בי" נתוספה אח"כ. ואולם באמת אין ר' אלעזר בא לפרש את המלה בי, אלא כל הבטוי "ויתעבר בי" שעליו נאמר במקום אחר (ספרי במדבר פסקא ק"ה): כאדט שאומר: נתעבר בי פלוני ונתמלא המה. וזהו מה שאמר ר"א: שאי אפשר לדבר ככפוי שכזה כלפי המקום. (40) ספרי לאותו פסוק (פסקא קמ"ד, ר' אליעזר בן שמוע). תנחומא ב' שופטים 3 (ר' אלעזר) ושם הוא מביא: כיצד? כיון שנתייבב אדם בבית דין לחברו, אם אין שם שופט יוציא ממנו, כיון שפירש מן הדין, אין פסיקה ביד הדיין לעשות לו כלום, אלא אם כן מוסרו ביד שופט, והשופט מוציא ממנו.
- 41) ספרי לאותו פסוק (פסקא שני'). (42) ב"ר ל"ט בסוף.
- 43) תוספתא סוטה י"א ה' [כונתו לא נתחורה אצלי - המתרגם].
- 44) ספרי במדבר ו' כ"ו (פסקא מ"ב). (45) תוספתא מנחות י"א י'. משום ר"א בן שמוע אמרו. קודם לו באורו של ר' יוסי בן יהודה. לעיל 6 הע' 6, שלדעתו נסתדר להם הפנים על כל עשרה השלחנות (דהייא ד' ה'). כברייתא מנחות צ"ט ע"א מיוחסת דוקא הדעה האחרונה לר"א בן שמוע ולהפך דעתו של ר"א בן שמוע מיוחסת לר' יוסי בן יהודה שכאה שם באיזה שנויים, כפי שבא במשנה מנחות י' ו'. התוספתא מביאה את לשון הכתוב דהייב ד' י"ט "להם הפנים זהב" (זה מתאים להכתיב שם פסוק ח'). למחרתיו פיק ברשימה בלג, צייטשריפט פיר דיא אלטטעכטאמ' וויסענטשאפט יאהר 1885 ע' 28 נעלם שנוי נוסח זה (עפ"י המספרת אין המלה "זהב").
- 46) ספרא לאותו פסוק. 47 ע"א. (47) ב"ב מ"ו: לפי הירושלמי מוסה 20 ע"ד וז"ל ר' י' קרוב לסיף אמר זה ר' יוסי ברי יהודה. (48) ב"ר ע"א קרוב לסיף. חולק עליו ר' נהוראי.
- 49) אמר המתרגם: המאמר הזה הוא כנראה באור על חברייתא הסתמית שהובאה בערוכין נ"ד ב': תנו רבנן כיצד סדר משנה. שם אחרי דבריו של ר' יהודה באו דבריו ר' אליעזר: חייב אדם לשנות לתלמידו וכו'. את המאמר הזה שם כבר בין מאמרי ר"א בן הורקנוס. (אני התני' כך א' ח"א ז'). ואולם הדבר הוא קשה, כי למה הקדימו את דבריו ר' יהודה לדבריו ר"א הנדול? וזוהי זאת המאמר של ר"א הוא בעין תוצאה ממאמרו של ר' יהודה, ובלעדי דבריו ר"א אין להם מובן. ולפיכך נראה לי, שגם המאמר ההוא הוא לא של ר"א בן הורקנוס, אלא של ר"א בן שמוע. ואולם לכאורה יקשה: מפני מה הקדימו שם כברייתא את ר"א ואת ר"א

לפני ריע? אפשר ליישב, שדבריו ריע נאסרו לתוד ואין בין דבריו ובין דברי הקודמים קשר מספיק. שאי אפשר מבלעדו. מאמרו של ר' יו' נשמט אצל בכר מבין מאמרי ר' יו' ואולי ר' יהודה זה הוא ר' יו' בן בתירה הראשון שאותו מצינו ביהד עם ר' יוסי הגלילי ועם ריע עסקין בענין דומה לזה בריוש הספרא. וצ"ע.

(50) הנייה י"ב ע"ב. בסוף הברייתא שהובאה לעיל 128 עם דעתו של ר' יוסי בן הלפתא הקוסמולוגית. לפני זה באו שתי דעות כחמיות בתוכן דומות לזה. בריה י"ח ריש ע"א השיב ר"א על השאלה מפני מה זה התפלל ונענה וזה התפלל ולא נענה? כאן קודם גזר דין ובאן לאחר גזר דין.

פרק שביעי.

ר' אליעזר¹ בן יעקב.

בין תלמידי ר' עקיבא שהיו ליורשי תורתו נמנה גם ר' אליעזר בן יעקב² והוא היה גם כן בין החכמים שדרשו באושא בשכח תושביה שנתנו להם אכסניה בכבוד³. הוא אמר פעם דבר בשם אחד מוקני תלמידי ר' עקיבא. ר' הנניה בר הכניא⁴. ביחס אישי אנו מוצאים אותו עם ר' יהודה בר אלעאי⁵ ודעותיו בעניני הלכה, שאמנם לא נמסרו הרבה, עומדות במחלקת נגד דעותיהם של שאר תלמידי ר' עקיבא⁶. על אודות הלכות אחדות נאמר שהוא אמרן ביהד עם ר' נחמיה⁷. מתולדות היוו לא נודע מאומה. רק מעשה אחד מספר אדותיו, שמתוכו אנו רואים את מדת ענותנותו וטוב לבו⁸. פעם בא עזר אחד לעירו. ישב ר' אליעזר בן יעקב למטה הימנו. כדי שיאמרו: אילולא היה אדם גדול. לא היה ראב"י יושב למטה הימנו. ובני העיר הושתדלו לפרנסו בכבוד. אמר (העיר) להם למה הדרתם עלי? אמרו לו: ראינו שראב"י הולק לך כבוד גדול. התפלל (העיר על ראב"י) תפלה זו: אתה נמלת חסד עם מי שהוא נראה ואינו רואה, הרואה ואינו נראה (הקביה) יקבל תפלתך ויגמול עמך חסד. — בית מדרשו (רבי ר"א בן יעקב) נשאר במסרת לדורות עולם כמו במאמרי הלכה, כך במאמרי אגדה. בתור קוריוזום ספרו על אדותיו, שהיה מהליף אלפיין בעיינין ועיינין באלפיין⁹. הואיל שדבר כזה היו מצוי בין הגלילים בטבעיין¹⁰, לפיכך אפשר אולי לשער שראב"י ישב והרביין תורה במקום ההוא, או שמוצאו היה מן המקום ההוא, ואת הבטוי לא הנכון הזה שבא מסבת התרשלות הגלילים בסגלת הקריאה הנכונה, הוריש גם לתלמידיו. ע"ד אחד מתלמידיו נתפשטה שמועה שבשביל שלא היה יודע (לכטא היטב) בשפתיו הלה ושכח תלמודו¹¹.

פתגמו של ראב"י היה: העושה מצוה אחת קונה לו פרקליט אחד והעובר עברה אחת קונה לו קטנר אחד. תשובה ומעשים טובים כהרים בפני

הפורעניות (12). — יפה שעה אחת בתפלה יותר ממעשים טובים, שבשביל כל מעשיו של משה לא נאמר לו עלה, וכאן (דברים, ג' כ"ט) נאמר לו עלה (13). — הלכות שונות אמר ראב"י במה שנוגע לתפלה להרים את ערכה ולהגדיל את הכוונה (14): אל יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל, אלא במקום נמוך ויתפלל, שנא' (תהי', ק"ל א'): ממעמקים קראתיך ה' — המתפלל צריך שיכון את רגליו, שנא' (יחזק' א' ו'): ורגליהם רגל ישרה. — ויקרא, י"ט כ"ו. לא תאכלו על הדם — לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם. — כל האוכל ושותה ואחר כך מתפלל עליו הכתוב אומר (מ"א, י"ד ט'): ואותי השלכת אהרי גוך, אל תקרי גויך אלא גאוך. אמר הקבי"ה: לאחר שנתנאה זה, קבל עליו מלכות שמים (15). — [דברים שהתודה עליהם יום הכפורים שעבר אין צריך לחזור להתודות עליהם ביום הכפורים הבא...] ר' אליעזר אומר הרי זה משבת, שנא' (תהי', נ"א ה'): כי פשעי אני אדע והטאתי נגדי תמיד (16). — הרי הוא אומר (משלי, ג' י"ב): את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה. מי גרם לבן שיצא לאב? הוי אומר אלו יסורים (17) — משלו למה הדבר דומה? לטרקלין גדולה וביב של בורסקי בתוכה, כך אדם נאה ומשובח ומוציא דבר מגונה מפיו (18). — כל המארח תלמיד הכס בביתו ומתנהו מנכסיו מעלין עליו כאלו מקריב תמידו, שנא' (מ"ב, ד' ט'): עובר עלינו תמיד (תמיד = קרבן תמיד) (19). — כל שיש לו תפלין בראשו ותפלין בזרועו וציצית בבגדו ומוזוזה בפתחו הכל בחיוב שלא יהא, שנא' (קהלת, ד' י"ב): והחוט המשלש לא במהרה ינתק (20).

נמשלו ישראל כחול (מ"א, ד' כ') מה החול הזה אתה עושה נומא בערב ובשהרית אתה מוצא אותה שנתמלאת, כך ישראל — אלפים שהסרו בימי דוד נתמלאו בימי שלמה, שנא' (שם) יהודה וישראל רבים כחול אשר על שפת הים (21). — אין דור שאין בו כאברהם ואין דור שאין בו כיעקב, ואין דור שאין בו כמשה ואין דור שאין בו כשמואל [ולפיכך נשנו שמותיהם אברהם — אברהם יעקב — יעקב וכו'] (22). —

שני כליים במדרש הכתובים אחד בהלכה ואחד באגדה יצאו מבית מדרשו של ר' אליעזר בן יעקב: ויקרא, ט"ז י"ד. אל פני הכפרת קרמת. זה בנה אב: כל מקום שנאמר פני אינו אלא פני קדים (23). — כל מקום שנאמר נצה, סלה, ועד אין לו הפסק עולמים, דכתיב (ישעיה, נ"ז ט"ז): כי לא לעולם אריב ולא נצה אקצף; סלה — דכתיב (תהי', מ"ה ט"ז): עד עולם סלה, ועד — דכתיב (שמות, ט"ז י"ח): ה' ימלך לעולם ועד (24). —

— באורים בודדים. ברי' ט"ו י"ט. קני קניו וקדמוני אלו הן — אסיה תראקיה, קרתנא 25). — ברי' י"ז א'. אני אל שדי — אני הוא, שאין העולם ומלואו כדאי לאלהותי 26). — שמות, י"ב ל"ו. והי נתן את הן העם. רוח הקדש שרתה עליהם. והוא אומר: השאילני בליך המונה במקום פלוני, והוא מוציא ונותן לו. ואין הן אלא רוח הקדש, שנא' (זכרי', י"ב י'): ושפכתי על בית דוד ועל יושב ירושלים רוח הן וגו' 26). — שמות, כ"א ה'. והנישו אל הדלת וכיו' ורצע אדוני את אוזני במרצע, ולמה אל הדלת? שעל ידי הדלת יצאו מעבדות להרות 27). — שמות ל"ד ה'. וימהר משה ויקד ארצה וישתחו, ועל איזה מהן השתחוה? על ארך אפים 28). — ויקרא, י"ד ל"ד. כי תבואו אל ארץ כנען, שבעה עממים הן ואתה אומר ארץ כנען? על ידי שהיה כנען אביהם של כולם ע"פ ברי' י" ט"ו 29). — דברים, א' י"א. ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים. להביט בברכתו של משה יש בה מסוף העולם ועד סופו. מה כתוב? אלף פעמים. אלף פעם אין כתוב כאן אלא פעמים 30). — דברים, י"א כ"ב. וירשתם גוים גדולים ועצומים מכם [בנח]. מכם אף אתם גדולים ועצומים אלא שהם גדולים מכם. ר"א בן יעקב אומר: [משל לאדם שאומר: איש פלוני גבור, אלא שהלה גבור הימנו 31). — י"א ל'. הלא המה בעבר הירדן. לא בא הכתוב אלא להראותם דרך בשנייה, כדרך שהראה בראשונה, בדרך זו לבו ואל תלכו בשדות; היושב — ביישוב לבו ולא במדבר; בערבה — במישור לבו ולא בהרים 32). — דברים, כ"ב ה'. מנין שלא תלבש אשה כלי זיין ותצא למלחמה? תלמוד לומר: לא יהיה כלי גבר על אשה; והאיש לא יתקטט בתכשיטי נשים. תלמוד לומר: ולא ילבש גבר שמלת אשה 33). — את הכתוב דברים, כ"ז י"ג מבאר ראב"י כך: אי אתה יכול לומר לוי למטה (תחת ההר), שכבר נאמר לוי למעלה, אמור מעתה: וקני כהונה ולויה למטה והשאר למעלה 34). — דברים, כ"ז ט'. היום הזה נהייתה לעם וכי היום קבלו התורה? והלא כבר ארבעים שנה שקבלו את התורה, ואתה אמרת היום הזה? אלא מלמד כיון שיטנה להם משה את התורה וקבלוה בסבר פנים יפות, העלה להם הכתוב כאלו קבלו היום מהר סיני. לכך נאמר: היום הזה נהייתה לעם להי' אלהיך 35). — בשעה שהנשמים יורדין אף משא ומתן מתברך, שנא' (דברים, כ"ה י"ב): לתת מטת לארצך בעתו ולברך את כל מעשה ידך 36). — דברים, ל"ד ז'. ולא נס לחת. אל תקרי לא נס לחת, אלא לא נס לחת עכשו כל הנוגע בכשרו של משה לחת פורחת אילך ואילך 37). — ישע"י, כ"ב א'. תשאות. הלשון הזה משמש שלשה לשונות: צרות, מרגשות (כלומר שאין), אפלה. צרות, שנא' (איוב, ל"ט ז'): תשאות נוגש; מרגשות.

שנאמר: תשאות מלאה; אפלה; שנאמר (איוב, ל' ג'): אמש שואה ומשאה (38).
— מה תלמוד לומר (תהי' י' ג'): ובוצע ברך נאין הי' משלו משל למה הדבר
רומה? לאחד שננב סאה של חטין ואפאן הפריש מהן חלה והאכיל לבניו, היאך זה
מברך? אין זה מברך אלא מנאין, על זה נאמר: ובוצע ברך נאין הי' (39).

— משלי כ"ה ד', הנו סינים מכסף ויצא לצורף כלי. משל לאמבטי שהיתה
מלאה מים והיו בה שני דיוסקוסים (δίσκος) טבלאות של מתכת נאים, כל זמן
שהיתה מלאה מים, לא היתה מלאכת דיוסקוסים נראית, כיון שפסקה וניער המים
שהיו בתוכה, ניראית מלאכת דיוסקוסים, כך כל זמן שהיה העולם תהו ובהו,
לא נראית מלאכת שמים וארץ, כיון שנעקר תהו ובהו מן העולם, נראית
מלאכת שמים וארץ, ויצא לצורף כלי, נעשו כרים, ההיד (בר', ב' א'): ויכלו
השמים והארץ (דריש ויכלו — נעשו כלים) (40).

קהלת, ה' ה', אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח. אין אדם שליט
בנפשו לכלות אותה, למה? שכללה הקב"ה בכל הגוף, שאלו כללה הקב"ה
באבר אחד, כשהיה מניע לאדם צרה היה חותך אותו אבר ומת, לפיכך היא
בכל הגוף, כדי שלא יהא יכול לכלותה (41).

— שה"ש, א' י"ב, עד שהמך במסבו, עד שמלך מלכי המלכים הקב"ה
במסבו ברקיע, כבר ירד מיכאל השר הנדול מן השמים והציל את אברהם
אבינו מכבשן האש (42). — שה"ש, ב' ה' קול דודי הנה זה בא — זה מלך המשיח.
בשעה שהוא אומר לישראל: בהדש זה אתם ננאליים, אומרים לו: היאך אנו
ננאליים, ולא כבר נשבע הקב"ה שהוא משעבדנו בשבעים אומות? והוא משיבן
שתי תשובות ואומר להן: אחד מכם גולה לַבְּרִיָּה (לעמים היושבים בדרומית
מערבית) ואחד מכם גולה לַסְּמָרְיָה (לאומות שבצפונית מזרחית), דומה כמו
שגליתם כלכם, ולא עוד אלא שמלכות הזאת (מלכות רומא) מכתבת טירוניא
(כלומר משעבדת) מכל אומה ואומה, כותי או ברברי אחד בא ומשעבד
בכם, ננון ששעבדתם בהם כל אומתם* וכאילו נשתעבדתם לשבעים אומות,
ובהדש הזה אתם ננאליים (43).

לספורי המקרא. — שמענו בפרעה (בר', י"ב י"ז) שלקה בצרעת ואבימלך
בעיצור (שם, כ' י"ח), מנין ליתן את האמור של זה בזה ושל זה בזה? מה?
תלמוד לומר: על דבר שרה, על דבר על דבר לגורה שוה (44). — כיט יום
היו עם הקב"ה (בסיני), וי"א יום הם מתדושבין איך לעשות את הענל, כמו
שכתוב (דברים, א' ב') אחד עשר יום מתורב דרך הר שעיר — שעשו מעשה

(* כאלו שעבדה בכם כל אומתן, מהרש"ב בפסיקתא.

שעיר (י"א וכ"ט — ארבעים יום ששהה משה בהר סיני) 45. — אפילו קטנה שבהן (מבנות צלפחד) לא נשאת פחות מארבעים שנה 46. — יותר משלוש מאות מיל היו המים (בירדן) גדושים ועולין כיפין על גבי כיפין (סלעים עיג סלעים) עד שראו אותן כל אומות העולם, ההיד (יהושע, ה' א'): ויהי כשמוע כל מלכי האמורי וכו' אשר הוביש ה' את מי הירדן מפני בני ישראל 47.

בהפרכולות שכזו דורש ראבי"ו בענין ימות המשיח. — עתידה ירושלים להיות רמה ועולה עד שמנעת היא לבסא הכבוד ואומרת להקב"ה: צר לי המקום גשה לי ואשבה (ישע"י, מ"ט כ') 48.

גם המדרשים הפסודופינרפים מיחסים איוה מאמרים לרי"א בן יעקב. באור למשלי, ו' ב' 49. — באור לתהלים קי"ב ו' ע"ד קשיות ערפו של הרשע בשעת מיתתו 50. — פנטסיה גדולה לאין הקר ע"ד בית מדרשו של הקב"ה, שזרבבל בן שאלתיאל מכהן בו בתור מתרגמן 51.

הערות לפרק ז':

- 1) למרות מה שנאמר לעיל כרך א' ח"א 46 נקרא התלמיד הזה של ר'ע ע"פ פרנקל אליעזר בן יעקב, ואולם צריך היה לקרוא ר' אליעזר בן יעקב השני.
- 2) ביר ס"ב, 3) שהשיר ב' ה', הוא גם נזכר בין הניעדים בבקעת רמון. ע' נרץ IV, 186. 4) ע' לעיל כרך ח"ב 192. 5) תוספתא פסחים ב' (2) י"ג, בבבלי פסחים ב': 6) מחלקת בינו ובין ר' יהודה בר אלעאי, תוספתא פרה ג' י"ג; ע"פ רשב"י, תוספתא כריתות א' י"א; ע"פ ר' מאיר ור' יהודה, תוספ' ב"ק ה' ו'; ר' יהודה ור' יוסי, תוספ' יבמות י' ה'. 7) ע' תוספתא ב"מ ו' ס"ז; תוספתא זבחים ו' י"ב; תוספתא א' ב' ב' (במשנה כלים ב' ב' ר' יוחנן בן זכאי הוא המיסר הלכה זו). 8) ירושי' פאה סוף פ' ה' (21 ע"ב).
- 9) ברכות ל"ב ע"א, ספ"ר ע"י ר' אלעזר בן פדת. 10) מגילה ב"ד ע"ב, השוה לעיל 6 הע"4.
- 11) תנחומא ב' מקץ 2, בנוסח אחר בדבריו ר' ח' (2) קרוב לראש, שם נאמר שראביי התפלל עליו ושב לזכונו, באדר"ג פ' מ' (64 ע"א) נאמר: ראביי קרא אותן (את התלמידים הרעים) קרן נקוב קיטועה (3). קיטועה כיצד? זה תינוק שנותנין לו מרגלית וחזורין ונותנין לו פת, וזרק את המרגלית ונוטל את הפת; חזורין ונותנין לו כלי הרם, וזרק את הפת ונוטל את הכלי הרם, הרי לא נמצא בירו אלא כלי הרם בלבד.
- 12) אבות ד' י"א, לפניו פתגם ר' מאיר ואחריו של ר' יוחנן הסנדלר, אל הפתגם הזה המכיל בקרבו שלש מלות יוניות: *παράκλητοι κατηχησος θυρεος* השוה את הברייתא הסתמית בשבת ל"ב ע"א, "ואלו הן פרקליטין של אדם — תשובה ומעשים טובים". השוה ג"כ באמרו של ר' אלעזר ביר יוסי, תוספתא פאה סוף פ' ה' ב"ב י"ג.
- 13) ספרי לאותו פסוק (פסאק כ"ט), בברכות ל"ב ע"ב נאמר השבח הזה לתפלה בשם ר' אלעזר בן פדת (השוה לעיל הע"9).
- 14) ברכות י' ע"ב, ר' יעקב בשם ר' יוחנן בשם ר' יוסי בר הנינא בשם ראביי.
- 15) הדינים שנאמרו בתוספתא ברכות ג' ט"ז-ט"ז סהם יבן בברייתא ברכות ל' ע"א: העומדים בהוצה לארץ מכוונין את לבם כנגד ארץ ישראל ומתפללין, טנא' (פ"א, ח' מ"ח); והתפללו אליך דרך ארצם, העומדים בארץ ישראל מכוונין לבם כנגד ירושלים ומתפללין, טנא' (דח"ב, ו'

(לד'): והתפלגו אליך דרך העיר הזאת. העומדים כירושלים מכוונים את לבם כנגד בית המקדש. שני' (שם, פסוק ל"ח): ופרש כפיו אל הבית הזה. [היה עומד בבחמ"ק מכווין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים, שני' (מ"א, ח' ל"ט): אל המקום הזה. נמצאו עומדים בצפון פניהם לדרום, עומדים בדרום פניהם לצפון, עומדים במזרח פניהם למערב, עומדים במערב פניהם למזרח ונמצאו כל ישראל מתפללין למקום אחד] - המאמר הזה מובא בפסיקתא ר' פלינ' (149 ע"ב) ובתנחומא ב' ושלח (כ"א) בשם ראב"י. אפשר שמשום כך נתייחס שם המאמר אליו, מפני שבספרי דברים פסקא כ"ט (שהובא לעיל ע' 9) אחרי מאמרו של ראב"י, נאמר: מכאן אמרו: העומדים בחול' וכו' (*). (16) תוספתא יום הכפורים ה' (ד) פ"ו. בריתא יומא פ"ו. בשו"ט ל"ב ב' מיוחסים דברי התנא קמא לראב"י. (17) מכלילתא לשמות כ' ל"ג (ז). 72 ע"ב. ספרי דברים ו' ה' (פסקא ל"ב). בשו"ט לציד א' יש הוספה: אל ההאיקורא וקאב אלא וקאב. (18) דרך ארץ רבה פ"ג. (19) ברכות י': ר' יוסי בר' חנינא בשמו. ע' לעיל 12 הע' 14.

(20) מנחות פ"ג. באבות דר"נ פכ"ג (38 ע"ב) מובא מאמר בשם ראב"י, שבאבות ד' ב' נאמר בשם אלישע בן אבויה. - באדר"ג ל"ה 44 א' נמצא מאמרו של ראב"י שעליו נוסדה המשנה קדושין סוף פ"א. (21) פסיקתא 18 ע"ב ר' מנחמא בשם ר' יובי בשם ר' חייא בר אבא בשם ר"א. בתנחומא כי תשא נעשה מן מנחמא - נחמיה. בפסיקתא ר' פ"א 45 ע"א אין ר' יובי ובמקום ר' חייא בר אבא בא שם ר' חייא הגדול. במדרש שמואל ל"ב בא במקום מנחמא ר' תנחומא ונשמט שם ר' חייא. בילקוט ש"ב כ"ד: ר' מנחמיה ור' יובי בשם רבי, מובן כי נשמט בסוף "אליעזר בן יעקב". (22) ב"ר נ"ו וע"ד. במקור האחרון חסר ואין דור שאין בו כמשה אולי כצ"ל שני' ולא קם כמשה (דברים ל"ד י'). (23) יומא נ"ה א', מנחות כ"ז ב', בספרא לאתו כתוב (81 ב') סתם. (24) ערובין נ"ד.

(25) ירוש' שביעית 36 ע"ב בסוף, קדושין 61 ריש ע"ב, ב"ר מ"ד; ב. ב"ב נ"ו. השוה פרידמן, ירושלים לונק, ח"ב 43 (בחכק העברי). (26) א"א 26) ב"ר פ"ו. אפן אחר בשמוש המלה בי תמצא להלן. (27) מכלילתא לאותו פסוק (14 ע"ב). (27) ירוש' קדושין פ"א (59 ע"ד). (28) שו"ט צ"ג ד' ועל איוה טהן השתחוה? רב חסדא אפר: על החסד, פרתא: ויקר משה ארצה וישתחו. ר' אליעזר בן יעקב אומר: על ארך אפים, ורבנן אמרי: על שנת רהמים במקום רב חסדא צריך להיות, כמו בבבלי סנהדרין ק"א ע"א. ר' חנינא [בן גמליאל], השוה לעיל כרך א' ח"ב 143 ואנדות אמוראי בב"ל 64 הע' 40 (בנרמנית), ואחרי שבבבלי סנהדרין ר' חנינא בן גמליאל אומר על ארך אפים, צ"ל שראב"י אומר על החסד, כמו שמצינו בהרבה מקומות בשו"ט שנתחלפו שמות האוסרים זה בזה. בבבלי סנהדרין נשמט לנמרי מאמרו של ראב"י. לפי הבבלי סנהדרין, רבנן אמרי: על האמת. (29) ויקר' י"ו. חולקין עליו רבנן: על שהיו כולם תגרין.

(30) דברים ר' לאותו פסוק. (31) ספרי דברים, פסקא נ'. (32) ספרי לאותו פסוק (פסקא נ"ו). ב. סוטה ל"ג ע"ב, ירוש' סוטה 21 ע"ג. (33) ספרי לאותו פסוק (פ' קצ"ו). בבבלי נזיר נ"ט ע"ב. (34) תוספתא סוטה ח' ט', בבלי סוטה ל"ז. (35) שהשיר ב' ה', הדרשה שדרש לכבוד בני אושא וסוים; ואתם אחינו צני אושא שקבלתם רבותינו בסבר פנים יפות - עאכ"כ.

(36) דברים ז'. בב"ר קרוב לסוף פ' י"ג נמצא מאמר דומה לזה מר' אלעזר (בן פרח) בשם ר' יוסי בן זמרא. אולי מר' אלעזר בשם ר' יוסי שנתבש לר' אלעזר בן יעקב. (37) ספרי לאותו פסוק (פסקא שניו). המאמר הוא מוקשה (ע' תוספות ערכין פ"ו ע"א). ויש לומר: "אלא לְחָהּ" (ע' לוי ח"ב 492 ע"א). לא כמו שהיו מפרשים לפנים ש'לחה' הוא מלשון לְחָיִים (ע' פרנקל מאנאמטשריפט 1864 ע' 72) (38) איכה ר' פתיחתא כ"ד, ר' יוחנן פתח... (39) תוספתא סנהדרין א' ב', ירוש' סנהדרין 18 ריש ע"ב. בשנוי קצת בבבלי סנהדרין ז' ע"ב ובבב"י צ"ד ע"א; בשו"ט לאותו פסוק בא קודם לזה דרשתו של ר"א בנו של ר' יוסי הגלילי.

(*) ובענין קשה לומר, שבשני המקומות הללו מען. ואולי באמת "מכאן אמרו... הוא המשך דברי ראב"י, שהמנהג לפנות כירושלים בתפלה הלא הוא קדום ונוכח בדניאל ו' י"א. המ"ת ר"ג.

- 40) ביר ריש ע"י. שם צריך להניח ע"פ הילקוט משלי ר' תתקס"א במקום ר' אליעזר בשם ר' יעקב - ר"א בן יעקב. בילקוט לבראשית כ' א' סה"ס.
- 41) דברים ר' מ'. בקהיר לאותו פסוק בא המאמר מוקצר ובשם "רבנן" וראב"י אומר טעם אחר. ע' לעיל 191 הע' 103 (42) שהשיר לאותו פסוק. רבנן חולקין. השוה ביר מיד למיו ז'.
- 43) שהשיר לאותו פסוק. פסיקתא 47 ע"ב, פסיקתא ר' פטיו (71 ע"ב) ר' הונא בשם, ואולם ר' יודן אמר זה בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי. אפשר שהחלקת לא נמסרה בדיוק, וע"ל שאחר אמר בשם ר'א התשובה הראשונה של המשיח, והשני בשם ר'א התשובה השנייה. - על הכתוב שהשיר ז' י' "כנגדלות" יש ג"כ מחלקת בין ר' הונא ובין ר' יודן. ר' יודן אומר טעם אחד בשם ר'א בנו של ריה"ג ור' הונא בשם ר' אליעזר המודעי (ע' לעיל ח"א 146) ואולי גם שם במקום ר'א המודעי צ"ל ראב"י, ואז התאים מחלקת זו להמחלקת הראשונה.
- 44) ביר מ"א וגיב (בסוף). ר' אליעזר (בן פדת) בשמו.
- 45) שמוח ר' מיב קרוב לסוף. קודם לזה דעתו ההפכית של רשב"י, ע' לעיל ח"ב 78. את הבטוי "די זהב" דורש ראב"י (באר"י פליד): די הוא עון זה (של ענל הזהב) שילקו בו ישראל מכאן ועד שיחיו המתים. (46) ביב קייט: תני ראב"י. [ע"ש פי' הרשב"י והתוספות].
- 47) ירוש' סוטה פ"ז ה"ה (22 ריש ע"א). תני ראב"י *.
- 48) פסיקתא 143 ע"ב. תני ראב"י. אולי הוא דורש "המקום" - הקב"ה.
- 49) מדרש משלי לאותו פסוק. (50) מסכת הבוט הקבר פ"א ביהמ"ד [1. 150.
- 51) פסקא ע"ד המשיח (ביהמ"ד ח"ג 75).

פרק שמיני.

ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי.

מסרת אהת נשארה לנו מהי ר' אליעזר (על דבר אביו ר' יוסי הגלילי ספרנו כבר לעיל 1) (בפרוטרוט) שהוא היה באושא (ביחד עם שאר החכמים) ודרש גם הוא בכבוד אכסניא (2). ובכך גם הוא נמנה בין תלמידי ר' עקיבא שבאו אחרי תקופת אדריאנוס לסולל דרך היהדות. ואולם לא כשאר חבריו, שנוכרו עמו בשיבת אושא, היה גורלו, כי לא נשאר ממנו כמעט כלום בעבודת המסרת של ההלכה ובנינה, אלא כמו ר' אליעזר המודעי הופיע גם הוא בתור דרשן אנדי, והדרות שבאו אחריו השכוהו לשר האגדה. ר' יוחנן האמורא אמר בשם התנא ר' אליעזר בן ר' שמעון בן יוחאי, בן דורו הצעיר של ר' אליעזר בריה"ג, כל מקום שאתה מוצא דבריו של ר'א בנו של ריה"ג באגדה: עשה אונך כאפרכסת (3).

ביותר השובה מסרת אהרת, שנשמרה מחוץ לספרות התורה שבעל פה, שר' אליעזר בנו של ריה"ג יסד שלשים ושתים מדות שבהן נדרשת התורה

(* נראה שדורש את אשר הוביש ה' את מי וכו' שעשה סחים דבר יבש, שחשבם לכיפין וסלעים. וזה מתאים מאד לשפת הירדן, שהמים שוטפין בחרוץ עמוק, ומשני עבריו כמים וסלעים נבחרים.)

באגדה (4) [ואלו הן: א. ברבוי; ב. במעוט; ג. ברבוי אחרי רבוי; ד. במעוט אחרי מעוט; ה. בקל והומר מפורש; ו. בקל והומר סתום; ז. בנורה שיה; ח. בבנין אב; ט. בדרך קצרה; י. מדבר שהוא שנוי; י"א. מסדור שנהלק; י"ב. מדבר שבא ללמד ונמצא למד; י"ג. מכלל שאהריו מעשה והוא פרטו של ראשון; י"ד. מדבר גדול שנתלה בקטן הימנו להשמיע את האזן בדרך שהוא שומעת; ט"ו. משני כתובים המכהישים זה את זה עד שיבוא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם; ט"ז. מדבר שהוא מיוחד במקומו; י"ז. מדבר שאינו מתפרש במקומו ומתפרש במקום אחר; י"ח. מדבר שנאמר במקצת והוא נוהג בכל; י"ט. מדבר שנאמר בזה והוא הדין לחברו; כ. מדבר שנאמר בזה ואין ענין לו. אבל הוא ענין לחברו; כ"א. מדבר שהוקש לשתי מדות ואתה נותן לו כה היפה שבשתיהן; כ"ב. מדבר שחברו מוכיח עליו; כ"ג. מדבר שהוא מוכיח על חברו; כ"ד. כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על עצמו; כ"ה. מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על חברו; כ"ו. ממשל; כ"ז. ממעל; כ"ח. מנגד; כ"ט. מלשון נמטריא; ל. מלשון נוטריקון (תרי אפי: הד אפי ההולך בתלוקה האותיות — באית ב"ש וכו' — והב' שהוא בחשבון האותיות. כ"ה בכריתות); ל"א. מוקדם שהוא מאוחר בענין; ל"ב. מוקדם שהוא מאוחר בפרשיות (הרי אלו ל"ב מדות. ג' הכריתות)*. בראש המדות הללו באו ארבע שהן רבוי ומעוט. שר' עקיבא קבלם מפי נהום איש גמזו ועשאם ליסוד מדרש המקרא שלו (5). אהרי ארבע המדות שמיסודו של ר' עקיבא באות ארבע מדות שתופסות מקום בראש שלש עשרה המדות של ר' ישמעאל ובראש שבע המדות של הלל (6). מלבד זאת יש בכריתות שלנו המדה השלש עשרה מייג מדות (7) של ר' ישמעאל שבאה כאן במספר הטיי. המדה החמשית של הלל — כלל ופרט, שאצל ר' ישמעאל נעשתה לקבוצה של שבע מדות שונות (מה' עד י"א). באה אצל ר"א בן ריה"ג בשביל מדרש האגדה במספר י"ג (8). המדות כ"ד וכ"ה הן מעין המדה התשיעית של ר' ישמעאל. את המדה השביעית של הלל — דבר הלמד מענינו — שהיא השתים עשרה אצל ר' ישמעאל, אפשר למצוא באיזה שנוי במדות כ"ב וכ"ג של ר"א בנו של ריה"ג (מדבר שחברו מוכיח עליו, מדבר שהוא מוכיח על חברו). — מהל"ב מדות שיסד ר"א בשביל מדרש האגדה נשקף האפי המיוחד באפן הדרשות האגדיות; ביחד עם זה כדאי לשים לב, שהמדות הללו עדות הן על טרמינולוגיה איתנה ומלאה תכן לפרשנות המקרא. המדות הללו מיוסדות הן

(* מלבד ההערות שבאו קטמן אחרי הפסכספ, ע' ספרו של בכר "ערכי מדרשי הלך דאשון ערך "מדה", ששם ישנם הרבה פרטים הנוגעים לכריתות זו. המתרנס.

ביחוד על כללי שמוש הלשון, הסנונון ועל התכן של הטכסט המקראי, שזהר היסוד העקרי והמוצא של הפרשנות האנדית. על יסוד שמוש הלשון של משפטי הכתובים נוסדו: המדה התשיעית — דרך קצרה (9) המדה האחת עשרה: סדור שנתלק (10); המדה הי"ט: דבר שנאמר בזה והוא הדין להברו (11); המדה הכ"ב: דבר שחברו מוכיח עליו, כלומר שכתוב אחד בא בקיצור וצריך להשלימו ממקום אחר (12); המדה הל"א: מוקדם שהוא מאוחר בענין (13). — המדות דלקמן נוגעות אל אפני ההרצאה המקראית. מדה י': מדבר שהוא שנוי (14). מדה י"ב: דבר שבא ללמד ונמצא למד (15). — מדה י"ד: דבר גדול שנתלה בקטן ממנו, להשמיע האזן בדרך שהיא שומעת (16). — מדה ט"ז: דבר המיוחד במקומו (17). מדה י"ח: מדבר שנאמר במקצתו ונוהג בכל, אם כן מפני מה נאמר במקצת? מפני שדבר הכתוב בהוה (18) [במהיג: מפני שהוא רוב הנמצא]. — מדה כ"א: דבר שהוקש בשתי מדות, ואתה נתן לו כה היפה שבשתיהן (19). — מדה כ"ז: משל (20). — מדה כ"ז: מנגד (21). — מדה כ"ח: ממעל, כלומר לשון נופל על לשון (22). — מדות אחרות באות על פסוקים שונים שבכתבי הקודש שמתבארים זה על ידי זה; מדה י"ז: דבר שאינו מתפרש במקומו ומתפרש במקום אחר (23). — מדה כ"י: מדבר שנאמר בזה ואינו ענין לו, אבל הוא ענין להברו [תנהו ענין להברו שהוא צריך לו]. ומאימתי הוא ענין להברו? משיצטרך לו זה ולא יצטרך לו זה (24). — מדה ל"ב: ממוקדם ומאוחר שבפרשיות (25). שתי מדות עוסקות במדרש מלים בודדות על פי הלקיחה; מדה כ"ט: גימטריא שהיא פעם להשבון האותיות ופעם לתמורתן (26). מדה ל': נוטריקון (27).

אפשר להשב בתור כלל לדרשת הכתובים גם את מאמרו: משהה הקב"ה ומתלה עיניהם של צדיקים ואחר כך הוא מגלה להם טעמו של דבר, כך: אל הארץ אשר אראך (בר', י"ב א'); על אחד ההרים אשר אמר אליך (שם, כ"ב ב'); וקרא עליה את הקריאה אשר אני דובר אליך (יונה, א' ב'); קום צא אל הבקעה ושם אדבר אתך (יהוקאל, ג' כ"ב) (28). מה שנוגע לענין המסורה יש כלל של ריא בנו של ריהיג באיזה מקומות במקרא בא אל' בתור שם של חול (29).

מאמרי האגדה של מיסד המדות שהאגדה נדרשת בהן, עד כמה שהם נמצאים במדרשים עתיקים ואחרונים ובמקצת גם בהוספתא וברייתא (30). אינם מרובים. פתנמים לא נשארו ממנו לא באבות ולא במקומות אחרים. ואולם דרשות אחרות שלו הובעו בסנונון משלי מוסר — משלי, כ"ד כ"ז. הכן בהויך מלאכתך — אלו הלכות; ועתדה בשדה לך — זה מעשה הטוב; אחר ובנית ביתך —

הרוש וקבל שכר 31). — דברים, ל"ב ב', יערף כמטר לקחי. אין יערף אלא לישון הריגה, שנא' (שם, כ"א ד'): וערפו את העגלה בנחל. מה עגלה מכפרת על שפיכות דמים, אף דברי תורה מכפרים על שפיכות דמים 32). — כל מי שמתחיל במצוה ואינו נומרה ואחר בא ונומרה, היא נקראת על שמו של שני. הה"ד (יהושע, כ"ד ל"ב): ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל. והלא משה העלם, שנא' (שמות, י"ג י"ט): ויקח משה את עצמות יוסף עמו? אלא לפי שנזכר עליו שלא יכנס לארץ, ואלו נטפלו בהם, לפיכך נקראת על שמו 33). — מצינו שאומרים מקצת שבתו של מי שאמר והיה העולם, שנא' (תהי, ס"ו ג'): אמרו לאלהים מה נורא מעשיך (בפניו מדבר רק ע"ד מוראו, ובתחלים קל"ו אי שלא בפניו מדבר ע"ד טובו וחסדו). אם [בפניו] אומר מקצת שבתו של מי שאמר והיה העולם, קל והומר לבשר ודם! 34). — אם ראית צדיק שהוא יוצא לדרך ואתה מבקש לצאת לאותה הדרך, הקדם על ידיו שלשה ימים אחר על ידיו שלשה ימים כדי שתצא עמו לדרך, מפני שמלאכי השרת מלווין אותו, שנאמר (תהי, צ"א י"א): כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך. ואם ראית רשע שיוצא לדרך ואתה מבקש לצאת לאותה הדרך, הקדם על ידיו שלשה ימים או אחר על ידיו שלשה ימים, שלא תצא עמו לדרך, מפני שמלאכי שטן מלווין אותו, שנא' (ק"ט ו'): הפקד עליו רשע ושטן יעמד על ימינו 35). — סימן זה יהיה בירך, שכל זמן שאדם נתון בחיים, נפשו פקודה ביד קונו, שנא' (אדב, י"ב י'): אשר בידו נפש כל חי; מת נתונה באוצר, שנא' (ש"א, כ"ה כ"ט): והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים. שומע אני בין צדיקים ובין רשעים? תלמוד לומר (שם, שם): ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע 36). — המיצר (כלומר השרוי בדאגה) אסור להתפלל 37).

חלק ממאמרי האגדה של ר"א בנו של ריה"ג שנשארו בספרותנו עוסק בהערצת עם ישראל; דברים ז' ז'. לא מרבכם מכל העמים חשק הי בכס וגו'. אמר הקב"ה לישראל: הושקני בכס, שאפילו בשעה שאני משפיע לכם גדולה, אתם ממעטין עצמכם לפני, נתתי גדולה לאברהם, אמר לפני (בר', י"ח כ"ז): ואנכי עפר ואפר; למשה ולאהרן, אמרו (שמות, ס"ז ז'): ונחנו מה; לדוד, אמר (תהי, כ"ב ז'): ואנכי תולעת ולא איש. אבל אומות העולם אינן כן, נתתי גדולה לנמרוד, אמר (בר', י"א ד'): הבה נבנה לנו עיר וכו'; לפרעה, אמר (שמות, ה' ב'): מי הי; לסנחריב, אמר (מ"ב, י"ח ל"ה): מי בכל אלהי הארצות וגו'; לנבוכדנצר, אמר (ישעי', י"ד י"ד): אעלה על במתי עב; להורם מלך צור, אמר (יחזקאל, כ"ח ב'): מושב אלהים ישבתי בלב ימים 38).

בשעה שעמדו ישראל על הר סיני ואמרו: כל אשר דבר ה' נעשה
 'נשמע (שמות, כ"ד ז'), קרא הקביה למלאך המות ואמר לו: אעפ"י שעשיתי
 אותך קוזמוקרטור (κομοκρατορ שר עליון) על הבריות, אין לך עסק
 באומה זו. למה? שהן בני, ההיד (דברים, י"ד א'): בנים אתם לה' אלהיכם (89).—
 הושע י"ד ב'. שובה ישראל עד ה' וכו', אמרו ישראל לפני הקביה:
 רבון העולמים! אם עושין אנו תשובה מי מעיד בנו? אמר להם: לרעה אני
 נעשה לכם עד, שנא' (מלאכי, ג' ה'): וקרבותי אליכם למשפט והייתי עד מסהר
 במכשפים, ולטובה אני נעשה לכם עד? (דריש, ע"ד ה'—ע"ד ה'). לאהאב בן
 קוליה ולצדקתיה בן מעשיהו נעשיתי עד, ההיד (ירמיה, כ"ט כ"ג): יען אשר עשו
 נבלה וכו' ואנכי היודע ועד נאום ה', ולכם לטובה אני נעשה עד? (40).— יחזקאל
 ל"ד ל"א. ואתנה צאני מרעיתי— צאן לעונשין; אדם אתם— לקבל
 (שכר 41).— הרי הוא אומר (שהיש, ו' ה'): ששים המה מלכות ושמונים פלגשים,
 ששים ושמונים הרי מאה וארבעים, ואבותינו לא ירדו למצרים אלא בשבעים
 נפש, יצב גבולות עמים, יציב גבול עמים אין כתיב כאן, אלא יצב גבולות
 עמים, וכו' אומות ליטול שני חלקים במספר בני ישראל (כלומר שכל נפש
 משבעים נפש שבישראל זכתה לקבל שני גבולות, נחלת שני עמים) (42).— הרי
 הוא אומר (תהי, סוף קמ"ו): מגיד דבריו ליעקב הקיו ומשפטיו לישראל לא
 עשה כן לכל נוי, וכי מה עשו הגוים דווים האלו שלא רצה ליתן להם את
 התורה? משפטים בל ידעום— שלא רצו לקבל (43).— דברים, ל"ב ל"ד. הלא
 הוא כמוס עמדי, כוס שהיה כמוס ומהוסר (44) יכול דוחה (כלומר שנדחה ריהו
 שר כוס הפורענות)? ת"ל (תהי, ע"ה ט'): כי כוס ביד ה' ויין חמר וכו', יכול
 שאין בו אלא הציו? ת"ל: מלא מסך. יכול שאינו חסר אפילו טפה אחת?
 ת"ל: ויגר מזה, מאותה טפה שתו ממנה אנשי דור המבול ואנשי דור הפלגה
 זאנשי סדום ועמורה, ופרעה וכל חילו, סיסרא וכל הטונג, נבוכדנצר וכל חילו,
 סנחריב וכל אנפיו, ומאותה טפה עתידין לשתות כל אומות העולם עד סוף כל
 הדורות, וכן הוא אומר (ישעיה, כ"ה ו'): ועשה ה' צבאות לכל העמים בהר
 ההוא משתה שמנים משתה שמרים, שמנים ממחיים שמרים מוקקים, יכול שמרים
 שיש בהם צרך? ת"ל שמרים מוקקים— שמרים שאין בהם כלום דבר אלא
 פקטים (45).— בשלשה מקומות חלקו באי עולם על הקביה: אחד בימי יהושע,
 שנא' (יהושע, ט' ב'): ויתקבצו יחדו להלהם עם יהושע ועם ישראל פה אחד,
 מהו יחדו? שחלקו על הקביה, ואחד בימי נוג ומנוג, שנא' (תהי, כ' ב'): יתיצבו
 מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחדו על ה', ואחד כאן (בימי דור הפלגה) שנא'

זיהו כל הארץ שפה אחת ודברים אהרים (ברי' י"א א') — דברים של הרופים היו מוציאין על הקב"ה, אלא שלא פרשו הכתובים (46). — האשה הזאת על ידי שפירשה מבינה שנים או שלשה ימים קורא אותה התורה. דוה' (ויקרא, ט"ו ל"ב), הה"ד: והדוה בנדחה. אנו שפירשנו מבית חיינו ומבית מקדשנו כמה ימים יכמה שנים על אהת כמה וכמה שנקראים דווין, לכך נאמר (איכה, ה' י"ז): על זה היה דוה לבנו (47). — מנין אתה אומר שכל אחד ואחד מישראל עתיד להיות לו בנים כיוצאי מצרים? שנאי (תהי, מ"ה י"ז): תחת אבותיך יהיו בניך. אי בנים יכול יהו דווים וסנופים? תלמוד לומר: תשיתמו שרים בכל הארץ. אי שרים יכול פרנמשיטיון (כלומר: סוהרים)? תלמוד לומר (שמות, י"ט ו'): ממלכת, אי מלך יכול יהא חוזר ונכבש? ת"ל (שם, שם) כהנים. [אי כהנים] יכול מהורין (כלומר על הגרנות)? ת"ל: ממלכת, כענין שנאמר (ש"ב, ה' י"ח): ובני דוד כהנים (48). —

ראוים לתשומת לב קבוצה של מאמרים פולמוסיים, שבהם הראה ר' אליעזר שלפעמים אפשר להתליט על פי השקפה השטחית מכתוב אחד שהרע והטוב שניהם באים במקרה, בא הכתוב השני ומעמיד על האמת (49). — דברים, י"א כ"ו: ברכה וקללה. ר"א בנו של ריהיג אומר: מי להשך (כלומר אם בא אחד והניד לך שהברכה והקללה שתיהן באות במקרה)? אמרה תורה: הברכה אם תשמעון והקללה אם לא תשמעון. כיוצא בו אתה אומר (משלי, י"ח כ"א): מות וחיים ביד הלשון ואוהביה יאכל פריה. ר' אליעזר בנו של ריהיג אומר: מי להשך (אם בא אחד והניד לך שגט אוהב הטוב אוכל הפירות וגם אוהב הרע אוכל הפירות)? אמרה תורה (תהי, ל"ב י"ד): נצור לשונך מרע ושפתך מדבר מרמה. כיוצא בו אתה אומר (משלי, י"א ל"א): הן צדיק בארץ ישלם אף כי רשע והוטא. ר"א בנו של ריהיג אומר: מי להשך (שאין הבדל בין הצדיק ובין הרשע)? אמרה תורה (משלי, ט"ז ד'): כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה.

מלבד זאת נמצא בספרות האנדית מאמריו אלה: [מה טעם כל הדורות הללו הולידו למאה שנה ולמאתים שנה וזה הוליד (נח) לחמש מאות שנה, אלא אמר הקב"ה: אם רשעים הם אין רצוני שיאבדו במים, ואם צדיקים הם, אטריח עליו ויעשה להם תיבות הרבה, וכבש הקב"ה מעינו והוליד לחמש מאות שנה], אפילו יפת שהוא הגדול, לכשיבוא המבול אינו בן מאה שנה ראוי לעונשים (50). — פעם אחת שהה נח לזון את הארי והכישו הארי ויצא צולע, שנאי (ברי, ד' כ"ג): וישאר אך נח (אך — מיעוט) (51). — ברי, כ"א ט', מצחק, אין צהוק אלא גלוי

עריות, שנאי' (כרי', ל"ט י"ז): בא אלי העבד העברי וכו' לצחק ב"ש. שמות
 ב' י"א. ורא בסבלותם. האה משוי גדול על קטן ומשוי קטן על גדול, משוי
 איש על אשה, ומשוי אשה על איש, משוי זקן על בחר ומשוי בחר על
 זקן, והיה מנה דרגון שלו והולך ומישב להם סבלותיהם ועושה כאלו מסייע
 לפרעה, אמר הקבי"ה: אתה הנחת עסקיך והלכת לראות בצערן של ישראל
 ונחת בהן מנהג אהים, אני מניח את העליונים ואת התחתונים ואדבר עמך.
 הה"ד (כרי', ג' ד'): ורא ה' כי סר לראות — ראה הקבי"ה במשה שסר מעסקיו
 לראות בסבלותם, לפיכך — וקרא אלהים אליו מתוך הסנה 63. — שמות, ב' י"ז.
 ויושיען — דבר של גלוי עריות באו לעשות עמהן ועמד משה והושיען, נאמר
 כאן ויושיען, ונאמר להלן (דברים, כ"ז כ"ד): צעקה הנערה ואין מושיע לה 64.
 שמות, י"א ה', עד בכור השפחה, אפילו השפחות מצהנות ברחים היו
 אומרות: רצוננו בשעבודנו וישראל בשעבודן (כלומר מרצות אני בשעבודנו
 ובתנאי שרק אם ישראל יהיו ג"כ משעבדים) 65. — (שירת הים נאמרה) כגדול
 שהוא מקריא את ההלל בבית הבנסת ועונן אחריו, ענין ראשון משה אומר:
 אישירה לה' וכו', וישראל אומרים: אישירה לה' וכו', משה אומר: עזי וזמרת
 יה, וישראל אומרים: עזי וזמרת יה 66. — במדבר, י"א ל"א, וישש על המהנה
 בדרך יום כה, ומה תלמוד לומר וכדרך יום כה? מלמד שהיה עולה מן הארץ
 וחופה את גלגל המה, ומה תלמוד לומר וכאמתים על פני הארץ? שלא יהא
 שוחה ונטול ומצטער 67. — שיא, ט"ז ו'. ויאמר שאול אל הקניי לכו סירו רדו
 מתוך העמלקי וכו' ואתה עשית חסד עם כל בני ישראל וכו', וכי עם כל
 ישראל עשה יתרו הכהן, והלא לא עשה אלא עם משה בלבד... ואתה אמרת
 עם כל ישראל עשה חסד? אלא ללמדך שכל מי שעושה חסד עם אחד
 מגדולי ישראל מעלין לו כאלו עשה עם כל ישראל 68. — [בשעה שבא סנהרוב
 לצור על ירושלים]: מר הקבי"ה לגבריא'ל: מנלך נטושה (כלומר לנטושה)?
 אמר לפניו: רבשיעו! נטושה ועומדת מששת ימי בראשית, שנאי' (ישעי', כ"א
 ט"ז): מפני ירב נטושה 69. — אפילו אותן שכתוב בהן (ישעי', ס"ה י"ז): כי
 הנני בורא שמים חדשים, גם הן בראין מששת ימי בראשית 70. — יתקאל, ל"ג
 כ"ד: אחד היה אברם ויירש את הארץ ואנחנו רבים לנו נתנה הארץ למורשה,
 ומה אברהם שלא היה לו אלא בן אחד והקריבו ירש את הארץ, אני שבנינו
 ובנותינו מקריבין לעבודה זרה אינו דין שנרש את הארץ? 61. — תהי' י' ג'
 ובוצע ברך נאץ ה', כל המבצע (הדין העושה פשית) הרי זה תטא, והמברך
 את המבצע הרי זה מנאץ לפני המקום, ע"ז נאמר: ובוצע ברך נאץ ה', אלא

יקוב הדין את ההר; שכן משה היה אומר (דברים, א' י"ז): לא תנורו מפני איש
 צי המשפט לאלהים הוא; אבל אהרן היה עושה שלום בין אדם לחברו, שנא,
 (מלאכי, ב' ו'): בשלום ובמשור הלך (62). — תה' ט"ו ג'. אמרו לאלהים מה
 נורא מעשיך ברב עוון יכחשו לך אויביך. אמרו לפעלא טבא: אישר! מה
 נורא מעשיך — מה דהילין אינן מננניא (μαργαρον תחבולה) דידך! הנהרנין
 הורנין את הורניהן, והנצלנין צולבין את צולביהן, והמשוקעין שוקעין את
 שוקעיהן; הפה שאמר: כל הבן הילד היאורה תשליכוהו (שמות, א' כ"ב) הושלך
 לים, שנא' (שם, ט"ו ד'): מרכבות פרעה וחילו ירה בים; הפה שאמר (שם, ה'
 ב'): מי ה' אשר אשמע בקולו, חור ואמר (שם, ט' כ"ז): ה' הצדיק; והפה
 שאמר (שם, ה' ב'): לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלה, היה מחזר
 על פתח היכליהם (של משה ואהרן) ואמר להם: צאו לשלום (63). — תה', פ"א
 ח'. בצרה קראת ואחלצך אענך כסתר רעם אבחנך על מי מריבה סלה, משעה
 שהייתי עונך [את משה] ומנן עליך ומרעים עליך את כל העולם, מאותה שעה
 נלוי לפני מה שאתה עתיד לעשות במי מריבה (64). — תה' ק"ה ה'. דבר צוה
 לאלף דור, אלף יור עלו במחשבה להבראות (קודם מתן תורה) כמה נמחו
 מהם? תשע מאות וארבעה ושבעים דורות, ומה טעם? דבר צוה לאלף דור —
 זה התורה (65). — משלי, ו' ט"ז, שש הנה שנא ה' ושבע תועבת נפשו, שבעה
 דרכים בסוטה הן אמורות: עינים רמות (שם, שם י"ז), שהאשה הסוטה תוליה
 עיניה לאיש אחר, וכן הוא אומר (ישע"י, ג' ט"ו): יען כי נבהו בנות ציון
 ותלכנה נטויות גרון ומשקרות עינים; לשון שקר (משלי שם), שהיא נואפת עם
 איש אחר ומתעברת ממנו ומשקרת ואומרת לבעלה: ממך אני מעוברת; וידים
 שופכות דם נקי (שם), שהנואף נכנס על מנת שאם יִפְשֵׁוּ, יהרוג או ירהג;
 לב חורש מחשבות און (שם שם י"ח), שהנואף והנואפת אין מהשבותיהם בכל
 שעה אלא און; אימתי הם הוטאים, ואומרים זה לזה באיזה מקום, באיזה שעה;
 רגלים ממהרות לרוץ לרעה (שם), בודאי שממהרים לעשות את החטא; יפיה
 כזבים עד שקר (שם י"ט), שאם יתפשו הם מכזבים ומשקרים ונשבעים ואומרים:
 מסיחים היינו בדברים אחרים; ומשלה מדנים בין אהים (שם), שכל ישראל
 אחים הם, והנואף אשת חברו בעלה שומע ושינאו, וזה אינו יכל לראותו, הוי;
 ומשלה מדנים בין אהים, הרי שבעה דברים קשים שהסוטה עושה (66). — אפילו תשע
 מאות השעים והשעה מלאכים מלמדין עליו הובה ומלאך א' מלמד עליו זכות הקביה
 מכריעו לכף זכות (ע"פ איוב, ל"ג כ"ב) (67). — שהיש, ו' י', איומה כנדגלות,
 כדגלים אין כתיב כאן, אלא כנדגלות, כדור שנתנדנד לנלות, ולא גלה, איוה
 זה? זה דורו של הזקיהו, שנאמר (ישע"י, ל"ז ג'): יום צרה ותוכחה, ומנין
 שיש להם אימה? שנא' (דחי"ב, ל"ב כ"ג): וינשא לעיני כל הגוים מאהרי כן (68).

הערות לפ' ה':

1) ע' לעיל כרך א' ח'ב 87-96. לפעמים במקום ר' אליעזר בא ר' אלעזר, אבל כנראה, הראשון עיקר. 2) שה'ש ב' ה'. גם בנירמא הכבלית של הספור הזה, ברכות, ס'ג ע"ב, נמצא גם כן בתור הדורש האחרון את ר' אליעזר שלנו, רק ששם נתייחסה לו דרשה אחרת. מה כדאי לציין שהפתגם של ר'ע, אבות ב' ס'ז (ע' לעיל כרך א' ח'ב 76), נמצא בארז'י נוסח ב' ספ'ר (82 ע"א) בטנויים בשם ר"א בר' יוסי הגלילי.

3) חולין פ"ט ע"א בתור הקדמה למאמרו של ר'א לרברבו, ז' ו', וכן הובא כזה בלא שם האומר בשמו בראשית הברייתא דליב מדות (שם אין הטלה "בהגדה"), ונוסף שם בסוף: שנאמר הט לחכמה אונך, בירוש' קדושין סוף פ"א (61 ע"ד): אם שמעת דבר מר' אליעזר בנו של ריה'נ נקב אונך כאפרכסת הוון ושמע. בפסיקתא ר' פי' (88 ע"ב): כשתאה שומע הדבר משם ר'א הרעשה אונך כאפרכסת הוון לקבלו מיר. בשני המקורות האחרונים אמר זה ר' יוחנן לבר'ו. ובוה הוא מתחיל את הבאור של ר'א לאיוב לינ כינ. במקום "הרע'שח' רוצה הריט איש שלום לגרום הרי עשה, אבל אין "הרי' מתקשר עם הצווי אלא בקושי. אולי אפשר לתקן: "מהר עשה", שהו כאלו כתוב "מיר". הפעל "עשה" רניל לבוא בסוכן זה. כמו שנראה מהמקורות שנרשמו לעיל כרך א' ח'ב 169 הע' 2. 4) הברייתא דליב מדות נמצאה בספר הכריתות של ר' ששון סקינן (מסנת 1900) עם באורים, ומשם רנילים להדפיסה בתלמוד ס'ס ברכות, בספר מיוחד יצאה לאור בזמן הזה ע"י צבי קצנלבונן בשם "נתיבות עולם", וילנה 1892, ואח'כ בהוספת משמרו. 1859. הרואי אנהורן "סדרש תנאים", וילנה 1889 (השוה הקדמתו לסדרש רבה מהדורת וילנה *). יעקב רייפסן "משיב דבר", וינה 1867 (השוה לזה וי'ס בהמנד' XI, 142, 150). ברייתא זו - שמתאימה לגמרי ביסודה לברייתא שבאה ברוש הספרא - הברייתא דיני מדות של ר' ישמעאל - מתחילה בשבח ההגדה של ר'א (ע' הערה הקודמת), ואח'כ היא מוסיפה: "בליב מדות התגדה [התורה] נדרשת". קודם לזה צריך להוסיף, כדעת הרואי, ר'א בנו של ריה'נ אומר (השוה I. S. Bloch במישורין' של קב' IX, 68), ואח'כ בא ער מדה י' בהוספת בית השמוש (כמו ברכוי, בטיעוס...), ומשם והלאה כמו (מדבר שהוא שנוי, מסדר שנחלק...), וכך הוא מונה על המדר רק את שנותיהן ומסיום: הרי אלו ליב מדות, ואח'כ הוא בא ומבאר כל מדה ומדה לתור ע"י דוגמאות. שם באו דברים לא רק מהתנאים ר' עקיבא (סדה ג'), ר' ישמעאל (כ"ז), ר' יוסי (ליב), ר' נחמיה (ס'ז), ר' נהיראי (ז'), רבי (ז'), ר' חייא (ח) אלא גם של האמוראים: ר' יוחנן (ז') ור' יוסי בר הנינא (י'). ומה נראה כי הברייתא קבלה את צורתה של עכשיו הרבה זמן אחר ר'א בנו של ריה'נ, אבל אין כל יסוד לפקפק בעצם הדבר שר' אליעזר יסד את מספר המדות. [לפני המחבר זיל לא היה מדרש הגדול שנמצא בתוס' הר"ז שכבר הוציא ספר בראשית בשנת תרס"ב בקנטאבריגיה, ושם במבוא מבעל מדרש הגדול ע' XVIII ולהלן נמצא נוסח הברייתא בטנויים, שם המנין לא ליב מדות, אלא "משלשים ושלוש מדות שתגדה נדרשת בהן ואלו הן זכרי, וכלן במים שמושית. במקום מדה כ"ז "משעל', בא במה'ג "רמו', במקום מדה כ"ט: "נימטריא חד אפי, תרי אפי, בחלוף האותיות וחד שהוא בתשבון איתיות, בא בטחינ "מלשין נמטריא מחלוף האותיות, וכנראה הוא חושב מחלוף האותיות למדה מיוחדת, ומה יצא המספר שלשים ושלוש, וע' להלן, ובבאור כל מדה ומדה לתור נביא את השנויים החשובים שינסם במדרש הגדול ונציגם בסגורים.

ע' ברשי הוריות ג' ד"ה. "צבור מיתתי" הביא סבריייתא דר'א בנו של ריה'נ דבר שאינו כברייתא שלפנינו. הרסבים הביא ממנה בספר המצות (עשין ל"ז) מדה י"ז בנוסח אחר, ושם (עשין ה') מביא בשם משנתו של ר'א בנו של ריה'נ: "מנין לעיקר תפלה מצויה? מהבא: את זה

(* בהוצאה הנ"ל משנת תרל"ח נוספי עוד הערות חשובות מאד לליב מדות מה' יתורת

אלהיך תירא ואותו תעבודי. - ואין זה בכרייתא שלפנינו. גם הרשב"ץ הביא מסנה בפירושו לפסוק בדרך אשר יושב"י דבר שאינו בכרייתא שלפנינו (הפש סטמונים צ"א).

וע' בס' "ערכי מדרשי" של המהכר בתרנום עברי ע' 70 חע' 1. שם הוא מביא מהנוסח הנמצא בספר "אשכול הכפרי" של הקראי יהודה הדסי משנת 1149]. הסת"ת נ"ס.

6) ע' לעיל כרך א' ח"א 43, ח"ב 51. שתי המדות העתיקות רבוי ומעוט פרו כאן ונעטו לארבעה: רבוי אחר רבוי ומעוט אחר מעוט.

6) שלש המדות הראשונות של הלל הן: קל וחמור, גורה שוה, בנין אב. המדה השלישית של הלל נתפצלה אצל ר' ישמעאל לשתיים: [בנין אב מכתוב אחד ובנין אב משני כתובים]. וכליב סדות של ריא נתפצלה המדה הראשונה - קל וחמור - לשתיים: קל וחמור ספורש (מדה ה'), קל וחמור סתום (מדה ו'). צריך לציין כאן שריא בנו של ריה"ג במדותיו קורא לזבנין אבי - "יסודי", שם נדרף לה, וכונה אחת לשניהם. 7) ע"ס גירסא אחרת היא הרבועית במדותיו של הלל, ע' לעיל כרך א' ח"ב 51 חע' 4. 8) כלל שאחריו מעשה ואינו אלא פרטו של ראשון.

9) למשל (דה"א, י"ז ה'): ואחיה טאהל אל אהל ומטשכנ. חיה ציל ומטשכנ אל מטשכנ. אלא שדבר הכתוב דרך קצרה [ע' שיב, ז' ו']. מאימתי הרבר נידון בדרך קצרה? משיצטרך לו הענין ודאי, כיוצא בדבר אתה אומר (שיב, י"ג ל"ט): ותכל דוד חמלך לצאת, ציל ותכל נפש דוד לצאת, אלא שדבר דרך קצרה, ואעפ"י שאין ראיה לדבר ובר לדבר; נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה'. [כיוצא בו: ואמרתם להי' ונגדעון (שופטים, ז' י"ח) היה צריך לומר: חרב להי' ולנדעון, אלא שדבר הכתיב בדרך קצרה - מהינ]. שתי הדוגמאות [הראשונות] מביא גם ר' יונה אבן גינאה בראש הרשימה של הדוגמאות שאסף מדרך קצרה (לוטא 249, 20, 250, 7, רקשה 150). הוא קורא לזה "מה ששמשו בו בחסרון"; המרמז "מדרך קצרה" שמשש אצלנו להוראה אחרת (ע' *Leben und Werke Abulwalids S. 72 Anm. 20. W. Bacher*).

10) למשל, דהייב לי' י"ח: כי מרבית העם וכו' ה' הטוב יכפר בעד [ואח"כ בא פסוק י"ט: כל לבבו הבין לדרוש האלהים וכו'] ולא כשהרת הקדש]. שבאן הוה סדר שנחלק, שהיה צריך להיות: ה' הטוב יכפר בעד כל (אשר) לבבו הבין וכו', ולא כשהרת הקדש [שהקריבו את הפסה בסומאמה]. מאימתי דנין אותו בסדר שנחלק? משינהוג אותו ענין לכך. כיוצא בו: כי לכב צפנת משכל על כן אל תרום: לחלק יגיד רעים (איוב, י"ז ה' ו'). מי שחולק על דברי רעים עיני בניו תכלינה [במהינ]: לא תרום לטי: לחלק יגיד רעים - למי שהוא חולק על דברי רעים ועיני בניו תכלינה] סודר ראוי להיות, אלא שנחלק, ויש מוסיפין זה (משלי כ"ג ל"א): וההלך במישרים; (שם פסוק ל"ב) אהריתו כנחש ידך וגו'. אפילו יהיה צדיק נטור, המתהלך במישרים, אהריתו כנחש ידך, כמו שאתה מוצא בנה. סודר היה ראוי להיות אלא שנחלק. - ר' סעדיה גאון - עפ"י הראב"ע בשפת יתר N 155 נסמך על אחד הזקנים - מינה עשרה פסוקים שעפ"י הסמרת מקברים במקום שהיה ציל מהלק, ומהם שתי הדוגמאות שהובאו כאן בראש השנה ספרי, 39 Anm. 14. Abraham Ibn Esra als Grammatiker S. 39 Anm. 14. הואת באפן אחר בפירושו לספרא (ויקרא כ"ה ל"ג, דף ק"ט ע"א). [במהינ מוסיף: כיוצא בו: האם אין עורתה בי ותושיה נדחה ממני (איוב, י"ז י"ג) למי? - לשם מרעהו חסד (שם שם י"ד): למי שמוע מרעהו חסד, סודר ראוי להיות אלא שנחלק].*

11) כיצד? ויצר את שני העמודים נחושת שמונה עשרה אמה קומת העמוד האחד וכו' (מ"א, ז' ט"ז), והוא הדין להבדל. כיוצא בו (תה"ל, צ"ז י"א): אור זרוע לצדיק ולישירי לב ששחה, אי אפשר לומר שיש לצדיקים אור בלי ששחה ויש לישירים ששחה בלי אור, אלא אור לצדיקים

* בכאור שעשיתי יחד עם ה' א. אברונין לאיוב הוכחנו, שגם באותיות אפשר שיהיה סדר שנחלק, כי הח"א של "האם" שבאיוב ו' בראש פסוק י"ג צריך להפרידה ולהכריח אל המלה "נחושי" שבסוף פסוק הקודם = נחושה. ע"ש מעטו של דבר, וע' בתגהות של הר"י בהק לליב סדות שבריש בראשית ר' הוצאת וילנא ע' VII שהביא עוד משלים. הסת"ת נ"ס.

אגדות התנאים

זהו הדין לישראל, שמה לישראלים והוא הדין לצדיקים [ובן כסל, י' א': בן חכם ישמח אב ובן כסיל חונח אמו, שפי' הוא בן חכם ישמח אב ואם ובן כסיל חונח אביו ואמו, ובאזה רבים מאד בתנ"ך. - הסתרגם]. ומאמתי הדין אותו בכך? משישקלו שניהם כאחד [במהינ': דשניהו נאסרו בעיני אחד ובפיסוק אחד].

(12) כיצד? (כסל, כ"א י"ד) סתן כסתר יכפה אף ושחד בחיק חסה עוה. שמשע: סתן כסתר יכפה אף הקב"ה, ושחד בחיק יכפה חסה עוה. יכפה הראשון מוכיח על השני. כיוצא בו (ישעי', כ"ח כ"ז): כי לא בחרוץ יורש קצה ואופן ענלה על כמון יוסב [במהינ': היה לו לומר: ולא אופן ענלה, אלא שהכרו הראשון מוכיח עליו]. כיוצא בו (תה', ל"ח ב'): ה' אל באפך תוכיחני ובחמתך תיסרני. «אל' הראשון מוכיח על השני. השוה ספרי ראביע בתור מדקדק (בגמ' 147 הע' 14) [כידוע הראביע קורא לזה «מושך עצמו ואחר עמו» - הסתרגם].

הטרה הכינ' היא להפך: דבר שמוכיח על חברו. כיצד? (תה', כ"ש ח') קול ה' יחיל מרבר יחיל ה' מדבר קדש. וכי קדש לבר יחיל? והלא כל המדברות יחיל? איכ כמה נאמר קדש? להוכיח על המדברות כלן שחלו, ולמה פרט זה לברו? לפי שהיא התקף שבה, וראיה לדבר (דברים, א' מ"ו): ותשבו בקדש ימים רבים. כיוצא בו (הה' שם): קול ה' יחולל אילות. [ובי האילות בלבד חלות מלפני הקב"ה, והלא כל הנפשות חלות מלפניו - מהינ', ולמה נאמר אילות? שהן קלות במרצתן] [במהינ': מפני שהן תקיפין וקלין ביוצתן]. וראיה לדבר: משוה רגלי באילות (תה', י"ח ל"ד). (13) כיצד? (שיא, ג' ג') וגר אלהים פרם יכבה ושמואל שוכב בהיכל ה', והלא אין ישיבה בהיכל [במהינ': בעזרה, אלא למלכי בית דוד בלבד, שנא' (שם ז' י"ח): ויבא המלך דוד וישב לפני ה' כל שכן שכיבה. ומה חיל שוכב? אלא מוקדם הוא; וגר אלהים פרם יכבה בהיכל ה' ושמואל שוכב במקומו. כיוצא בו: עיני ה' אל צדיקים ואוניו אל שועתם, פני ה' בעושי רע להכרית מארץ זכרם, צעקו וה' שמע וכו' (תה', ל"ד ט"ז - י"ח) מוקדם הוא (בלומר שהיה צריך לומר צעקו אל ה' אחרי ואוניו אל שועתם ורק מפני סדור האלפא ביתא בא «פני ה' לפני «צעקו»], בעל הפעמים שם מפני זה אתנה תחת הסלה «שוכב», להראות שאינו רבץ עם היכל ה', וכן דעת ר"י אבן ג'נאח Luma 345, רקסה 214 [ובן ברד"ק ובמנחת שי]. (14) כיצד. איר יוסי ב"ר חנינא מיב שנה היה הרעב ראוי לבוא במצרים; תדע סכן הוא [שכן פרעה רואה שבע פרות רעות ושבע שבלים דקות (כ"ר מ"א), ופרעה אמר ליוסף ויוסף חזר ושנאן הרי ארבעים ושנים ולא עשה שם הרעב אלא שתי שנים], שכיון שירד יעקב אבינו למצרים וברכו, כלה הרעב. ואמתי חזרו איתן ארבעים שנה שני רעב? בימי יחזקאל, שנא' (יחזקאל, כ"ט י"ב): ונתתי ארץ מצרים שטמה [היו לא נשנו אלא לצרד*]. כיוצא בו אתה אומר (ירמיה', ז' ח'): אל תסתחו לכם על דברי שקר לאמר היכל ה' היכל ה' חסה. למה נשנה שלשה פעמים? אלא אמר להם: אל תהיו בוסתים בשלשה גזלים שאתם חתנים בשנה, שאם אין אתם עושים רצוני אין חניכם חשויים לפני כלום, הה"ד (עמוס, ה' כ"א): שנאתי מאמתי חניכם. דבר אחר: אמר להן: ראו שלשה מקיטות שנחרבו נוב וסילה ונבעון, והזרו שלא יחרב אף זה. (15) כיצד? [והיתה ספלה לשאר עמו אשר ישאר מאשר כאשר היתה לישראל ביום עלותו מארץ מצרים (ישעי', י"א ט"ז)], סגור הכתוב: מה לעתיד לבוא «כל גיא ינשא וכל הר ונבעה וישפלו והיה העקוב לשישור והרכסים לבקעה (שם מ' ד'), מלאך שהלך לפניו מנחה את השפל ומשפיל את הגבוה ופושה להן דרך סרסו (אולי צ"ל אסרס = דרך) מישור. מנין אתה אומר שאף ביציאת מצרים היה כן? הלמוד לומר: כאשר היתה לישראל ביום עלותו מארץ מצרים, באה יציאתם ללמד ונמצאת למדה]. כקדוח אש תססס וגו' (ישעי', ס"ד א'), עדיין לא שמענו במעשה בראשית שלהטת האש את פני רקיע, ובשואו בא לסתן תורה אמר (שם ס"ג

(* הגרסא של הרי"ש מקינון - «שלא עשתה אלא לצרד», והריונו נדחק לפרשו, ואולם לפי ג"י מדרש הגדול אין כל צרד בפרושים רחוקים. כל מקום שנמצא כאן בטכסם בסוגרים הוא מטרסת מדרש הגדול, שסנוגה לפעמים מוכיח שהוא יותר עתיקה ונכונה, אם לא בכלל - המתרגם.

בִּסְתָף): לוא קרעת שמים וירדת וגוי'. כשם שעשית במעשה בראשית. כך עשית בסתן תורה. בסעה שאמר הקב"ה (בר', א' ו'): יהי רקיע. וכבר נכראו ביום ראשון. אלא שלא היו מצוהצחות. עד שבאה אש מלמעלה וליהבה פני הרקיע. בא מעשה בראשית ללמד על סתן תורה ונמצא למד (דרשה זו על יסוד המדה הזאת נמסרה בכ"ר ד' קרוב לראש ע"י ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא). כיוצא בו (ירמיה' מ"ו כ"ב): קולה כנחש ילך. ולא שמענו בנחש שהיה קולו נשפע מסוף העולם ועד סופו. וכשהוא בא למפלתה של מצרים הוא אומר: קולה כנחש ילך? מלמד שבשעה שאמר הקב"ה לנחש "על נהונך תלך", ירדו מלאכי הסרת וקצצו את רגליו. והיה קולו הולך מסוף העולם ועד סופו. בא הנחש ללמד על מפלתה של מצרים ונמצא למד.

16) כיצד? יערף? כמטר לקחי (ורברים, ליב ב'). וכי הנשמים גדולים מן התורה שהתורה נמשלת בהן? אלא לפי שהנשמים מרוין את הכל [והן לחית ברואים, כך דברי תורה הן חיי עולם] ונמשלה בנשמים להשפיע את האון מה שיכולה לשמוע. כיוצא בו: אריה שאנ מי לא יירא. ה' אלהים דבר מי לא יבא. וכי מי נתן נבירה לארץ? הלא מי שאמר והיה העולם [וכי אפשר בבירותיו כמותו שפרסין אותו לו?] אלא להשפיע את האון מה שהיה יכולה לשמוע.

17) כיצד? והרד נדר ותאמר ה' צבאות וגו' [תניא*] ששברא העולם לא פתח אדם בלשון צבאות עד שבאה תנה ואמרה ה' צבאות]. מפני מה נתיחד כאן השם הוה? כך אמרה תנה לפני הקב"ה: שתי צבאות בראת בעולטך: העליונים לא פרין ולא רבין ולא סחים, והתחתונים פרים ורבים ומתים. אם מן התחתונים אני, אהא פורה ורובה כחתתונים, ואם לא אהיה מן העליונים בחיים ולא אמות. כיוצא בו: כי שנה שלח אטר ה' אלהי ישראל (מלאכי, ב' מ"ז). למה נתיחד השם הזה כאן והלא בשלש נבואות הללו, הגי זכריה ומלאכי, אין בהם אלא ה' צבאות? (** [כרי להודיען שיחדר הקב"ה שמו עליהן אקפיו שהמאו ועשו שלא כהוון].

18) כיצד? ובשר בשדה פרפה לא תאכלו (שמות, כ"ב ל'). אין לי אלא בשדה בעיר מנין? תלמוד לומר: וטרפה לא יאכל (ויקרא כ"ב ח'). אם כן למה נאמר בשדה? דברה תורה בהוה שורך בההמות להיטרף בשדה יותר מבעיר. כיוצא בו (דברים, כ"ג כ"ד): כי יהיה בך איש אשר לא יהיה פהור סקרה לידה. אין לי אלא בלילה, ביום מנין? ת"ל (ויקרא, מ"ז מ"ז): ואיש כי חצא מטנו שכבת זרע. אם כן למה נאמר סקרה לילה? דבר החבוב בהוה [שדרכו שר כך בלילה יחר פן היום]. כיוצא בו (משלי, כ"ב כ"ב): אל תגול דל בי דל הוא. אין לי אלא עני, עשיר מנין? ת"ל: כן ארחות כל בוצע בצעע את נפש בעליו יקח (שם א' י"ט). אם כן למה נאמר דל? שדבר הכתיב בהוה. שדרכו של דל ליקול יתר פן העשיר.

19) כיצד? צדיק כחמר יפרח (תח, צ"ב י"ג). יכול כשם שאין לחמר הוה צל כך הצדיק? תלמוד לומר: כארו בלבנון ישנה (שם). אי מה ארו אינו עושה פירות אף הצדיק כן? ת"ל: כחמר יפרח. נמצאת אתה אומר כבח היפה שבשחיהן. כיוצא בו (ישעיה, נ"ה א'): הוי כל צמא לכו למים. יכול כמים שאין משחיהן. כך דברי תורה? ת"ל: יין והלב (שם). אי מה יין והלב אינן מגדלין צמחים. אף דברי תורה כן? ת"ל מים. נמצאת כבח היפה שבשחיהן. [כיוצא בו: יערף כמטר לקחי (דברים ליב ב')]: מה המטר הזה חיים לעולם, כך דברי תורה חיים לעולם. אי מה המטר הזה מקצת העם שמחין בו ומקצת העם מצדיקין בו. יוצאי דרכים מצדיקין בו ופושתיים מים מצדיקין בו. ומהי גנות מצדיקין בו. מי שבחו מלא סים וגתו וגרנו לפניו מצדיקין בו. יכול אף דברי תורה כן? ת"ל: תגל כשל אסרתה. מה הטל הוה כל העולם שמחין בו. כך דברי תורה כל העולם שמחין בהן. אי מה הטל הוה מועם. כך דברי תורה מועפין? ת"ל: יערף כמטר לקחי]. (20) כיצד? הלך הלכו העצים למשוה עליהם סלך ויאמרו ליות וגו' לתאנה.

* בברכות ל"א ע"ב: איר אלעור. כפסיקתא ר' קע"ט ע"ב ר' יהודה ב"ר סימון. המ"ת ד"מ.

** ע' בהערת בהק שרועה לדייק מפני מה בראשונה כתוב. השם הזה? ובשניה "השם" ולא כתוב "הוה". אולם במדרש הגדול כתוב בזה וזהו "השם הזה". המ"ת ד"מ.

וגו' (שופטים ט'). וכי העצים מבקשים מלך? אלא ישראל הוא שאסרו לעתניאל בן קנז ולדבורה ולגדעון שניהגו שררה על ישראל ולא קבלו. כיוצא בו (מיב, י"ד ט'): הוחזק אשר בלבנון שלה אל הארץ אשר בלבנון חנה לי את בתך לאשה. וכי מה נשואין יש בחזו ובארוים? אלא כנגד שכל ועקב אבינו. וכן אתה מוצא נביאים וכתובים שדברו משלים. כמה דברים בדברי קבלה אבל בדברי תורה ומצוה (בה' חומשי תורה) אי אתה יכול להורשן בלשון משל. חזק בטלשה דברים ר' ישמעאל דורשן בלשון משל, והלכה כדבריו: אם יקום והתהלך בחזון על משנתו (שמות, כ"א י"ט) - על בריהו שאם אתה אומר על מקלה חולה הוא. אלא סלמד שקרא הכתוב מסענת גופו כאלו נשען על מקלו. כיוצא בו (שם כ"ב ב'): אם זרחה השמש עליו. וכי השמש לו לבדו זרחה? אלא מה השמש שלום בעולם. אף הנגב אם ידוע שלא בקש רק שלום הרי בעל הבית חייב עליו בדמיו. באלו שנים הלכה כר' ישמעאל. והשלישי (דברים, כ"ב י"ז): ופרשו השמלה - מחוררים הדברים כשמלה (ולא שמלה ממש) (ע' לעיל כרך א' ח"ב ע' 6).

21) מנין שדורשין 'מגד' באגדה? שנא' (במדבר, י"ד ל"ד): כמספר הימים אשר חרתם את הארץ וגו' (הניעם ארבעים שנה כנגד ארבעים יום שהרו את הארץ. לומר שזה נגד זה). כיוצא בו: ויאמר ח' אל יהוא יען אשר השיבות לעשות הישר בעיני ככל אשר בלבבי עשית לבית אחאב בני רבעים ישבו לך על כסא ישראל. כנגד ארבעה דורות שעמדה מלכות אחאב ונעקרה על ידו ואלו הן: עטרי ואחאב ויורם ובניו. ומנין שהיו לו בנים ליורם? שנא' (שם שם י"ג): ונרד לשאול לשלום בני המלך והנבירה.

22) מנין שדורשין מפעל באגדה? שנאמר (ירמיה' כ"ג ב'): כה אמר ה' על הרועים הרועים את עמי (שם פסוק ל"ח ל"ט): יען אשרכם משא ח' וגו' לכן הנני ונשיתי אתכם נשא. וכן הוא אומר (ישעיה' ל"ז י"ז): ותאסרו: לא כי על סוס ננום על בן חנוני. מדה זו וכן המדה חקודמת מבשאות בלשון קצרה מיהרת*).

23) כיצד? (ברא' ב' ח') ויסע ה' אלהים בן בעדן וכי' ויצטח ה' וכי' שמעני שהקביה נטע לאדם הראשון בנן עדן כל עץ וכל מיני מנדים, אבל לא מצינו שברא לו הקביה חופות של זהב ושל אבנים טובות ומרגליות. והוכיח שמענו? בשעה שאמר לחרוב מלך צור (יחזקאל, כ"ה י"ג): בעדן בן אלהים היית כל אבן יקרה מסבתך. אמר לו: ששא אים הראשון אתה שעשית לו כל הכבוד הזה [מכלל שכל אלו נטשו לאדם הראשון]. כיוצא בו (במדבר נ"ג כ"ט): משפחת בני קהת יהנו (שם שם כ"ג). משפחת הירשוני יהנו וכי' [שמענו שהיו שמונה משמרות במדבר, אבל לא שמענו] שצוה הקביה את בניו להיות עשרים וארבע משמרות. והוכיח שמענו? (דח"א כ"ב י"ט): אלה פקודתם לעבודתם ובוא לבית ה' כמספסם ביד אהרן אביהם כאשר צוה ה' אלהי ישראל. מלמד שהיתה מצוה זו ביד משה ואהרן... (**).

24) כיצד? וזאת ליהודה וגו' (דברים ל"ג ז') ואינו ענין ליהודה, שהרי הוא אומר (שם שם): שמע ה' קול יהודה, הנהו ענין לשמעון, שהרי צריך לו. ואין יהודה צריך לה. נמצאת אתה אומר שברך משה לראובן ואמר: וזאת ליהודה, קרא בברכה זו לשמעון. כיוצא בו (ירמיהו, ל"ג כ"ו): גם זרע יעקב ודוד עברי וכי'. אם אינו ענין ליעקב, שהרי כבר נאמר (שם) סקת מורעו מושלים. מי היו המושלים בעם? היו אומר: אלו מלכים וכהנים גדולים, בני אהרן ובני דוד עליהם נאמר. וכן הוא אומר (שם) הלא ראיית את שתי המספחות אשר בחר ה' בהם וגו'. [מי הן שתי המספחות הללו? זו כהונה ומלכות] (**).

25) (וזה כמו סעוף סמרה ל"א שהובאה לעיל ע" 15). כיצד? (בראשית ס"ו ט'): ויאמר ה' אליו קחה לי עגלה משלשת. איסתי נאסרה פרשה זו? אחר מלחמת המלכים, והמעשה הוח קודם שיצא אברהם חמש שנים, שנא' (שמות י"ב מ"א): ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות ושלש.

*. ועי' בהע' מהרז"ו למדה זו. ועי' 'ערכי מדרשי' ערך פעל. ע" 77.

** מדה זו נקראה גיב 'למוד בתים מן המפרשי' ועי' הרז"ו שם.

*** עי' הרקמה פק ביה ועי' הע' בהק. הסת"מ.

ואיר יוסי: אי אתה מוצא חשבון זה אלא משבעים שנה לאברהם, שנמורה נורה על ענין בין הבתרים. הא למדת שנמורה ענין בין הבתרים היה חמש שנים קודם יציאת אברהם מחרן, וכתבה סאוחרת. כיצא בו (במדבר, א' א'): וידבר ה' אל משה במדבר סיני ואח"כ כתוב (שם, ז' א'): והי ביום כלות משה להקים את המשכן וגו'. והלא הקמת המשכן היה מקודם, שהוקם המשכן באחד בניסן בשנה שניה, שנא' (שמות, מ' יז): ויהי בחדש הראשון וגו' הוקם המשכן? אלא מכאן אתה למד שהמאחר מוקדם בפרשיות. [אני קהלת מלך הייתי בירושלים (קהלת, א' יג). איר שמואל בר יצחק זה היה ראוי להיות תחלת הספר ספר קהלת, אלא שאין מוקדם ומאחר בתורה. כיצא בו: כי תבואו אל ארץ כנען ונתתי נניע צרעת בבית ארץ אחוזתכם (ויקרא, י"ד ל"ד): ר' לוי בשם ר' המא בר הנינא: זה היה ראוי להיות תחלת פרשת נעעים (שמתחלה לוקה בביתו ואח"כ, אם אינו חוור, לוקה בנוסף), אלא שאין מוקדם ומאחר בתורה... א"ל ההוא מינא לר' אבהו: כתיב (תה, ג' א'): מומור לדוד בכרחו מפני אבשלום בנו, וכתיב (שם, ג' א'): מומור לדוד בכרחו מפני שאול במערה. הי מינייהו קודם? מעשה אבשלום קודם או מעשה שאול? א"ל: אתון דלא דרשיתו סמוכין קשיא לבו קראיי אהדארי, און דרשינן סמוכין לא קשיא לן קראיי אהדארי, דאיר יוחנן: סמוכים מן התורה מינן? שנא' (תה, ק"ב ח) סמוכים לעד לעולם. למה נסמכה פרשת אבשלום לפי נוג ומנוג? לומר לך, שאם יאמר לך אדם: כלום יש לך עבד שמורד ברבו, א"ל: יש לך בן שמורד באביו, אלא הוהו הוה]. ע' ברכות י' ע"א.

26 נמטריא *γραμματαία* לחשבון, הרי הוא אומר (בר' י"ד י"ד): וירק את הניכוי שלש סאות ושמונה עשר נימטריא אליעזר. לתמורת [חלף] האותיות - לב קמי (ירמי, ג' א') בהלוקף האותיות (א"ת ב"ש) כשרים, ע' אנרת אמוראי בכל 80 הע' 198. צונין *Die synagogische Poesie des Mittelalters* S. 368, וע' בפסיקה היצ' בובר קס"ה ע"ב. וקח טוב (הושע, י"ד ג') נימטריא דיריה נפש, וקח טוב - וקח נפש, [ע' ערכי מדרש' ערך נמטריא].

27 ניטריקון *notaricum votaricov* מינן שדורשין ניטריקון באנדה? תלמוד לומר (בר' י"ז ה') אברהם - אב המון גוים. (ויקרא, ב' י"ד) כרמל - רק מל. (מ"א ב' ח') נמרצת - נואף, מואבי, צורה, רוצת, תועבה. (במדבר, כ"ב כ"ב) ירט - יראה ראתה: נחתה. [צפנת פננה (בר', מ"א ט"ה) - צופה, פורה, נביא, פוחה, עברי, נכוח (ז', *), חוזה]. בשבת ק"ה ע"א באו כל הדוגמאות הללו בשם אמוראים שהוכיחו שדורשים ניטריקון. בשם ר"א בנו של ריה"ג מוכנה בספרי במדבר י"ב ב' (פסקא צ"ט) דרשה לשם צפורה בניטריקון: צפו וראו מה נאה. וגם את המלה כנרלות, שהי"ט ו' י' ע' לקבן. אולי גם הפעל, יחרד', משלי י"ב כ"ה, ע' לעיל כרך א' ת"א 169 [ע' ערכי מדרש' ערך ניטריקון]. (28) בר' ל"ט. רב הונא בשמו, שם פניה קרוב לסוף. המלה "משה" כנראה באות ח' "מתהה". (29) סופרים ד' ט', מלבד הרבוב "לאל יד' כבר' ל"א כ"ט, דברים כ"ח ל"ב, משלי ג' כ"ז נזכרים במאמר זה גם מאיוב ט"ז י"ח (ארץ אל הכסי דמי ואל וכו') ומשלי ב' י"ח (כי שהה אל מות ביתה ואל רפאים מעולותיה). אולי כונתה היא כי המלה "אלי" יש לה עוד הוראות, מלבד שם הקדש והחול, בתור מלת השלילה ובתור יחס שאילוי. (30) האומרים בשמו הם ביהודי ר' יוחנן ור' הונא.

31 תוספתא סוטה ז' כ"א, בבלי סוטה מ"ד ע"א. (32) ספרי לאותו פסוק (פי' ש"ו). (33) ביר' פ"ה קרוב לראש, ר' הונא בשמו, בבבלי סוטה י"ג ריש ע"ב מיוחס המאמר לר' המא בר הנינא, בתנאומא עקב לדרבים ח' א' בצורה שבכראשית רבה כ"ט ר' יוחנן, בדרבים ר' ח' ג"כ כמו בכראשית ר' והאומר הוא ר' לוי בשם ר' המא בר הנינא.

34 ספרי במדבר ל"ב ה' (פסקא ק"ב) ונשלם ע"פ ביר' ל"ב קרוב לראש.

35 תוספתא שבת י"ז (י"ח) ב' ע"ז א' י"ז.

36 ספרי במדבר (פסקא ק"ז). (37) ר' זריקין בשם ר' יוחנן בשמו, ירוש' ברכות

פ"ה ת"א (8 ע"ד) מדרש שמואל ב', ע' אנדות אמוראי בכל ע' 28 (כנרמית) הע' 198.

(* אילי "נבון".

אגרות התנאים

- (38) ר' יוחנן בשם ר' חילק מ"ט. (ע' לעיל 22 הע 3).
- (39) וקיד י"ח קרוב לסיף, ר' יוחנן בשם. בתנחומא ב' וזרא 10. ר' פנחס בר חמא בשם ר' יוחנן אך בצורה אחרת: אם יבוא מלאך השם ראשן לוי: למה נבראתי? אני איסר לו: אם בראתיך - על אדמות העולם בראתיך ולא על בני, למה? שעשיתי אותם אלהים, שנא' (תהי' פ"ב ו'): אני אצדתי אלהים אתם. אותו הדבר, אך ר"א לבדו, בשמור סי' אבל אין שם ראייה בתהי' פ"ב ו', אלא כמו שדרש ר"נ: חירות ממלאך המות (לעיל ח"ג 177) דומה לזה בא המאמר במדבר ר' פ"ז קרוב לסיף ותנחומא ב' שלח הוספה א' ושם מביא ראייה מדברים ר' ד': ואתם הרבקים בהי' אלהיכם חיים כלכם היום, בתנחומא שלח בלי שם איסרו.
- (40) פסיקתא 164 ע"ב. (41) שו"ט ע"ה. ר' יוחנן בשם. בשמור כ"ד סתם.
- (42) ספרי דברים ס"ף פ"סקא ש"א. הלשון מסוכסך.
- (43) מכלילתא לשמות י"ט ב' (62 ע"א) כסוך על הבקיע ג' ו', הדרשה על פסוק זה נמצא במכלילתא ל"א ב' (67 ע"א) סתם. (44) כנראה הוא דורש "כמוס' מלשון מחוסר, בשו"ט תהי' ע"ה פ' נאמר ניב בשם ר"א בן ריה"ג "כמוס' למאוסים". (45) ספרי (פ"סקא ש"ד).
- (46) תנחומא ב' נח 24. ר' איבו בשם. בתנחומא סוף נח נשמט השם ר' אליעזר ונאמר רק שם איבו ר' יוסי.
- (47) איכה ר' לאותו פסוק. בשני קצת בויקיר י"ט ר' יוחנן בשם.
- (48) מכלילתא לשמות י"ט ד' (פ"ט ע"א) [הסכסך נשלם ע"פ הילקום שמות י"ט ב', זלתי' מ"ח]. בשו"ט פ"ה י"ז באה רק התחלת המאמר. סגנונו כאן דומה לסגנונו במאמרו קיד הכוס לעיל לדברים ל"ב ל"ד. (49) ספרי דברים י"א כ"ז. (פסקא ג"ה). הדעה של הכופרים המוכזת אצלו מתחילה בכלים ימי להסוך, והדעה של המאמינים - בכלים: אטרה תורה.
- (50) ב"ר ריש כ"ז. ר' נחמיה בשם. ואולם אחרי שהמספר של המאמר הקודם לזה הוא ר' יודן צ"ל כי כאן נכתב בשם ר' נחמיה בפסוק ר' הונא*.
- (51) תנחומא ב' נח 14 ותנחומא נח. בתנחומא ב' שם 8 בקצור, ר' יוחנן בשם. בויקיר ריש ב' יש הוספה: הכישו הארי ושרבו ולא היה כשר להקריבו, והקריב שם בנו תחתיו, בביר ל' קרוב לראש, ר' הונא בשם (השוה שם ל"ז קרוב לראש). בפסיקתא 167 ע"ב ותנחומא ריש ואתחנן ר' פנחס בשם ר' יוחנן, בקהיר מ' ב' סתם, הדרשה ל"אך' נמצאה גם במדרש השניה של ל"ב מדות, אך לא ע"י מעשה הארי, אלא "אף הוא היה נוגח דם מפני הצניעה, כמיש בביר סוף ל"ב (ר' הונא בשם של ר' יוסי) ובתנחומא ב' 3. 14.
- (52) תוספתא פ"ה ו' ו', בביר ג' מוחם ל"א בנו של ריה"ג מאמר שבתוספתא שם מוחם ל"ר' ישמעאל (ע' לעיל ח"ב 9). (53) שמור א' קרוב לסיף, בויקיר ל"ז סתם ובשנויים [אתה ישבת לבני סבלותם ח"דך שאתה עתיד ליישב ולפרש לבני נדרותם בן איש לאשה בין גדול לקטן בין בחור לזקן, הדיד' (ויקרא כ"ז ב'): איש כי יפליא נדר, השוה מוסה ו"א ע"ב, שמור י"ח קרוב לסיף ובתנחומא סוף ו"צא. (54) שמור א' קרוב לסיף, ר' יוחנן בשם. כדרש אבביר לאותו פסוק הוצ' בוכר ע' 14 בשם ר' יוסי בר חנינא; בתנחומא שמות ג"ב בצורה זו סתם.
- (55) פסיקתא 65 ע"ב, פסיקתא ר' פ"ז (88 ע"ב), ר' הונא ור' אהא בשם.
- (56) תוספתא מוסה ו' ג', ירו' מוסה פ"ה 20 ע"ג [שם במקום "עין ראשון" - סקרא ראשון]. קודם לזה באה דעת ר"ע, כבחייתא מוסה (בבלי) ל' ע"ב מוחסת דעת ר"ע ל"א בן
- (*) אמר הסתרגם: וגם בתקן זה אין הדעת נוחה, כי איך אפשר שריא בנו של ריה"ג התנא יבוא לבאר דברי ר' יודן האסורא? ולפיכך צ"ל שר' יודן אמר בשם ר' נחמיה והוא גם מסיף בשם ר"א, ובשז"ס א' א"ד יודן, כל בני גילו הוו מילדין בני ג' בני ע' ופ', והוא בן חמש מוצא שנת, ר' חייא בשם ר' אבא (צ"ל: ר' חייא בר אבא) אמר: כבש המקום מקיינו שלא יולד בן שהוא בן ק' ברור המבול ויארב עמקו, לפי שאין ביד של מעלה עינין אלא לבן מאה שנה, ואם היה לו בן של ק' שנה היה מת עמוהו, דבר הנ"ל בדרש שחלקת של הנאים כבש אח"כ בשם אגרימ, שנשמטו שמות התנאים שבשם אבדו.

- ריה"ג, ע' לעיל ח"ב 52. ור"ע אימר מה שכאן נאמר בפנים בשם ר"א. במכילתא לאותו מסוק (35 ע"ב) ובמשנה סופה ה' ה' נמצאה רק דעה ר"ע ובלשון זה: כבנו אדם שהן קוראין את ההלל. (57) תוספתא סופה ד' ד'. קודם לזה באה דעתו של ר"ע: כמה היתה גבוהה מן הארץ? שתי אמות. ר"א בנו של ריה"ג דורש "יום" - נלגל חמה (ע' לוי ח"ב 228 ע"ב).
- (58) שחשיר ב' ה' כדרשת התורה שדרשו החכמים באושא לכבוד תושבי אושא שכללנו אותם בעת אפיפתם שם. בבבלי ברכות ס"ג ע"ב. נאמרה דרשה זו בצורה אחרת (וסזה סתם בסדרש שמיאל פ"ח) ע"י ר' נחמיה (ע' לעיל ח"ג 162) ור"א בנו של ריה"ג אוסר מה שבשחשיר נאמר בשם ר' יוסף בן הלפא (ע' לעיל ח"ג 126). בויקרא ליד אמר אותו הדבר שבשחשיר ר' יוחנן בשם ר' יוסף הגלילי וצריך להוסיף שם "ר' אליעזר בנו של...".
- (59) סנהדרין צ"ה: (60) ב"ר א' קרוב לסיף, תנחומא ב' בראשית 9. ר' הינא בשמו. (61) תוספתא סופה ו' ס', ע' לעיל ח"ג 163 הע' 88.
- (62) תוספתא סנהדרין א' ב', בירוש' סנהדרין 18 ע"ב, בבבלי סנהדרין ו' ע"ב. בספרי דברים א' י"ז (פסקא י"ז) באה דרשה זו בלא הסיום בשם "אמרו החכמים". הדרשה למלאכי ב' ו' נאמרה גם בשם ר' שמעון בן נטליאל בסוף פרק השלום (סוף מסכת ד"א) ובבבלי שבת סתם לפתגמו של הלל. ארזי ריש פ"ב, ה"ה לעיל ח"ג 32.
- (63) מסיקא 81 ע"א, ר' יוחנן בשמו. עצם המאמר הוא פרפרוה תרגומית לכתוב שבתהלים. בפסיקתא ר' י"ט (94) חסרה המחצית האחרונה של פרפרוה זו. בהנחומא ב' בשלח 2 ג"כ כך והמחצית הראשונה בעברית: אמור לפועלך הטוב יישר. גם בשמו"ר כ' באה רק המחצית הראשונה. אבל בארמית. על פרעה והסן. בפסיקתא רבה בא בשנויים ובסקום פרעה בא המן שמצולב נעשה לנצלב. בסוף אסתר ר' (שם נשמטו שמות האוסרים) בא המאמר בנוסח הפסיקתא. אך חסרה שם המחצית הראשונה של המאמר וגם הראיה מהכתוב. בשו"ט כ"ב חסרה ההפחלה של הפרפרוה ובהלק חשני באה הוספה: והשרפין שורפין את שורפיהן והנשלכים לגוב האריות מסליכין את מסליכיהן, ומובא שם ראיה פרטנאל ג' כ"ב וס"ז כ"ה. עוד דרשה של ר"א בנו של ריה"ג לתה"ס"ז ג' ע' לעיל 21. (64) מכילתא לשמות י"ט ב', (61 ע"ב).
- (65) ב"ר ריש כ"ה. בקה"ר א' ס"ז סתם. בארזי פ"א (46 ע"א) לשון המאמר הוא: חסע מאה ושבעים וארבעה דורות קודם שנברא העולם היתה תורה כתיבה ומנותח בחקיו של הקביה ואישרת שירה עם מלאכי השרת, שנא' (משלי ה' ו'): ואהה אצלו אפון וכו'.
- (66) תנחומא ב' ריש נשא (8) הנחומא סם. בבסדרב ר' פ' האומר הוא ר' יוסף הגלילי. ואולם בליקוט משלי (רטו תתקל"ח) ר"א בנו של ריה"ג.
- (67) ירושלמי קדושין 61 ד', ר' יוחנן בשמו. בכרייתא בבבלי שבת ל"ב ב' באה רק הסיפא של המאמר בשם ר' אלעזר. והרישא באה סתם. וכן בפסיקתא רבה פ' ו' (88 ב').
- (68) שהסיד לאותו מסוק. ע' לעיל 14 הע' 48 ובכרך א' ח"א 146.

פרק תשיעי.

ר' יהושע בן קרחה.

ר' יהושע בן קרחה, תלמידו של ר' עקיבא, הצטין במקציע האגדה מכל חבריו, שעל אודותם מדבר בפרקים הקודמים. מפרשים עתיקים 1 אמרו עליו שהוא היה בנו של ר' עקיבא. אבל אין לזה כל יסוד, וודאי שזה לא נכון. מיהומו לשאר התנאים אנו יודעים רק מעט. הוא אמר דבר הלכה בשם ר' אליעזר בן עזריה 2, ומחלקת היתה ביניהם בדבר אגדה 3. הוא בקר את ר'

יוחנן בן נורי וקבל ממנו דבר הלכה 4. אנו מוצאים דרשת מקרא שנאמרה
 בשמו ובשם ר' יוסי בן הלפתא 5. ופעם חולק על ר' יוסי בן הלפתא 6.
 ביהר עם ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה 7 ועם ר' שמעון בן גמליאל
 פסקו דבר הלכה בעניני אישות 8. וכן בענין אהר של ירושה 9. על פי
 המספר בתלמוד הבבלי 10 מצאנוהו יושב בבית המדרש על יד ר' שמעון
 בן גמליאל ומנן על כבודו של ר' אלעזר ביר שמעון 11. ואולם
 בפעם אחרת, כשהממשלה הרומאית מנתה את ר' אלעזר לתפוס גנבים,
 שלח לו ר' יהושע בן קרחה: הומין בן יין! עד מתי אתה מוסר עמו
 של אלהים להריגה! שלח לו: קוצים אני מכלה מן הכרם. שלח לו יבוא בעל
 הכרם ויכלה את קוציו 12. — ר' יהושע בן קרחה מספר: פעם אחת היינו
 יושבים תחת האילן ונשבה הרוח והטיחו עליהם זה בזה, ועמדנו ורצנו ואמרנו:
 אוי לנו! הניעונו פרשים. לאחר שעה נפנינו לאחורינו וראינו שאין אדם שם,
 וישבנו ובכינו ואמרנו: אוי לנו! נוזקים עלינו מקרא שכתוב בתורה (ויקרא, כ"ו
 ל"ו): וררף אותם קול עלה נדרף 13. מזה אנו שומעים הר של הימים הנוראים,
 תקופת אדריאנוס. — היה משא ומתן בין ר"י בן קרחה ובין איזה גויים, שבא
 עמם בוכוחים והגן על היהדות בפניהם. הוכוחים ההם יבואו להלן 14. — על
 זה שר"י בן קרחה התיחס בשנאה לצוררי עמו, תמיד תשובתו לר' יהודה הנשיא,
 ששאלו מפני מה האריך ימים * 15): מימי לא נסתכלתי בדמות אדם רשע —
 שאולי התכון בזה לאיקונין של הקיסר, החקוקה על המטבעות, ואולם כנראה
 לא השב ר"י אריכות ימים לברכה רבה, ולפיכך כשאמר לו רבי יהודה הנשיא:
 רבי, ברכני! אמר לו: יהי רצון שתניע להצי ימי. [א"ל]: ולכולהו לא (ולכל
 שנותין לא)? א"ל: הבאים אחרוך בהמה ייעו. (כלומר אם אתה תאריך ימים,
 אז בניך יצטרכו להיות רועי בקר שלא יהיה להם מקום לכהן בנשיאות). — על
 הכתוב בראשית, כ"ז ב', אמר ר"י בן קרחה: הגיע אדם לפרק אבותיו קודם
 חמש שנים ולאחר המש שנים ידאג מן המיתה, שכן יצחק אמר: אם לשנים
 של אבא אני מניע עד עכשיו מתבקש לי (כלומר יש לי עוד הרבה זמן לחיות),
 אם לשנים של אמי אני מניע הנה נא זקנתי לא ידעתי יום מתי יצחק היה
 אז בן ק"ס 16. — עליו אמרו 17) שהעלה ניבין בן מאה שנה והוליד בן למאה
 שנה. מעשה באחד שעשה דייתיקי (צואה) ואמר: לא יהא בני יורש אותי עד
 שיעשה שוטה. הלך רבי ור' יוסי ביר יהודה 18) לשאול המעשה לר' יהושע
 בן קרחה והציצו מבחוץ וראו אותו מרקע על ידיו ועל רגליו וגמי נתון לתוך

* ר' יהושע ענהו תחלה בשאלה: קצת בחיי? א"ל: רבי חורה היא וללמוד אני צריך.

ס'ו. והוא נמשך אחר בנו. כיון שראו אותה, הטמינו את עצמן. נכנסו אצלו. שאלו אותו המעשה. התחיל משחק; אמר להם: הייכם שמעשה הזה ששאלתם עכשיו הניעני. א"ל מכאן (מכיון) שאדם רואה בנים כאלו משתטה. ר' יהושע בן רקה. בתור אחד גדול מבני הדור של גורת אדריאנוס, הוסיף להיות בתוך דור הספחים שקמו אחר זה. הוא מסר מה שספר לו זקן אחד מירושלים, שהיה בימי החרבן, מסרת היסטורית טופוגרפית (19). בהלכה נשאר ממנו רק דברים מועטים. ואולם באגדה מספר מאמריו עולה לכנס הגון (20). בין מוסרי מאמריו: אנו מוצאים גם את בעל האגדה הגדול ר' שמואל בר נחמן (21) ור' תנחומא (22).

דבם ממאמרי האגדה של ר"י בן רקה נמצאים בתלמוד הבבלי. במשנה אבות אין פתנם מר"י בן רקה. בתור פתנם צריך להשוב את מאמרו ע"ד הצדקה: מנין שכל המעלים עיניו מן הצדקה כאלו עובר עבודה זרה, שנא' (דברים, ט"ו ט'): השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וכו' זרעה עינך באחיך ואביון. ולהלן הוא אומר (שם, י"ג י"ד): יצאו אנשים בני בליעל מקרבך וידיחו את יושבי עירך וכו'. מה בליעל האמור להלן עבודה זרה, אף בליעל האמור כאן עבודה זרה (23). — לעולא יקדים אדם לדבר מצוה, שבשביל לילה אחת שקדמתה בכירה לצעירה קדמתה ארבעה דורות לישראל: עובר, ישי, דוד ושלמה, ואלו צעירה עד רחבעם, שנא' (מ"א, י"ב א'): ושם אמו נעמה העמונית (24). — נגד דעתו של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי (25) אומר ר' יהושע בן רקה: מצוה לבצוע (לעשות פשרה), שנא' (זכריה, ה' ט"ז): אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם, והלא כל מקום שיש משפט אמת, אין שלום, וכל מקום שיש שלום אין משפט אמת, ואיזהו משפט אמת שיש בו שלום? הוי אומר: זה הביצוע. וכן הוא אומר ברוד (ש"ב, ה' ט"ז): ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו. והלא כל מקום שיש משפט, אין צדקה, וכל מקום שיש צדקה אין משפט, אלא איזהו משפט שיש בו צדקה? הוי אומר: זה הביצוע (26). — מנין שאם היה יושב לפני הדיין ויודע זכות לעני והובה לעשיר אי אתה רשאי לשתוק? תלמוד לומר (דברים, א' י"ז): לא תגורו מפני איש, — אל תכניס דבריך מפני איש (דריש, תנורו' מל', ממנורות, יואל, א' י"ז) (27). כל הלומד תורה ואינו הוזר עליה דומה לאדם שזורע ואינו קוצר (28). — [בכל מקום שיש מהלקת אם הוא] דבר מדברי תורה הולכין אחר המחמיר, מדברי סופרים — הולכין אחר המיקל (29). — למה קדמה שמע לוהיה אם שמוע (*)?

(* הקושיא היא באסת למה באה פ' ציצית באחרונה, אעפ"י שהיא לקוה מספר במדבר. אלא שדרך אנכ בא לחת מעם לסדר כל הפרשיות. המתרגם

אלא כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תהלה. ואחר כך יקבל עליו עול מצות. ויהיה אם שמוע לויאמר? שוהיה אם שמוע נהג ביום ובלילה. ויאמר (כלומר מצות ציצית) אינו נהג אלא ביום, (דכתיב במדבר, ט"ו ל"ט: וראיתם אותה ואין ראייה אלא ביום) 330. — גדולה מילה שלא ניתלה לו למשה הצדיק מלא שערה (כלומר שלא האריך ה' אפו אפילו לשעה אחת בעין התרשלותו במצוה זו) 331. — [תנו רבנן: ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות נתנבאו להם לישראל ולא פחתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה, הוי"ו ממקרא מנילה. מאי דרוש? א"ר הייא בר אבין א"ר יהושע בן קרחה:] ומה מעבדות להורות אמרינן שירה, ממיחה להים לא כל שכן! 332. —

ר' יהושע בן קרחה בחר לו ביהוד את אישי הספורים שבמקרא ליסוד דרשותיו האגדיות. נסברה שורה של דרשות כאלה, שדרשן ביהד עם ר' מאיר 333. לו בלבד מיוחס הדרש על השם אחשורש 334. — מלאכי זה עזרא 335. — הרי הוא אומר (תהו, ק"ט ט"ז): גלמי ראו עיניך ועל ספרך כלם יכתבו. מלמד שהראהו הקב"ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו, דור דור ופרנסיו, דור דור ומנהיגיו, דור דור ונביאיו, דור דור ונבוריו, דור דור ופושעיו, דור דור והסידיו, בדור פלוני עתיד להיות מלך פלוני, בדור פלוני עתיד להיות הכם פלוני 336. — ב"ר ב" ד'. בהבדאם — באברהם, בזכותו של אברהם [נברא העולם] 337. — בשני מקומות דימה משה עצמו לאברהם. אמר לו הקב"ה: אל תתהדר לפני מלך ובמקום גדולים אל תעמוד (משלי, כ"ה ו'). אברהם אמר (בר', כ"ב א' ו"ב) הנני — הנני לכהונה, הנני למלכות; זכה לכהונה, זכה למלכות, זכה לכהונה — נשבע ה' ולא ינחם אתה כהן לעולם (תהו, ק"י ד'), למלכות — נשוא אלהים אתה בתיכנון (בר', כ"ג ו') 338. משה אמר (שמות, ג' ד'): הנני — הנני לכהונה, הנני למלכות, איל הקב"ה (שם, פסוק ה'): אל תקרב הלום, אין קרב אלא כהונה, הוי"ו מה דאת אמר (במדבר, א' נ"א): והור הקרב יומת, ואין הלום אלא מלכות, הוי"ו מה דאת אמר (ש"ב, ד' י"ה): כי הביאתני עד הלום, אברהם אמר ה' אלהים (שני שמות הקדושים) מה תתן לי (בר', ט"ז ב')... אמר לפניו: רבש"ע! אם מתבקש לי בדין שיהיו לי בנים, תן לי, ואם לאו — ברחמים תתן לי, א"ל הקב"ה: הייך בדין מתבקש לך, — והנה דבר ה' אליו וכי' (שם, פסוק ג'). ואף משה כך אמר (דברים, ג' כ"ב): ה' אלהים (גם כן שני שמות קדושים) אתה ההלות, — אם מתבקש בדין שאכנס לארץ ישראל אכנס, ואם לאו — אבנס ברחמים. אמר לו הקב"ה: אל תתהדר לפני מלך וכי', כי לא תעבור את הירדן הנה 339. — [אעפ"י שלא זכה משה לכהונה גדולה, מכל מקום] כל אותן ארבעים שנה שהיו

ישראל במדבר לא נמנע משה מלשמש בכהונה גדולה. שנא' (תהי' ציט ו'): משה
 ואהרן בכהניו 40. — אף לוי היה שמו [של משה] על עיקר משפחתו [שנאמר]: הלא
 אהרן אהיך הלוי 41. — לא עשה משה יפה שהסתיר פניו, שאלולי שהסתיר פניו (שמות,
 ג' ו') היה מגלה לו הקב"ה מה למעלה ומה למטה, מה שהיה ומה שעתיד להיות 42;
 ובאהרונה בקש להראות [לו], שנא' (שמות, ל"ג כ'): הראני נא את כבודך. אמר
 לו הקב"ה: כשבקשתי, לא בקשתי, עכשיו שבקשתי, איני מבקש 43. — שמות, ג'
 א'. וינהג את הצאן אחר המדבר. בישרו שצאנו כלה במדבר, והוא נאסף עמה.
 וינהג את הצאן. רמו לו שינהג את ישראל ארבעים שנה ואחר כך הוא נאסף 44. —
 מנחת יוסף לקה אלעזר [בן אהרן אשה]. פטיאל (שמות, ו' כ"ה) זה יוסף
 [שבטפט ביצרו] 45. — על דבר היו"ד שלקחה מהשם, שר"י הזה ר"י בן קרחה,
 כמו שחזה ר"ש בן יוחאי על י"ד אחרת 46: יו"ד של שרי עלתה ונשטתחה
 לפני הקב"ה; אמרה לפניו: רבש"ע! עקרתני משמה של אותה צדקת. א"ל
 הקב"ה: צא, לשעבר היית בשמה של נקבה בסופה של תיבה, אבל עכשיו
 הריני נותן בשמו של זכר בראשו של תיבה, הה"ד (במדבר, י"ג ט"ז): ויקרא
 משה להושע בן נון יהושע 47. [נגד דבריו של רשב"י שאלימלך ובניו נענשו
 על שיצאו לחוץ לארץ, אר"י בן קרחה:] הם ושלום! שאפילו מצאו סובין לא
 יצאו, ואלא מפני מה נענשו? שהיה להן לבקש רחמים על דורם ולא בקשו.
 שנא' (ישעי', נ"ז ו'): בזעקך יצילוך קבוציך 48. — שיב, יג י"ט. ותקח תמר
 אפר על ראשה וכו'. גדר גדול נדרה תמר באותה שעה. אמרו: לבנות מלכים
 כך, לבנות הדיוטות על אחת כמה וכמה! אם לצנועות כך, לפרוצות — על אחת
 כמה וכמה! 49. — פרעה שחרף בעצמו, נפרע ממנו הקב"ה בעצמו; סנהריב
 שחרף על ידי שליח, נפרע ממנו הקב"ה על ידי שליח. פרעה, דכתיב ביה
 (שמות, ה' ב'): מי ה' אשר אשמע בקולו, נפרע הקב"ה ממנו בעצמו, דכתיב
 (שם, י"ד כ"ז): וינער ה' את מצרים בתוך הים; סנהריב שחרף על ידי שליח,
 דכתיב (מלכים ב', י"ט כ"ג): ביד מלאנך הרפת ה', נפרע הקב"ה ממנו על
 ידי שליח, דכתיב (שם, פסוק ל"ה): ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור 50. —
 [איוב] בימי אחשורש היה, דכתיב ביה (אסתר, ב' ב'): יבקשו למלך בתולות טובות
 מראה וכתוב (איוב, מ"ב ט"ז): ולא נמצא נשים יפות כבנות איוב בכל הארץ 51.
 דרשות אחרות של ר"י בן קרחה תבאנה כאן על פי סדר הכתובים:
 ברי', ב' כ"ה. ויהיו שניהם ערומים וכו' ולא יתבוששו. והנחש היה ערום וכו'.
 לא היה צריך קרא לומר, אלא, ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור
 זילבישמי (שם, ג' כ"א) (ולמה הפסיק בפרשת הנחש באמצע)? להודיעך מאיזה

הטא קפין עליהם אותו הרשע. מתוך שראה אותן מתעסקין בדרך ארץ ונתאוה לה (52). — בר', י' י"ג, ומצרים ילד את לודים וכו' כל מוניטא של מצרים אינה אלא בים, לודים — לודיים, ענמים — ענמיים (כלומר כלם מסוימים ב.ו.ס. ללכוד שכלם סופם להטבע בים) (53). — שמות, ט"ז כ"ה, ויורוהו ה' עין, וישלך אל המים וימתקו המים — זה עין הרדופני *γαδοδάφνη* (Lorbeerbaum, 54). — שמות, ט"ז ג', להמית את כל הקהל הזה ברעב. אין לך מיתה קשה יותר ממתת רעב, שנא' (איכה, ד' ט'): טובים היו הללי הרב מהללי רעב (55). — שמות, ט"ז י"ב, בתת ה' בערב בשר לאכול ולהם בבקר לשבוע. בשר ששאלו שלא כהוגן ניתן להם שלא כהוגן; להם ששאלו כהוגן ניתן להם כהוגן למדה תורה דרך ארץ, שלא יאכל אדם בשר אלא בלילה] (56). — שמות, י"ט ה', והייתם לי סנלה, [מה סנולתו של אדם הביבה עליו, כן תהיו הכיבין עלי] כדי שתבקע און*], כשם שהאשה מסנלת [מ] אהר בעלה והבן מאהר אביו והעבד מאהר רבו והשפחה מאהר גבירתה, יכול אף אתם מסונלין לי מאַהר? תלמוד לומר: כי לי כל הארץ (57). — שמות, י"ט כ"ב, וגם הכהנים הננשים אל ה', אלו הם נדב ואביהוא (58). — שמות, כ"ה ל"ט, יעשה אותה, אותה מככר [זהב], ואין נרותיה ומלקחיה ומחתותיה מככר, ומה אני מקיים (שם) את כל הכלים האלה? שיהיו כליה זהב טהור (59). — במדבר, י"א ל"ב, וישטחו להם שטוח, אל תקרי שטוח אלא שהוט, מלמד שירד להם לישראל עם המן דבר שטעון שהיטה (60). — דברים, י"א י"ז, ואבדתם מהרה, משל לליסטים שנכנסם בשדה בעל הבית וקצר קמתו של בעל הבית, ולא הקפיד בעל הבית; קצר בשבלים, ולא הקפיד בעל הבית, עד שגדש קופתו ויצא, וכן אתה אומר (ישע"י, ה' כ"ג): כי לא מועף לאשר מוצק לה כעת הראשון הקל וכו' והאחרון הכביר (61). — דברים, י"ב י"ז, לא תוכל לאכל בשעריך, יכול אני, אבל איני רשאי, כיוצא בו אתה אומר (יהושע, ט"ז ס"ז): ואת היבוסים יושב ירושלים לא יכלו להורישם, יכולים היו אבל אינן רשאים (62).

ישע"י, ל"ה י', ופרווי ה' ישובון, על הדורות הללו (שאהרי חרבן הבית השני) נאמר (63). — עשרים, "אשרי" כתיב בספר תהלים כנגד עשרים, הוי' שבספר ישעיהו (64). — תהי', ט"ז ה', אתה תומיך גורלי, משל למלך שעשה סעודה והומין כל האורחים, והיה אוהבו מיסב ביניהם, והיה דומה ליטול מנה יפה ולא היה בו דיעה, כיון שראה [המלך] שאין בו דיעה, אחז את ידו והניחה על המנה

(* כלומר באמת אין להשוות הכיבותן של ישראל לסנלח העשר של בשר ודם, שבא מידי אחר, אלא הרבר נאמר רק להסביר את האון. ע' ערכי מדרש, ערך "און". — הסתרגנס,

היפה, וכן הוא אומר: אתה תומיך גורלי 65). — תהי' נ' ה'י' לא נאמרו דברים הללו אלא כלפי דורות [כלומר של גזרת אדריאנוס]. שנא': אספו לי חסידיו — על שם שעשו עמי נמילות חסד; כורתי בריתי — על שם שנכרתו על ידי; עלי זבח — על שום שעילו אותי ונזבחו על ידי 66). — תהי' סיה' ה'י' לכו חזו מפעלות אלהים נורא עלילה על בני אדם. אף הנוראות שאתה מביא עלינו בעלילה אתה מביאן 67). — קהלת, א' א'. [שבעה הכלים אמר קהלת] לאדם ששופת שבע קדרות זו למעלה מזו, וזו למעלה מזו, והבל של עליונה אין בו ממש. [כלומר ההבל שעולה מתוך הקדרה התחתונה הרוחתת כשהוא מגיע עד העליונה כהו 2אס] 68). — קהלת, א' ד'. דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת — אל תיקרי כאן אלא ארץ הולכת וארץ באה ודור לעולם עומד (מפני שהארץ נתן לבני אדם היו בני אדם צריכים להיות קיימים והארץ משתנה), ולפי ששנו מעשיהם, שינה הקב"ה עליהם מעשי בראשית 69). — אסתר, א' ט'. גם ושתי המלכה עשתה משתה נשים, כל כך למה? להודיעך לאיוו שלוח אסתר נכנסת 70). מהוכוחים שהיו לו לר"י בן קרחה עם הנכרים אחד נוגע לידעתו של הש"ית: גוי אחד שאל את ריב"ק, אמר לו: אין אתם אומרים שהקב"ה רואה את הנוול? א"ל: הן, א"ל: והא כתוב (ברי' ו' ו'): ויתעצב אל לבו? א"ל: נולד לך בן זכר מימך? א"ל: הן, מה עשית? א"ל: שמחתי ושימחתי את הכל. א"ל: ולא היית יודע שסופו למות? א"ל: בשעת הדוותא הדוותא, בשעת אבלא אבלא. א"ל: כך מעשה לפני הקב"ה 71). — שאל גוי אחד את ריב"ק: מה ראה הקב"ה לדבר עם משה מתוך הסנה? א"ל: אלו מתוך הרוב או מתוך שקמה כך היית שואלני, אלא להוציאך חלק אי אפשר, אלא למה מתוך הסנה? ללמדך, שאין מקום פנוי בלא שכינה ואפילו סנה 72). — שיחה זו מבדילה בין האמונה ברבוי אלהות ובין האמונה באל אחד, א"ר אלעשה: גוי אחד שאל את ריב"ק: כתיב בתורתכם (שמות, כיג ב'): אחרי רבים להטות, אנו מרבין מכם, מפני מה אין אתם משוים עמנו בעבודה זרה? א"ל: יש לך בנים? א"ל: הזכרתני צרתני, א"ל: למה? אמר: הרבה בנים יש לי, בשעה שהן יושבין על שלחני, זה מברך לאלהי פלוני, וזה מברך לאלהי פלוני, ואינם עומדים משם עד שמפצעין את מוחן אלו את אלו, א"ל: ומשווה אתה עמהן? א"ל: לא, א"ל: ער שאתה משווה אותנו, לך השוה את בניך, נדהף והלך לו, כיון שיצא, אמרו לו תלמידיו: לזה דחית בקנה רצוץ, לנו מה אתה משיב? א"ל: בעשו כתיב ביה שש נפשות וכתוב ביה, נפשות הרבה (ברי' ל"ו ו'): ויקה עשו וכי ואת כל נפשות ביתו, וביעקב שבעים נפש, וכתוב ביה, נפש אחת, דכתיב (שמות,

א' ה': ויהי כל נפש יוצאי ירך יעקב שבעים נפש. אלא עשו עובד לאלהות הרבה, כתיב ביה נפשות הרבה, אבל יעקב שהוא עובד לאלוה אחד כתיב בר נפש אחת (73). — נוי אחד שאל את ר' יהושע בן קרחה א"ל: אתם יש לכם מועדות, ואנו יש לנו מועדות, בשעה שאתם שמחים, אין אנו שמחים, ובשעה שאנו שמחים, אין אתם שמחים, ואימתי אנו ואתם שמחים? [א"ל ר"י בן קרחה:] בירידת גשמים, שנא' (תהי, ס"ה י"ד): לבשו כרום הצאן ועמקים יעטפו בר יתרועעו אף ישירו. מה כתיב אחריו? (תהי ס"ז א'): הריעו להי כל הארץ. כהנים לויים וישראלים אין כתיב כאן, אלא הריעו להי כל הארץ (74). — אולי גם המאמר הזה דלקמן בא גם כן בשיחה של זכוח ומנמתו להגן על מדת המשפט. — ברי, ו' כינ"ג (75). וימה את כל היקום אשר על פני האדמה מאדם עד בהמה וכו'. אם אדם הטא, בהמה מה הטאה? תנא אר"י בן קרחה: משל לאדם שעשה הופה לבנו והתקין מכל מיני סעודה, לימים מת בנו, עמד ופזר את הופתו; אמר: כלום עשיתי אלא בשביל בני, עכשיו שמת הופה למה לי? אף הקביה אמר: כלום בראתי בהמה והיה אלא בשביל אדם, עכשיו שאדם הוטא, בהמה למה לי? (76).

בפרקי דר' אליעזר יש שלשה עשר מאמרים ששמו בפי ר' יהושע בן

קרחה (77).

הערות לפרק ט':

- (1) ע' ערוך ערך קרח ורשי' בכורות ג"ח ע"א. (2) תוספתא כלים; ביב ב' ו'.
 - (3) בב"ר ריש כיב: אמר לו ר' יהושע בן קרחה, מאסרו של ר'א בן עזריה לבראשית ל"ז ג' (לעיל כרך א' ח"א 170). בא באגדת בראשית פ"ס בשם ר"י בן קרחה (אסרו רבותינו משום ר"י בן קרחה). בצורה שהיא דומה מאד לסאטרו של רב (שבת י' ע"ב, מגילה ס"ז ע"ב). בנראה שאבה "אגדת בראשית" מתחומא ויטב (סימן ד') ששם הוא פותח מתחלים ס"ז ה', ואולם האומר שם הוא ר' יהושע בן קרחה. (4) מספר ע"י האסורא ר' יוחנן בשלשה מקומות בירושלמי: בל"א 29 ע"ב; ערובין 19 ע"ג; סוכה 52 ע"א. (5) תוספתא כנהדרין י"ד ו' (לישע"י ו' ב"ז). ע' לעיל כרך ב' ח"א הע' 15. (6) תוספתא סוטה י"א ס"ז. (7) ע' לעיל כרך א' ח"ב 153-154. (8) תוספתא יבמות י"ג ה'. (9) תוספתא כתובות ט' ב'. (10) ב"מ פ"ד סוף ע"ב.
 - (11) עם רשב"י היתה לר"י בן קרחה מחלקת בעניני אגדה ע' לקמן 38 הע' 41.
 - (12) ב"מ ס"ג: בשנוי קצת ובתערוכת השפה הארמית בירוש' מעשרות 50 ע"ד, פסוקא 59 ע"א. (13) ספרא לויקרא כ"ז ל"ז (112 ע"א). השוה להלן דרשותיו לישע"י ל"ה י' ולתהי ג' ה'. (14) זה שהתוכח עמו נקרא תמיד בשם "נ"וי אחד", הספור ע"ד השיחה שהיתה בינו ובין הקיסר (תנא דבי אליהו זומא כ"ג) הוא בודאי אפוקרוסי. בשבת קניב ע"א באה אניקדוסה שר"י בן קרחה בא בזכות פתורו וסלא לעג מר עם כרום אהר*.) המחצית האחרונה של
- (* אמר ליה ההוא נוואה לר"י בן קרחה: מהבא לקרחנא כמה חיי? (כמאן ועד הקרח כמה. בזה בקש לעקפו על ששמו בן קרחה) א"ל: כמו מהבא לנוניא (כמאן עד הסרים). א"ל: ברחא קרחא בארבעה (כלומר העו שאין עליה צמר נסכרת בארבעה). א"ל: עיקרא שלימא בתמיא. (הא"ל שנעקרו ביציו בשמונה).

- האניקדוטה באה גם בקהיר י' ז', אך שם הוא ר' עקיבא שמתוכח עם סרים נכבד ברוטא (ע' לעיל כרך א' ח'ב 29 הע' 8) - הדרשה למשלי ה' ח' שווחי אזהרה שלא לבוא במשא ומתן עם המונים, נמצאה בארזי (7 ע"ב) בשם ר' בן קרחא. (15) מניכה כ"ח. (16) ב"ר ס"ה.
- (17) שויט צ"ב ט"ו. בילקוט נשמטו איזה סלים (רמז תחמ"ז תהלים). ולהפך בשויט נשמט הספור. המלה "אומר" שבאה לפני "העלה" צריך בכל אופן למחוק. ע' נייגרים יודישע צייטשריפט XI, 206. ניבין היא מלה ארמית ופירושה שנים. ע' לוי Chald. W. B. Neuh. II, 107; Neuh W. b. III 385.
- (18) ר' יוסי ב"ר יהודה (בר אלעאי) חולק על ר' בן קרחא. תוספתא מגילה א' א'.
- (19) נטין נ"ז ריש ע"ב, ר' חייא בר אבין בשמו. (20) אחרים מהמאמרים מתחילים: תנא משמיה דר' בן קרחא: ברכות ז'. וימא ע"ה. שם ע"ה: סנהדרין כ"א. שם צ"ה. שם ק"ח. בשויט א' א': תנא דבי ר' יהושע בן קרחא. (21) ריש קהלת ר'.
- (22) ויקרא ר' א' קרוב לראש. (23) תוספתא פאה ד' כ'; כ"ב י' ע"א (תניא); כתובות ס"ח ע"א (תני). ר' חייא בר רב מדפתי בשמו. (24) ר' חייא בר אבין בשמו (ע' הע' 19). צויר כ"ג ע"א ובי' ב"ק ל"ח: הוריות י"א. (25) ע' לעיל סוף ע' 20.
- (26) תוספתא סנהדרין א' ג'; ירוש' סנהדרין 18 ע"ב, בבלי סנהדרין ז'.
- (27) תוספתא סנהדרין א' ח'; ירוש' סנהדרין 18 ע"ב; בבלי סנהדרין ז'.
- (28) סנהדרין צ"ט סוף ע"א. בתוספתא אהלות ט"ז ח', פרה ד' ז' (ע' לעיל כרך א' ח"א 120) נאמר כלשון זו: ר' יהושע אומר: השונה ואינו עמל כאיש זורע ולא קוצר, והלמד תורה ושיבח דומה לאשה שזולתה וקוברת (החצי האחרון בא גם בסנהדרין שם בשם ר' יהושע). -
- (29) תוספ' עדיות א' ה'; ב"י ע"ז ז'. (30) משנה ברכות ב' ב'; ירוש' ברכות 4 ע"ב.
- (31) משנה נדרים ג' י"ד. בשנוי קצת בברייתא נדרים ל"א ע"ב. במסילתא ל"ח ד' (68 ע"א) שתי הנוסחאות יחד. (32) מגילה י"ד. ע' לעיל הע' 19. (33) ע' לעיל כרך ב' ח"א 24.
- (34) אסתר ר' א' א'. אהשורש - שהשחיר פניהם של ישראל כשולי קדרתה. בבבלי מגילה י"א ע"א נאמר זה בשם האמורא שמואל. (35) מגילה ט"ו. ע' לעיל כרך א' ח"א 48 הע' 3. [רב נחמן יליף זה מהכתוב]. (36) ארזי פ"א. השוה ריש בן לקיש בסנהדרין ל"ח:
- (37) ב"ר י"ב. בשויט קיד י"ז. ר' יודן הוא האומר.
- (38) בתנחומא ב' לך לך 4 יש מאמר של ר' יהושע בן קרחא על תד' ק"י ד', אבל בצורה משובשת. (39) ב"ר נ"ה. ששם נשמט החצי האחרון וכן בתנחומא ב' שמות ס"י ט"ז; דברים ר' ב' קרוב לראש [החצי האחרון מתחיל שם: א"ר לוי - המתרגם]; ילקוט דברים רמז תתי"ד; בשמו"ר סוף פ' ב' בא בנו הלשון: ויאמר הנני - הנני לכהונה ונמלכות. א"ל הקב"ה: במקום עמודו של עולם אתה עומד, אברהם אמר הנני, ואתה אמר הנני. בקש משה שיעמדו מסנו כהנים ומלכים. א"ל הקב"ה אל תקרב הלום, כלומר לא יהיו בניך מקריבין, שכבר מתוקנת חכהונה לאהרן אחיך... כבר מתוקנת המלכות לדוד. אעפ"כ זכה משה לשתיהן: כהונה - ששמש בשבעת ימי המלוואים; מלכות - דכתיב (דברים, ל"ג ח'): ויהי בישרוין מלך [בשמות ר' לא נזכר שמו של ר' יהושע בן קרחא]. (40) פסיקתא 38 ע"א ר' ברכיה בשמו; ור' יודן אסר זה בשם ר' יוסי בן יהודה; וכן בויקרא י"א קרוב לראש, פסיקתא ר' י"ד (68 ע"ב), תנחומא ב' הק" 21, שויט צ"ט ז' (השוה כיחמ"ד ח"ה 60). גם מברייתא וזכיום ק"ב ע"א מוכח שר"י בן קרחא הוא בעל המאמר, ששם הוא חולק על רשב"י ואומר (על הכתוב שמות ד' ויחר אף ה' במשה): 'כל חרון אף שבתורה נאמר בו רושם וזה לא נאמר בו רושם'. ומה שנא' הלא אהרן אחיך הלוי פירושו לא כמה שאמר רשב"י, אני אסרתי שאתה כהן והוא לוי, עכשיו הוא כהן ואמה לוי, ע' לעיל ח"ג 77. במקום אחר הננו מוצאים שר' יהושע ב"ק סבאר את 'הלוי' באשן אחר, ע' ההערה דלקמן [מה יוצא, כי ריב"ק והוישאומרים שבזכחים ק"ב שם אמרו דבר אחר. המתרגם].

- (41) ויקיר א' קרוב לראש, ר' תנחומא בשמו, ר"י בן קרחה מפרש "הלוי בתור כבוד משפחתי ולא כמו שאמר רשב"י ושהו כנוי משרתו - לוי ולא כהן, ע"י הקרה הקדומת.
- (42) אלה הם די' דברים שאין אדם צריך לעסוק בהם (משנה, חגיגה ב' א').
- (43) שימור סוף פ' טה, בברכות ז' ע"א בא רק חלק המאמר "בשבקשתי וכו'" ואולם במקום שבקשתי בא שם הפעל "רצה", (44) תנחומא ב' שמות 12.
- (45) ב"ר פ"ז, השהו מוסף ג' א' [השהו ביב ק"ט סוף ע"ב], שאר הדרשות של השמות שבב"ר שם אולי גם הם מדברי ר' יהושע בן קרחה, (46) לעיל 80.
- (47) ויקיר י"ט, שהש"ר ה' י"א, קודם לזה בא שם מאמרו של ר' הונא בשם ר' אח"י: יו"ד נמשל הקב"ה שמה של שרי חלקו לשנים - הציו לאברהם והציו לשרה (כלומר ה' לאברהם במקום אברם וה' לשרה במקום ש"ר), בב"ר ריש ט"ז מיוחס המאמר לר"י בן קרחה, ודבריו ר"י בן קרחה באן מיוחסים שם - א"ל מפני הרמזון שיש בין החזון שעל דבר יו"ד זו ובין החזון שעל יו"ד האהרת (נדרשם בהקרה הקדומת) - לרשב"י, בירושלמי מנהדרין 20 ע"ג באו שני המאמרים במ"ר בייק"ה אך במקום ר"י בן קרחה מיוחס המאמר האחרון לר' הושעיא (תני ר' הושעיא), בבבב"ר ר' יוח' הובאו שני המאמרים ע"ד הו"ד של שרי בצורת מהלכת שתמית: פליגי בה תרוי אטוראי: חד אטרי... וחד אמר, ע"י ג"כ שמות ראש ו', (48) ביב צ"א ע"ב, נדר רשב"י (ע"י לעיל ח"ג 80).
- (49) מנהדרין כ"א סוף ע"א, (50) מנהדרין צ"ד ע"א וכו'.
- (51) ירוש' מוסף פ"ה ה"ח (20 ע"ד), ב"ר נ"ז קרוב לסוף, ביב ט"ז:
- (52) ב"ר סוף י"ח, פ"ה קרוב לראש, (53) ב"ר ל"ז, ר' אבא בר כהנא בשמו, אותו הרעיון ישנו גם בדברי ר' טוביה ב"ר אליעזר שאינם די ברורים.
- (54) מכילתא לאותו פסוק, בתנחומא מיוחס זה לר' נתן, בתנחומא ב' בשלח 18 - להכניס.
- (55) מכילתא לאותו פסוק (47 ע"א), (56) יוסא ע"ה סוף ע"א, ע"י ד"ס ח"ד 116 ע"א.
- (57) מכילתא לאותו פסוק (62 ע"ב), פסיקתא ר' סוף י"א (46 ע"ב), המאמר לא נתפרש יפה לא ע"י המוציאים לאור ולא ע"י לוי ח"ג 474 סוף ע"ב, "כ"ל אהר"י פירושו לחב"ד משה שהוא של אהר"ם, כאופן כשר, כמו אשתו, כנו, עבדו, ע"י ביחוד את הדונא שהביא לוי ח"ג 474 ע"א פשני האחים (ששם אין הדבר מענין ירושה כמו שהושב לוי), הכינוי "כ"ר" שתבקע און" (בפסיקתא: ששא הפקע האון של השומע) לא נמצא במקום אחר, בלקח טוב לאותו פסוק הוא מוסף; ונאמר (ישע"י מ"ד ו'): ומבלעדי אין אלהים, (58) מכילתא לאותו פסוק (66 ע"א), בבבלי ובהים קט"ו ע"ב (ומזה בפסיקתא ר' פ' ה', 20 ע"ב), מיוחס זה לר' יהודה הנשיא, ור"י בן קרחה אומר שם: אלו הבכורות, (59) ברייתא דמלאכת המשכן פ"ט בסוף (בהמ"ד ח"ג 150).
- (60) יוסא ע"ה: ע"י לעיל ח"ג 149, (61) ספרי לאותו פסוק (פסקא ט"ז).
- (62) ספרי דברים ריש פסקא ע"ב, (63) ירוש' מנהדרין פ"י (20 ריש ע"ג).
- (64) שויס א' א', קרוב לסוף, המספר של "הו"י נמצא בישיעהו כאלה הפרשות בדוקא: א' ד', כ"ד; ה' ח', י"א, י"ח, כ', כ"א, כ"ב; י"ג א', ה'; י"ח א'; כ"ה א'; כ"ט א', מ"ו; ל' א'; ל"ג א'; מ"ה ט"ו י'; נ"ה א', ואולם "אשר" נמצא בתהלים כ"ה פעם [בשויס שם: אסר דב"י תמה אני היאך למדנו ר' יהושע עשרים "אשר" כתיב, ואני אסר: עשרים ושתים, ולמה? כנגד עשרים ושתים אותיות]*).
- (65) ספרי דברים פסקא נ"ג, (66) תוספתא מנהדרין י"ג י"א, בברייתא מנהדרין ק' ע"ב בזה הלשון: ר' יהושע בן קרחה אומר: לא נאמר פסוק זה אלא כנגד דורות הבאים, אספו לי הסידו - אלו צדיקים שבכל דור ודור; כורתי בריתי - אלו הנביא מישאל ועזריה שמסרו עצמן לתוך כבשן האש; עלי ובה - ר' עקיבא וחבריו שמסרו עצמן לשהיטה על דברי תורה, השהו מאמרו של ברלול: יאהרבינער פיר יודישע געשיכטע אינד ליטעראטור VIII, 26.

(* ע"י כביאור הרא"ם לשויס והגהות הרמ"ג שם ובויקיר פליד [לפי השב"ב] יוצא כ"א

המ"ת ר"ג.

הו"י].

הערות לפרק ט'

- (67) תחומא וישב (סי' ד'). פירושו: האסין שאתה מביא עלינו הוא בא כאילו אנו בעצמנו מסבכים אותו. - כאן באו הונמאות מכתובים ואלם כנראה אינן טרין בן קרחה.
- (68) קהיר א' א', ר' שמואל בר נחמן כשמו. 'הבלים' רבנים - שני הבלים. משל אחר בקרחה של ריי בן קרחה, לעיל הע' 34. (69) ספרי דברים י"א כ"ב (סוף פסקא מ"ו), יותר ברור בקהיר לאותו פסוק. [אריבזי: לא היה צריך קרא לומר אלא והארץ הולכת והארץ באה, וההור לעולם עומד, וכי מה נברא בשביל מי? ארץ נברא בשביל דור או דור נברא בשביל ארץ? לא ארץ בשביל דור? אלא דור עיי שאינו עומד בתפקידו של הקביה לפיכך הוא בולה, והארץ עיי שהיא עומדת בתפקידו של הקביה לפיכך אינו בולה]. השוה הירוגימוס לאיתו פסוק, מובא אצל דליטש בכאורו (ע' 229). (70) אבחר ר' לאיתו פסוק. (71) ביר סוף פס"ו.
- (72) שהשר נ' ח', שמות ר' ב'. (73) ויקרא ר' ד' קרוב לסוף. ר' אלעשה נזכר עוד שתי פעמים במדרש שו"ט מ' ז', שהיה וכות בינו ובין גוי אחד ובהש"ר ו' י"א ע"ד 'גנת אגוז' [כונתו של ריב"ק בתשיבתו לחלמיריו היא שאצל הגויים יש הרבה כותות ואם נקח כל כחה וכתה לבדה אז תהיה היא המועט נגד עם ישראל שהוא מאחד באמונתו].
- (74) ביר י"ג. (75) סנהדרין ק"ח סוף ע"א. (76) בב"ר כ"ח קרוב לסוף אומר ר' פנחס את המשל קצת בצורה אחרת. (77) פ"ב (אדם מן דם); פ"ב (לבר' ג' ז'); פכ"א (לבר' ד' ה'); פכ"ב (לבר' ו' א'); שם. ישראל והמלאכים נקראים בנים למקום; פכ"ה (אבוריותם של אנשי סדום); פכ"ו (פרעה ושרה); פכ"ז (מעשרות של אברהם אבינו); פל"ג (תהיה המתים עיי אליהו הנביא); פל"ג (ליחזקאל ל"ו); פמ"א ומ"ו (משה על הר סיני); פמ"ד (לשמות י"ז ח').

פרק עשירי.

ר' שמעון בן גמליאל השני.

בין ההכמים, שיסדו מחדש את היהדות ותלמוד התורה בתקיפה שאחריו אדריאנוס, תפס ר' שמעון בן גמליאל המקום הכי חשוב; הודות ליהסו וערכו האישי, וביחוד מפני מעשיו הטובים שפעל ברזה אביו, היה כבודו ירושה לדורותיו. ההפסקה שבאה לפרקים, שלקחה הנשיאות מזרע הלל, כמו בימים שבין ר' שמעון בן גמליאל הראשון ובין ר' גמליאל השני, וכן ממות ר' גמליאל השני עד שישב בנו על כסאו, לא נשנתה עוד, והנשיאות לא פסקה עוד מזרעו עד שהדלה לגמרי. ואעפ"י שרק ר' יהודה הנשיא בנו הצליח להרים את קרן הנשיאות על מרום שיאה, בכל זאת צריך להגיד כי ר' שמעון הוא שהבין את כבוד ביתו על יסוד הזק ובוה הצליח לעשות בא"י מרכז ליהדות הנפוצה בנולה. זה אפשר במדה מספקת להכיר אפילו מתוך הידיעות המועטות שהגיעונו על דבר פעולותיו של ר' שמעון בן גמליאל השני ויהוסו לחכמי דורו (1). מתלמידיו של ר' עקיבא היה ר' יוסי בן הלפתא היותר קרוב לו (2). גם ע"ר יהודה בר אלעאי היה לו יחס של קורבה (3). ע"ד משא ומתן בינו ובין ר' שמעון בן יוחאי לא נזכר בשום מקום. ורק מצינו אותו מעריץ מאד את רשב"י: כאשר התאונן בנו ר' יהודה לפניו על ר' אלעזר ב"ר שמעון, ענהו

שהוא צריך להכניע מפני ר' אלעזר: בני אל ירע לך, שהוא ארי בן ארי ואתה ארי בן שועל⁴). ומשום זה אמר רבי יהודה (הנשיא): שלשה ענותנין הם ואלו הן: אבא ובני בתירה (שעזבו מקומם להלל) ויונתן בן שאיל (שעזב המלוכה לדוד, ש"א כ"ג י"ז⁵). ר' מאיר, שחשב את עצמו לנעלב ע"י רשביג, נעשה למתנדר⁶, ואעפ"כ אמר רשביג דברי תורה בשמו⁷, הוא גם מסר דברי הלכה בשם ר' אלעזר⁸ ובשם ר' יוחנן הסנדלר⁹, ובשם ר' יהושע בן קופסאי¹⁰, חתנו של ר' עקיבא, רשביג אמר דברי הלכה ביחד עם ר' ישמעאל, בנו של ר' יוחנן בן ברוקה¹¹ ועם ר' אליעזר ב"ר צדוק¹². בבית מדרשו תפס ר' יהושע בן קרחה מקום חשוב¹³, רשביג אמר גם בשם איזה תנאים שידועים לנו מעט¹⁴ — ביהוד נזכר שמו בספרות ההלכה ביחד עם שם בנו ר' יהודה, ובכמה מקומות האב והבן הולקים.

מריש בן גמליאל לא נמצא דבר שיאמר בשם אביו, אעפ"י שהיה מתפאר ששמש אותו¹⁵, ואולם נמצא שאמר בשם אחיו ר' הנינא¹⁶, הוא מסר איזה פסקים מבית מדרשו של אביו¹⁷, מרשמי ילדותו ספר: אלף ילדים היו בבית אבא, המש מאות למדו תורה והמש מאות למדו חכמת יונית, ולא נשתייר מהן אלא אני כאן ובן אחי אבא בעסיא¹⁸. — רשביג בעצמו למד גם כן חכמת יונית, בגלל זאת הוא אומר: אף בספרים לא התירו לכתוב (בשפה אחרת) אלא יונית¹⁹, על יסוד קבלותיו מבית אביו בודאי נאמרו משמו העובדות השונות מהימים שעברו, כמו היריעה היפה על דבר חנינת ט"ו באב ויום הכפורים בירושלים²⁰; ע"ד המנהג שהיה בירושלים בדבר קבלת אורחים²¹; ע"ד השלוח²²; ע"ד הדרואלים (Orgel-üdqaυλις) שלא היה במקדש מפני שמערבב את הקול ומקלקל את הנעימה²³; ע"ד החתימות על שטר כתובה²⁴ ועל גיטי נשים²⁵; ע"ד בטול השמחות מפני הנורות²⁶.

הצרות והקללות של הימים הרעים שבאו אחר חרבן בית המקדש נשקפות מתוך מה שאמר רשביג בשם ר' יהושע בן הנניה²⁷: [מיום שהרב בית המקדש אין יום שאין בו קללה ולא ירד טל לברכה ונוטל טעם הפירות וראשון ראשון עומד] וע"ז הוסיף רשביג: תדע שנתארוו טללים: בראשונה כשהיה הטל יורד על הקש ועל התבן היה מלבין, שנא' (שמות, ט"ז י"ד): דק מחספס וגוי, עכשו משחיר²⁸. — כדי להגדיל את ערך התענית בתשעה באב אמר רשביג: כל האוכל ושותה בתשעה באב כאלו אוכל ושותה ביום הכפורים²⁹. — על המאמר: מי כתב מגילת תענית חנניה בן חזקיה וסיעתו שהיו מחבבין את הצרות, אמר רשביג: אף אנו מחבבין את הצרות, אבל מה נעשה? שאם באנו לכתוב אין

אנו מספיקין 30). — הראשונים ע"י שהריחו מקצת צרותן של מלכויות קצרה רוחן. אבותינו כתיב בהו (במדבר, כ"א ד'): ותקצר נפש העם בדרך; דניאל אמר «דניאל, ז' ט"ו): אתכרית רוחי אנה; ישעיהו אמר (ישעיה, כ"א ג'): על כן מלאנו מתני חלהל; ירמיהו אמר (איכה, ה' ט'): בנפשנו נביא לחמנו. — אנו שאנו מיבלעין בתוך מעיהן כמה ימים וכמה שנים וכמה קצים וכמה עבורין — על אהת כמה וכמה! 31). — בא וראה עושרה וגדולה של מלכות חויבת זו שאין נומדין (גדוד) אהת בטלה, שכולן רצות ביום ובלילה, ונכנדין של מצרים כולהו עומדות בטלות 32). — ואעפ"כ היתה תקותו של רשב"ג, כי עתידה ירושלים שיתקבצו בתוכה כל הגוים וכל הממלכות, שנאמר (ירמיה, ג' י"ז): ונקוו אליה כל הגוים לשם ה' לירושלים, ולהלן הוא אומר (ברא, א' ט'): יקוו המים מתחת השמים ומה קווי האמור להלן לכנס כל מימי בראשית למקום אהד, אף קווי האמור כאן לקבץ כל הגוים והממלכות לתוכה 33). — בא וראה כמה הביבין ישראל לפני המקום ולפי שהן הביבין לפניו שינה עליהם מעשה בראשית, עשה להם תחתונים עליונים ועליונים תחתונים. לשעבר היה הלחם עולה מן הארץ, והטל יורד מן השמים, שנא' (דברים, ל"ג כ"ח): אף שמי יערפו טל, ועתה (בדבר המדבר) נתחלפו הדברים, דכתיב (שמות, ט"ו ד'): הגני ממטיר לכם לחם מן השמים וכתוב (שם, פסוק י"ד): ותעל שכבת הטל 34).

פתגמו של רשב"ג 35) היה מעין פתגמו של שמעון הצדיק 36): על שלשה דברים העולם עומד: על האמת ועל הדין ועל השלום 37). — גדול השלום שדברו הכתובים לשון בדיות בתורה להטיל שלום בין יוסף לאחיו, ההיד (ברי ג' ט"ז): כה תאמר ליוסף: איבך צוה לפני מותו לאמר כה תאמר ליוסף: אנה נא פשע אחיך, ולא אשכחן ביעקב דפקד כלום (ואין אנו מוצאין ביעקב שבאמת צוה דבר) 38). — גדול הוא השלום שאף אהרן הכהן לא נשתנה אלא בשביל השלום שהיה אוהב שלום ורודף שלום, ומקדים שלום ומשיב שלום, שנא' (מלאכי, ב' ו'): בשלום ובמשור הלך אתי 39). — כל המשים שלום בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאלו משים שלום בישראל על כל אחד ואחד, וכל המטיל קנאה ותחרות בתוך ביתו כאלו מטיל קנאה ותחרות בישראל, לפי שכל אחד ואחד מלך בתוך ביתו, שנא' (אסתר, א' כ"ב): להיות כל איש שורר בביתו 40). — [נגד האומר על ר' ישמעאל שכך היתה מדתו, כשהיו שנים באים אצלו לדין אחד גוי ואחד ישראל, אם יכול לזכות את ישראל בדיני ישראל, היה מוכה את ישראל, אם בדיני אומות העולם, היה מוכה את ישראל ארשב"ג:] אין צריך, אם בא לדין בדיני ישראל היה דן בדיני ישראל (בלא נשיאת פנים

לישראל, ואם בדיני אומות העולם היה דן בדיני אומות העולם (41). — המעלה את הקטן למקום גדול ואת הגדול למקום קטן זהו ביצוע (42). את השבח ששבח ד' עקיבא את המדעים (43) נתן רשביג לכל אנשי המורה: בשלשה דברים אני אוהב את בני המורה, שאינן נושכין ואוכלין, אלא הותכין ואוכלין, ואין הותכין בשר, אלא על גבי השלהן, ואין נושקין אלא ביד, ואין נוסלין עצה אלא במקום רווח, כענין שנאמר (בר', ל"א ד'): ויקרא יעקב לרחל וללאה השרה — במקום רווח (44). — הוא משבח את הכותים ואומר: כל מצוה שהחזיקו בה כותים הרבה מדקדקין בה יותר מישראל (45).

— ע"ד אפן קיום המצות בישראל יש לו לרשביג השקפה מיוחדת: כל מצוה שקבלו אותה ישראל בשמחה מהר סיני, עדין עושין אותה בשמחה, וכל מצוה שלא קבלו אותה בשמחה, אין עושים אותה בשמחה (46). — מיום שהרב בית המקדש בדין הוא שלא נאכל בשר ושלא נשתה יין, אלא שאין בית דין נוזרין גזרה על הצבור, אלא אותן דברים שהן יכולין לעמוד בהם, הוא היה אומר: הואיל ונוזרין עלינו שלא ללמוד תורה נוזר על ישראל שלא ישאר נשים ונמצא ישראל שָׁמֵם ורוע אברהם כלה, אלא הנח להם לישראל מוטב שיהיו שונגין ואל יהיו מזידין (47). — [אבל בשבת מיסב ואוכל, ואוכל בשר ושותה יין ואוכל כל צורכו ושותה כל צורכו וכו'] ארשביג: הואיל והתרתן לו את כל אלה הייבהו בשאר כל המצות של תורה (כמו תלמוד תורה וכו'). אם היי שעה התרת לו — היי עולם לא כל שבן (48). — הלומד תורה בילדותו דומה לבחור שנשא בתולה, שהוא הוגנת לו, והוא הגון לה; היא מתנפלת עליו והוא מתנפל עליה, הלומד תורה בזקנותו למה הוא דומה? לזקן שנשא בתולה, היא הוגנת לו, והוא אינו הגון לה, היא מתנפלת עליו והוא מתרחק ממנה, שנא' (תה', קכ"ז ד'): כחצים ביד גבור כן בני הנעורים וכו' (49). — תלמיד חכם שפירש מן התורה עליו נאמר (משלי, כ"ז ח'): כצפור נודדת מקנה כן איש נודד ממקומו (50). — כל מקום שנתנו חכמים עיניהם (כלומר אם נדו את מי שהוא) או מיתה או עוני (51). — אין עושין נפשות (כלומר אין מקימים מצבות) לצדיקים, דבריהם הן זכרוניהם (52).

קודם שנביא את פירושו לכתובים, נציין את שני מאמריו שאותם אפשר להשב בתור כללים ומדות לפירושים: דברה תורה לשון הבאי (כמו דברים, ט' א': אתה עובר היום את הירדן, והם לא ביום ההוא עברו), אבל מה שאמר הקביה לאברהם אינו (בר', כ"ו ד'): ושמתי את זרעך ככוכבי השמים; (שם י"ב ט"ז): ושמתי את זרעך כעפר הארץ — אינו דבר הבאי (53). בשלשה מקומות

דברו הכתובים בלשון מועט: מן האדמה אשר פצתה את פיה (בר', ד' י"א); ופצתה האדמה את פיה (במדבר, ט"ז ל'); ואנכי פצתי פי לה' (ישופטים, י"א ל"ה) 54. [שני סימוניות (כלומר שני סמנים — נויץ הפוכה) אמורות בתורה בפרשה (במדבר, י' ל"ה ל"ז): והי' בנסוע הארון וכו' ובנוחה וכו' — לומר שאין זה מקומה, רשביג אומר]: עתידה פרשה זו שתעקר מכאן ותכתב במקומה, ולמה כתבה כאן? כדי להפסיק בין פורענות ראשונה (ויסעו מהר ה', במדבר, י' ל"ג, שדרשו שסרו מאחרי ה') ובין פורענות שניה, והי' העם כמתאוונים וכו' (במדבר, א' א' 55).

באורי כתובים: בר', ד' ה', ויהרגוהו. כמה הרגו? בקנה, דבר שעושים בו חבורה, שנא' (שם, שם כ"ג): וילד להבורתי 56. — בר', י"ד ד', שתים עשרה שנה וכו' ושלוש עשרה שנה — כולהוין שלש עשרה שנה היו 57. — כל ימי הייתי משמש את אבא ורא שמשתי אחד ממאה ממה ששמש עשו את אביו. אני בשעה שהייתי משמש את אבי, הייתי משמש בבגדים מלובלכין, ובשעה שהייתי יוצא לדרך, הייתי יוצא בבגדים נקיים; אבל עשו בשעה שהיה משמש את אביו לא היה משמשו אלא בבגדי מלכות, אמר: אין כבודו של אבי להיות משמשו אלא בבגדי מלכות, ההיד (בר', כ"ז ט"ו): בגדי עשו ההמודות אשר אתה בבית — שבהן היה משמש את אביו 58. — בר', ל"ב ט"ז, גמלים מיניקות ובניהם וכו' [ובנאיהם (כלומר הזכרים), רשביג אומר]: לפי שהוא צנוע בתשמישו, לפיכך לא פרסמו הכתוב 59. — פרד בימי ענה היה, שנא' (בר', ל"ו כ"ד): הוא ענה אשר מצא את האמים במדבר 60. — יוסף משלו נתנו לו: פיו שלא נשק בעבירה — ועל פיך ישק כל עמי (בר' מ"א מ'); גופו שלא ננע בעבירה — וילבש אותו בגדי שש (שם, פסוק מ"ב); צוארו שלא הרכין לעבירה — וישם רביד הזהב על צוארו (שם); ידיו שלא משמשו בעבירה — ויסר פרעה את טבעתו מעל ידו ויתן אותה על יד יוסף (שם); רגליו שלא פסעו בעבירה — ויתן וירכבון על קרונין — וירכב אותו במרכבת המשנה אשר לו (שם, פסוק מ"ג); מחשבה שלא חשבה בעבירה תבא ותקרא חכמה — ויקראו לפניו אברך — אב בחכמה ורך בשנים, אבל נכוכדנצר טפסר — טפש בחכמה ושר בשנים 61. — שמות, ד' כ"ד, ויבקש המיתו, לא בקש המלאך להרוג את משה אלא לתינוק, שנא' (שם, פסוק כ"ה): התן דמים אתה לי, צא וראה: מי קרוי התן? הינוק או משה? הוי אומר: תינוק 62. — שמות י"ד ז', ושלישים, זה השלישי שעל דמרכבה, לשענר לא היו אלא שנים שהיו מריצין המרכבה, ופרעה הוסיף עליהם עוד אחד בשביל למהר לרדוף אחרי ישראל 63. — בא וראה כמה

מופרשין 64) דרכו של הקביה מדרכי בשר ודם. בשר ודם במתוק מרפא את המה, אבל הקביה מרפא את המר במר [לפיד ר' אליעזר המודעי ויורהו ה' עין וימתקו המים, שמות, ט"ז כ"ה, זהו עין היות שהוא מר]. הא כיצד נתן דבר המהבל לתוך דבר המתהבל כדי לעשות לו נס 65) —

ויקרא, כ"ה י"ט, ואכלתם לשובע [שיהא אדם אוכל הרבה ושבוע, דברי ר' יהודה, רשב"ג אומר:] אף הוא אינה סימן ברכה, אם כן למה נאמר לשובע? שלא יהיו דבר הסר לשלחנו שאינו עולה לו 66) —

דברים, א' י"ג, וידועים לשבטיכם, אין כל ישיבה וישיבה יושבת עד שיהיו הבריות מרננין אחריו ואומרים: מה ראה איש פלוני לישב, ומה ראה איש פלוני שלא לישב? לכך נאמר: וידועים לשבטיכם 67) —

דברים, ט"ז י"ח, לשפטוך ושפטו, מצוה לכל שבט ושבט שיהא דן את שבטו 68) —

יהושע, י"ד ט"ז, ושם חברון לפנים קרית ארבע וכו' והארץ שקטה ממלחמה בשביל שהכנענים שמרו על קברו של אברהם — האדם הגדול בענקים 69) — איכה, ג' י"ז, נשיתי טובה — זו רחיצת ידים ורגלים אחר המרהץ 70) —

בהתימת הפרק צריך להביא את פירושו עשירי-הרעיון לארבעה השמות שבהם נקראת האדמה בכתבי הקדש, אלה ארבעה השמות הם כנגד ארבע תקופות: ארץ, תבל, אדמה, ארקא, ארץ כנגד תקופת ניסן, שהיא מריצה פירותיה; תבל — כנגד תקופת תמוז, שהיא מתבלת את פירותיה; אדמה — כנגד תקופת תשרי, שהארץ עשויה בולין בולין של אדמה; ארקא — כנגד תקופת טבת, שהיא מורקת את פירותיה 71) —

הערות לפרק י'

(1) ע' פרנקל 178 - 186; ווייס ח"ב 171 - 177; בריל 208 - 209; גרץ ח"ד 187, 203 - 206. Ph. Bloch בפרנקלים מאנאסטרופט, 1864, 81 - 97, 121 - 133.

(2) ע' לעיל ח"א 102, 105 בהערות, 120 הע' 8, וע' תוספתא דמאי ג' י"ד; תוספתא סוכה ב' ב' (ב' סוכה כ"ז א'), רשב"ג בשם ר' יוסף, תוספתא דמאי ג' י"ב, ר' אלעזר ב"ר יוסף אמר בשם רשב"ג, תוספתא גמין א' ד' (בבבלי גמין י"א ע"א - ר' שמעון).

(3) ע' לעיל ח"א 102, הוא אומר בשם ר' יהודה, תוספתא כלים ב"ק ה' ד'; מוסר מהלקת שבין ר' יהודה ובין ר' מאיר, תוספתא כלים ב"מ ד' ס"ז (השוה משנה כלים י"ד ה' ששם מסורה מהלקת ע"י רשב"ג). (4) ב"מ פ"ד ע"ב, השוה פסיקתא 94 ע"ב.

(5) ב"מ פ"ה ריש ע"א, (6) ע' הוריות י"ג ע"ב, (7) ע' תוספתא שבת ח' (ב) ח', (בברייתא שבת ע"ח ע"א בא המאמר, שמיוחס בתוספתא לרשב"ג בלבה, בשם ר' שמעון בן אלעזר ומה שאמר רשב"ג בשם ר'מס תוספתא הברייתא לו לעצמו). תוספתא כתובות ו' י'; השוה תוספתא כלים ב"ב ז' ט' ולעיל הע' 3; ע' עוד ח"א 28 הע' 20.

- (8) תוספתא מכות ד' (ג) י"א (השוה משנה מכות ג' ה').
- (9) תוספתא כלים ב"ק, ד' ב' ו"ה. (10) תוספתא ע"ז ד' (ה) י"ג. ר' יהושע בן קופסאי היה מחבורתו של ר' נמליאל השני. ע' לעיל כ"א ח"א פ' ה'.
- (11) תוספתא ערוכין ה' (ד) ב'. תוס' פסחים א' י"ב, ששם הנרמא הנכונה היא ר' ישמעאל ב"ר יהונן ב"ב. תוס' יבמ' י"ג ה'. תוס' ערכין ד' ד' (עפ"י צריך לתקן בכרך א' ח"ב 168 הע' 1). ה"ה עוד שם שם הע' 2. (12) תוס' סנהדרין ב' י"ג. ע' לעיל כ"א. ח"א 39 בהערה. לפי דברי פרנקל 185 אמר ר"א ב"ר צדוק בתוספתא כלים ב"מ ט' בשם רשב"י. ואולם שם נזכר לא רשב"י אלא אביו ר' נמליאל בלבד. ה"ה לעיל כרך א' ח"א 117 הע' 2.
- (13) ע' לעיל 30. (14) בשם ר' יהודה בן אריא מכפר עכו. תוס' כלאים א' י"ב; ר' שמעון בר כהנא. תוס' פרה י"ב (י"א) ו'. שאולי הוא הוא ר' שמעון בן הסניג. ע' פרנקל 100; ר' שילא. תוס' כלים ב"ק ה' י"ז; ר' יהודה בן לקיש, ספרא ויקרא י"ח ג' (85 ע"ג). ואולם צריך להחליף שם - ר' יהודה בן לקיש בשם רשב"י, כמו בקהיר א' מ"ו כמעט בסוף.
- (15) כל ימי שמשתי את אבא. ב"ר ס"ה. (16) ע' לעיל כרך א' ח"ב 143.
- (17) תוס' שבת ב' ד' (בבלי שבת כ"א): של בית אבא היו כורכין; תוס' ר"ה ד' (ב) ה' (בבלי ר"ה ל"ב): כך היו נוהגין ביבנה.
- (18) על הכתוב איכה ג' נ"א. כך הוא במסוה מ"ט ע"ב, ב"ק פ"ג, רב יהודה אמר שמואל בשמו. הספרא הוא בכל אפן מנום והדיבור הוא לא ע"ד בית הספר של ר"ג הנשיא, אלא ע"ד התנך שקבלו לדי משפחתו וכל השייכים אליה. בירוש' תענית 69 ריש ע"א מהמש' מאות התלמידים נעשו בתי ספר שבכל אחד ואחד היו תיק תלמידים, וכלם בביתו, ומהם נשאר רק רשב"י. וכן באיכה ר' ב' ב' (ששם צ"ל ר' שמעון בן נמליאל) ו' נ"א. ורק כאן שלש מאות תלמידים בכל בית ספר. בבבלי גיטין נ"ח ע"א מתחילה האנדה על דבר בתי הספר שבביתו כמו שנספר כאן בתחילה ע"ד הילדים של בית ר' נמליאל ומשנה רק במספרים, ששם ארבע מאות בתי ספר שבכל אחד ארבע מאות תלמידים. אולי גם את המאמר הזה צריך לחשוב בתור זכרון סתוך בית הספר של רשב"י (בבלי שבת י"ג ריש ע"א); תינוקות של בית רבן היו סבדרין פרשיות וקריין לאור הנר (בשבת). בתוס' שבת א' י"ב: תינוקות ורב מתקנין פרשיותיהן לילי שבת לאור הנר.
- (19) משנה ט"לה א' ח'. בירוש' ט"לה פ"א, 71 ע"ג. ובבלי ט"לה ט' ע"ב במכר: בדרון ומצאו שאין התורה יכולה להתרגם כל צרכה אלא יונית. (20) משנה תענית ד' ח'.
- (21) תוס' ברכ' ד' ט': מנהג גדול היה בירושלים: פורסין מטפחת על גבי התפה, כל זמן שהמטפחת פרוסה אורחין נכנסין, נסתלקה המטפחת אין רשוח לאורחין ליכנס. אדריג' ל"ה (52 ע"ב). (22) ערכין ב' ו', שהיה מוציא מים בכאיסר, אמרו: נרחיבנו כדי שירבו מימיו, והרחיבוהו ונתמטפו מימיו וסתמיהו וחזר לתחילתו.
- (23) תוס' ערכין א' מ"ו (בבלי ערכין י' ע"ב). (24) תוס' סנהדרין ז' ע"א.
- (25) תוס' סוף גיטין. (26) תוס' סוטה מ"ו ו'. אין כל צרה שבאה על הצבור שאין ביח דין מבטלין שמחה כנגדה. (27) משנה סוטה ט' י"א. תוס' מ"ו ב'. ע' לעיל כ"א ח"א 94 הע' 8. בתנחומא ב' תצוה בסוף כאה רק התחלת המאמר בשם רשב"י עצמו ואולם הוספה יש שם אסככתא מהכתוב תה' ז' י"ב, הלכותה מן הירושלמי סוטה 24 ע"ב. ומה שבא שם בתנחומא ע"ד ימות המשיח אינו אלא סיום המלקט כמנהגו בכל פרשה.
- (28) תוספתא מ"ו ב'; ירוש' סוטה 24 סוף ע"ב. (29) תענית ל' ע"ב. וכן הורה שאפילו מי שאינו תלמיד חכם לא יעשה מלאכה כתשעה באב, משנה פסחים ד' ה'.
- (30) שבת י"ג: "מחבבין את הצרות" והו' מלשון "חביבין יסורין" (כלומר מקבלים באהבה).
- (31) שהשיר, ג' א'. איכה ר' ה' ט'. (32) מכלחא י"ד ז' (27 ע"א). ע' כ"ו ח"ג 360.
- (33) אדריג' סוף פ"ה (58 ע"ב).

34) מכלתא שמות מ'ו ד' (47 ע"א). מסארי ההלכה של רשב"ג אנו דאים שהיתה לו ידיעה רבה במדע הטבע וביחוד בחקלאות. בתוספתא שביעית ז' י"א (בכ"ו פסחים נ"ג ע"א) הוא נותן סימונים של ארצות שונות: סימן להרים - מילין (עפצין - רש"י). ע' Löw אראמיאיטשע פפלאנצענאמען 218. סימן לעמקים - הקלים, סימן לנחלים - קנים, סימן לשפלה - שקמים, ואעפ"י שאין ראייה לרבה, וזכר לרבה, שניא' י"א (כ"ז) ואת הארזים נתן כשקמים אשר בשפלה לרוב - ע' עוד תוספ' שביעית ג' ט"ז: בתילת ארמה - כל שאין בה חרם. בתוכת שקמה - שלא נקצצה מימיה. - בתוספתא מעשר ראשון ג' י"ד: מי שאין לו אלא קליפה אחת [אלו הן גריסין חקלקין אלו נסין המרובעים] רשב"ג אומר: אין לך מרובע מששת ימי בראשית. עדשים המצרים - איכל שאין בו צרור. תוספתא שבת י"ד (ט"ז) ח': מטלטלין שבירי זכוכית (בשבת) מפני שהן מאכל לנעמיות (בנות יענה). תוספתא שבת ט"ז (ט"ז) ז' - כל ששהא שלשים יום בארם אינו נפל, שניא' (במדבר, י"ח י"ז): ופדויין מכן חדש תפדה, וכל ששהא שמונה ימים בבתמה אינו נפל, שניא': ומיום השמיני והלאה ירצה לקרבן אשה לה' (ויקרא, כ"ב כ"ז). - תוספתא מ"ק א' ה'. ע"ד תורי נחלים ארשב"ג: נוטל עפר מחורו של זה ונותן לתוך חורו של זה, והן מחנקין זה את זה. - תוספתא יבמות ז' ז' (בבלי נדה מ"ח): ע"ד אילונית אימר רשב"ג: כל שאין לה שפולי מעים כנשים. תוספ' נדרים ד' ב"ז - ענבים בכלל הקיץ (כלומר בכלל פירות שנקראים בשם הבולל קיץ). תוספתא חולין ג' ד' (ד) כ"ב: כל שיש לו אצבע יתרה בעוף טהור, עוף הדורס סמך (בחולין ס"ה ע"א - ר' גמליאל). - כריתות ז' ע"א (שם צ"ל רשב"ג. השוה מכלול של הרד"ק ע"ד צרה). - הצרו אינו אלא שרף הנוסף מעצי הקטף. סדר עולם סוף פרק ד'; ב"ד ל"ג בסוף: כל מי שהוא רוצה לרעת שימות החמה יתרים על ימות הלבנה אחד עשר יום יסרוף לו סריסה בכותל בתקופת תמוז ולשנה הבאה באותו הזמן אין השמש מעת לשם עד י"א יום. ב"ד י"ג. ע"ד ארבע התקופות שבשנה וארבעת עמות של הארץ, ע' לעיל סוף 44.

35) משנה אבות א' י"ח. 36) שם א' ב'.

37) הראייה שהובאה שם אח"כ מהכתוב וזכירה ח' ט"ז אינה מהאמר נופא. ע' הע' פרנקל, מאנאמסשריפט 1861, וייטע 431. השוה לעיל הע' 26. בדברים ר' ריש פ' ה', יש פתגמו של רשב"ג: אל תתי מלגלג בדין שהוא אחר משלשה הנלי העולם, למה? ששנו הכמים: על שלשה דברים העולם עומד: על הדין ועל האמת ועל השלום. חן דעתך שאם המיתה את הדין שאתה מונע את העולם שהוא אחד מרגליו.

38) ויקיר ט'. כביר ק' (ומשם בפרק השלום) כשנוי: [שאף השבטים דברו דברים בדוים בשביל להטיל שלום וכו'... והיכן צוה? לא מצינו שצוה] בירוש' פאה פ"א (16 ע"א) ארשב"ג: בוא וראה כמה קשה הוא אבק של לשון הרע, שדברו הכתובים דברי בודאי כדי להטיל שלום בין יוסף לאחיו וכו', ולא אשכחן דפקד כלום (כמו בויקיר בסופו). בתנחומא ב' צו 10 מתחיל: ארשב"ג גדול השלום שכתב הקביה דברים בתורה שלא היו, אלא שבביד השלום, אלו הן: שבשמת יעקב ויראו אתו יוסף כי מת אביהם וכו' מה עשו? הלבו אצל בלחה ואמרו לה: הבנסי אצל יוסף ואמרו לו: אביך ציה לפני מוחו לאסר. ומעולם לא צוה יעקב מכל הדברים האלו כלום, אלא מעצמן אמרו דבר זה. ארשב"ג: ראה, כמה דיות משתפכות וכמה קולמוסין משהברין, וכמה עורות אבודין (*). וכמה ינוקין מתרצעין (כלומר כמה תינוקות מתחילים מכות כרצועה) ללמד דבר שלא היה (בתורה) [בעולם - כצ"ל - ואולי צריך לפרס הסמלות: ללמד בתורה דבר שלא היה. המתרגמן]. וכן אתה מוצא בשרה. שאמרה (בר' י"ח י"ב) ואדוני וקן, והקביה לא אמר לאברהם אלא: ואני ונקתי (שם שם י"ג), וכל כך למה? בשביל השלום (**). הבטוי "כמה דיות משתפכות" נמצא גם במאמרו של ר' אליעזר בן פרד' (ב"ד נ"ז קרוב לסוף, מדרש שמואל פכ"ז בסוף) ע"ד "בני חתי ששנו בתורה הרבה פעמים בכראשית כ"ג. 39) פרק השלום. אחר הפתגם שהובא לעיל, השוה סנהדרין ז' ריש ע"ב מאמרו של ר' אליעזר בנו של ריה"ג, לעיל 20 קרוב לסוף.

(* מה שתקן בובר "עבודיך" לאי נראה לי, אלא צ"ל "אבודיך" בהקבלה אל "משחפך" -

הסתרגם.

הסתרגם.

(**) בפרק השלום נאמר זה בשם בר קפרא.

- (40) אדר"ג פכ"ח (43 ע"א). (41) ספרי דברים (פסקא ט"ו) ע' לעיל כרך א' חיב 11.
- (42) ספרי דברים (פסקא י"ז). ע"ד השם "ביצוע" ע' לעיל 31 ובהערה שם 28. אין צריך להבדיל בין הוראת ביצוע ופשרה, שעליה ארשיב' תוספתא סנהדרין, סוף פ"א (ב. סנהדרין ו' סוף ע"א סתם). שם היא צריכה להיות, כמו דין תורה, בשלשה דיינים. (43) ע' לעיל כ"א חיב 31.
- (44) ב"ר ריש ע"ד; פסיקתא 34 ע"א; תנחומא חקת; תנחומא ב' ויצא 24. חקת 11; קה"ר ד' כ"ג. (45) תוספתא פסחים א' (ב') ט"ו; ירוש' פסחים 27 ע"ב; ב' ניטין י'. השוה מאטרו: כותי כישראל לכל דבר, ירוש' ברכות 11 ריש ע"ב, ירוש' המאי 25 ע"ד.
- (46) ספרי דברים י"ב י"ג (פסקא ע"ו) שם האומר "רבי", ואולם בילקוט לאותו פסוק (תחפ"ד) ר' שמעון. בבבלי שבת ק"ל ע"א; רשביג' אומר, ומביא דוגמא ממצות מילה. בספרי בא אח"כ מאמר בשם רשביג' מעין מאמר זה, שלפי בבלי שבת שם אמרו ר' שמעון בן אלעזר.
- (47) תוספתא סוטה ט"ו י". החצי האחרון אמרו גם ר' יהושע בן חנניה (ע' לעיל כרך א' חיב 116) נגד הנזירות היתרה. הכלל שאין ב"ד גוררין נזרה על הצבור אלא אותן דברים שהן יכולין לעמוד בהן מוכא גם בחלמוד הזירות ג' ע"ב. ע"ז ל"ו ע"א. בשם רשביג' יחד עם ר' אלעזר ב"ר צדוק (ע' לעיל כרך א' חיב 39). הסוף של המאמר "הנח להם לישראל מוטב שיהו שונעין ואל יהו מוירד"ן (שבזה השתמשו לענין אחר בבבלי שבת קמ"ח ע"ב, ביצה ל' ע"א) השוה למאמר הלל בפסחים ט"ו ע"א (בירוש' פסחים 38 ע"א: הינחו לישראל). בכרייתא ביב ס' ע"ב בא כלל המאמר בשניי בשם ר' ישמעאל בן אלישע, ע' לעיל כרך א' חיב 19.
- (48) ירוש' ברכות פ"ג (6) ריש ע"א, ירוש' מ"ק 82 ע"ד. ע"ד הבטוי חיי עולם - חיי שעה ע' לעיל חיב פרק ב' 57 ובכ"א חיב 78. (49) אדר"ג פכ"ג (38 ע"ב) [ע"פ גורסת ילקוט הסכרי ומדרש הגדול]. (50) קה"ר א' ט"ז בתור תוספתא על דברי רשביג' לעיל חיב, סוף 57 ר' יהודה בן לקיש בשמו, ואולם בבבלי חגיגה ט' ע"ב ובתוספתא חגיגה א' ח' אומר זאת ר' יהודה בן לקיש לברו. ע' לעיל הע' 13. (51) בבלי חגיגה ה' ע"ב וש"ג.
- (52) ירוש' שקלים 47 ע"א, ב"ר פפ"ב. (53) ספרי דברים א' כ"ח (פסקא כ"ה). המאמר בא על הכתוב א' כ"ח ערים גדולות ובעצרות בשמים. בחולין צ' ע"ב מביא ר' אמי את הפסוק הזה לראיה שחברה תורה לשון הבאי.
- (54) ב"ר כ"ב. במקום הכתוב האחרון שמשופטים י"א ליה, צ"ל כדברי הרוז"ו הכתוב מדברים י"א ו': אשר פנתה הארץ את פיה. ובאיפן שכוה כל שלשת הכתובים מדברים ע"ד הא"מ שפנתה את פיה. הפעל "פנתה" בא להקטנה לעמ"ת "פתח", ולפי זה יוצא שלשון מועט ש"ב להקטנה הוא ההפך מלשון הבאי ש"ב להגדלה ולהגומה. המפרשים שלשון מועט הוא לשון קצרה - אין להם יסוד.
- (55) שבת קט"ו ע"א, אדר"ג ל"ד 50 ע"א [באן התחלת הטכסט ע"פ אדר"ג ובשבת נאמר בלשון זה: פרשה זו הקב"ה עשה לה סימוניות מלמעלה ולמטה וכו']. השוה לעיל חיב 92.
- (56) ב"ר כ"ב. (57) ב"ר מ"ב, חולק על ר' יוסי בן חלפתא, שאמר סוף הכל עשרים וחמש שנה. ע' לעיל חיב 119. (58) ב"ר ס"ה, פסיקתא ר' סוף פכ"ג (24 ע"א). תנחומא ב' דברים תוספתא ר'. (59) ב"ר ע"ו קרוב לסוף, ר' ברכיה בשמו; בירוש' כתובות ל' ע"ב, ר' ברכיה בלברו. (60) פסחים נ"ד.
- (61) ב"ר צ' קרוב לסוף, ויקר' כ"ג, אלא בסדר אחד (*). אנדה זו היא מאותן האנדות שדרשן ריב"ז כמין חומר (ע' כ"א חיב 24) וש"י נמליאל השני אמרן בשמו (ע' לעיל שם). בפסחים נ"ד ע"א בא אחרי הערתו של רשביג' לבר' ל"ו כ"ד - דורשי הנזרות אברו וכו' (ע' לעיל כ"א חיב 24). הניסטרקין של אברך נאמר במקום אחר בשם ר' יהודה בר אלעאי (ע' לעיל כ"א חיב 113 הע' 7).
- (* במדרש הגדול פ' מקץ ע' 627 הסדר כמו בויק"ה, אלא שהאומר הוא ר' יודן בשם ר' בנימין בן לוי - הסתרגם.

- (62) מכילתא שמות יוח ג' (58 ע"א); ירו' נדרים 38 ע"ב; ב' נדרים ל"ב. נגד דעת ר' יהושע בן קרחה ור' יוחי בן הלפתא, לעיל היא 122. אבן גזאת (ספר הפרשים 257, 11) מביא זה בשם ר' נחמיה.
- (63) מכילתא לאותו פסוק (27 ע"א). השוה תרגום ירושלמי לאותו פסוק.
- (64) בתהומא בשלה קרוב לסוף כסה מופלאין, ע' הערתו בסאנאפסטרופס 1871 ע' 883.
- (65) מכילתא לאותו פסוק (46 ע"ב). ולזה באו אחיב עוד שתי דוגמאות. כיוצא בו אהרן אוסר (ישעי' ל"ח כ"א) וסאו דבלת תאניב. והלא בשר חי בשאתה נותן עליו דבלת תאניב סוד גסרת. הא כיצד? נתן דבר המהכל לתוך דבר המהחבל כדי לעשות בו נס. כיוצא בו: ויצא אל מיצא הסיב (פ"ב ב' כ"א) וגו' סחו רפואתו? והלא הסיב חופין שתחן בהם מלח סוד הם גסרתין. הא כיצד? נותן הדבר וכו'. בתהומא בו בשלה 18 בא זה בלשון קצרה. ומתחיל: ראה סה גדולים נסים של הקביה... והאומר הוא ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה. ע' לעיל הע' 11.
- (66) ספרא לאותו פסוק 107 ע"ה, ע' לעיל ח"ג 148. (67) ספרי לאותו פסוק (פסקא י"ג) *
- (68) ספרי לאותו פסוק (פסקא קמ"ד). תיפסחא פתהדרין סוף פ"ג. ב' פתהדרין י"ז:
- (69) ספרא יוח ג' (85 ע"ג) ר' יהודה בן גקיס בשם ר' לעיל הע' 14.
- (70) איכה ר' לאותו פסוק. בבבלי שבת כ"ה ע"ב א"ר יוחנן טעין זה.
- (71) ב"ר י"ג ע"ד 'סתבלתי' ע' לעיל ע' 83. ע' ג"כ באורו לרביעה - שהיא רובעת את הארץ. ירושי' הענינה 61 ע"ב ושי'.

פרק אחד עשר.

דבי רבי ישמעאל.

כבר נאמר (1) שיש מאמרים רבים, כמו באגדה כך גם בהלכה, שנאמרו בשם דבי ר' ישמעאל, שמקצתם אפשר שהם של ר' ישמעאל עצמו. המאמרים האנדרים של דבי ר' ישמעאל, הנפוצים לרוב בתלמוד הבבלי יבואו כסדרם בפרק הזה, ובפרק הסמוך לו יבואו דברי ר' יאשיהו ור' יונתן, אלה השנים שהם לבדם ידועים לנו בשמותיהם. שהיו מהברי בית מדרשו של ר' ישמעאל. ממאמרי דבי ר' ישמעאל נמצאים רבים מאד במדרשי התנאים שנשארו לנו לחמשה הומשרי תורה (2). והמדרשו, שנקרא בשם מכילתא, לספר שמות הוא במקצת פרי בית מדרשו של ר' ישמעאל, וממנו רב ברבא להומר של הפרק הזה. ואולם כל המאמרים שהובאו במכילתא סתם, בלא הזכרת שם בעליהם, לא נכנסו לתוך ספרי אגדות התנאים ורק מפני זה נתקבלו לכאן מאמריהם של דבי ר' ישמעאל, מפני שהם לכל הפחות מאמרים של בית מדרש ידוע, ומפני שיש הצורך לשער, שאומרים הוא ר' ישמעאל בעצמו או אחד מראשי תלמידיו, ר' יאשיהו ור' יונתן (3).

הרב הגדול ממאמריהם של דבי ר' ישמעאל הם סימרות קצרות ואמרות מוסר או סמיכות איזה רעיון כללי בדרך דרוש על הכתובים. להרחבת הדרוש הם משתמשים במשלים קצרים וגם ארוכים, הם מזהירים על המחשבות הרעות.

* ע"ד הישיבה בבית המדרש, שהיו מנוי של כבוד, ע' ספרי דברים פסקא פ"ז. הסתר נג

ועל הדבור הרע במאמריהם אלה: מפני מה און כלה קשה והאליה רכה?
 שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יכוף אליה לתוכה⁴. — לעולם יספר אדם
 בלשון כבוד, שהרי בוב קראו (ויקרא, ט"ו ו') מרכב, ובאשה קראו (שם, פסוק
 כ"ו) מושב; ואומר (איוב, ט"ו ה'): ותבחר לשון ערומים; ואומר (שם, ל"ג ג'):
 ודעת שפתי ברור מללו⁶. — כל המספר לשון הרע מגדיל עונות כנגד שלש
 עברות: עבודה זרה, גלוי עריות ושפיכות דמים, כתיב הכא (תהי, י"ב ד'): לשון
 מדברת גדולות וכתיב בעבודה זרה (שמות, ל"ב ל"א): אנא הטא העם הזה
 הטאה גדולה, ובגלוי עריות כתיב (ברי, ל"ט ט'): ואיך אעשה הרעה הגדולה
 הזאת, ובשפיכות דמים כתיב (ברי, ד' י"ג): גדול עוני משוא⁶. — אם ראית
 תלמיד חכם שעבר עברה בלילה, אל תהרהר אחריו ביום, שמא עשה
 תשובה⁷. — אם פגע בך מנוול זה (היצר הרע), משכהו לבית המדרש, אם אבן הוא
 גימחה, אם ברזל הוא מתפוצץ; אם אבן הוא גימחה, דכתיב (ישעי, ג' ה'):
 הוי כל צמא לכו למים, וכתיב (איוב, י"ד י"ט): אבנים שחקו מים; אם
 ברזל הוא מתפוצץ, דכתיב (ירמ"י, כ"ג כ"ט): הלא כה דברי כאש נאם
 ה' וכפטיש יפוצץ סלע⁸. — דברי תורה לא יהו עליך חובה (שאתה
 עושאה ונפטר הימנה) ואי אתה רשאי לפטור עצמך מהן⁹. — עברה מטמטמת
 לבו של אדם, שנא' (ויקרא, י"א מ"ג): ולא תטמאו בהם ונטמאתם בהם
 אל תיקרי ונטמאתם, אלא ונטמטם¹⁰. — עד שלא יחטא אדם נותנין לו אימה
 ויראה, וכיון שהוא חוטא נותנין עליו אימה ויראה, שהרי עד שלא חטא אדם
 הראשון, היה שומע את הקול אימרון (תרבותי) — רגיל בו, כיון שהטא היה
 שומע אנריון *ἀγγέλιον* (פראי, חסר תרבות), עד שלא הטא היה שומע הקול
 ועומד על רגליו וכיון שהטא, היה שומע את הקול ומתחבא, שנא' (ברי, ג' ה'):
 ויתחבא האדם ואשתו. וכן עד שלא חטאו ישראל, מה כתיב תמן? ומראה
 כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני כל ישראל (שמות, כ"ד י"ז)... והיו
 ישראל רואים ולא מתיראים, ולא מתפחדים; וכיון שהטאו אפילו בפני הסרסור
 לא היו יכולים להסתכל, שנא' (שמות, ל"ד ל'): וירא אהרן וכל בני ישראל
 את משה והנה קרן עור פניו ויראו מנשת אליו. עד שלא אירע אותו מעשה
 (של בת שבע) לדוד מה כתוב? (תהי, כ"ז א'): ה' אורי וישעי ממי אירא.
 ומשאיירע אותו מעשה כתיב (שיב, י"ז ב'): ואבוא עליו והוא יגע ורפה ידים.
 וכן עד שלא חטא שלמה היה רודה בשידה ושידות, שנא' (קהלת, ב' ח'):
 עשיתי לי וכו' שדה ושדות; וכיון שהטא הביא ששים גבורים שהיו משמרים
 מטתו (שה"ש, ג' ז'); וכן עד שלא חטא שאול, מה כתיב ביה? (שיא, י"ד מ"ז):

וילחם בפלשתים ובכל אישר יפנה ירשיע. מהו בכל אישר יפנה ירשיע? — ניצחק;
 וכיון שחטא מה כתיב ביה? וירא שאול את מהנה פלשתים ויירא ויחרד לבו
 מאד (11). — אלמלא העליתי את בני ישראל ממצרים אלא שאין מטמאין בשרצים
 דיי (12). — אלמלא זכו בני ישראל להקביל את פני אביהם שבשמים אלא פעם
 אחת בחדש דיים* (13). — שמות. י"ה ב'. ויבוא אהרן וכל זקני ישראל לאכל
 לחם עם חותן משה לפני האלהים. וכי לפני האלהים אכלו? אלא מיכן.
 שהמקבל פני הברו כילו (= כאלו) מקבל פני שכינה (14). — גדול השלום. שאף
 הקביה שינה בו. דמעיקרא כתיב (בר', י"ה י"ב): ואדוני זקן. ולבסוף כתיב
 יצב. פסוק י"ג ואני זקנתי (15). — ויקרא, כ"ה מ"ח. או לעקר משפחת גר. (זה
 הנמכר לעבודה זרה עצמה). הואיל והלך זה ונעשה כומר לעבודה זרה, אימא
 (הייתי אומר) לידחי (לזרוק) אבן אחר הנופל? ת"ל (שם): אחרי נמכר גאלה
 תהיה לו אחד מאחיו ינאלנו (16). — אין אדם מקנא לאשתו. אלא אם כן נכנסה
 בו רוח, שיצא (במדבר, ו' י"ד): ועבר עליו רוח וכו' וקנא את אשתו (17). — עד
 עשרים שנה יושב הקביה ומצפה לאדם מתי ישא אשה? כיון שהגיע עשרים
 ולא נשא. אמר: תיפח עצמותיו (18).

ג"ל הוא שהוור בעולם (נגל ההצלחה פעם מרים את זה ופעם את
 האהר) (19). — כל שעברו עליו ארבעים יום בלא יסורין, קיבל עולמו (כלומר
 שבר עולם הבא קבל בעוה"ז). במערבא אמרי (בארץ ישראל אומרים): פורענות
 מזדמנת לו (20). — דברים, כ"ב ה'. כי יפול הנופל ממנו. ראוי זה ליפול מששת
 ימי בראשית (כלומר רשע היה וחייב מיתה). שהרי (עדיין) לא נפל, והכתוב
 קראו. נופלי. אלא שמגלגלין זכות ע"י זכאי והוכה ע"י חייב (21). — בארבעה
 פרקים העולם גידון: בפסה על התבואה, בעצרת על פירות האילן, בחג גידונים
 על המים, ואדם גידון בראש השנה, ונזר דינו נחתם ביום הכפורים (22) — איוב.
 כ"ד י"ט. ציה נם הום יגזלו מימי שלג שאול הטאו. בשביל ארבעה דברים
 שצויתי אתכם בימות ההמה (תרומה ותרומת מעשר, מעשר ראשון ומעשר שני)
 ולא עשיתם. יגזלו מכם מימי שלג בימות הנשמים (23). — בשכר שלשה ראשון**
 זכו לשלשה ראשון: להכרית זרעו של עשו. לבנין בית המקדש ולשמו של
 משיה. להכרית זרעו של עשו, דכתיב (בר', כ"ה כ"ה): ויצא הראשון אדמוני;
 לבנין בית המקדש, דכתיב (ירמיהו, י"ז כ"ה): מרום מראשון מקום מקדשנו;
 ולשמו של משיה, דכתיב (ישעיה, מ"א כ"ז): ראשון לציון הנה הנם (24). — דומה

* ע"פ הנוסח שבסידור התפלה. בתלמוד פנהרין: להקביל פני אביהן שבשמים בכל חדש וחדש.

** שלשת החגים שנאמר בהם ביום הראשון, ויקרא כינ ז', ל"ה מ'. הם תרגום.

לזה בצורתו הוא מאמרם: בשכר שלשה זכו לשלשה. בשכר המאה וחלב (שנתן אברהם למלאכים. ברי' י"ה ח') זכו למן; בשכר. והוא עומד עליהם (שם) זכו לעמוד הענן; בשכר. ויקח נא מעט מים (שם. פסוק ד') זכו לכארה של מרים (25). — דומה לזה מאמרם: תבוא חרב יד שעשה אברהם אבינו (ברי' כ"ב י'). ויקח את המאכלת) ותעמוד על יד חרב יד שאמר פרעה (שמות. ט"ו ט'): אריק חרבי (26). — על מה קטרת מכפרת? על לשון הרע. יבוא דבר שבחשאי (קטרת שמובאה לפני ולפנים בקדשי הקדשים) ויכפר על דבר שבחשאי (לשון הרע שנאמר בסוד) (27).

המשלים שבאו בשם דבי ר' ישמעאל מתכונים לבאר את המקראות. ברי' א' ב'. והארץ היתה תהו. מכרי בשמים אתחיל ברישא מאי טעמא דקא השיב מעשה ארץ (הלא התורה בפסוק הראשון הקדימה שמים לארץ ומפני מה מתחיל כאן. והארץ)? משל למלך בשר ודם שאמר לעבדיו: השכימו לפתחי. השכים ומצא נשים ואנשים. למי משבח? למי שאין דרכו להשכים והשכים (28). — בשעה שיצאו בני ישראל ממצרים למה היו דומין? ליונה שברחה מפני הנץ וננסה לנזק הסלע ומצאה שם הנחש מקנן. להכנס לפנים אינה יכולה. שעדיין הנחש מקנן. תחזור לאחורה אינה יכולה. שהנץ עומד בחוץ. מה עשתה היונה התחילה צווחת ומטפחת באנפיה. כדי שישמע לה בעל השוכך ויבוא ויצילה. כך היו דומים ישראל על הים: לירד לים לא היו יכולין. שעדיין לא נסרע להם הים. לחזור לאחוריהם לא היו יכולים. שכבר פרעה הקריב. מה עשו? ויצעקו בני ישראל אל ה' (29). — למה המשכן דומה? לאישה שמהלכת בשוק ושיפוליה מהלכין אחריה (כך הוא סרח העודף, שמות. כ"ו י"ב) (30). — מפני מה נאמרו יותרת ושתי כליות בפר כהן משיה (ויקרא. ד' ט'). ולא נאמר בפר העלם דבר של צבור (שם, שם י"ג)? משל למלך בשר ודם שכעס על אוהבו ומיעט בסרחונו מפני אהבתו (31). — מפני מה נאמרה פרכת הקדש בפר כהן משיה (שם, פסוק ו') ולא נאמר בפר העלם דבר של צבור? משל למלך בשר ודם שסרחה עליו מדינה. אם מיעוטה סרחה — פמליא שלו מתקיימת. אם רובה סרחה — אין פמליא שלו מתקיימת (כביכול אין שם קרושה — רש"י) (32). — ויקרא. ו' ד'. ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים והוציא את הדשן. למדך תורה דרך ארץ: בגדים שבישל בהן קדרה לרבו אל ימוג בהן כוס לרבו (33). — גהום. א' י"ב. וכן ננוזו ועבר. כל הגוזו מנכסיו ועושה מהן צדקה ניצול מדינה של גיהנום. משל לשתי רחילות שהיו עוברות במים. אחת גוזה ואחת אינה גוזה. גוזה עברה ושאינה גוזה לא עברה (34). — תהי קליט ג'. ארחי ורבעי זרית.

וְלַמַּד שֶׁלֹּא נֹוצַר אָדָם מִכֹּל הַטֶּפֶה אֲלָא מִן הַבְּרִיר שְׂכָה. תַּנַּא דְּבִי רִי: [משל לאדם שזורה בבית הנרנות נוטל את האוכל ומניח את הפסלה 35]. —
 !אמר ריש לקיש מאי דכתיב (משלי, ג' ל"ד): אם ללצים הוא יליץ ולעניים יתן חן? בא לטמא — פותחין לו. בא לטהר — מסייעין אותו. תַּנַּא דְּבִי רִי יִשְׁמַעְאֵל: [משל לאדם שהוא מוכר נפט ואפרסמון, בא למדוד נפט ואמר לו: מדוד אתה לעצמך, בא למדוד אפרסמון, ואמר לו: המתן עד שאמדוד עמך, כדי שנתבסס אני ואתה 36]. — משל, ט"ז י'. תחת נערה במבין מהכות כסיל מאה. למלך שאמר לעבדו: צא והבא לי דג מן השוק, והלך והביא לו דג מבאישי. א"ל: חייך! הדא מן תלת לא פלטה לך (מעונש אחד מאלה השלשה לא הנצל) או סיריות (דג נסרה) אתה אוכל, או מאה כורדולין (מקלות) אתה לוקה, או ממין אתה נותן. אמר: אני אוכל סיריות, לא הספיק לאכל סיריות עד שנקטה נפשו עליו, אמר: אני לוקה, לא הספיק ללקות חמש כורדולין, עד שאמר: אני פורע את הממון, נמצא אוכל סיריות ולוקה ומשלם ממון, כך אמר הקביה לפרעה הרשע: חייך! עשר קטפרים (= καταφορα = מכות) אתה לוקה, אלו עשר מכות, וממונד אתה נותן, שנא' (שמות, י"ב ל"ז): וינצלו את מצרים, וישראל אתה משלה, לכך נאמר: ויהי בשלח פרעה (שהיה לפרעה, נ"ה) — איוב, כ"ד כ"ד, וכראש שבלת ימלו. משל לאדם שנכנס לתוך שדה, נבוהה, נבוהה הוא מלקט (כלומר השדה שמהר להנמל אותו הוא קוצר) 38]. — [ומה היא השבועה שמשביעין אותו (את הילד קודם לידתו)? ... הוי יודע שהקביה טהור ומשרתיו טהורים ונשמה שנתן בכ טהורה היא, אם אתה משמרה בטהרה מוטב, ואם לאו — הריני נוטלה ממך]. תַּנַּא דְּבִי רִי יִשְׁמַעְאֵל: משל לכהן שספר תרומה לעם הארץ, אמר לו: אם אתה משמרה בטהרה מוטב, ואם לאו — הריני שורפה לפניך 39]. — [על דבר תחית המתים] קל וחומר מכלי זכויות, ומת כלי זכויות שעמלן ברוח בשר ודם, נשברו יש להן תקנה, בשר ודם שברוהו של הקביה על אחת כמה וכמה! 40].

לספורי המקרא ונושאייהם: ברי, ו' ז'. ונח מצא חן בעיני ה'. אף על נח נחתך נור דין, אלא שמצא חן בעיני ה' 41]. — ברי, ל"ט י"א. ואין איש בבית, וכי אפשר בית גדול כביתו של אותו רשע לא היה בו איש? — אותו

* בסנחות צ"ס ע"ב על הסאמר: כל הססר תורתו נסתמו ססתרת וכל שאני סססר את התורה אין נסתמו ססתרת. תַּנַּא דְּבִי רִי יִשְׁמַעְאֵל: משל לאדם שססר לעבדו צפור דרוה, אמר: כמדומה אתה שאם אתה סאבדה שאני נוטל סמך איסר ברמיה, נססתך אני נוטל ססך. בארד"ב סכ"ד אמר זה אלישע בן אבויה ע' לעיל ח"א 142.

דיוס יום הנם היה והלכו כולם לבית עבודה זרה שלהם. והיא אמרה להם: חולה היא. אמרה: אין לי יום שנוקק לי יוסף כיום הזה (42). — שמות, כ"ד ו'. ויקח משה הצי הדם. בקי היה משה בהלכות דם והלקו (43). — שמות, ל"ד א'. הלהות הראשונים אשר שברת. הקב"ה אמר לו שישבר, שנאמר: אשר שברת — יפה עשית ששברת (44). — במדבר, כ"ז י"א ושם ל"ז י"א. [בנות צלפחד פעם גנתבו בסדר זה ופעם בסדר אחר]. בנות צלפחד שקולות היו, שנא': ותהיינה — הויה אחת לכולן (45). — מפני מה הוצרכו בני ישראל שבאותו הדור (שהלכו למלחמת מדן, במדבר, ל"א ג') כפרה? מפני שזנו עיניהם מן הערוה (46). — ראויה היתה לרוד בת שבע בת אליעם, אלא שאַבְלָה פנה (47). — איוב מעבדי פרעה היה ומנדולי פמלייא שלו היה, הה"ד (שמות, ט' כ'): הירא את דבר ה'. (ובאיוב, א' א' נאמר וירא אלהים) (48).

עוד באו הערות ובאורים שונים בשם דבי ר' ישמעאל לאיזה מקראות. — שמות, י"ד כ"ז. וינער ה' את מצרים בתוך הים, מלמד שהסוס היה זורק את דוכנו למעלה והוא יורד למטה, והסוס למעלה מ: (49). — שמות, ט"ז כ"א. וזה השמש ונמס, בארבע שעות, אתה אומר בארבע שעות או אינו אלא בשש שעות? כשהוא אומר, כהום היום' הרי שש שעות אמור, הא מה אני מקיים, וזה השמש? בארבע שעות (50). — שמות, כ"ד ו"ה, בתוך הענן, נאמר כאן בתוך הענן ונאמר להלן (שמות, י"ד כ"ב) בתוך הים, מה להלן שביל, דכתיב (שם, פסוק כ"ט): והמים להם חומה מימינם ומשמאלם, אף כאן שביל (51). — ויקרא, י"א ד', ואת הנמל כי מעלה גרה הוא, שליט בעולמו יודע שאין לך דבר בעולם מעלה גרה וטמא אלא הנמל [והשפן והארנבת], לפיכך פרט בו הכתוב. — שם, פסוק ז', ואת החזיר כי מפריס פרסה הוא, שליט בעולמו יודע שאין לך דבר בעולם שהוא מפריס פרסה וטמא אלא החזיר, לפיכך פרט בו הכתוב (52). — כל דג שיש לו קשקשת יש לו סנפיר, ולכתוב רחמנא קשקשת ולא לכתוב סנפיר? א"ר אבהו וכן תנא דבי ר' ישמעאל (ישעי', מ"ב כ"א): יגדיל ויירה ויאדיר (53). — ויקרא, י"א ו"ה, ואת הקאת, — זה קיק (54). — ויקרא, י"ה ב', במעשה ארץ מצרים וכמעשה ארץ כנען לא תעשו וכו' ואם לאו — אני ה' אלהיכם [נאמן ליפרע] (55). — ויקרא, י"ט ט"ז, רכיל — זו רכילות, לשון הרע (56). — במדבר, ט"ז כ"ג, מן היום אשר ציה ה' והלאה לדורותיכם, איזוהי מצוה שנאמרה בתחלה? הוי אומר זה עבודה זרה (57). — במדבר, י"ד כ', ויאמר ה' סלחתי בדבריך, כדבריך — עתידים אומות העולם לומר כן: אשרי תלמיד שרבו מודה לו (58). — במדבר, כ"א כ"ד, ויקח את כל ארצו מירו, וכי מידו לקח? אלא מהו

מידו — מרשותו (69). — דברים, ג' כ"ז. רב לך. — לפום נמלא שיחנא (לפי הנמלך כך משא) (60). — דברים, י"ב ט'. המנוחה — הנחלה — זו וזו שילה (61). — דברים, ל' י"ט. ובהרת בחיים — זו אומנות (62). — דברים, ל"ג ב'. מימינו איש דת למו. ראויין הללו שתנתן להן דת אש (63). — ישעיה, ל"א ט'. אשר אור לו בציון — זו ניהנם, ותנור לו בירושלים — זו פתחה של ניהנם (64). — ירמיה, כ"ג כ"ט. כפטיש יפיצין סלע (65). מה פטיש זה נחלק לכמה ניצוצות, אף כל דבור ודבור שיצא מפי הקביה נחלק לשבעים לשונות (66).

לפעמים מוצאים אותם דרשים באתימולוגיה או בדרך נוטריקון או גם בלא זה. — ויקרא, ב' י"ד וכ"ג י"ד. כרמל — כר מלא (כדומר שהשכלת מלאה בנרנרים) (67). — מלקוש — שממלא את התבואה בקשיה (68). — עזאל — שמכפר על מעשה עזא ועזאל (שני מלאכים שנפלו משמים ונכשלו בזות. ברי, ו' ב' (69). — דרור — שדרה בבית כבשדה (70). — אסתר, ה' ו': ודר — שקרא דרור לכל בעלי סהורה (71). — למה נקרא שמן קשואים? מפני שהן קשין לטוף בחרבות (72). — איוב, ל"ז כ"א. בחיר הוא בשחקים. אפילו בשעה שהרקיע נעשה כחרוק, כחרוק (כתמים מלשון, בהרת) רוח עברה ותטהרם (73). — ביחוד ראוי לתשומת לב אפן דרשותיהם על ידי שנוי הקריאה: בראשית — ברא שית (74). ונשמתם (ויקרא, י"א מ"ג) — ונשמטם (75); ושחט (ויקרא, א' ח') — ושחט = שהחט (76). — מי כמוכה באלים (שמות, ט"ז י"א) — מי כמוכה באלמים (שומע הרפתו ושוקק) (77).

מדה לדרשת האגדה נאמרה בשם דבי ר' ישמעאל: כל מקום שנאמר השתתה אינו אלא דבר ערוה ועבודה זרה. דבר ערוה, שנא' (ברי, ו' י"ב): כי השחות כל בשר; עבודה זרה, שנא' (דברים, ד' ט"ז): פן תשחותן ועשיתם פסל (78). אל הכלל ע"ד האות ה' שנאמר בשם ר' נחמיה תלמידו של ר' עקיבא, הביאו דבי ר' ישמעאל דוגמאות מהכתובים (79). מדות אחרות של דבי ר' ישמעאל נזכרו כבר לעיל (80).

בסיום הפרק הנני להביא דוגמאות אחדות ממדרשי ההלכה של דבי ר' ישמעאל. שמות, י"ב י"ט. לילי ארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר. אעפ"י שאין ראיה לדבר וזכר לדבר, שנא' (שמות, י"ב י"ט): שאור לא ימצא בבתיכם, ונאמר (בראשית, מ"ד י"ב): ויהפש בגדול החל ובקטן כלה וימצא. ואומר (צפניה, א' י"ב): בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות, ואומר (כ" כ"ח): נר ה' נשמת אדם הופש (81). — שמות, כ"א י"ט. ורפא ורפא. מכאן שנתנה רשות לרופא לרפאות (82). — ויקרא, ט"ז כ"ט. ועניתם את נפשתיכם. נאמר כאן עניו ונאמר להלן (דברים, ה' ג') עניו (= ויענך וירעיבך) מה להלן עניו רעבון.

אף כאן ענוי רעבון 83). במדבר, ה' י"ה, ופרע את ראש האשה. אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפריעת ראש 84). — שמות, ל"ד כ"ו. כתב לך את הדברים האלה. אלה אתה כותב, אבל אין אתה כותב הלכות 85). — כבשים שצמרן קשה פטורין מראשית הגז, שנא' (איוב, ל"א כ'): ומנו כבשי יתחמם 86).

הערות לפרק י"א:

- 1) ע' לעיל כרך א' ח"ב 3. 2) ע' רשימתו של איש שלום בחוצאת המכילתא שלו. p. LV.
- 3) כדאי לשים לב לזה שמאמרם של דבי ר' ישמעאל ע"ד ספרי לשון הרע, ערכין ס' ע"ב, נמצא בשו"ט י"ב ד' והאומרו הוא בר קפרא בשם ר' יונתן.
- 4) כתובות ה': 5) פסחים ג', כך היא הנירסא ע"פ דקדוקי סופרים, והיא העקריט כנראה. הנרסא הרגילה היא: לעולם יספר אדם בלשון נקיה, בכתוב ויקרא מ"ז כ"ו לא נאמר 'מושב', אלא 'וכל הכלי אשר תשב עליו'. רש"י. 6) ערכין מ"ז: שו"ט - ע' לעיל הע' 8 - בר קפרא בשם ר' יונתן אומר: קשה הוא לשון הרע מע"ז, ג"ע וש"ד (שבהן כתוב גדולה וכאן גדולה).
- 7) ברכות י"ט. בשו"ט תה' ק"ה בסוף מביא את המאמר ביחד עם הבאור שנאמר עליו בתלמוד וסתחיל: תניא ר' ישמעאל אומר, יש גרסא אחרת בתלמוד: אם ראת ת"ח עובר עברה ביום אל תהרהר אחריו בלילה. ע' ד"ס ח"א 45. 8) סוכה נ"ב: קדושין ל': (כניו אם פגע בך...) על הכתוב כפטיש יפוצץ סלע דורשים דבי ר' ישמעאל: מה פטיש זה נהלק לכמה ניצניעות, אף כל דבור ודבור שיפוצץ סלע דורשים נהלק לשבעים לשונות, שבת פ"ח: השוה לזה מאמרו של דיביל ור' יוסי ב"ר חנינא, שו"ט צ"ב א' (השוה ילקוט הה' ס"ח י"ב. שניהם כנראה, ביחד עם המאמר הסתמי שבא קודם להם, הם מסרת בבליית מדברי דבי ר' ישמעאל.
- 9) מנחות צ"ט. ע' לעיל כרך א' ח"ב 18. 10) יומא ל"ט. השוה לוי ח"ב 165 ע"ב. כפפרא אין מזה כלום. 11) פסיקתא 44 ע"ב, פסיקתא ר' פטי' (88 ע"ב). בשהשיר ג' ו' בא זה בתור ברייתא סתמית. כמדבר ר' יא קרוב לראש בשם רשב"י [ע' ספרי במדבר סוף פסקא א']. במדרש שמואל פ"ז חסר עיקר המאמר כולו, ובשהשיר מיוהם הראיה הראשונה שמארה"ר לר' יהודה הנשא. ע"ד שאר ההלופים ע"ן בהע' איש שלום לפסיקתא ר' שם ולעיל כרך ב' ח"א 54 הע' 13.
- 12) ב"מ ס"א: רבינא בשמם. גם המאמר 'ונטמתם' = ונטמטם' דלעיל ע' 54. מוסב ג"כ על מאכלות אסורות. 13) סנהדרין י"ב ע"א. פרידמן במכוא למכילתא מהדורה שלו LV משהיה לזה את המאמר הסתמי שבמכילתא לייב ב': לא דיים לישראל (שהן מונים ללבנה) אחד לשלשים יום מנביהים ענינהן לאביהן שבשמים. 14) 'ירוש' ערוכין פ"ה (22 ע"ב). במכילתא לאותו פסוק (59 ע"א) סתם ובמקום פני חברו - פני חכמים.
- 15) יבמות ס"ה: סתם ובקצור בספרי במדבר פסקא מ"ב (12 ע"ב). בב"ר סוף ס"ח, ויקר ט', דרך ארץ וזמא פרק א' הוא אחד משלשה מאמריו של בר קפרא (השוה לעיל הע' 8) - ע"ד השלום. בירוש' פאה 16 ע"א אומר זה ר' חנינא בלשון אחרת. בתחומא סוף שופטים ובמדבר י"א קרוב לסוף - סתם. 16) קדושין ז': בערכין ל' ע"ב; ומכר עצמו לעבודה זרה (ע' ספרא לאותו פסוק 109 ע"א, שם נאמר בקצור: אל תניתנו שיטמטע). 17) סוטה ג'.
- 18) ק"ו ש"ן כ"ט; 19) שבת קנ"א: מובא ע"י התנאים ר' אליעזר הקפר ור' חייא לבאר בזה את הכתוב (דברים מ"ז י') כי בגלגל בר הוה. בספרי לאותו פסוק אין דרשה זו. בויק"ר ל"ד קרוב לראש האומר הוא ר' נחמן; כי בגלגל הדבר הוה - אהן עלמא מרטי לגלגלא דאנטילא (avtlaya) דמלייא מתרוקן*. דמתרוקן פתמלא. וביתר באור בתחומא משפטים ל"ב ב"ז (סו"ט מ"ז) ג"כ ר' נחמן ב"ר (י) בשכור לאותו פסוק - סתם [למה העיה"ז דומה? לגלגל

* לפי הנראה זהו המקור היותר עתיק, והוא משל ההמון.

שבננה, כלי חרס שבו התחתיים עולים מלאים, והעליונים יורדים ריקנין, כך לא כל מי שהוא עשיר היום הוא עשיר למחר, ולא מי שהוא עני היום עני למחר. ברות ר' בי יום (פ' ד') כמו בויקרא ומתחיל: נגלגל הוא שתזור בעולם על הכל. (20) ערכין מזו סוף ע"ב ולהלן.

(21) שבת לי"ב. ע' לעיל כרך א' ח"ב 16 ושם 161. השוה מאמר דומה לזה של רבי ר' ישמעאל, שבועות י"ד ע"א: כך היא מדה הדין נוהגת: מוטב יבוא זכאי וכפר על חיובו, ואל יבוא חיוב וכפר על זכאי. (22) ר"ה ט"ו. רבא מבוא זה בתור הקבלה אל המסנה ר"ה א' ב'. במסנה סיבא בסדר כרונולוגי ולפיכך נזכר ההג' (של סכות) בסוף. גם ע"ד ראש השנה שם נאמר: כל באי עולם עוברין לפניו כבני סרוק, שנא' (תהו' ל"ג ט"ו): היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם. השוה תוספתא ר"ה א' י"ג. ולעיל כרך א' ח"ב 70 - 71. (23) שבת לי"ב: תענית ו'.

(24) פסחים ה'. בביר ט"ג מובא מאמר בשם האסורא ר' יצחק, שהוא לקוח ממאמר הות של רבי ר' ישמעאל. אולם הוא שם מוסב רק על מצות ד' מינים שכתובה בויקרא כ"ג מ"ג ולקחתם לכם ביום הראשון. בויקרא סוף ל' נאמר בשם האסורא ר' לוי ובפסיקתא 185 בשם ר' אבא בר כהנא. שנוי שמות האוטרם מעיד שזוהי קבלה יותר עתיקה. השוה את המאמר השונה הרבה ושנאמר סתם בשמיר מזו קרוב לראש.

(25) בבא מציעא ט"ו: איר חמא בר חנינא וכן תנא דבי ר' ישמעאל. ע' לעיל הע' 15.
(26) ביר ג'ה קרוב לסוף. במכילתא י"ד ו' (27 ע"א) בשם רשב"י. ע' לעיל כרך ב' ח"א 85.
ע' מבוא של פירוש למכילתא, (*N 14 LVIII). (27) יומא ט"ד. ושם נספח. גם זה דומה להמאמר הקודם. (28) חגיגה י"ב ריש ע"ב. (29) שהש"ר ב' י"ד, סתם וקצת בשנוי במכילתא י"ד י"ב (28 ע"ב). (30) שבת צ"ח סוף ע"ב. (31) זבחים ט"א ע"ב.

(32) סב'. (33) שבת ק"ד. ר' יוחנן מביא מזה ראייה שהי"ב אדם להחליף את בנידו רשבת כמו שהכהן היה משהו בנידו שהרים בהם את הדין בשעה שנגש לעבודה אחרת. השוה שבת ק"ט א' ויומא כ"ג ב'.

(34) גמין ו' סוף ע"א. השוה לבסוף ג'וזו מנכסיו מאמרו של ריב"ל, שהש"ר ו' י"א: כל מה שישראל נגזון מעסלן ונחנינם לעממי תורה, אלא ששם בא משל אחר סקטיפת הפרי מעץ התפוח. (35) גדה ל"א. בויקרא י"ד אוטר ר' יוחנן את המשל הזה [ז' ריש לקיש. ע"ש].

(36) יומא ל"ח סוף ע"ב רשב"ל בשמו. (37) פסיקתא 81 ע"ב בארצות [במצפת]. במכילתא י"ד ה' (26 ע"ב) סתם ובעברית. האחרונה שהיא יותר פשוטה, היא המקורית, והראשונה שיש בה תוספות וקטופים היא המאחרת. (38) סוטה ה'. דב אסי וכן תנא דבי ר' ישמעאל. (39) גדה ל' סוף ע"ב.

(40) סנהדרין צ"א ריש ע"א. ע"פ קשר המאמרים מוכיח רש"י שקל והמר זה אמרה בת ר' נמליאל לטין. ע' לעיל כרך א' ח"א 61. המשל של דבי ר' ישמעאל ע"ד העונש שבא על הנוף והנשמה ביחד, ע' לקמן פי"ז בסוף התקדמה. (41) סנהדרין ק"ח ע"א. בביר אמר ר' אבא בר כהנא (בר' סוף כ"ח): אפילו נח שנשתייר מהב, לא שהיה כדאי, אלא שפצא הן.

(42) סוטה ל"ו: ע' לעיל כרך ב' ח"א 188 הע' 31. (43) ויקרא ו'. במחלקת עם חבטים רבים. (44) ירוש' תענית 68 ריש ע"ג. בכבלי (שבת ט"ו, מנחות צ"ט): אוטר ריש לקיש: אשר שבת - י"שר כחך ששבת. (45) ב"ב ק"ב ע"א. דומה לבסוף זה שקולין במובן שוב, ע' אצל רשב"י לעיל כרך ב' ח"א 74 הע' 22. (46) שבת ס"ד סוף ע"א וריש ע"ב.

(* בביר שם לפני המאמר של רבי ר' ישמעאל, בא מאמרו של רשב"י דומה לזה: תבוא חבשה ותעמוד על יד חבשה. תבוא חבשה שחבש אברהם אבינו (את המורו) לילך ולעשות רצונו של מקום ותעמד על יד חבשה שחבש בלעם לילך ולקלל את ישראל. תבוא אמרה שאמר יוסף (ברבנחו) לקראת אביו ותעמוד על אמרה של פרעה, שהיה הולך לדרוך את ישראל (כמיש: ויאפור את רכבו שמות י"ד ר').

- (47) סנהדרין ק"ז [וכך גם אמר רבא שם: ראייה היתה בת שבע לזרז מששת ימי בראשית, אלא שבאה אליו במכאוב]. (48) ירוש' סוטה ס"ה (20 ע"ג), בשמורד י"ב, סתם.
- (49) שהשיר א' ט"ו וע"ז בא באורו של ר' לוי: כזה שטעור בקדרה: התחין עול-למעלה ועליון יורד למטה, במכילתא (שהיא מיוחסת לר' ישמעאל) נמצא מאמרו של ר' לוי סתם. האפשר שגם זה הוא מדברי ר' ישמעאל ור' לוי אומר זה בשם. השוה לעיל הע' 24.
- (50) ירו' ברכות ד' ריש ע"ב, ב. ברכות כ"ז, מכילתא לאותו פסוק, סתם. בביר מ"ח קצת משמש. הראיה שבשעה הרביעית כשמש חם והצל צונן נאמרה בכבלי ברכות בשם ר' אחא בר יעקב ובמכילתא שם (50 ע"א) בא זה בתור חלק מהמאמר הסתמי. (51) יוסא ד':
- (52) חולין נ"ט. כנראה למאמרים הללו יש אותה הכוונה שישה מאמרו של ריע לעיל כרך א' ח"ב 46. (53) חולין ס"ה: נדה נ"א: כינתם בפסוק 'גידול תורה' היא כנראה אותה מה שבמאמרו של חנניה בן עקשיה סוף מסכת מכות. (54) ירוש' שבת ס"ב (4 ע"ג). קורב ידוע באה הערתו של רב יהודה שיקק הוא עוף, בחולין ס"ג ע"א אומר רב יהודה שקאת הוא יקק. ע"פ הבבלי שבת כ"א ע"א נאמר ששמואל רבו של רב יהודה שאל לנחותי ימא ומהם צודע לו שיקק הוא עוף. ע' לוינון צאאלאניא דעם תלמודים 175.
- (55) ויקר' כ"ג (ס"י ט'). (56) ירוש' פאה (16 ע"א) פ"א. ר' לָא (אמורא מא"י) בשמו. בספרי לאותו פסוק בא באר אחר. (57) הוריות ח' סוף ע"א וריש ע"ב. השוה ספרי פסקא קי"א. (58) ברכות ל"ב. בספרי במדבר כ"ז ו' (פסקא קל"ד) סתם: עתידין אוהיע ילומר: אשרי אדם שהסקום הודה לדבריו. במכילתא כ' י"ט (72 ע"א): אשרי בני אדם שהסקום הודה לדבריהם. (59) ירוש' נטין ריש ס' ח' (49 ע"ב). (60) סוטה י"ג: השתמשות במשל המוני אצל דבי ר"י לעיל כרך א' ח"ב 152. (61) זכחים ק"ט סוף ע"א. חולק על רשכ"י שאומר זו וזו ירושלים. גם בספרי לאותו כתיב (פסקא ס"ו) וכן בתוספתא סוף זכחים אין מחלקת ע"ו. וכן גם המחלקת שבין ר' שמעון ובין ר' יהודה. (62) ירו' פאה פ"א (15 ריש ע"ג). ירוש' קדושין 61 ע"א. (63) ביצה כ"ה:
- (64) ערובין י"ט. ר' רמייה ביר אלעור בשמו. במכילתא שמות כ' י"ח מבאר ר' נתן תנור (בר' פ"ז י"ז) - ניהום ע"י היקס מיסעי' ל"א ט'. בביר מ"ד אומר זה ר' שמעון בר אבא בשם ר' יוחנן. (65) ע' לעיל הע' 8. (66) שבת פ"ה: סנהדרין ל"ד. כסקור הראשון ר' יוחנן בשם. גבשני - בתור ראייה לדברי אביו, מאמרם של דבי ר' ישמעאל, שכונתם די כרורה שהתורה יצאה ללמד את כל האומות העולם - נחבאר בזמן מאוחר, שלכל דבור ודבור יש שבעים טעמים, ומה יצא שדברי דבי ר' ישמעאל מסייעים לדברי אביו. השוה מאמרי: מבואו של ר"א אבן עזרא לזכארו לחמשה חומשי תורה (בגרמנית) ע' 76 הע' 2. ע"ד שבעים טעמי תורה, שיוצאים מסקור אנדה זו, ע' צונק, די ריסיס דעם וינא, נאפעסדיענסס, ע' 205 ולהלן.
- (67) שבת ק"ה. מנחות ס"ו: בספרא ויקרא ב' י"ב (12 ע"ב) אין דרשה זו.
- (68) תענית ו'. את המלה קש הוא תופס במובנה הרחב. (69) יוסא ס"ז: ע' רשי' שם.
- (70) ביצה כ"ה. החוכחה מן 'רו' - שָקָן, אינה, כמו שכתב לוינון בצאאלאניע דעם תלמודים ע' 208, מרשי' כי רשי' רק אומר בלשון התלמוד. (71) מגילה י"ב א'. באפטר ר' לאותו פסוק מפרש ר' יוחנן ודר - מרגלית שמוציאה את בעלה לחירות (ר"ד רורו) ור' ביבי בר אבונא מפרש שם 'מוחרת' - פרקמ"א נסקת. (72) ברכות נ"ז: ע"ז י"א. במכילתא ס"ז ג' (47 ע"א) מפרש ר' יוסי (שם בשעות נתוסף 'המודעי') את הקוואים, שהיו קשים למעיהם. (73) תענית ו':
- (74) סוכה מ"ט. ר' יוחנן בשם לראיה לדבריו שהשתין (שכמובח) נכראו מששת ימי בראשית. (75) ע' לעיל ע' 49. (76) חולין כ"ז. כלומר שצריך לשחט מן הצואר מקום שמשם יוצאה השיחה - הקול. (77) נטין נ"ז: במכילתא לאותו פסוק, סתם.
- (78) סנהדרין נ"ז ריש ע"א. בחולין כ"ג: תמורה כ"ח: מביא ראייה מויקרא כ"ב כ"ה.
- (79) יבמות י"ג: (ע' לעיל כרך ב' ח"א 161) במקורות הארץ-ישראלים ירוש' יבמות 3 ע"א. בבר' ס"ה (השוה שו"ס תה' ס') באו הדוגמאות של דבי ר' ישמעאל סמוך למאמרו של ר' נחמיה.

- (80) ע' לעיל כרך א' ח"ב ע' 4 ולהלן. (81) פסחים ו':
 (82) ברכות ס'. ב"ק פ"ה. מכילתא לאותו פסוק, סתם: בא הכתוב ללמדך דרך ארץ מן
 התורה. אולם ע"ש הערתו של פרידמן. (83) יומא ע"ד: בספרא לאותו פסוק (83 ע"א). וסנה-
 בירוש' יומא 44 ע"ד: משום ר' ישמעאל אפרו. (84) כתובות ע"ב. בספרי לאותו פסוק (ספרא י"א)
 סתם: לימד על בנות ישראל שהן מכסות ראשיהן (ונ"כ רק וזכר לדבר) עפ"י הכתוב ש"ב י"ג ו"פ.
 (85) נסין ס': תמורה י"ד: (86) בכורות י"ו.

פרק שנים עשר.

ר' יאשיה ור' יונתן.

ר' יאשיה ור' יונתן, שהם בלבדם יודעים בשמותיהם, שהיו תלמידי
 ר' ישמעאל, נזכרים בספרותנו המסורתית בתור בני פלוגתא במדרש הכתובים.
 וביחוד בדרשות הנוגעות להלכה. בדוגמאות אחדות נשמר גם הדיאלוג שהיה
 ביניהם ע"ד איזה פירושים, כמו אם פסח דוחה שבת, ע"פ במדבר, כ"ה ב' וט'
 ב' 1), על הכתוב שמות, י"ב כ"א 2), על הכתוב שמות, י"ב מ"ד 3), על הכתוב
 ויקרא, ט"ז י"ח 4), רב המהלכות שבין ר' יאשיה ובין ר' יונתן הן על שמות,
 י"ב, כ"א וכ"ג והרבה מקראות במדבר, ואותן אפשר למצוא במדרש התנאים
 אשר על הספרים הללו — במכילתא ובספרי 5), ר' יאשיה היה הגדול בין השנים,
 ולפיכך הוא תמיד נזכר ראשון, מה שנוגע אל היחס שהיה בינו ובין שאר
 החכמים נודע המשא ומתן שהיה לו עם ר' מתתיהו בן חרש, שהיה הברר
 וידידו 6), ועם ר' יהודה בן בתירה שיצא ביהד עם ר' מתתיהו בן חרש להוין לארץ,
 ר' יאשיה הלך אליו — בודאי בימי גזרות אדריאנוס — לנציבין, ואולם ר' יונתן
 יצא קודם, בזמן אחד עם ר' מתתיהו מארץ ישראל. כששב ר' יאשיה למולדתו
 הודיע ע"ד המשא ומתן שהיה בינו ובין ר' יהודה בן בתירה, שתי הודעות
 נשמרו מאלה. באחת (ספר 7) שהוא קבל איזה מאמר של הלכה מפי זעירא 8)
 משום אנשי ירושלים 9), והרצה אותו לפני ר' יהודא בן בתירה, אבל זה הודה
 לו רק במקצת. בהודעה האחרת 10) מספר שעל פי שאלתו של ר' יאשיה
 ענהו ר' יהודה בן בתירה ובאר לו מקרא אחד 11). — גם בשם אביו אמר
 ר' יאשיה על דבר אילו של אברהם אבינו וע"ד השמיר שבקע את האבנים
 לבנין בית המקדש של שלמה, והוא אחד מהדברים שנבראו בערב שנת בין
 השמשות 12). — על דבר ר' יונתן אנו יודעים, שהוא יצא מארץ ישראל יחד
 עם ר' מתתיהו בן חרש ור' הנניה בן אחי ר' יהושע ור' יהודה בן בתירה 13).
 ואולם לא נמצא כל ידיעה מישבתו בהוין לארץ. על דבר שיחתו עם בן עזאי.
 שנצטער על שלא שמש את ר' ישמעאל כבר נזכר למעלה 14). — על דבר

יחוסם של ר' יאשיה ור' יונתן למורם אין כל ידיעה. ואולם צריך לציין שר' יונתן לפרקים לא רחוקים היה חולק על ר' ישמעאל, וכנגד דעתו של ר' ישמעאל הוא בא ומעמיד את דעתו, כמו שהוא נוהג נגד דעתו של ר' יאשיה (15). לפעמים באו שתי הדעות של ר' יאשיה ור' יונתן אחרי דעת רבם ר' ישמעאל (16). לסביבתו של ר' יאשיה ור' יונתן היה, כנראה, שייך גם אבא הנין, שמסר הרבה דברים בשם ר' אליעזר בן הורקנוס, בקובצי המדרשים שיצאו מבית מדרשם של תלמידי ר' עקיבא, כמעט שלא נזכר שמם של תלמידי ר' ישמעאל אלה (17). — ר' יוחנן האמורא, שהיה ראש למוסרי דברי הקדמונים, מזכיר את ר' יאשיה רק בתור תלמידו של ר' ישמעאל (18). וזה נמצא גם במקומות אחרים (19). — ממהלוקתם של ר' יאשיה ור' יונתן בבאורי המקרא נביא כאן את האמורים להלן. — שמות, י"ב י"ג. ר' יאשיה אומר: אל תיקרי ופסחתי אלא ופסעתי, שהקביה מדלג על בתי בני ישראל במצרים, שנא' (שה"ש, ב' ה'): קול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים, ואומר (שם, להלן): הנה זה עומד אחר כתלנו וגו'. ר' יונתן אומר: ופסחתי עליכם, עליכם אני חס ואין אני חס על המצרים. הרי שהיה מצרי בתוך ביתו של ישראל, שומע אני ינצל? ת"ל: ופסחתי עליכם, עליכם אני חס ולא על המצרים. הרי שהיה ישראל בבית המצרי, שומע אני ילקה בגללו? ת"ל: ולא יהיה בכם נפק, בכם איני הווה אבל הווה על המצרים (20). — שמות, כ"א י'. שארה, כסותה, ועונתה. שארה — אלו מזונותיה, וכן הוא אומר (מ"כה, ג' נ'): ואשר אכלו שאר עמי, וכתוב (תהלים, ע"ח כ'): וימטר עליהם כעפר שאר; כסותה — כמשמעו; ועונתה — זו דרך ארץ, שנא' (ברי, ל"ד ב'): וישכב אותה ויענה, דברי ר' יאשיה, ר' יונתן אומר: שארה כסותה, כסות שהוא נופל לשארה, אם היתה ילדה, לא יתן לה של זקנה, זקנה לא יתן לה של ילדה, ועונתה — שלא יתן של ימות החמה בימות הנשמים, ולא של ימות הנשמים בימות החמה, אלא נותן כל אחד ואחד בעונתה. מזונה מנין? אמרת קל וחומר: ומה דברים שאינן קיום נפש, אי אתה ראוי למנוע ממנה, דברים שהם קיום נפש, דין הוא שלא תהא רשאי למנוע הימנה. דרך ארץ מנין? אמרת קל וחומר: ומה דברים שלא נשאת עליהם מתחילה אינו רשאי למנוע הימנה, דברים שנשאת עליהם מתחילה, דין הוא שלא יהא רשאי למנוע הימנו (21). — שמות, כ"ב ז'. ונקרב בעל הבית אל האלהים — הרי אהר; עד האלהים יבא דבר שניהם (שם, פסוק ח') הרי שנים; אשר ירשיעון אלהים (שם) הרי שלשה, מכאן אמרו: דיני ממונות בשלשה, דברי ר' יאשיה, ר' יונתן אומר: הראשון תחלה נאמר, ואין דורשין תחלות. (אלא) עד האלהים יבוא דבר

שניהם — הרי אהרן, אשר ירשיעון אלהים — הרי שנים, ואין בית דין שקול, מוסיפין עליהם עוד אהרן, הרי כאן שלשה (22). — שמות, כיב י"ב, אם טרף יטרף יבאהו עד, זה עדר (עור הנבלה) (23), דברי ר' יאשיה; אעפ"י שאין ראיה לדבר וזכר לדבר, שנא' (עמוס, ג' י"ב): כאשר יציל הרועה מפי הארי שת' כרעים או בדל און, ר' יונתן אומר: יביאהו עד הטרפה, יולך הבעלים אצל טרפה ויהא פטור מלשלם (24). במדבר, ה' כ"ט, ו' כ"א, זאת תורת, אין לי אלא לשעה, לדורות מנין? ת"ל: זאת תורת, דברי ר' יאשיה, ר' יונתן אומר: כחותם הדברים (כלומר זהו רק צורה של חתימת הדברים) (25). — שמות, כיא ט"ז, מות יומת, בהנק, אתה אומר בהנק, או אינו אלא באחת מכל מיתות האמורות בתורה, אמרת זו מדה בתורה (26): מיתה האמורה בתורה סתם אין אתה רשאי למושכה להחמיר עליה, אלא להקל עליה, דברי ר' יאשיה, ר' יונתן אומר: לא מפני שהיא קלה, אלא מפני שנאמרה סתם, וכל מיתה שנאמרה סתם הרי זו בהנק (27). — במדבר, ו' ב', עשה לך — משלך (28), ויקחו אליך — משל צבור (29), דברי ר' יאשיה, ר' יונתן אומר: אחד זה ואחד זה משל צבור הכתוב מדבר, ומה ת"ל עשה לך? קח לך — בשלך אני רוצה מבהם (30). — כתוב אחד אומר (שמות, י"ט ט"ז): והיו קולות וברקים, וכתוב אחד אומר (מ"א, י"ט י"ב): קול דממה דקה, כיצד יתקיימו שני כתובים (הללו)? כשהקביה מדבר, הכל שותקים, שנא' (ישע"י, כ"ג ב'): דומו יושבי אי וכו', ואומר (ויקרא, י' ג'): וידם אהרן, דברי ר' יאשיה, ר' יונתן אומר: כתוב אחד אומר (דברים, ה' י"ט): קול גדול ולא יסף, וכתוב אחד אומר (מ"א, י"ט י"ב): ואהר האש קול דממה דקה, כיצד יתקיימו שני כתובים הללו? כשהקביה מדבר, מדבר בקול גדול ומלאכי השרת בקול נמוך, שנא' (ישע"י, ס"ב ו'): לא יהשו המזכירים את ה' אל דמי לכם (31). —

בין באורי המקראות של ר' יאשיה יש שורה שלמה של באורים בדרך סרס המקרא ודרשהו, במדבר, ט' ו', ויקרבו לפני משה ולפני אהרן, שאלו את משה ולא היה יודע, אהרן היה יודע? אלא סרס המקרא ודרשהו, דברי ר' יאשיה (32). וכן הוא אומר על הכתוב במדבר, ט"ז לינ: אל משה ואל אהרן ואל כל עדת ישראל, אם משה לא היה יודע, אהרן היה יודע? אלא סרס המקרא ודרשהו (33). וכן במדבר, כ"ז ב', ותעמודנה לפני משה ולפני אלעזר הכהן, אם משה לא היה יודע, אלעזר היה יודע? אלא סרס המקרא ודרשהו (34). — שמות, כ' כ"ה, בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך, בכל מקום סלקא דעתך? אלא מקרא זה מסורס הוא: בכל מקום אשר אבוא

וברכתך, שם אזכיר את שמי. והוכן אבוא אליך וברכתך — בבית הבחירה, שם אזכיר את שמי — בבית הבחירה (כלומר ששם צריכים הכהנים לברך בשם המפורש) 35. — עוד צריך להביא כאן דרשתו של ר' יונתן בשם ר' יאשיה להלן, ל"ו ז'. צדקתך כהררי אל משפטך תהום רבה. ר' יונתן בשם ר' יאשיה מסרס קרא: צדקתך על משפטך כהררי אל על תהום רבה — [מה ההרים הללו אין להם סוף, אף הצדיקים אין להם סוף למתן שכתן]. מה ההרים הללו נובשין את התהום שלא יעלה ויצף את העולם, כך הם הצדיקים כובשים על הפורענות שלא יצאו וישרפו את העולם 36.

דרשה אחת על פי מדת נטריקון ישנה מר' יאשיה לבמדבר, ל"ה ל"ג: כי הדם הוא יהנף את הארץ. ר' יאשיה היה אומר לשון נטריקון: כי הדם יהן אף (כלומר משכין אף) על הארץ 37. וכן מצאנו אותו דורש במדת, אל תקרי' לשמות, י"ב י"ז: ושמרתם את המצות — אל תקרא כן אלא, ושמרתם את המצות, כדרך שאין מהמיצין את המצה, כך אין מהמיצין את המצוה, אלא אם באה מצוה לידך עשה אותה מיד 38. — פעם באר מלה אחת על פי הסורית: את המלה, תְּכֹסֵף (שמות, י"ב ד') — לשון סורסי הוא זה, כאדם שאומר להברו: כוס לי (שחוט לי) מלה זה 39. — ר' יאשיה משתמש בכלל לקסיקלי בשביל ענין של הלכה: כל מקום שנאמר, צפורי בטהור הכתוב מדבר 40. — עוד כלל לקסיקלי יסד ר' יאשיה לבאור הפועל, נִנְּףִי: בכלל נניפה, נניחה, דהיה, רביצה, בעיטה, נשיכה 41. ר' יאשיה משתמש במשל המוני לבאר את הכתוב שמות, י"ז ג': וילן העם על משה, מכאן היה ר' יאשיה אומר: נפל ביתא אַבְּל לכוותא (כשנופל הבית, אוי ואבוי לחלונות) 42. — שמות, כ"ג ד', אויבך — זהו נוי עובד אלילים, וכן מצינו שעובדי אלילים קרוים אויבים לישראל בכל מקום, שנא' (דברים, כ"ג י'): כי תצא מחנה על אויבך 43. — במדבר, ל"א כ"א, ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא. — שהיה אומר דבר בשם אומרו (בשם משה), שנא' (אסתר, ב' כ"ב): ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי 44. ע"ד הענין שהגן על ישראל במדבר אומר ר' יאשיה: ארבעה עננים היו, אחד לפני המחנה ואחד מאחוריו, אחד למעלה ואחד למטה 45. — שמות, ט"ז י"ט, ותעל השלו ותכס על המחנה, ר' יאשיה אומר: ויטש על המחנה שליש פרסאות לכל רוח ורוח, ומה תלמוד לומר: כדרך יום כה? שלשה כלפי מעלה ושלשה כלפי מטה שלשה על שלשה הרי תשעה, ותשעה ותשעה הרי שמונה עשר 46. — על דבר המקום שבו עמדו הלויים לברך את ישראל בהר גרזים (דברים, כ"ז) אומר ר' יאשיה: כל (בן לוי) הראוי לשרת — למטה,

והשאר למעלה 47). — בסיום צריך להביא את מאמרו של ר' יאשיה על הכתוב דברים, ו' ו', על לבבך. מכאן היה ר' יאשיה אומר: צריך להשיבוע יצרו, שכן אתה מוצא בכל הצדיקים, שהשיבוע את יצום. באברהם הוא אומר: הרימותי ידי לאל עליון וכו' (בהאשיות, י"ד כ"ב); בבועז הוא אומר (רות, ג' י"ט): הי הי שכני עד הבקר; בדוד הוא אומר (שי"א, כ"ו י'): הי הי כי אם הי ינפנו; באלישע הוא אומר (מ"ב, ה' ט"ז): הי הי אשר עמדתי לפניו אם אקה, וכשם שהצדיקים המשיבועין יצרן שלא לעשות, כך הרשעים משיבועין יצרן לעשות, שנא' (שם, פסוק כ'): הי הי כי אם רצתי אהריו 48).

מר' יונתן נשאר ביהוד פתגמים או מעין זה. בראשונה נביא את פתגמו: כל המקיים התורה מעני סופו לקיימה מעשר, וכל המבטל את התורה מעשר סופו לבטלה מעני 49). — תנחומי אבלים ובקור הולים ונמילות הסדים מביאים טובה לעולם 50). — כל העובר עברה בשוננ מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה במזיד, כיצד? שוננ שהרג את הנפש וגולה לעיר מקלטו ומצאו נוהל הדם (בדרך) והרגו פטור, (הרגו כמזיד ומצאו נוהל הדם והרגו, הרי זה הנואל נהרג עליו). * וכי איזו מדה מרבה? מדת הטוב או מדת הפורענות? הוי אומר: מדת הטוב, ואם מדת פורענות מעושה העובר עברה בשוננ מעלין עליו כאלו עשאה במזיד, קל וחמר למדת הטוב מרובה 51). — הביבין יסורין, כשם שכרית כרותה לארץ, כך ברית כרותה ליסורין, שנא' (דברים, ה' ה'): הי אלהיך מיסרך, וכתוב (שם, פסוק ז'): כי הי אלהיך מביאך אל ארץ טובה 52). — איזהו עם הארץ? כל שיש לו בנים ואינו מגדלם לתורה 53). — הלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה 54). — נגד דעתו של ר' יוסי האומר: כשהמזלות לוקין במזרה, סימן רע ליושבי מזרה, במערב סימן רע ליושבי מערב, אומר ר' יונתן: אלו ואלו נתנו לגוים, שנאמר (ירמ"י, י' ב'): אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו 55). —

גם ר' יונתן משתמש בדרשת נטריקון באופן מחדד, את המלה בכושרות (תהי, ס"ה ז') הוא דורש — בכי ושירות, אלו בוכים ואלו שוחקים, שבמצרים בוכים, שנא' (במדבר, ל"ג ד'): ומצרים מקברים, וישראל משוררים (תהי, ק"ח ט"ו): קול רנה וישועה באהלי צדיקים ימין הי רוממה, שהקביה מתרומם על מצרים 56). וכן משתמש ר' יונתן במדת, אל תקרא בענין הלכותי: מנין לתבואה שהביאה שלישי לפני ראש השנה כונסה אותו בשביעית? תלמוד לומר ויקרא, כ"ה כ"א: ועשת את התבואה לשלש השנים — לשליש השנים 57). — דברים, כ"א כ"ד.

(* הדברים הללו שבסוגרים לא הביא המחבר וע' בהערת סכמך שהתקשה במירושה.

לא התעמר בה — לא תשתמש בה 58). — שמות ייב ליו. לבד מטף. לבד
 מנשים, טף וקנים. [נגד דעת ר' ישמעאל שאמר: לבד נשים וקנים] 59).
 שמות, כיד טו. ויכסו הענין ששת ימים. מפני מה נתעכב משה כל ששת
 ימים ולא שרה עליו דיבור? בשביל שימרק מכל אכילה ושתייה שהיה במעיו
 עד שעה שנתקדש והוא כמלאכי השרת 60). — במדבר, ליה יי. כי אתם עוברים
 את הירדן ארצה כנען. מכאן היה ר' יונתן אומר: אין הירדן מארץ כנען.
 [חולק עליו רשבי] 61). — לא הלך יונה (הנביא) אלא לאבד עצמו בים, שנא'
 'יונה, א' ייב): שאוני והטילוני אל הים. וכן אתה מוצא באבות ובנביאים
 שנתנו נפשם על ישראל. במשה מהו אומר? ועתה אם תשא הטאתם ונני
 (שמות, לייב ליב), ואם ככה אתה עושה לי הרגני וכו' (במדבר, יא טו); בדוד
 הוא אומר (שיב, כיד יי): הנה אנכי הטאתי, ואלה הצאן מה עשו. נמצא כל
 מקום האבות והנביאים נתנו נפשם על ישראל 62). —

הספרות המדרשית הפסודיפנירפית המיחסת ביהוד לר' ישמעאל רבם לא
 הזכירה את שמות ר' יאשיה ור' יונתן. ורק ילקוט אחד קטן העוסק בעניני
 ימות המשיח 63). מתחיל ר' יאשיה אומר ונקרא בשם פרק ר' יאשיה 64).

הערות לפרק ייב:

1) בששה מקומות: במכילתא ייב וי (6 ע"ב), ספרי לשני הכתובים המובאים בפנים
 [פסקא טיה וקמי]. בספרי פסקא קמיב בא גם בקושיתו של ר' יונתן וגם בתשובתו שר ר' יאשיה
 המלה השגורה אצל התנאים 'גם' (מקצר מן נאם), ואולם הפקודות שזכרו כאן בראשונה כתוב
 'אמר לו ר' יונתן. במכילתא כתוב ר' נתן, שם שלפעמים נתקצר או נשתבש סר' 'יונתן. ע'
 פסחים ע"ח: (השוה ירוש' פסחים 84 ע"ב): ר' נתן, קרושין מיא ע"ב: ר' יונתן (במכילתא ייב
 ד' - פתם). ע' עוד הערותיו של פירושן למכילתא: 8 ע"א, הע' 4; 4 ע"ב, הע' 8; 20 ע"א.
 הע' 6; 88 ע"א, הע' 8; 125 ע"א, הע' 21; וכן בספרי 36 ע"א, הע' 20. ע' ג"כ כרך א' ח"ב.
 ע' 106 הע' 7, וע' 110 הע' 3.

2) מכילתא לאותו פסוק (11 ע"א): ויקרא משה לכל וקני ישראל — מלמד שעשאן בית
 דין ואמר אליהם הדבר יצא מפי משה לישראל, דברי ר' יאשיה. ר' יונתן אומר: הדבר מפי
 משה לאמר לוקנים, והוקנים לכל ישראל. גם לו ר' יאשיה: אחד זה ואחד זה (מפי משה נאמר
 לישראל), מה שנתנה הדבר הזה מכל הדברות שבתורה שכולן היו מפי משה לאמר לישראל.
 אף כאן הדבר מפי משה לאמר לכל ישראל, ומה הלמוד לומר: 'ויאמר אליהם? אלא שמה
 חלק כבוד לוקנים, וכן הקביה אמר למשה: חלק כבוד לוקנים, שנא: לך ואספת את וקני ישראל.
 3) מכילתא לאותו פסוק (16 ע"ב) גם כאן מתחיל בתשובתו 'גם לו ר' יאשיה' 4) יומא
 ג' ע"ג: ששם ר' יאשיה משיב על דברי ר' יונתן ור' יונתן משיב גם כן. בספרי לאותו פסוק (דף
 פ"א ע"ד), רק דעתו של ר' יאשיה באה סתם 'בוטן שהם מעורבים' 5) ע' וייס ח"ב, 126.
 6) ע' לעיל כרך א' ח"ב, ע' 106. 7) ההודעה באה בשלש גירסאות: בבבלי (סוטה
 ב"ה, מנהדרין פ"ח ע"א וב'), בירושלמי (מנהדרין 26 ע"ב וסוטה 19 ע"ג) ובספרי כ"א י"ח (פסקא
 ד"ה). במקור הראשון יש שנוי שבוה, שלא הרצה לפני ר' יהודה בן בתירה אלא 'לפני חבריו

בדרום; בספרי: וכשבאתי והרציתי הרברים לפני ר' יהודה בן בתירה; ובירושלמי: וכשבאתי אצל ר' יהודה בין בתירה בניצבין, שתי הנוסחאות האחרונות השוות טראות שהן הנכונות.

(8) זעירא או זעירה; בספרי לא נכון - ר' זעירה. בודאי מפני שנתחלף למקתיק עם ר' זעירא האמורא של המאה הרביעית. זעירה זה הקרמון לא נזכר עוד בשום מקום, והסב-הארמי הזה בין שמות התנאים הוא אפסם סוזר סאד.

(9) כך הוא בספרי ובירושלמי; ובבבלי - מאנשי ירושלים. רש"י מפרש שזעירא היה מאנשי ירושלים (בסוטה כ"ה), ולא שהוא שמע זאת מאנשי ירושלים. דומה להודעתו זו של ר' יאשיהו היא הודעתו של בן דורו הצעיר ממנו, ר' יוסי בן חלפתא, בבבלי כתובות ע"ז ע"ב: שח לי זקן אחד מאנשי ירושלים, בתוספתא כתובות סוף פ' ו' וירוש' כתובות ז בסוף ה"ף באה במקוב-הודעתו של ר' יוסי (ע"ד טובי שחין) הודעה מר' שמעון בן גמליאל: „מגאתי זקן אחד מסובי שחין בצפריי...“ (10) ספרי במדבר י"ט כ" (פסקא קכ"ג, 42 ע"א). (11) הנוסח שרמא"ש רוצה לתקן הוא דוקא הנכון יען כי רק לפי הנוסח הקיים באה ההודעה במקומה. אחרי אמרו של ר' יהודה בן בתירה באה ההודעה של ר' יאשיהו: נאמתי לפני ר' יהודה בן בתירה כיצד... והראני...

(12) ספרי דברים ל"ג כ"א (פסקא שניה) ע' לעיל כרך ב' ח"א 168 הע' 8. (13) ע' לעיל-כרך א' ח"ב 102. (14) ע' לעיל כרך א' ח"ב ע' 125.

(15) ע' מבילתא י"ב ס"ז (8 ע"ב); שם י"ב ל"ז (15 ע"א); שם י"ב ס"ח (18 ע"א); שם כ' כ"ד (78 ע"א) ששם במקום ר' נתן צ"ל בודאי ר' יונתן, לפעמים באות שלש דעות חלוקות: אחת של ר' ישמעאל, השנייה של ר' יונתן והשלישית של ר' יצחק - תנא שלא נתפרסם הרבה (ע' פ' י"ג סימן י"ח). כך הוא במבילתא י"ב ז' (6 ע"א, ע"ש הערה ג'); שם י"ב ז' (7 ע"א); י"ב כ"ב (11 ע"ב); שם י"ג ג' (19 ע"ב). הסוה ג"ב מבילתא א"ב ס"ז (81 ע"א) ששם מביע ר' יצחק את דעתו, אחרי הביעו את דעותיהם של ר' יאשיהו ור' יונתן. בספרי דברים ד' ח' (פסקתא ד') נמצא ר' נתן בין ר' ישמעאל ובין אבא הנין, וכנראה צ"ל ר' יונתן.

(16) ע' מבילתא י"ב י"ג (8 ע"א); שם כ"א י"ח (82 ע"ב). הסוה 84 ע"א ו"ע 85 ע"א.

(17) ע"ד הוכרת שמוטם בספרי ע' פרנקל 147 הע' 9. ויום ח"ב 126 ולהלן. במשנת-הזאת פתגמו של ר' יונתן ע"ד התורה באבות ד' ט', אין כל ראיה לחשב - כמו שחושב ב. שצוקן בבסחון נמור, שר' יונתן זה אינו תלמידו של ר' ישמעאל (שצוקן בספרי ד' שפריבע דער פאָטער ע' 85) וסוֹסֶךְ שלא בצדק את דבריו על דברי פרנקל 147, ששם בהערה ז טראה דוקא את היוצא מן הכלל. הנירסא שמביא Taylor, Sagings of the Jewish Fathers p. 26 המכסה וע' 83 של התרגום - ר' יונתן, הוא רק שבוס מר' יונתן, שנירסא זו מוכחה ע"פ ראיות יותר חזקות. ראיה לזה היא גם הנירסא שמביא Taylor בעצמו ע"פ כ"ז - ר' נתן, כמו שמוכח גם כן באר"ג פ"ל, שהוא נקרא שם ר' נתן בן יוסף, אבל הוא לא אחר אלא ר' יונתן בן יוסף. כמו שנקרא בנוסח ב' (41 ע"ב): ר' יונתן בן ר' יוסי (ע' יוחסין ערך ר' יונתן כ"ט ע"ב); ובאבות דר"ג - ר' יונתן בן יוסף). בשם מלא זה הוא נקרא גם בתוספתא נדה ב' ב' (פה שנעלם מעיני פרנקל, בבבלי כתובות ט' ריש ע"ב מאמר של ר' נתן בר' יוסף ובירוש' סוטה 19 סוף ע"ג: ר' יונתן בן יוסף) ושם ח' י"ב (בריייתא נדה ס"א ע"ב: ר' נתן בן יוסף). בתוספתא תרומוט: ח' ח' ר' נתן בן יוסף וכן בכלים כ"ט ג' ח'. פעם אחת נזכר גם ר' יאשיהו בתוספתא שבוטות: א' ז', שגם משם אין ראיה שזה לא היה תלמידו של ר' ישמעאל אחרי שבר פלוגתיה הוא שם ר' נתן, ואולי צ"ל גם שם ר' יונתן.

(18) מנקה נ"ז: (19) ע' מבילתא כ"א י"ד (ל' ע"ב) אמר תלמיד אחד מתלמידיו:

ד"י, וכן בספרי במדבר ס"ז ב' (פסקא ק"ז); ברייתא במלאכת המשכן פ"ד, בית הסדרש ח"ג 154: תלמידו של ר"י, (20) מבילתא לאיתו פסוק (8 ע"א).

(21) מבילתא לאיתו פסוק (78 ע"ב). בברייתא כתובות ס"ז ע"ב מוכחה דעת ר' יאשיהו:

סחם ואחריה באה דעת (שבמבילתא מיוחסת לרבי) ר' אליעזר (בן שמעון), ואח"כ ר' יונתן; בשם ר' אליעזר בן יעקב. (22) מבילתא לאיתו פסוק (98 ע"א). כזהררין ג' ע"ב, ירוש'.

ריש סנהדרין. (23) כברייא הגירסא אדורה ויש גורסים שם "ארורה" (ע' ערוך ע' אדר). ואולם יש להוכיח כי כברייא ציל עדורה כמיש שם רשיי וכמו שפצינו באהלות ח' א'. מה שמפרש ר"ב מופיאי ואחריו לוי, היא 31 ע"ב מהמלה *dogá* עור, מוטל בספק ערוך, שאין המלה עדורה עושה רושם של מלה זרה. כמות הוא שמוכנו עיר של היה. את פירושו של רפפורט ערך סלין מיז ואחריו קאהוט ערוך השלם היא 39 ע"א, שסומך על צורה יהודה של המלה הרומית *cadaver* צריך להרחיק לגמרי. ככל אפן ר' יאשיה בא לדרש את המלה "עד" מלשון עדר בדרך אתימולוגי ולפיכך הגירסא עדר בע' היא הנכונה יותר מאשר בא'.

(24) מביחא לאותו פסוק (93 א') כברייא ביק ו' ב' ולחלן באה מתחילה הדעה. שבמכילתא נאמרה ע"י ר' אחי ביר יאשיה, עד כמטמעי אחיב בא בשם אבא שאול הדעה של ר' יאשיה (ע' הערה הקודמת). דעתו של ר' יונתן נשמטה לגמרי, ואולם זהו מיוסד על מה שאמר רב כהנא שם בבב' י' ב' כי עד הוא כמו עד. (25) ספרי לשני הכתובים פסקא ב' וליח. לבטוי "כהחם הדברים" השוה "חוחמי ברכות" משנה סוף ברכות. (26) לשון זו רק במכילתא.

(27) מביחא לאותו פסוק (81 ע"ב), ספרא לויקרא ב' י' וכרייחא סנהדרין ג"ב:

(28) ע' במדבר י' ב' שם כיא ט'; שמות ל' כ"ג; שם ל' ל"ד; ויקרא ט' ב'.

(29) שמות כ"ז ב'; ויקרא כ"ד ב'; במדבר י"ג ב'.

(30) ספרי לאותו פסוק (פסקא ע"ב) ביותר פרשיות ביומא ג' ב', מנחות כ"ט:

(31) ספרי לאותו פסוק (פסקא י"ח), ע' ג"ב המחלקת על הכתוב כרי י"ז י"ד בכלי שבת ק"ח, ששם נתקצר מר' יונתן לר' נתן. (32) ספרי במדבר פסקא פ"ה, לבטוי "סרס הטקרא ודרשהו" השוה "מופלא שבב"ד שהוא סרס את ההלכה" ביר ע' ועוד "שלא יפתרסו שלשה רגלים ממוקסין", מביחא כ"ג ס"ז (101 ע"ב). מחבר עתיק סחימן גורם; סרס הטקרא הוה והפכהו. ע' רינכוני *Manuel du lecteur p. 51, ib. p. 157*.

(33) ספרי לאותו פסוק (פסקא ק"ג), (34) ספרי לאותו פסוק (קל"ג) ב"ב ק"ט:

[בשלשה המקומות הללו חולק אבא חנין בשם ר' אלעזר: בבית המדרש היו ובאו ועמדו לפניו].

(35) ברייתא מוסה ל"ה ע"א, בספרי ו' כ"ג (פסקא ל"ט) אומר זה ר' יונתן ור' יאשיה

יליף זה באופן אחר, שרק בבית הבחירה מברכים בשם המפורש. כברייא יש ג"כ ילפוחא זו,

אבל סתם, לפני מאמרו של ר' יאשיה, אבל אחרי שתמיד אנו מוצאים שוהי מדרתו של ר' יאשיה,

יותר נכון לומר שהגירסא הנכונה היא כברייא שבבבלי, ולהחליף את שמות האמורים בספרי.

אולי ציל כברייא "דברי ר' יונתן לפני ר' יאשיה אומר. במכילתא לאיתו פסוק (78 ע"ב) בא

רק הסיום של מאמרו של ר' יאשיה: בכל מקום שאני נגלה עליך בבית הבחירה.

(36) ביר ל"ג, קרוב לראש, ויקר כ"ז, פסיקתא 78 ע"ב, תנחומא אמור, שויס לאותו פסוק,

אגדת בראשית ט' ד'. בפסיקתא נשתבש מר' יאשיה לר' אושעיא, בשויס מסיים: כך הצדקות כובשות

את העונות שלא יאבדו אותם מן העולם. ר' יאשיה נקרא שם ר' יאשיה הגדול כדי להבדילו

מהאמורא ר' יאשיה, בויקר ובתנחומא נשמט שם האומר, באגדת בראשית המאמר בא בשנוי

והאומר – רשב"י, ר' יונתן שאמר בשם ר' יאשיה הוא אמורא מהמאה השלישית, המלות שבאו

בפסוקם בסוגרים כנראה אינן מדברי ר' יאשיה. (37) ספרי במדבר פסקא קס"א.

(38) מביחא לאותו פסוק (10 ע"א), השוה אל חקרא ופסחתי אלא ופסעתא, לעיל 69.

(39) מביחא לאותו פסוק, ירוש' פסחים 32 ע"ב בסוף, בכבלי פסחים ס"א ע"א – ר' יהודה.

(40) ע' ספרי לדברים, י"ד י"א (פסקא ק"ג) ולדברים, כ"א ר' (פסקא רכ"ח).

(41) מביחא שמות, כיא ל"ה (88 ע"א), (42), מביחא לאותו פסוק (52 ע"א), כסקום

ר' הושעיה ציל ר' יאשיה וכן הוא בשמור' כ"ז (השוה לעיל הע' 38) בילקוט לאותו פסוק – ר'

הושע, כסקום "אבלי ציל "חבלי" (וכן הוא בשמור'), בילקוט – "ווי לה'.

(43) מביחא לאותו פסוק (99 ע"א), (44) ספרי לאיתי פסוק (פסקא קנ"ו, 60 ע"א).

(45) מביחא יג כיא (25 ע"א), ספרי במדבר, י' ל"ד (פסקא פ"ג).

- 46) מכילתא לשון יוני. ע' שם הערת פרידסן. (47) מוטה ליו. בתוספתא סוטה ר' פי' מחסם מאמר ר' יאשיה לר' יהודה הנשיא. ודבריו ר' יהודה הנאמרים בכרייתא נשמטו שם לגמרי. (48) ספרי דברים, ו' ו' (פסקא ל"ג). ר' יאשי' מפרש כך: והיו הדברים אלה להשביע אותך כנגד לבבך - צורך הרע. השוה מאמרו של ר' יוסי בן הלפתא בויקרא כיג. רות ר' ו'. וע' עוד מאמרו של רבי ר' ישמעאל, לעיל 49. - המאמר שבפתיחה למכילתא על הכתוב יחזקאל ס' י"א ע"ד היחס של הקביה לישראל בעת צרתם ובעת רוחתם הוא לפי גירסת הילקוט (ע' פרידסן ב' ע"א 40) של ר' יאשיה. (49) אבות, ד' ט'; ארזיני פ"ל. ע' לעיל הע' 17. בהרחבת דברים נמצא הפתח הזה בארזיני נויב ל"ה 41 ע"ב. (50) ארזיני שם.
- 51) ארזיני שם. שם במקום ר' נתן בן יוסף צ"ל ניב ר' יונתן. השוה מאמרו של ר"א בן עזריה, לעיל כרך א' ע"א 164. (52) מכילתא כ' כ"ג (72 ע"ב). בספרי דברים, ו' ב' (פסקא ל"ב): ר' נתן ביר יוסף אומר שגם בן צ"ל ר' יונתן. שו"ט צ"ד א': ר' נתן ביר יוסי. (53) מוטה כ"ב. בכרכות מ"ז ע"ב נמצא אחר מאמר בן עזאי מאמרו של ר' נתן. (54) מכילתא ל"א י"ג (103 ע"ב) האומר הוא ר' נתן. אבל צ"ל ר' יונתן, כמו שנראה מיומא פ"ה: ששם מיוחס לר' יונתן בר' יוסף מה שבמכילתא מיוחס שתי פעמים לר' שמעון בן מנשיא (ע' לקמן פ"ה סימן ב') ולר' שמעון בן מנשיא מה שנאמר כאן בשם ר' יונתן.
- 55) מכילתא לשמות, י"ב ב' (3 ע"א). גירסת הילקוט ר' יאשיה במקום ר' יוסי נראית יותר נכונה. (56) מכילתא י"ג ד' (19 ע"ב). האומר ר' נתן, אבל צ"ל ר' יונתן, כמו שגם ז"ים חושב, ולו רק מפני זה שאח"כ בא שם פירוש אחר מר' נתן, הוא ר' נתן הבבלי. - את הראיה מן ימין ה' רוממה כנראה צריך להשלים מהכתוב «ביר רמה», שבא לפני הכתוב «ומצרים מקבריים». וביר רמה זו הוא מבאר ביר ה' הרוממה, שהיא גורמת שפחה לצדיקים.
- 57) ספרא לאותו כתוב. בשניו בריה י"ג סוף ע"א וריש ע"ב. בשני המקורות ר' יונתן בן יוסף. ירושלמי מעשרות קרוב לסוף מביא מהספרא וכותב ר' יונתן ב' ר' יוסי וגם ר' יונתן בן יוסי. (58) ספרי לאותו פסוק (פי' ר"ד). (59) מכילתא לאותו פסוק (66 ע"א). (60) יומא ד': ארזיני ריש פ"א, ע' לעיל כרך א' ח"ב 106 הע' 7.
- 61) ספרי במדבר (פסקא קנ"ט). בתוספתא ב"ק סוף פ' ח' שם האומר הוא ר' יהודה בר אלעאי. (62) פתיחה למכילתא. מה שכתוב «אבות» מוסב על דוד, ע' הערת פרידסן. בילקום יונה ר' נתן במקום ר' יונתן. (63) פרק ר' יאשיה. ביהמ"ד ח"ו - 112 - 116.
- 64) בהמשך הפרק הזה נאמר כמה פעמים שר' יונתן בן יוסף הוא הוא ר' יונתן תלמידו של ר' ישמעאל, ביחוד על יסוד העובדה שבמקורות אנו מוצאים ששמות אלו מתחלפים זה בזה. ע' לעיל 94 הע' 17 וע' כאן הע' 56.
- אולם לא צריך להעלים כי הנהו (אינטיקט) זו איננה למעלה מכל פסק. אמורא אחד ארצי ישראלי קורא לר' יונתן בן יוסף הנזכר לעיל הע' 57 בשם תלמידו של ר' עקיבא. ירוש' סוף מעשרות (51 ע"ד); ואולם אפשר שבאמת הוא היה גם תלמידו של ר' עקיבא, אעפ"י שבעיקר היה תלמידו של ר' ישמעאל, אם מוצאים את ר' יונתן במשא ומתן עם בן עזאי שהיה ממקורביו של ר' עקיבא. ע' לעיל סוף ע' 58. מאמרי הלכה של ר' יונתן בן יוסף נשמרו בתור מאמרי תלמידו ר' עקיבא בתוספתא נדה ב' ב' וכל המקורות שנרשמו לעיל הע' 17; ברייתא ברכות כ"ב ע"א. אחרי ר' יוסי שמאמרו בלבד נמצא בתוספתא ברכות ב' י"ב. - בכרייתא סוטה כ"ב ע"א וכן בכרייתא מגלה ל"א ע"ב נמצא מאמרו של ר' יונתן ומסוף לו של «אחרים». - ואולם מכל המקורות אין גם אחד שיכריחנו לומר שהיה ר' יונתן אחר תלמידו של ר' עקיבא. ולהיפך יש שורה שלמה של מאמרים שהם של ר' יונתן והוא ר' יונתן בן יוסף בודאי. גם היוחסין חושב כי ר' יונתן ור' יונתן בן יוסף אחד הוא. אלא שחושב גם את האמורא ר' יונתן (בן אלעזר) מהמאה השלישית שנזכר בתנחומא ריש בחקתי ניב אחד עם ר' יונתן התנא. השם המלא ר' יונתן בן יוסף לא צריך להפליא שכך מצינו גם בר' יהודה (שלפעמים נקרא בשם מלא ביר' ילעאי) ור' שמעון (= ר' שמעון בן יוחאי).

פרק שלשה עשר.

תנאים אחרים של התקופה הראשונה שאחרי גזרות אדריאנוס.

סימן א.

ר' יוחנן הסנדלר.

התנא הזה שמולדתו היתה אלכסנדריה, היה בתקופת גזרות אדריאנוס לתלמיד מצין של ר' עקיבא, כמו שהעיד על עצמו באמרו לר' מאיר (1): שימשתי את ר' עקיבא עומדות מה שלא שימשת ישיבות. הוא הלך ביחד עם ר' אלעזר בן שמוע לר' יהודה בן בתירה לנציבין (2). מאמרו בהלכה הם מועטים במספר (3). כאן הננו מביאים את פתגמו שהובא במשנה (4): כל מחלקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים, וכל מחלקת שאינה לשם שמים אין סופה להתקיים. לפי הנראה נתכון בזה לחזק את ידי החברים ולהזהירם ממחלקת סתם, אחרי שבאו להקים את היהדות ממפלתה בימי הגזרות.

הערות לסימן א':

(1) ירוש' הניגה 78 ריש ע"ד, כמו"כ אומר ר' אלעזר בר' שמעון לר' יהודה הנשיא שימשתי את אבא עומד מה שלא שימשת את רבך יושב, ירוש' שבת 10 ע"ג בסוף. השוה ג"כ סה שנאמר ע"ד אלישע ביחס לנביא אחיה: כל עמידות שעמד לפני אחיה השילוני רבו, ירוש' עירובין 22 ע"ב. (2) ע' לעיל כרך א' ח"ב 102. פתגמו הוא ע"י פתגמו של ר' אלעזר בן שמוע. ע' ג"כ לעיל ע' 6 הע' 8. (3) גם ר' שמעון בן גמליאל אמר בשמו, ע' לעיל ע' 40. השוה פרנקל 176. ויים ח"ב 186. (4) אבות ד' י"א.

סימן ב.

אבא שאול.

אעפ"י שאבא שאול נחשב בין התנאים המפורסמים, לא נשאר כלום לזכרון מהייו ומיהסו אל שאר חכמי דורו. בכל אופן גם הוא היה מבני הדור ההוא ומצאנוהו אומר בשם ר' עקיבא (1) וכן מסר מהלקות שהיו בין ר' עקיבא ובין אחרים (2). זהו בעצמו מצאנוהו חולק עם ר' יהודה בר אלעאי (3). הוא מסר איזו עובדה מוזמנו של ר' יהושע בן חנניה, שבמקור אחר ספר זאת ר' יוסי בן הלפתא (4). לפי דברי אמורא מאוחר היה אבא שאול גבל (אופה) של בית רבי (כלומר של בית ר' שמעון בן גמליאל השני, לא של ר' יהודה הנשיא) (5). עליו אמרו שהיה (נבה הקומה) כדורו (6). הוא ספר בעצמו: קובר מתים הייתי והייתי מסתכל בעצמות של מתים (והושב שם שלשה מינים בהם) (7). באגדה נמצא ממנו, מלבד הספורים הנמספטים הללו, עוד מאמרות מצינות בתכנן ובצורתן, את הכתוב

(ישמות, ט"ו ב'): זה אלי ואנוהו הוא דורש: נדמה לו: מה הוא רחום והנון. אף אתה רחום והנון (8). — במובן שכונה, אבל יותר מתאים למשמעות המלה, דרש אבא שאול את הכתוב ויקרא, י"ט ב': קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלהיכם. פמליא של המלך מה עליה להיות? מהקה למלך (9). את הכתוב (תהי, פ"א ה'): אענך בסתר רעם הוא דורש: אתה קורא בסתר ואני אענך בגלוי ומרעים את כל העולם (10). בכתוב אחר בתהלים (י"יז) הוא מוצא סימן שהתפלה נשמעת: תכין לבם תקשיב אונך (כלומר כשהקב"ה מכין את הלב להתפלל אליו בכונה אז הוא שומע את התפלה (11). — יש שתי נוסחאות ממאמר של אבא שאול ע"ד הדרכת הבנים, נוסחא א': לא ילמד אדם את בנו המה, גמל, ספר, ספן, רועה והנוני, שאומנתן אומנות לסטים (12). נוסחא ב': ההמריך רובן רשעים, הגמלין רובן כשרים, הספנין רובן הסידים, טוב שברופאים לגינהם והכשר שנטבחים שתפו של עמלק (13). — פתגם קצר, שבודאי התכון בו למאורעות זמני, נשאר ממנו במקור מאהר: מהלקת בתי דינין הרבן העולם (14). — משלי, כ"ה א', גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי הזקיה מלך יהודה [לא שהעתיקו אלא שהמתינו, אבא שאול אומר:] לא שהמתינו אלא שפירשו, בראשונה היו אומרים משלי ושיר השירים וקהלת גנוזים היו, שהם היו אומרים משלות ואינן מן הכתובים, ועמדו וגזרו אותן, עד שבאו אנשי כנסת הגדולה ופירשו אותם (15). — דוגמא השובה אחת ממדרש ההלכה של אבא שאול נשמרה במשנה: שם (כרנה שבין סדר לסדר בעריכת לחם הפנים) היו נותנין שני בויכי לבונה של לחם הפנים. אמרו לו: והלא כבר נאמר (ויקרא, כ"ד ד'): ונתת על המערכת לבונה זכה? אמר להן: והלא כבר נאמר (במדבר, ב' כ'): ועליו מטה מנשה (ואין, עלי אלא אצל) (16).

הערות לסימן ב':

- (1) ע' קע"ל כרך א' ח"ב 78 הע' 4. — מה שאמר אבא שאול באבות ב' ח', נראה מאדריב מכ"ט (80 ע"א) שקבץ זאת מר' עקיבא. (2) תוספתא כלאים ד' י'; תוספתא אהלות ו' ו'.
- (3) ילקוט במדבר ה' ב' (רמז תרצ"ט) ע"פ ספרי ווטא, Isr. Lewy. Ueber einige Fragmente aus der Mischna des Abba-Saul, S. 21 oben. ספר גם אבא שאול הרבה ענינים סבית המקדש ועוד ידיעות מהנמן הקדום. ע' פרנקל 177, לוי ס"ט ע' 24 הע' 68. (4) בריתא נדה פ"א ע"א. השוה תוספתא נדה ח' ז'.
- (5) פסחים ל"ד ע"א. ע' לוי ש"ס, ע' 21 הע' 42.
- (6) נדה ל"ד: ע"פ הסדר הכרונולוגי היה צ"ל שם ר' סרפין קודם לאבא שאול. ע' לוי ש"ס.
- (7) נדה כ"ה: שלשה כפורים המתחילים במלות "קובר מתים הייתי", הראשון נוגע לצבע העצמות של המתים שתלו בשתיית יין, השני (השוה התנחומא ב' דברים בהוספה בסופן ז'): קובר מתים הייתי, רצתי אחר צבי ונכנסתי לתוך קולית של סת, ורצתי אחריו שכשה פרסאות.

זהצבו לא הנעתו וקולית המת לא כמתה ושאלתי מי הוא זה? ואמרו לי: קולו עני מלך הבשן. השלישי: פעם אחת נפתחה מערה תהתי ועמדתי כנגלג עינו של מת עד חוטמי. כשחזרתי לאחור, אמרו: עין של אבשגום היתה. הכונה של הספור השלישי בולטת, שאבשגום היה "גבה עינים" בלומר מבכש מה שאינו ראוי לו.

(8) מבילתא לאותו פסוק (87 ע"א), ירוש' פאה 15, ב. שבת קל"ג ע"ב, בסכת ספר תורה ג' י' (מהדורת קירכהיים, ע' ו'), סופרים ג' קרוב לטוף, בירוש' ובמס' ספר תורה הגירסא "אדם לא", שווה העקרית. בסופרים בצווי: הקמה; בבבלי הוי דומה; במכילתא - נדמה, לשי פירש"י בשבת קל"ג ע"ב דורש אבא שאול מאננהו נוסרוקון: אני והוא, כלומר אני רוצה להיות כמיהה. (9) ספרא לאותו פסוק (86 ע"ג), הגירסא "מחכה" אינה נכונה, הבטוי "מחקה", היתה משנה הלוחין ב' ש' שלא יתקה את המינון, וזהו מתאים למלת "הדמה" שבמאמר הקידוב. האתומולוגיה של המלה "מחקה" אינה ברורה לגמרי, השוה לוי ח"ב 102 ע"א, ניגר יודישע צייטשריפט IX, 19, אולי אפשר להשוותה ל"תתחקה" שבאיוב י"ג כ"ה.

(10) מבילתא שמת י"ט ב', אחרי מאמרו הדומה לזה של ר"א בנו של ריה"ג, ע' לעיל 21.
(11) תוספתא ברכות ג' ד', ב. ברכות ל"א ע"א, השוה פסיקתא ר' מהדורת איש שלום 195 ע"ב שםבארה תבין לבם - בגן לב, (12) משנה קדושין ד' י"ה, אבא גוריון מצידון (ע' לעיל כרך א' ח"א 68) בשמו, כך הוא הגירסא במשנה שבירושלמי. במשנה שבבבלי נשתבש מאבא שאול לאבא גוריון (ומזה בסופרים ט"ו י'), בבבלי חסר "ספר", בכרייתא ירוש' קדושין 66 ע"ג סה"ס, (13) משנה שם, (ר' יהודה אמר משמו), בירושלמי כמו שהוא בהערה הקודמת, אמר משמו אבא גוריון מצידון, שם ישנה עיד הוספת דברים: רוב סמורין פקחין, רוב עבדים נאים, רוב בני אבות ביישנים, רוב בניס דומים לאחי האם, במס' סופרים שם באו ארבעה אלה האחרונים בסוף.

(14) דרך ארץ זוטא ט' בסוף, ע' לוי שם ע' 24 הע' 54.

(15) אדר"ג ריש פ"א, (16) מנחות י"א ה'.

סימן ג.

ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה.

הוא היה קרוב ביחוד אל הנשיא ר' שמעון בן נמליאל (השני 1) ונשא זנתן עם ר' יהודה בר אלעאי², ובהלכה נשאר ממנו מספר מסוים של מאמרים³. במשנה אבות בא מאמרו אחר מאמרו של אביו⁴: הלומד על מנת ללמד, מספיקין בידו ללמוד וללמד, והלומד על מנת לעשות - מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות. וזלח זה נשאר ממנו רק מאמר אחד⁵: אוי לרשע, או לשכנו!⁶. כלומר הטאי הרשע גורמים שגם כותל הצדיק נהרס, בשביתו של הרשע לוקה בננעים, והכתל מפריד בינו ובין הצדיק⁷.

הערות לסימן ג.

(1) ע' לעיל ע' 40, (2) ע' לעיל כרך א' ח"ב 5 הע' 6, (3) ע' פרנקל 185, וייס ח"ב 198.

(4) אבות ד' ה', (5) אדר"ג ריש פ"א (20 ע"א), (6) זהו החלק הראשון מסאמרו

של אביו בענין אחר, סוכה נ"ז: (7) המאמר שהובא לעיל ח"א כרך א' ח"ב 128 הע' 1 בשם בן עזאי, נתייחס באדר"ג נ"ב פ"ב (84 ע"ב) לר' ישמעאל בנו של ר"י בן ברוקה ובאותה צורה שבאה בתוספ' יומא ב' ז'.

סימן ד.

חנניה בן עקביא¹.

היה ידירו של ר' יהודה בר אלעאי² ומוציאים אותו הולך בהלכה על ר' יהודה³ ועל ר' מאיר ועל ר' יוסי⁴. שבתו היה, כנראה, בטבריה⁵. הוא היה אימר: הניעור בלילה מתוך דברי תורה סימן יפה לו. מתוך דברי שיחה סימן רע לו⁶. — חביבה ראייתו של אברהם אבינו יותר מראייתו של משה, שאברהם לא לבטוהו (כלומר לא עלתה לו בטרהה יתרה) ומשה לבטוהו. באברהם מה הוא אומר? (כרי, י"ג י"ד): שא נא עיניך וראה, ובמשה מה הוא אומר? (דברים, ג' כ"ז): עלה ראש הפסנה ושא עיניך וכו'⁷.

הערות לסי' ד:

- 1) במקום עקביא נמצא לפעמים עקיבא ובאדר"ג פכ"ט ועקב. במקום חנניה בא ג"כ חנינא.
- 2) מועד קטן כ"א. הוא לא היה מתורגמנו של ר' יהודה, כמו שחושב פרנקל 186 (ע"פ היהסין וסדר הדורות) להוציא מן המקור הזה. (3) משנה כתובות ח' א'. (תוספ' כתובות ח' א').
- 4) תוספתא ערכין א' ג' (במשנה ערכין א' ג' באו דברי ר' מאיר פתם). (5) ערויבין פ"ז:
- 6) אדר"ג כ"ט. אח"ז בא מאמרו של ר' יעקב בן חנניה שהתחלתו דומה לזה המאמר. אולי זהו בנו של ר' חנניה שלנו. (7) מכלתא שמות י"ז י"ד (65 ע"ב). — השוה למלה 'לבטוהו' סאמרו של רשב"י לעיל ח"א 92 (ספרי במדבר י"א ל', פסקא פ"ד).

סימן ה.

איסי בן עקביא¹.

איסי — שם שנשתנה מן יוסי, יוסף — בלא שם הכבוד רבי — ונקרא לפי המכרת² בשמות שונים: יוסף איש הוצל, יוסף הבבלי, איסי בן נור אריה. איסי בן יהודה, איסי בן גמליאל, איסי בן מהללאל, ומה שמו? איסי בן עקביא שמו. הדעה הזאת שנתקבלה בבתי המדרש שבבבל לאמת מהללאל, אי אפשר לחשוב שהיא מבססת על עובדות. אולם לא קשה למצוא שאהדים מהשמות השונים שנאספו בזה, הם באמת של איש אהד, או לכל הפחות, למצוא טעם לאפשרות הנחה שכנו³. אך איסי בן עקביא ואיסי בן יהודה הם בלי ספק שני תנאים שונים. הראשון אולי היה אחיו של חנניה בן עקביא — נשאר ממנו איזה דרשות לחמשה הומשי תורה, ולפיכך צריכים אנו לקבוע לו כאן מקום מיוחד.

את הכתוב שמות, כ' כ"ד: מזבה אדמה, הוא מבאר: מזבה נחשת מלא אדמה, שנא' (מ"א, ח' ס"ד): כי מזבה הנחשת וכו'⁴. — שמות, כ"א י"ג, ושמותי לך כקוץ. למה נאמר? לפי שהוא אומר שבו איש תחתיו אל יצא איש

ממקומו — אלו אלפים אמה. אתה אומר אלו אלפים אמה או אינו אלא ארבע אמות. הרי אתה דן: נאמר כאן מקום ונאמר להלן מקום, מה מקום האמות להלן אלפים אמה, אף מקום האמור כאן אלפים אמה (5). — שמות, כ"א י"ד, וכי יויד איש על רעהו להרגו. [רעהו להוציא את הנכרים] איסי בן עקיבא אומר: קודם מתן תורה היינו מוזהרים על שפיכות דמים (של נכרי) לאחר מתן תורה תחת שהחמרו הוקלו (וכי אפשר שאחרי מתן תורה שהחמירה בכל, הוקל איסור שפיכות דמים)? באמת אמרו פטור מדיני בשר ודם ודין מסור לשמים (6). — במדבר, ט"ז ל'. את ה' מגדף, כאדם שאומר להכרו: גרפתה את כל הקערה כולה ולא שיירתה ממנה כלום (7). — דברים, י"א י"ט, ולמדתם אותם את בניכם — בניכם ולא בנותיכם (8). — דברים, כ"ג כ"ו, כי תבוא בקמת דעך וכו' [נגד דעת תנא קמא האומר בפועל הכתוב מדבר, אומר איסי בן עקיבא]: בשאר כל אדם הכתוב מדבר, ומה תלמוד לומר (שם) וחרמש לא תניף? מיכן שאין לו רשות לאכל אלא בשעת הנפת מנל (9). — גבהו של מן חמשים אמה [וראוהו כל האומות, שנא' (תהי, כ"ג ד'): תערך לפני שלחן נגד צוררי] (10). —

הערות לסי' ה':

- (1) גם כאן אנו מוצאים במקום עקיבא — עקיבא ועקב. במקום איסי בן עקיבא, נמצא בספרי דברים י"א י"ט (פסקא מ"ו) יוסי בן עקיבא. (2) פסחים קי"ג ע"ב (תנא), יומא נ"ג ע"ב, וע"ז בנוים דברי רב אסי בנדה ל"ו ע"ב.
- (3) גם הירושלמי ב"ק 3 ע"ד אומר כי איסי הבבלי הוא איסי בן יהודה, שניהם הם שמות של החסיד האחרון, יוסי (בן) קטנותא, משנה סוטה ט' ט"ז (ע' לוי ח"ד 285 ע"א וב'). באבות ד' כ' איסי בן יהודה איש כפר הבבלי, שמשם יצא גם נחמיה בן אליונתן (משנה עריות ו' ב'). זו היתה בוראי מושבה בא"י שבה התיישבו בבבלים ואחרי שהוצל הוא שם מקום בבבל, לכן אפשר שיוסי בן הוצל ואיסי הבבלי הוא אהר. אולם היה גם הוצל בחלקו של בנימין, שנקראה גם כן בשם בבבל, ע' כתובות קי"א ע"א. השם איסי בן גור אריה, שאינו נזכר במקום אהר, אפשר ע"פ הכתוב בר' מ"ט ט' (יהודה גור אריה) לחברו עם איסי בן יהודה, אבל יותר נראה איסי בן גור אריה הוא איסי בן גוריה, שבמכילתא שמות כ"ב ל' (98 ע"א) פליג על איסי בן יהודה. איסי בן מהללאל וכמו כן איסי בן גמליאל לא נזכרו עוד בשום מקום. השם מהללאל ידוע לנו מתקופת התנאים רק מעקיבא בן מהללאל, אך אי אפשר לומר שמהללאל זה הוא אבי איסי שלנו, כמו שחושב רנבורג *Essai p. 483*. יש הוכחות שהסופרים השתמשו בכרייתא זו המאחדת את השמות השונים ונתנו לאיש אחד פעם שם זה ופעם שם אהר. למשל מה שכתוב בירושלמי כלאים 81 ע"ג בשם איסי בן עקיבא, נמצא בתוספתא כלאים ה' ו' בשם איסי הבבלי, במקום איסי בן עקיבא שבא בספרי לכמדבר ט"ז ל' (פסקא קי"ב) בא בכרייתא כריתות ו' ב' איסי בן יהודה. במקום שבשויט כ"ג ד' נאמר בשם איסי בן עקיבא, נאמר במכילתא שמות ט"ז י"ד בשם איסי בן שמי וביומא ע"ו ע"א — איסי בן יהודה. מה שבתוספתא ב"ק ב' י"א נאמר בשם איסי הבבלי (כירוש' 3 ע"ד: יוסי הבבלי) מובא בכרייתא ב"ק ל"ב ע"א בשם איסי בן יהודה. ע' ניכ לקמן הע' 10. השוה ניכ הופמן, סבוא למדרש ההלכה (בגרמנית) ע' 88.

אגדות התנאים

- (4) מבילתא לאותו פסוק (78 ע"א), קודם לזה בא באורו של ר' יוסטקאל ור' יונתן, מה שבא שם אחיב לבאר את הכתוב מ"א חי ס"ד אינו מדבריו איסי, אלא כמו שגראה מובהק ג"ס ע"א ובי זהו של ר' יוסי בן הלפתא. (5) מבילתא לאותו פסוק (80 ע"א), ע"י ילפתא שב ר' הסרא ערובין ג"א ע"א. (6) מבילתא לאותו פסוק (80 ע"ב).
 (7) ספרו (פסקא קי"ב) ע"י לעיל הע"י 8 וע"י ברך א' היא 174 הע"י 2.
 (8) ספרו (פסקא ט"ו).
 (9) ירושי' טעשרות 50 ע"א. בבבלי בי"ט ע"ב מספר רב שטגא במגלה סתרים דברי ר' חייא שר' איסי בן יהודה אומר בביאת כל אדם הכתוב מדבר, במגלה סתרים זו טגא רב עוד הלכה אחת מאיסי בן יהודה, שבה ו' ע"ב וע"ז ע"ב.
 (10) ש"ש לאותו פסוק [החופפה שבאה שם: "מי שאינו טאמין אל יראה באותה הטובה", הוא לפי ר' הרא"ש הופפה מאיזה מפתוח, ובאמת טעמו שר'א המודעי אמר ששים אמה (במבילתא בשלח) וחבריו אטרו: מודעי עד מתי אתה מתמה עלינו. – הסתרג]. במבילתא מ"ז י"ד (49 ע"ב) איסי בן שטיי, יומא ע"ז ע"א איסי בן יהודה ע"י לעיל הע"י 8. מאיסי בן שטיי נמצאו עוד במבילתא שטות מ"ז ע"א (86 ע"ב, בולקוט איסי בן עזאי): נאמר כאן (שמות, מ"ז א) כום סתום ונאמר להלן (וכרות, י"ב ד'; י"ד, י"ב – מ"ז) כום ספורט, מה ספורט סבה בחסידים סבות אף סתום בחסידים סבות.

סימן ו.

איסי בן יהודה.

את איסי בן יהודה צריך להבדיל מדברי יוסי בן יהודה, שהיה בנו של ר' יהודה בר אלעאי. לא החוק הוא שאיסי זה הוא איסי (יוסי) הכבלי וגם הוא הוא ר' יוסי בן יהודה איש כפר כבלי שממנו נשאר פתגם באבות(1). בשם איסי בן יהודה נשאר לנו קודם כל הערכה של גדולי הדור של ר' עקיבא ותלמידיו(2), ור' שמעון בן יוחאי שלא היה מרוצה מהערכה זו נער בו(3). בעיני איסי בן יהודה היה גדול כבוד החכמים ושם לבו לזה ביהודה, ולפיכך כשהספיד את אחד מצעירי תלמידיו חכמים שמת קרא(4): מפני מה תלמידו חכמים מתים בלא זמן? לא מפני שמנאפים ולא מפני שגזולין, אלא מפני שהן בוזין בעצמן. גם הפתגם הנוכח לעיל שבאבות(5) שייך אל אותו הרעיון: הלומד מן הקטנים למה הוא דומה? לאוכל ענבים קהות ושותה יין מנתו; והלומד מן הזקנים למה הוא דומה? לאוכל ענבים בשולות ושותה יין ישן. [על מאמרו של ר' עקיבא(6): ומה מי שנתכוין לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה אמרה תורה: צריכה כפרה וסליחה, מי שנתכוין לאכל בשר חזיר ועלה בידו בשר חזיר על אחת כמה וכמה! ע"ז הוסיף איסי בן יהודה:] ולא ידע ואשם ונשא עונו (ויקרא, ה' י"ז), על דבר זה ידעו כל הדוים(7). – אבא אומר השקני מים, ומצוה לעשות (כלומר ויש לו בזמן שהוא מצוה אחרת לעשות), אם אפשר למצוה לעשות ע"י אחרים תיעשה על ידי אחרים וילך הוא (לעסוק)

בכבוד אביו 8). — ויקרא, י"ט ל"ב. מפני שיבה תקום, כל שיבה (ואפילו שאינו חכם) במשמע 9). — שמות, כ"ב ל'. ואנשי קדש תהיון לי, כשהמקום מחדש מצוה על ישראל, הוא מוסף להם קדושה 10). שמות, ל"ד כ"ד. ולא יחמד איש את ארצך. כלפי שאמרה תורה: ולא יחמד וכו' מלמד שתהא פרתך רועה באפר ואין היה מוזקתה, תרנגלתך מנקרת באשפה ואין חולדה מוזקתה. והרי דברים קל והמר: ומה אלו שדרכן לזוק, אינן נזוקין, בני אדם שאין דרכן לזוק על אהת כמה וכמה! — אין לי אלא בהליכה, בהורה מנין? תלמוד לומר (דברים, ט"ז ז'): ופנית בבקר והלכת לאהליך. מלמד שתלך ותמצא אהלך בשלום 11). — דברים, י"ד י"ג. ואת הראה. מאה עופות יש במורה וכולן כין איה הן, איה ודיה וראה אהת הן, למה נשנו במשנה תורה (אחרי שנכתבו בויקרא)? בבהמה מפני השסועה ובעוף מפני הראה 12). —

על דבר עסקו המרובה בכתבי הקדש מוכיח מאמרו שהובא גם כן במסורה: המשה דברים יש בתורה שאין להם הכרע (כלומר שאפשר להברם אל מה שלפניהם ואפשר להברם אל מה שלאחריהם 13). ואלו הן: שאת (ברי, ד' ז'). הלא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב וכו' ולא ידוע היכן שאת נוטה, אם: הלא אם תיטיב שאת ולשון סליחה הוא, או: שאת ואם לא תיטיב ולשון נשיאות עון הוא); ארור (ברי, מ"ט ז'). וברצונם עקרו שור ארור אפס כי עז, ולא ידוע היכן נוטה ארור, אם שור ארור של שכם 14) שהוא מארור כנען, או ארור אפס); מחר (שמות, י"ז ט"ו. וצא הלחם בעמלק מחר אני נצב על ראש הנבעה, ולא ידוע היכן נוטה: הלחם בעמלק מחר, או מחר אני נצבי וכו'); משקדים (שמות, כ"ה ל"ד. ארבעה גביעים משקדים כפתוריה ופרהיה, ולא ידוע היכן נוטה: ארבעה גביעים משקדים או משקדים כפתוריה ופרהיה 15); וקם (דברים, ל"א ט"ז. הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וונה וכו' ולא ידוע להיכן, וקם' נוטה, אם הנך שוכב עם אבותיך וקם — רמז לתחיית המתים, או וקם העם הזה וונה 16).

הערות לס"י ז':

- 1) ע' לעיל ע' 71 הע' 8. ע"ד איסי (יוסי) הבבלי, שרי יהודה הנשיא אמר עליו שהיה תלמידו של ר' אלעזר בן שמוע (תוספתא ובחים ב' י"ג, ב. מנחות י"ח ע"א). ע' פרנקל 174 ולהלן
- 2) גטין ס"ז. ארזינ' פי' בית, שהלך סתהערכה נאמר גם ע"י ר' יהודה הנשיא. ע' בפרשיות לעיל כרך א' ח"א 162 הע' 6
- 3) ע' לעיל ח"א 48 הע' 8.
- 4) ארזינ' סוף פכ"ט (44 ע"ב). 5) אבות ד' כ', השלמה לפתגמו של אלישע בן אבויה (לעיל כרך א' ח"ב 140) ואחיו בא דברו של ר' יהודה הנשיא לבטל את שני הפתגמים יחד.
- 6) ע' לעיל כרך א' ח"ב 68. 7) קדושין פ"א: בנזיר כ"ג ע"א סאמרו של ריש ב"הר עם ההוספה מיוחס הכל לאיסי בן יהודה. לפי פי' רש"י ידונו כל הדברים — יתאבלו כל

האבלים, אבל אין דוים מלי אבלות אלא סגופים, מענינם כלומר בני ישראל, ע' לוי, השוה הדוגמאות אצל לוי שם ולעיל ע' 19. 8) קדושין ל"ב ע"א, חולק על ר' אלעזר בן מתאי שאומר שהוא ואביו הייבים בסעודה ופסיכ צריך להניח כבוד אב ולעסוק בסעודה, ע"ד האחרון, ע' לעיל כרך א' ח"ב הע' 6, הוא פליג על ר' יהודה בר אלעאי, תוספתא פסחים ו' ב' ד' ר' יהודה בר אלעאי אומר בשמו, תוספתא סוטה ב' ג' שם ח' ו' [הוא ואבא הלפתא וחנניה בן הכינאי עמדו על האבנים שנשאו סתחת רגלי הכתנים בירדן ושיערום לכך אחת ואחת ארבעים סאה], על הכתוב (ויקרא ה' א') ונפש כי החטא ושטעה קול אלה וכו', אין אדם מתחייב לשמוע אלא אם כן חטא (כלומר חטאו נרם לו שהיה צריך לשמוע אלה), וכן היה ר' אלעזר בן מתאי אומר הרואה עוברי עברה - נתחייב לראותה, הרואה עושה מצוה זכה לראותה, תוספתא שבועות ג' ד', פרנקל 188 מביא ראיה מכלום ב"ב ב' שר' אלעזר היה בנו של ר' מתאי בן חרש.

9) קדושין ל"ב: חולק על ר' יוסי הגלילי (לעיל כרך א' ח"ב ע"ד 97). השוה עפסמין ביימראנע ח"א 89, בספרא (91 ע"א) אין דברי איבי בן יהודה.

10) סכילתא לאותו פסוק (98 ע"א), הילקוט והרמב"ן (ע' הע' איש שלום למכילתא שם) גורסים איסי בן עקביא, ע' לעיל ע' 71 הע' 8, במסוגני ספר הפצות שרש ד' (מהדורת בלוק ע' 18) איסי בן יהודה, 11) פסחים ח' ע"ב.

12) ספרי לאותו פסוק (מספא ק"ג), חולין ס"ג ע"ב.

13) סכילתא שמות י"ז ט' (54 ע"א), באדר"ג ניסח ב' ריש פ' מ"ד (62 ע"א): חמשה דברים בתורה צריכים הכרע, כברייאתא דסלאכת המשכן פ"י (ביהמ"ד ח"ג 151): ה' דברים בתורה אין להם הכרעה, תנחומא בשלה קרוב לסוף: ה' פסוקים יש בתורה ויש בהן ה' תיבות שאין להם הכרע, בבלי יוסא נ"א ע"א: חמשה מקראות בתורה אין להם הכרע, ב"ר פ' קרוב לראש: ארבעה מקראות אין להם הכרע (שם חסר שמות י"ז ט'). בירוש' ע"ז 41 ע"ג בסוף (פרק ב') אמורא אחד מוכיר את המאמר מבלי להזכיר שם אומר: היה לו להשיא בחמש השיאות שבתורה, בשהשיר א' ב': היה לו להפליגו מהמשה הכרעות שבתורה, באכלה ואכלה, הוצ' פרנסדורף 144 §, וכן בסמורה finalis נטע: ה' פסוקים באורייתא שיש להם ה' - מסורה הנדולה לדברים ל"א ט"ז: ד' פסוקים בתורה דאית בכל חד וחד מלה חדא דלית ליה הכרע (ומת' בנוסח התנחומא), ע"ד סדר הכתובים שסודרו ביסמין יפה לזכירתה, ע' הע' פרנסדורף שם.

14) כך מחברים השומרונים אלא שבמקום ארור הם גורסים "אדיר".

15) לזה נוטה בעל המעטים, 16) ע' לעיל כרך א' ח"א 82.

סימן ז.

חנניה בן עקשיא.

התנא הזה שבהלכה נמצא רק פעם אחת (1), נשאר ממנו באגדה רק מאמר אחד, שבהרו בו לסיים על ידו את המשניות (2): הקבי"ה רצה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות, שנא' (ישעי', מ"ב כ"א): ה' הפנין למען צדקן יגדיל תורה ויאדיר (3).

הערות לכ"י ז'

1) תוספתא שקלים ג' י"ה, ע' פרנקל 187, היוחסין מבלי להראות על המקור אומר ונוכר ג' פעמים בתוספתא על דברי ר"ע, 2) סוף סכות וכן בסוף אדר"ג, נוהגין לומר את המאמר הזה אחר כל פרק ספרקי אבות, 3) ברור הוא שר"ח בן עקשיא קורא צדקו (במקום צדקו) והכנוי מוסב על עבר ה' (ישראל) האמור שם בפסוק הקודם, ומכאן זה במלות אחרות לזכות את ישראל, השוה תרגום שם והערתו ב' Z. d. M. G. Bd. 28 S. 44.

סימן ה.

ר' נהוראי.

הוראת השם נהוראי, שהוא בעברית, מאירי נרמה שבמסרת אחת של בית המדרש כפרו לנמרי במציאות תנא שכזה. יש שאמרו על ר' נחמיה, תלמידו של ר' עקיבא, שהוא נקרא בשם נהוראי, ויש שאמרו — ר' אלעזר בן ערך, תלמידו של ר' יוחנן בן זכאי¹. הדעה האחרונה בטלה מפני הוכחות כרונולוגיות, כי מה שמספר על דבר ר' נהוראי אי אפשר בשום אופן ליחס לר' אלעזר בן ערך². וגם הדעה שר' נהוראי הוא ר' נחמיה, אינה נכונה, כמו שהוכחנו לעיל³. ידיעות הזמנים, שהן למעלה מכל ספק, מספיקות לנו לברר מתי חי ר' נהוראי. מדברי הלכה שלו לא נשאר כלום, אבל לא מעט הן המחלקות שנמצאו בינו ובין ר' יוסי בן הלפתא⁴, שמזה אפשר להחליט שמושבו היה בצפרי. כנראה משם הלך פעם בשבת לאושא להעיד עדות החדש, ולא שהיו צריכין לו, אלא עילה בקש להקביל פני חבריו⁵.

פתגמו היה: הוי גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבוא אהריך שחבריך יקיימוה בידך. ואל ביתך אל תשען (משלי, ג' ה')⁶. — מניח אני כל אומניות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה, שכל אומנות שבעולם אינן עומדות לו אלא בימי ילדותו, אבל בימי זקנותו הרי הוא מוטל ברעב, אבל תורה אינה כן — עומדת לו בימי ילדותו ונחנת לו אחרית ותקוה בעת זקנותו. בעת ילדותו מהו אומר? (ישעיה, מ' ל"א): וקווי ה' יחליפו כה וכו' ובזקנותו מהו אומר? (תהלים, צ"ב ט"ו): עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו. [וכן אתה מוצא באברהם אבינו ששימר את התורה עד שלא באת לעולם, שנא' (בר', כ"ז ה'): עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמתי מצותי הקותי ותורותי, נידלו ובירכו בנערותו ונתן לו אחרית ותקוה בזקנותו. בנערותו מהו אומר? ואברם כבד מאד במקנה וכו' (בר', י"ג ב') ובזקנותו מהו אומר? ואברהם זקן בא בימים וה' ברך את אברהם בכל (שם, כ"ד א')⁷. — כל שאפשר לו לעסוק בדברי תורה ואינו עוסק, עליו נאמר (במדבר, ט"ו ל"א): כי דבר ה' בזה⁸.

משאר מאמריו של ר' נהוראי נביא בתהלה אותם שבהם הוא מננה את הדורות הראשונים: במדבר, י"א י'. בוכה למשפחותיו. מלמד שהיו ישראל מצטערים בשעה שאמר להם משה לפרוש מן העריות (דורש, למשפחותיו) על עסקי משפחותיו⁹. דברים י"ז, י"ד. ואמרת אשימה עלי מלך. הפסוק בננאי ישראל מדבר, שנא' (ש"א, ה' ז'): כי לא אותך מאסו כי אותי מאסו ממלך עליהם¹⁰. —

[את הכתוב שמות, ייג' י"ה, והמושים עלו בני ישראל יש אומרים אחד מהמשה, ויש אומרים אחד מהמשים, ויש אומרים אחד מהמש מאות ור' נהוראי אומר:] העבודה! (שנועה) לא אחד מהמש מאות עלו, שנאמר (יהוקאל, ט"ז ז'): רבבה כצמה השדה נתתיך וכתוב (שמות, א' ז'): ובני ישראל פרו וישצו וירבו וכו' שהיתה אשה יולדת ששה בכרס אחד, ואתה אומר: אחד מחמש מאות עלו, העבודה! לא אחד מחמש מאות עלו, אלא שמתו הרבה מישראל במצרים, ואימתי מתו? בשלשת ימי אפלה, שנאמר (שמות י' כ"ג): לא ראו איש את אחיו, שהיו קוברים מתייהם והודו ושבהו להקביה, שלא ראו אויביהם וששו במפלתם (11). — עוד שני מאמרים יש ממנו, שבהם, כמו במאמר הקודם, הוא מנדיל את ציור הנסים הכתובים בכתבי הקדש, כמו שנהוג באגדה: — היתה בת ישראל עוברת בים ובנה בידה ובוכה, ופושטה ידה ונוטלת תפוח או רמון מתוך הים ונותנת לו, שנא' (תהי, ק"ו ט'): ויוליכם בתהומות כמדבר, מה במדבר לא חסרו כלום, אף בתהומות לא חסרו כלום, הוא שמשא אמר להם (דברים ב' ז'): זה ארבעים שנה ה' אלהים עמך לא הסרת דבר, — שלא היו חסרים אלא להזכיר דבר, והוא נברא לפנייהם (12). — דומה לזה הוא התזוץ ששם ר' נהוראי בפי משה על הכתוב שמות, ג' י"א, אמר משה לפני הקביה: אתה אומר לי: לך והוצא את ישראל, היכן אני משכינם בקיץ מפני החמה ובהרף מפני הצנה? מנין לי לספק במאכל ובמשתה? כמה היות (יולדות) יש בהן, כמה מעוברות יש בהן, וכמה תינוקות יש בהן, כמה מיני מזונות התקנת להן לחיות שבהם, כמה מיני רכוכין התקנת למעוברות, כמה קליות ואנווין התקנת לתינוקות? והיכן פירושו של דבר זה? בשיר השירים, שנא' (שהיש, א' י"ז): הנידה לי שאהבה נפשי איכה תרעה איכה תרביץ בצהרים, אמר לו הקביה: מן חררה שהיא יוצאה עמהן ממצרים ומספיק להן שלשים יום, אתה יודע איך אני עתיד להנהיגן (13).

— נזיר היה שמואל, שנא' (ש"א, א' ה'): ומורה לא יעלה על ראשו. נאמר בשמשון (שופטים, י"ג ה'): ומורה לא יעלה על ראשו, ונאמר בשמואל מורה, מה מורה האמור בשמשון נזיר, אף מורה האמורה בשמואל נזיר. א"ר יוסי: והלא אין מורה (כלומר מורה) אלא בבשר ודם? * אמר לו ר' נהוראי: והלא כבר נאמר (ש"א, ט"ז ב'): איך אלך ושמע שאול והרנני? שכבר היה עליו מורא בשר ודם (14). — [אבשלום היה נזיר עולם והיה מנלח] פעם אחת לשלשים יום, כדרך שהכהנים מנלחים, שנאמר (יהוקאל, מ"ד כ'): וראשם לא יגלהו וכו' (15). —

* פטה שנאמר ונתתיו לה' כל ימי חייו ומורה לא יעלה על ראשו משמע שהוא יהיה רק ירא ד' ולא ירא סבני אדם - ספ"י התיספות יום ס"ב.

אליהו הנביא משל נד היה, שנא' (מ"א, י"ז א'): ואלהיו התשבי מתושבי גלעד (16).

כמו מחברו שהיה קרוב אליו ביהוד, מר' יוסי בן הלפתא (17). כך מספר מר' נהוראי שהיה אליהו הנביא נלה אליו והשיב לו על איזו שאלות. איזה מאמרים אפשר שר' נהוראי בעצמו הלבישם בצורה של שיחה בינו ובין אליהו המתהלך בארצות החיים (18). — אליהו זכור לטוב שאל את ר' נהוראי: אמר מה דין דכתיב (דהיי"א, ה' ה') ושהרים הוליד בשדה מואב? אמר לו: גדול שהוליד בשדה מואב מן שלחו אותם — שהיו משבט בנימין דכתיב (שופטים, כ'): וישלחו שבטי ישראל בכל שבטי בנימין לאמור (19). — אליהו זכור לטוב שאל לר' נהוראי: מפני מה באין זועות לעולם? אמר לו: בעון תרומות ומעשרות; כתוב אחד אומר (דברים, י"א י"ב): תמיד עיני ה' אלהיך בה, וכתוב אחד אומר (תהלים, ק"ד ל"ב): המביט לארץ ותרעד. הא כיצד יתקיימו שני כתובים הללו? בשעה שישראל עושין רצונו של מקום ומוציאין מעשרותיהן כתקן — תמיד עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרית השנה, ואינה ניוקת כלום; בשעה שאין ישראל עושין רצונו של מקום ואינן מוציאין מעשרותיהן כתקן — המביט לארץ ותרעד. אמר לו: בני, היך כך היא סברא דמילתא, אבל עיקרו של דבר, אלא בשעה שהקביה מביט בכתי תישריות וכבתי קרקסיות [ואומות העולם] יושבות בטח ושאנן ושלוחה, ובית מקדשו חרב [ובניו בצער מהרה אפן בעולמו להחריבו], ההיך (ירמ"י, כ"ה ל'): שאנן ישאנן על נוהו — בשביל נוהו (20). — אליהו זכור לטוב שאל את ר' נהוראי: מפני מה ברא הקביה שקצים ורמשים בעולמו? אמר לו: לצרך נכראו, שבשעה שהבריות הוטאין, הוא מביט בהן ואומר: מה אלו שאין בהן צרך אני מקיימן, אלו שיש בהן צרך על אחת כמה וכמה. אמר לו: עוד יש בהן צרך—זבוב לצרעה (כלומר זבוב מרפא מנשיכת צרעה), פשפש לעלוקה, נחש להפפית, שבלול לחזוית, סממית לעקרב (21).

משל יחדי נשאר ממנו. על דברי ר' יוסי שאומר שהקהל צריך לענות אחר הקורא ברכו — ברוך ה' המבורך, אמר לו ר' נהוראי: השמים! דרך ארץ היא: גוליריים (=galearü=החלוצין) מתגרים במלחמה ונבורים נוצחין (22). — דור שבן דוד בא בו נערים ילבינו פני זקנים וזקנים יעמדו לפני נערים ובת קמה באמה וכלה בהמותה (23), לפני הדור כפני כלב ואין הבן מתביש מאביו (24).

מאמר אפוקריפי הובא ממנו במדרש מאוחר 25). ר' נהוראי משיב על השאלה: למה נתן הקביה את התורה בחדש השלישי, התשובה היא לפי שהוא מול אדם (תאומים); מבל מולות אין בהן מול אדם אלא תאומים בלבד. ונרמז בפסוק שה'ש' ד' ה' 26). — עוד מאמר אנדי אחד מענין אסטרונומי מיוחד לר' נהוראי בפרקי דר' אליעזר 27).

הערות לס' ח':

- 1) שבת קמ"ג, ערובין י"ג: 2) ע' לעיל כרך א' ח"א 63.
- 3) ע' לעיל כרך ב' ח"א ע' 160. 4) ע' סוף משנה נ"ד; תוספתא שבת ז' (ח) כ"ד, ע' לעיל כרך ב' ח"א 111. תוספתא סוטה ג' ט"ו. ברכות ג' ע"ב. ספרי דברים ל"ב ג' (פסקא ש"ו). פסיקתא 85 ע"ב. ר' נהוראי בשם ר' יהושע בן חנניה, בסדר עולם, ע' לעיל כרך א' ח"א 139. — במחלקת עם ר' יהודה בר אלעאי, ע' לעיל כרך ב' ח"א 141 הע' 18. עם ר' אליעזר בן שמוע, לעיל ע' 7 הע' 8. 5) ירושי' ר"ה 67 ע"ד. בקצרה בבבלי ר"ה כ"ב ע"ב. לסלה "חבריי" השוה "חבריים" במאמרותיו של ר' נהוראי.
- 6) אבות ד' י"ד. סמוך לפתגמי תלמידיו ר' עקיבא. אדר"ג סכ"ג (השוה לעיל כרך א' ח"ב 126 הע' 2. אדר"ג נ"ב פל"ג (87 ע"א). 7) משנה סוף קרושין; תוספתא קרושין ה' ט"ז; בבלי ברייתא קרושין בסוף המסכת; ירושי' סוף קרושין [הדברים שבאו בטכסט בסגורים אינם בבבלי]. סופרים ט"ז א'. המאמר כנראה בא בהמשך אל מאמרו של ר' מאיר (לעיל ח"א 8) ושל אבא שאול (לעיל ס" ב'). 8) סנהדרין צ"ש ע"א. בספרי (פסקא ק"ב): זה היכול לכמר ואינו לומר. אבל שם האומר הוא ר' נתן ור' נהוראי שם אומר: זה שלא השגיח על דברי תורה כל עיקר. בבבלי אוטר זה ר' נתן. 9) ספרי (פסקא צ') ע' לעיל 42.
- 10) ספרי לאותו פסוק (פסקא קנ"ו) חולק על ר' יהודה בר אלעאי, ע' לעיל ח"א 144.
- 11) מכילתא לאותו פסוק (ע"א) 24) ולי"ב כ"ו (13 ע"א). פסיקתא 85 ע"ב. תנחומא ריש בשלה. כאן הוא מתחיל דברו ב"העבודה" ולעיל במאמרו ע"ד אמן (ע' 77) מתחיל "השטימון" שהוא ניב לשון שבעה. בבש"ו "העבודה" היה משתמש ביחוד ר' מרפון, שבשמו אסר ר' נהוראי (ע' כרך א' ח"ב 85 הע' 7, ואדר"ג נ"ב מ' הוצ' שכפר 56 ע"ב) בסגנונו המיוחד.
- 12) שמיר סוף פכ"א. דרש ר' נהוראי, וע"ז בא מאמרו של רשב"י [שאפילו דבר לא היו חסרים, אלא מהרהר בלבו והוא נעשה, שנא' (תה' ע"ה י"ח): וינסו אל בלבבם].
- 13) שמיר ג'. בשהשיר א' הפרפרות של שאלת משה מיוחסת לר' יהודה בר סיסון (ואילי ע"ז ספך בעל סדר הדורות ע' ר' נהוראי באמרו: ר' יהודה בר סימון משום ר' נהוראי). חשבתו של הקביה היא בשהשיר בשם ר"א בן הורקנוס (ע' לעיל כרך א' ח"ב 68). ע"ד החשבון של שלשים יום ע' סדר עולם סוף פ"י. 14) משנה סוף נ"ד, ומה במדרש שמואל א'.
- 15) תוספתא סוטה ג' ט"ו. ב. נזיר ה' ע"א. חולק על ר' יוסי בן חלפתא, ע' לעיל כרך ב' ח"א 121 הע' 20. במכילתא לשמות ט"ז א' (36 ע"א) מיוחסים דברי ר' נהוראי לר' יוסי הגלילי. בתוספתא שהויל מכ"ז ערפורט נחלפה השיטה. הנוסח שבמדרש שמואל כ"ז ובבבלי דר' י' קרוב לסוף לקוח מהבבלי נזיר. 16) ביר ע"א קרוב לסוף. חולק על ר' אלעזר (בן שמוע). ע' לעיל ע' 5. וע"ז באה שאלתו של ר' פיליפוס (Philippus) שלא נזכר במקום אחר: נהוראי מאי חזית למימר כן? א"ל: דחתיב (היושע י"ג כ"ה): והיה להם הגבול יעזר וכל ערי הגלעד, אפשר מאד שר' פיליפוס זה היה אהורא אחרון, ובשנייה נעשה למחובת פנים אל פנים עם ר' נהוראי. 17) ע' לעיל כרך ב' ח"א ריש 110. 18) כדאי לציון שנים המחלקת ע"ד מוצאי של הנביא אליהו ניב מקושרה עם אנדתיאליהו. הנביא בעצמו נגלה לפני החולקים ואסר להם: למה אתם חולקים, ואני מבני בניה של רחל. 19) רות ריש פ' ד'. [המאמר לא נתבאר

כל צרכו וע' יפה ענף-החרנים]. (20 ירוש' ברכות פ"ט (13 ע"ג). שו"ט י"ח ח'. גם לר' יוסי בן הלפתא אמר אליהו מעין זה, ע' לעיל כרך ב' ח"א ריש 110.

(21 ירוש' ברכות שם, שו"ט שם, ע' ב"ד פ"י. (22 ספרי דברים ל"ב ג' (עסקא ס"ז קרוב לסוף), ברכות נ"ג ע"ב, נזיר ס"ו ע"ב. (23 לקוח מסיכה ז' ו'. גם במספרו לעיל 109. הע' 9 הוא לקוח מהכתוב ע"ש. (24 כך הוא במנהדרין צ"ו ע"א. בפסיקתא 61 ע"ב, פסיקתא ד' פס"ו (75 ע"ב) אחרי הדברים הלקוחים מסיכה באה הוספה "אויבי איש אנשי ביתו". מהבבא השלישית נשאר שם רק הסוף: בן לא יבוש מאביו (ההתחלה נמצאת גם במספר ר' יהודה שם, ע' לעיל כרך ב' ח"א 165 בסוף העמוד). ובסוף באו שם עוד שתי בכות: חכמת סופרים תסרה (מברייטא סוטה פ"ט ע"א ובי' ע' לעיל, שם) והגפן תתן פריה והיין ביקר, מה שכתוב בדברי ד' נחמיה, ע' לעיל כרך ב', ח"א ע' 168. בש השיר בי' י"ג כמו בפסיקתא, ורק שתי הבכית האחרונות חסרות. (25 פסיקתא חדתא, בביתמר יוליןק VI, 40; איצר מרדשים, הוצ' אינגסטין, ח"ב 488. (26 סתם ובהרחבת דברים בא בפסיקתא ר' פ"כ (95 ע"א).

(27 פרקי דר' אליעזר פ' ז' קרוב לסוף.

סימן ט"ו.

ר' ראובן בן איסטרובלי (1).

בספור הלגנדרני ע"ד נסיעתו של ר' שמעון בן יוחאי לרומא (2) מספר בתחילה ע"ד ר' ראובן בן איסטרובלי שהלך לרומא ובדרכי ערמה הצליח לבטל את הגזרות שרצו לנזור על ישראל. ר' ראובן זה אינה אישיות בדויה (3), אלא הוא אהר מהתנאים שהיו אחרי תקופת אדריאנוס, אעפ"י שלא מצאנו כלום מיהוסו אל שאר חכמי דורו. הוא בודאי אותו ר' ראובן, שזוכר בלא שם אביו ועליו מספר (4) ששבת פעם אחת בטבריה ושם מצאו פילוסופוס אהר שנכנס עמו בוכוה, ושאלו: איזה הוא שנאווי בעולם? אמר לו זה הכופר במי שבראו. אמר לו: היאך? אמר לו: כבר את אביך ואת אמך, לא תרצה, לא תנאף, לא תננב, לא תענה ברעך עד שקר ולא תהמוד, הא אין אדם כופר בדבר עד שכופר בעיקר, ואין אדם הולך לדבר עבירה, אלא אם כן כפר במי שצוה עליה. — גם שני המאמרים שנאמרו בשמו, ושעליהם נקרא שמו המלא, ר' ראובן בן איסטרובלי, הם מתכן מוסרי, המאמר האחד הוא: אין אדם נהשד בדבר אלא אם כן עשאו, ואם לא עשה כולו עשה מקצתו, ואם לא עשה מקצתו הרהר בלבו לעשותו, ואם לא הרהר בלבו לעשותו, ראה שאחרים שעשו ושמח (5). המאמר השני הוא: (ר' ראובן בן איסטרובלי אומר:) היאך אדם מתרחק מיצר הרע שבמעיו? לפי שטפה ראשונה שאדם מטיל באשה הוא יצר הרע ויצר הרע אינו שרוי אלא בפתחי הלב, שנא' (כר', ד' ז'): לפתח הטאת דובין. אמר לו לאדם בשעה שהתינוק מוטל בעריסה, האיש מבקש להורגך הוא רוצה שיתלש ממנו בשערו, תינוק מוטל בעריסה, הניח ידו על נבי נהש

או על גבי עקרב ועקצתו לא נרם לו אלא יצר הרע שבמעיו, הניח ידו על כפי נהלים ונכוה, לא נרם לו אלא יצר הרע שבמעיו, לפי שיצר הרע זורקו בבת ראש (ציל באש). אבל בוא וראה כגדי או בטלה, כיון שהוא רואה את הבאר, הוא חוזר לאחוריו, לפי שאין יצר הרע בבהמה (6). — בני ר' ראובן בן איסטרובלי היו תלמידיו של ר' יהודה הנשיא וגם המה היו לענין של לנגדה (7). [מאמר אחד של ר' ראובן בן איסטרובלי נשמט אצל המחבר והוא: מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים מה' אשה לאיש. מן התורה, דכתיב (בר', כ"ד נ): ויען לבן ובתואל ויאמרו מה' יצא הדבר. מן הנביאים, דכתיב (שופטים, י"ד ד'): ואביו ואמו לא ידעו כי מה' היא. מן הכתובים, דכתיב (משלי, י"ט י"ד): בית והון נהלה אבות ומה' אשה משכלת. את המאמר הזה אמר ניכ רב בשמו. מעילה י"ז].

הערות לס' ט':

- (1) בספרו של נרץ IV, 208 ראובן בן ספרובולוס אבל אחריו כי *Strobulos* אינו שם העצם. ע"כ צ"ל שאיסטרובולי (או איסטרובולי, איסטרובלי) הוא השם הרגיל אצל היהודים אריסטובולוס, ונשמטה הרו"ש. אצל שכטר אדרינ 82 ע"ב: איסטרובולוס.
- (2) מעילה י"ז ע"א וב', ע' רע"ל היא 50 הע' 83.
- (3) נגד רעת לְקַבֵּשׁ (יידישע צייפטרופס ניגור XI, 277) שאומר שלא היה כלל בעולם הגא שנקרא בשם זה, וראויתו אין מספיקות. המעשה שמסופר על אודותו אפשר שאינו הסטורי, ודומה לשאר המעשיות שממין זה, אבל בכל זאת שם הנכבד של המעשה אינו בדוי.
- (4) תוספתא שבועות ג' י'. (5) מ"ק י"ח ע"ב, רב בשמו. לפי גרסא אחרת בא זה בתור ברייתא, אדרינ נ"ב פ"ד (39 ע"ב). (6) אדרינ פ"ז (32 ע"א וב'). פרטים אחרים כצאמר הזה אינם מוכנים כל צרכם. ע' שכטר שם. (7) ירוש' בלאים קרוב לסוף (32 ע"ב בסוף). אחד משני הבנים היה אולי אבטוליום [אבטולמוס] (1) *Ptolomaeus* בן ראיבן שעליו נאמר בסוטה מיט ע"ב וב"ק פ"ג ע"א שהיה קרוב למלכות, המקום שתפס. כנראה מהספור שבמעילה י"ז ע"א. ר' ראובן בן גדולי רומי, עבר בירושל לבנו שנקרא בשם יוני, כמו אביו הזקן.

סימן י'

ר' ינאי.

מהתנא הזה שנתפרסם ביהוד ע"י בנו ר' דוסתאי נשאר רק פתגם אחד במשנה (1). שממנו נשמע הד רוח היואש של זמן הגזרות: אין בדינו לא משלות הרשעים ואף לא מיסורי הצדיקים (2).

הערות לס' י':

- (1) אבות ד' ס"ז. אחריו פתגמו של ר' נתוראי, נרץ ח"ד 281 ושם רק חושבים שלא בצדק שזה האמורא ר' ינאי, בנייב שבאדרינ פ"ג (87 ע"א) נאמר: לשלות רשעים לא נכנסת בייסורי צדיקים לא נעננו. (2) ר' ינאי זה הוא בודאי שאמר בשם ר' שמעון בן גמליאל הראשון. תוספתא סנהדרין ב' ה'.

סימן י"א.

ר' דוסתאי ב"ר ינאי.

ר' דוסתאי (Dositheos) ב"ר ינאי, אמר בשם ר' מאיר (1), ר' יוסי (2), ר' אליעזר (3) יחד עם ר' יוסי בן כיפר, שהלך במלאכות החכמים להנניח בן אהו ר' יהושע שנחשד בהתברלות (4), היה בנהרדעא (5), ששם היתה להם פנישה לא נעימה עם איזה אלים, בדברים מליציים אַפְּנוֹרְמִיִּים הוא מתאר את היהודים שהיו קרובים למלכות הפרתים ומצטרק בזה על שלא עמד לרעהו בשעת דהקו: אותן בני אדם הן אמה וכובען אמה ומדברים מהציהן (6) [ושמותיהן מבוהלין: ארדא וארטא, ופילי בריש] (7); אומרין כפותו — כופתין, אומרין הרוגו — הורגין, אילו הרגו לדוסתאי, מי נתן לינאי אבא בר כמותי? (8), על ההומר שלו תעיד השובתו שהשיב לתלמידיו על ההבדלים שבין זכר לנקבה (9).

הוא היה אומר: אם בכרת וזרעת ברביעה ראשונה שוב ולך וזרע ברביעה שניה, שמא ירד ברד לעולם וילכדו ראשונים ויתקיימו אחרונים, כי אינך יודע איזה יכשר הוה או זה, או שניהם יתקיימו בידך, ואם שניהם כאחת טובים, שנאי (קהלת, י"א ו'): בבקר זרע וזרעך ולערב אל תנח ידך, אם בכרת וזרעת ברביעה ראשונה ושניה, שוב לך וזרע ברביעה שלישית שמא יבוא שרפון לעולם וישרפו ראשונות ויתקיימו אחרונות, כי אינך יודע איזה יכשר, הוה או זה או שניהם כאחד טובים, שנאי: בבקר זרע וזרעך וכו' (10). — מנין שאם לא עשה מלאכה כל ששה, שיעשה כל שבעה (כלומר שסופו לעשות מלאכה גם ביום השבת)? הרי שישב כל ימות השבת ולא עשה מלאכה ולערב שבת אין לו מה לאכל, הלך ונפל בין הנייסות וחפשוהו ואהזו אותו בקולר ועשו בו מלאכה בשבת, כל זאת שלא עשה כל ששה (11). — מפני מה אין חמי טבריה בירושלים? כדי שלא יהו עולי רגלים אומרים: אלמלי לא עלינו אלא לרחיק בחמי טבריה דיינו, ונמצאת עליה שלא לשמה (12). — בא וראה שלא כמדת הקביה מדת בשר ודם, בשר ודם מביא דורון גדול למלך ספק מקבלין אותו הימנו, ספק אין מקבלין אותו הימנו, ואם תימצי לומר מקבלין אותו הימנו, ספק רואה את פני המלך, ספק אינו רואה פני המלך, והקביה אינו כן, נותן פרוטה לעני זוכה ומקבל פני שכניה, שנאי (תהי' י"ז ט"ו): אני בצדק אהוה פניך (13).

במדרש נמצאה לגנדה אפוקריפית נפלאה שהכהנים ששלח סנהריב ללמד את הנזירים שהתישבו בארץ ישראל לדעת את דרכי אלהי הארץ היו ר' דוסתאי ב"ר ינאי ור' סבייא (14), כנראה גרם לזה השם דוסתאי הדומה לשם הכתה השומרנית הדוסתאיים (15).

הערות לסי' י"א:

- 1) ע' לעיל ח"א 16 הע' 14. ע' שב 29 הע' 25, 80 הע' 48.
- 2) תוספתא סהרות, ה' ח. (3) תוספתא שבת, י"ד (פ"ו) י"ז.
- 4) ע' לעיל כרך א' ח"ב 189.
- 5) ע"פ גירסת הירושלמי נטין ס"א (48 סוף ע"ד) וקדושין ס"ג (64 ע"א) ירדו ר' דוסתאי בר' ינאי ור' יוסי בר' כיפר בבלה לנכות צדקה בשביל הישיבה (נחתון מינבי לחבריה חמן) - הונסא הזאת של שרדריי ארץ ישראל נעלמה מעיני נרץ V, 2 478 - ושקטה בהם לשון הרע ולפיכך דרשו מהם את הכסף בחורה. לפי הנוסח שבבבלי נטין י"ד א' ב' היה הדבר בשביל ירושה של אחי בר יאשיה שהיה להם לקבלה בשבילו. בכלל שתי הנוסחאות נבדלות זו מזו בהרכה. לפי גירסת הירושלמי הצטרף ר' דוסתאי נפני ר' ינאי וכפי גירסת הבבלי - לפני אחי בר יאשיה. הסיום של הספור מוכיח שהאלמים הללו היו "קרובים למלכות והיו להם סוסים ופרדים שרצים אחריהם". [זה חסר בגירסת הירושלמי].
- 6) מרבדים מהצנים אחרי שבובעם גבוה נראה כאלו מרבדים מחצי גופם, כך לפי פי' הערוך ורש"י מפרש אחרת. (7) רק בבבלי נטין, ע' רפפורט כרם חמד VII, 199. ארדא וארטא הם שמות מרתייספרטיים, רק השם פילי אינו ידוע ואולי זהו שם לואי מהיוונית φιλון.
- 8) כך הוא בבבלי. בירושלמי: ויוסי אחי כפות ורצועה עולה ויורדה. ואסרית: שטא דוסתאי אחר יש לאבא?
- 9) נדה ל"א: שאלו תלמידיו את ר' דוסתאי ביר ינאי: מפני מה איש מחזר אחר אשה ואין אשה מחזרת אחר איש? משל לאדם שאבד לו אברה, מי מחזר על מי? בעל אברה על אברהו, ומפני מה איש מפניו למטה ואשה פניה למעלה כלפי האישה? זה ממקום שנברא וזו ממקום שנבראת. ומפני מה האישה מקבל פיוס, ואין האשה מקבלת פיוס? זה ממקום שנברא (ארמה רבה) וזו ממקום שנבראת (עצם קשה). מפני מה אשה קולה ערב, ואין איש קולו ערב? זו ממקום שנבראת (עצם כשמקישין בת, משמיעה קול), וזה ממקום שנברא (ארמה כשמקישין בה אינה משמיעה קול). ע' לעיל כרך ב' ח"א 78 הע' 11 ותמצא התשובה על השאלה הראשונה בשם רשב"י.
- 10) אדרני ג', ע' לעיל כרך א' ח"א 111 הע' 8. בווקיר ליה נמצאה דעת ר' דוסתאי ע"ד מספר הגשמים והולק על ר"מ ור' יוסי ורבנן [הוא מוכיח מהכתוב איוב, ל"ו ו' וגשם סטר וגשם - הרי שלשה, מטרות - שנים הרי חמשה]. (11) אדרני י"א, ששים נאמר רק ר' דוסתאי, ואולם צריך להשגב שזהו ר' דוסתאי שלנו. (12) פסחים ח' ע"ב, בספרי דברים י"א מ' ר' דוסתאי ביר יוסי. כנראה זה בא מפתרון לא נכון ר"ת - ר"י, (13) ב"ב י' ע"א, דרש ר"ד בר ינאי, את המלה "צדק" הוא דורש ע"פ המלה הלקוחה מהעברית המאוחרת "צדקה".
- 14) תנחומא וישב קרוב לראש. בילקוט מלכים ב', י"ז (רמז לר"ד), פרקי דריא פלית, ששם השני נקרא ר' זכריה. (15) השוה לעיל כרך ב' ח"א 28 הע' 32.

סימן י"ב.

אבא יוסי בן דוסתאי.

בשם תנא זה אומר ר' יהודה הנשיא 1). הוא נעצמו אמר דברי הלכה בשם תנאים קדמונים, כמו בשם ר' אליעזר 2) ובשם ר' יוסי הגלילי 3). באגדה כנראה עסק ביחוד למצוא פשרה בין הכתובים המכחישים זה את זה, אנו מוצאים ארבע פשרות כאלה שר' יהודה הנשיא אמרן בשמו. א. ש"ב, כ"ד כ"ט, שקלים

חמישים, ובריהיא, כ"א כ"ה, שקלי זהב משקל שש מאות. כיצד יתקיימו שני כתובים הללו? שנים עשר שבטים היו ונטל המשיש שקל מכל שבט ושבט, נמצא שש מאות שקלים מכל השבטים⁴. ב. כתוב אחד אומר (תהי, קמ"ז ד'): מונה מספר לכוכבים לכלם שמות יקרא, וכתוב אחד אומר (ישעי, מ' כ"ז): המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא. כיצד יתקיימו שני כתובים הללו? מגיד שאין שם שם שאין בו שניו, לא השם שנקרא עכשיו, נקרא לאחר זמן, וכן הוא אומר (שופטים, י"ג י"ח): למה זה תשאל לשמי והוא פלאי, איני יודע לאיזה שם אני מתהלף⁵. ג. כתיב (הושע, ב' א'): והיה מספר בני ישראל כחול אשר על שפת הים (רבר שאפשר למוד ולספור)⁶ וכתוב (שם): אשר לא ימד ולא יספר? לא קשיא: כאן בידי אדם (לא ימד ולא יספר), כאן בידי שמים⁷. — ד. כתוב אחד אומר (איוב, כ"ה ג'): ה"ש מספר לגדודיו, וכתוב אחד אומר (דניאל, ז' י'): אלף אלפין ישמשוניה וכו'. כיצד יתקיימו שני כתובים הללו? אלף אלפין ישמשוניה, זה גדוד אחד, וכמה הן גדודיו — ה"ש מספר לגדודיו⁸. מלבד אלה המאמרים שאמרם רבי בשמו, אנו מוצאים עוד דבר על מיתת שני בני אהרן נרב ואביהוא: שני הוטין של אש יצאו מבית קדשי הקדשים ונהלקו לארבעה ונכנסו שנים בהוטמו של זה ושנים בהוטמו של זה⁹. — אולי זהו ר' יוסי בן דוסא שאמר: כנען הוא אליעזר (עבד אברהם) ועל ידי ששרת אותו צדיק באמונה יצא מכלל ארור לכלל ברוך (ברי, ט' כ"ה, שם כ"ד ל"א)¹⁰.

הערות לסי' י"ב:

- (1) ע' לקמן הערות 4, 5, 7, 8. (2) תוספתא פאה ד' ב'.
- (3) תוספתא תענית ב' ו' ב"ק ז' כ"א.
- (4) ספרי במדבר ו' כ"ז (פסקא מ"ב) ר' יהודה הנשיא בשמו. בוכחים קמ"ז ב' נשתבש שם האימור, רש"י מניה שם עפ"י הספרי ורק מה שהוא כותב שם "תורת כהנים" והו' פעות סופר, כי לא מהספרא הוא זה אלא מהספרי, סתם, בספרי דברים י"ב ה' (פסקא מ"ב) ולדברים ל"ג י"ב (פסקא שני"ב). בספרי באה קודם לזה דעה סתמית, מקום הגרן בשש מאות וסקום המזבח בחמישים, ואח"כ באה דעתו של ר"א בן שמוע (לעיל ע' 4). במדרש ששואל ריש פליב אמר הדעה הסתמית שבספרי — רבי בשם אבא יוסי בן דוסאי, ומאמרו של אבא יוסי בא שם בראשונה — חני ר' שמעון בן יוחאי (כזה הוא בודאי מתכוון לספרי שהוא מיתום לרשב"י). ע לעיל 11. — הדעה השלישית היא של ר"א בן שמוע, אך עם הקדמה לא הגילה: א"ר אלעזר בן שמוע: אני לא שמעתייה מפומיה דאבא, חבריאי שמעונה מפומיה דאבא. כנראה צ"ל שם ד' אלעזר ב"ר שמעון במקום "בן שמוע". (5) ספרי שם, ר' יהודה הנשיא בשמו. בב"ר ע"ח: רב בשם ר' יוסי בן דוסתאי, בשמו"ר מ"ח — סתם. (6) ע' לעיל סוף ע' 42.
- (7) יומא כ"ב ע"ב, ר' יהודה הנשיא בשמו. (8) ספרי שם, ר"י הנשיא בשמו, וכן חגיגה י"ג ע"ב. בויקרא ל"א רק "רבי אומר". (9) ספרא לאותו פסוק (45 ע"ב) סנהדרין ג"ב ע"ב. (10) ב"ר ס', ויקרא י"ז קרוב לסוף, מה שבש"ש ק"ג י"ד נאמר בשם אבא יוסי בן דוסתאי נאמר בב"ר ל"ד בשם אבא יוסי התורת, בכריתא קדושין ל' ע"ב — סתם.

סימן י"ג.

ר' דוסא.

משום ר' דוסא שנקרא פעם 1) הגדול (כלומר הוקן) נאמרו איזה מאמרי אנדה. ר' דוסא זה היה בודאי בתקופה שאחרי אדריאנוס, לא דוסא בן הרכינס שהיה בימי ר' יוחנן בן זכאי, אולם קשה להחליט בזה דבר ברור, מפני שמצינו שגם דוסא בן הרכינס נקרא לפעמים דוסא סתם 2), אבל אנו מוצאים כי היה ר' דוסא שאמר משום ר' יהודה בר אלעאי 3), כאן אנו מביאים את מאמרי האגדה שלו: — הרי הוא אומר (שמות, ל"ג כ'): כי לא יראני האדם וחי, בהייהם אינם רואים, אבל רואים במיתתן, וכן הוא אומר (תהי, כ"ב ל'): לפניו יזכרעו כל יורדי עפר 4). — זכריה, י"ב י', וספרו עליו כמספר על הוחדה, האי הספדא מאי עבדיתיה? (כלומר על מה בא ההספד הזה), ר' דוסא ורבנן, חד אמר על משיח בן יוסף שנהרג 5), וחד אמר על יצר הרע שנהרג 6). — במהלכת שהיתה כמה יארנו ימות המשיח נמצא גם דעתו של ר' דוסא 7).

הערות לסי' י"ג:

- 1) ע' פסיקתא ר' א' קרוב לסוף (4 ע"א). השוה קספן הע' 7.
- 2) ע' ביחוד הפלוגות שבעדות נ' א'-ו', ששם פעם נאמר השם המלא ופעם ר' דוסא בלבד חולק על חכמים. (3) זכריה פ"ח ע"ב, ע' פרנקל 72 הע' 5.
- 3) ספרא א' א' (4 ע"א) לפני דבריו של ר"ע (ע' לעיל כרך א' ח"ב 76 הע' 8).
- 4) בספרי בסדר י"ב ח' (פסקא ק"ג) בשם ר' אלעזר בן יוסי.
- 5) ע' ספורו של ר' יהודה ע"ד המתת יצר הרע, לעיל ח"א 556. (6) סוכה נ"ב.
- 7) ע' לעיל כרך א' ח"א 103, בפסיקתא ר' א' (4 ע"א) א"ר ברכיה בשם ר' דוסא הגדול לא כמו בכרייתא שנהדרין צ"ט ע"א, בשו"ט צ' פ"ו אוסר זאת ר' ברכיה בלבד, בכ"ר א' קרוב לסוף נמצא מאמר בשם ר' דוסא - דוסאי - על הכתוב משלי נ' כ"ו, שם פ' נ"ט קרוב לסוף לבר' כ"ד ז', בפסיקתא 181 ע"ב לתהי קל"ז ה'; בודאי זהו אסורא שנקרא בשם זה, אולי זהו דוסתאי שאמר משום ר' שמואל בן נחמן, ע' ב"ר מ"ד בסוף; שם פ"א קרוב לסוף.

סימן י"ד.

ר' דוסתאי ב"ר יהודה.

מהתנא הזה, שאמר בשם ר' שמעון בן יוחאי 1), נשארו לנו ארבעה דברים על דברים פרשה ל"ב, לפסוק ב', יערף כמטר לקחי, אם ננסת דברי תורה כדרך הכונסים מטר לבור, לסוף שאתה מנול ומשקה לאחרים, שנא' (משלי ה', ט"ו): ונוזלים מתוך בארך 2). — שם, פסוק ו', הוא עשך ויכוננך, עשך כוננים, כוננים מבפנים, שאם תעלה אחד מהם על גבי חברתה אין אתה יכול לעמוד 3). — שם, פסוק ט"ו, וינבל צור ישועתו, אל תיקרי וינבל אלא

דַּבְּרָה, שְׁנֵי יִרְמִי, יִד כ"א): אַל תִּנְאֵץ לִמְעַן שִׁמְךָ וְאַל תִּנְבֵּל כֶּסֶף כְּבוֹדְךָ 41. —
 שֵׁם, פֶּסוּק ב'. אַל תִּיקְרֵי לֹא אֶמֶן בִּם, אֲלֵא לֹא אֶמֶן בִּם, שְׁלֵא הִיוּ רוֹצִים לַעֲנוֹת אֶמֶן
 אַחֲרֵי הַנְּכִיבִים בְּשַׁעֲהָ שִׁמְבֻרְכִים אוֹתָם, וְכֵן הוּא אוֹמֵר (יִרְמִי, י"א ה'): לִמְעַן
 הַקִּים אֶת הַשְּׁבוּעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְוֹתֵיכֶם לֵאמֹר לֹנוּ אֶרֶץ זָבֹת חֶלֶב וְדִבְשָׁה,
 וְלֹא הָיָה אֶחָד מֵהֶם שִׁפְתָהּ פִּי וְעוֹנָה אֶמֶן, עַד שֶׁבֵּא יִרְמִיהוּ וְעָנָה אֶמֶן, שְׁנֵי:
 דַּעֲזֵן וְאוֹמֵר: אֶמֶן ה' 5! — עוֹד מֵאֵמֵר אֶחָד נִמְצָא בְּשֵׁם ר' דוֹסְתַּאי ב"ר יְהוּדָה,
 שְׁנֵי אֶמֶן נ"ב בְּשֵׁם ר' שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹהָאי: מוֹתֵר לְהַתְנַחֵם בְּרִשְׁעִים בְּעוֹלָם הַזֶּה,
 שְׁנֵי (מִשְׁלֵי, כ"ח): עוֹזְבֵי תוֹרָה יִהְלְלוּ רִשְׁעֵי וְשׁוֹמְרֵי תוֹרָה יִתְנַחוּ בִּם, וְאֵם לְהַשְׁדֵּךְ
 אֶדָם לִזְמֵר: וְהָא כְּתִיב (תְּהִי, ל"ז א'): אַל תִּתְחַד בְּמַרְעִים? אֲמֹר לוֹ: מִי שִׁלְכוּ
 מִנְּקַפִּי אוֹמֵר כֵּן, אֲלֵא אַל תִּתְחַד בְּמַרְעִים — לְהוֹיֹת כְּמַרְעִים, אַל תִּקְנֵא בְּעוֹשֵׁי
 עוֹלָה — לְהוֹיֹת כְּעוֹשֵׁי עוֹלָה 6. — אֲפִשֵׁר שְׁנֵים הַבּוֹאֵר לְשֵׁם קִינִי הוֹתֵן מִשָּׁה
 הוּא שֶׁל ר' דוֹסְתַּאי זֶה: קִינִי הוּא שְׁמוֹ (שֶׁל יִתְרוֹ) וְלִמָּה נִקְרָא שְׁמוֹ קִינִי?
 שִׁפְרִישׁ מִמַּעֲשֵׂה קִנְיָי שִׁמְקַנְיָי בּוֹ (כְּלוֹמֵר פִּירִשׁ מִעֲבוּדָה זָרָה שֶׁבָּה מִקְנָיִים
 לְהַקְבִּיחַ), שְׁנֵי (דְּבָרִים, ל"ב כ"א): הֵם קִנְאוּנֵי בְּלֹא אֵל, וְאוֹמֵר (יִחְזַקְאֵל, ה'
 ג'): אֲשֶׁר שֵׁם כֶּסֶל הַקְנָאָה 7.

הַעֲרוֹת לְסִי יִד:

- 1) ע' תוֹסֵפְתָא חוֹלִין ח' י"ט (ב', חוֹלִין קכ"ג ע"ב). סִחֲקַת בֵּינוּ וּבֵין ר' יוֹסִי בֶן כִּיפָר
 (לְעֵיל כִּי י"א) ע' תוֹסֵפְתָא שִׁבְעִית ב' י"ח, בֵּינוּ וּבֵין ר' יְהוּדָה הַנְּשִׂיא, עֲרֻכִין ל' ע"א.
- 2) סִפְרֵי לְאוֹתוֹ פֶּסוּק (פֶּסְקָא ש"ו).
- 3) סִפְרֵי לְאוֹתוֹ פֶּסוּק (פֶּסְקָא ש"ט), אֶת הַמְּלָה "בְּנוֹנִים" וְיִתֵר מִיֵּב לְפָרֵשׁ סֵן "בְּנֵי" שְׁעִינִיו
 סִבֵּב כַּחֲבֵל, מִשָּׁנָה פָּרָה ז' ז', מִכְּשִׁירֵין ד' א' (ע' לוי ה"ב 352). כְּחוֹלִין נִזוּ ע"ב, שֵׁשׁ הַדּוֹרֵשׁ
 דְּרִשָּׁה ז' הוּא ר' שְׁזִיאל בֶּן יִצְחָק, הַיִּרְסָא הוּא "בְּנוֹנִי" שְׁהוּא מִלְשׁוֹן בֶּן זְכַרְיָה, אֲבָל הוֹרָאָה
 ז' אֵינָה מִתְּחִיבָה עַל הַסְּעִים שֶׁעֲלֵיהֶם מְדַבֵּר שֵׁם, וְיִתֵר מִתְּחִיבָה הַיִּרְסָא הַרְּאשׁוֹנָה "בְּנוֹנִים".
- 4) סִפְרֵי לְאוֹתוֹ פֶּסוּק (פֶּסְקָא ש"ח) הַשּׁוֹה הַסֵּיךְ שָׁנָה מִזוּ ע' 38, ד' אֲפִנְהוּיִם בִּישְׁרֹן
 שֶׁל קֶבֶק הָיָה (כְּעֵבְרִית) 31 וְלַחֲלֵן, עֲפִשְׁטִיִן, מִקְדַּמְנִיּוֹת הַיְהוּדִים I, 96.
- 5) סִפְרֵי לְאוֹתוֹ פֶּסוּק (פֶּסְקָא ש"ב), ר' סוֹבִיָּה בֶּן אֲלִיעֶזֶר; בִּלְקָא מִיֵּב לְאוֹתוֹ פֶּסוּק מִיחַם
 הַמֵּאֵמֵר לְרִיא ב"ר יוֹסִי הַגִּלְגִּילִי.
- 6) בְּרֻכּוֹת ז' ע"ב (הַשּׁוֹה מִנִּיחָה ז' ע"ב), אַחֲרֵי דְרִשָּׁה דוֹסָה לֵה שֶׁל רִשְׁבִּי עַם הַכְּתוּב
 מִשְׁלֵי כִּיָּה ד', בְּבִרְיָתָא שֵׁשׁ הַאֹמֵר הוּא ר' דוֹסָי בֶּר מִתּוֹן, אֲבָל אַחֲרֵי שְׁרִיד בֶּר מִתּוֹן
 הָיָה אֲמִירָא מֵאַחֲרֵי שְׁחִיָּה אוֹמֵר בְּשֵׁם ר' יוֹחָן (ע' יוֹסָא ל' ע"ב, זְכַרְיָהוּ צִיֵּס ע"א), צִרִיךְ לְהַנִּיחַ
 בְּאֵן ע"ב הַרְדֵּ אֶרֶץ רַבָּה מִיֵּב קְרוֹב לְסִיף ר' דוֹסְתַּאי ב"ר יְהוּדָה.
- 7) סִפְרֵי לְבַמְדַּבֵּר י' כִּישׁ (פֶּסְקָא ל"ח).

סִימָן ט"ז.

ר' שִׁמְעוֹן בֶּן יְהוּדָה מְכַפֵּר עֲבוֹ.

ר' יְהוּדָה אֲבִי ר' שִׁמְעוֹן (שִׁלְפַעְעִים) נוֹסֵף עַל שְׁמוֹ גַּם שֵׁם מִקּוּמוֹ,
 לְפַעְעִים בְּלֹא שֵׁם הַמְּקוֹם) פָּנָה פַּעַם בְּשִׁאֲלָה לְר' גַּמְלִיאֵל הַשֵּׁנִי 1. ר' שִׁמְעוֹן

בעצמו בא תמיד כמעט רק בתור מוסר דברי רשב"י (2). ממאמריו בעצמו נשאר רק שני באורו מקרא. לכתוב שמות י"ד ט"ו. מה תצעק אלי. כבר צעקתם קדמה לצעקתך, שנא' (שם, י"ד י'): ויראו מאד ויצעקו בני ישראל אל ה' (3). — ד בריב, ל"ב ו'. ויכוננו. הושיבך על בסיסך. (מלשון כן ובסיס) הלעיטך בזה שבעת עממים ונתן לך מה שנשבע לך והורישך מה שהבטיחך (4).

הערות לסי' ט"ו:

- (1) ע' לעיל כרך א' ח"א 50 הע' 5. ר' יהודה זה אינו אחר אלא ר' יהודה בן אנא איש כפר עכו, שבסמוך אמר ר' נמליאל הסני, תוספתא בלאים א' י"ב (ע' לעיל כרך ב' ח"א 45 הע' 14) וגם פסוק ר"י בן אנא, תוספתא בתובות א' ב'. בתוספתא נדה ג' ג' צ"ל ר' יוסי אוסר פסוק ר' יהודה בן אנא. — פירוש 199 הושב ר' שמעון בן יהודה — ר' יהודה בר אלעאי. אולם בעצמו הפיל כפך בהנחה זו ע' שם הע' 4. (2) ע' לעיל כרך ב' ח"א 50 הע' 36. (3) מביחא לאותו פסוק (29 ע"ב). (4) ספרו לאותו פסוק (פסקא ש"ם).

סימן ט"ו.

ר' אחי ב"ר יאשיה.

ר' יאשיה, אחי ר' אחי, צריך להשוב כי הוא הוא ר' יאשיה תלמידו של ר' ישמעאל בן אלישע, שעליו מדבר קודם (1). בבביתא אחת (2) נמצא דרשתו של ר' אחי ביר יאשיה לדברים כיג ט"ו סמך לדבריו ר' יאשיה שאמר ניכ כדבריו. כמכילתא באה פעם (3) דרשה של ר' אחי ביר יאשיה אחרי דרשתו הדומה לה שר ר' ישמעאל. הוא נמר את אחרית ימיו לא בארץ ישראל אלא כבבל, ששם נדה את בני העיר בעד הלול שבת עוד בימי ר' יהודה הנשיא (4), ושאהר כך נוצרה אנדה על דבר קברו [אנשים הפרו באדמת רב נחמן, נחר בהם רב אחאי בר יאשיה. באו ואמרו לרב נחמן: נחר בן-אדם. בא ושאלו: מי אתה, אדוני? א"ל: אני אחאי בר יאשיה. א"ל: ולא אמר רב מרי: עתידים הצדיקים שיהיו עפר? א"ל: ומי הוא זה מרי זה שאינו מכיר אותו? א"ל: והלא המקרא אומר (קהלת, י"ב): וישוב העפר אל הארץ כשהיה. א"ל: מי שלמדך קהלת לא למדך משלי, דכתיב (משלי, י"ד): ורקב עצמות קנאה. כל מי שיש לו קנאה בלבו עצמותו מרקיבין, כל שאין לו קנאה בלבו אין עצמותו מרקיבין. משש בו וראה שיש בו ממש. א"ל: יקום נא אדוני וילך עמי הביתה. א"ל: מדברך ניכר שאפילו נביאים לא קראת, דכתיב (יחזקאל, ל"ז): כי אני ה' בפתחי את קברותיכם. א"ל: והלא כתוב (כרי, ג'): כי עפר אתה ואל עפר תשוב. א"ל: ההוא שעה אחת קודם תחית

הכתים] 6). במדרשי הכתובים שנישאר ממנו נראה דרך החריפות השורר בכלל במדרש התנאים. — שמות, י"ב ג'. דברו אל כל עדת בני ישראל. וכי שניהם מדברים היו? והלא כבר נאמר (דברים, ה' כ"ד): ואתה תדבר אל בני ישראל? אלא כיון שמשנה היה מדבר היה אהרן מימינו ואלעזר משמאלו ואיתמר מימינו של אהרן, והדבור יוצא מביניהם כאילו השלשה מדברים 6). — בדרשתו האמורה להלן על הפסוק הזה שבשמות י"ב ג' ר' אהא מנביל את הזמנים השייכים לעשית פסח מצרים. הדיבר (היה) בראש חדש ולקחה בעשור ושחיטה בארבעה עשר. אתה אומר כן או אינו אלא הדיבר ולקחה בראש חדש ושחיטה ביד? ת"ל: דברו אל כל עדת בני ישראל לאמר, שאין ת"ל. לאמרי, אלא להפסיק הענין. הא אין לך לדון כלשון האחרון, אלא כלשון הראשון: הדיבר בראש חדש ולקחה בעשור ושחיטה ביד 7). — שמות, כ"י י'. ויום השביעי וכי. למה נאמר? לפי שהוא אומר (שמות, ל"ה ב'): כל העושה בו מלאכה יומת, ענש שמענו, ואזהרה מנין? ת"ל. ויום השביעי לא תעשה כל מלאכה. אין לי אלא ענש ואזהרה על מלאכת היום, ענש ואזהרה על מלאכת הלילה מנין? ת"ל (שמות, ל"א י"ד): מהלילה מות ימות. ענש שמענו ואזהרה לא שמענו, ת"ל: ויום השביעי שבת לה' אלהיך, שאין ת"ל שבת, אלא להביא את הלילה בכלל 8). במדבר, י"ב י"ג, ואביה ירוק ירק בפניה. שתי נויפות נופה, אלו אביה בשר ודם גוף בה, צריכה שתהא מוכלמת שבעה, והלא דברים קל והמר: ומה אביה בשר ודם שבעה, ק"ל וחומר למי שאמר והיה העולם ארבעה עשר, אלא דיו לבא מן הדין להיות כנדון: מה אביה בשר ודם שבעה, אף מי שאמר והיה העולם שבעה (ולפיכך רק שבעה ימים תסגר) 9). — הכתוב דברים כיג ט"ז, לא תסגור עבדאל אדוניו, מדבר בעבד, שברה מהוין לארין לארין 10) — כל הצופה בנשים סוף בא לידי עברה וכ"ל המסתכל בעקבה של אישה הוויין ליה בנים שלא מהוננין 11). — הלוקח תבואה מן השוק למה הוא דומה? לתינוק שמתה אמו ומחזירין אותו על פתחי מיניקות אחרות ואינו שבע. הלוקח פת מן השוק למה הוא דומה? כאלו חפור וקבור, האוכל משלו דומה לתינוק המתגדל ע-שדי אמו 12).

הערות לסי' ט"ז:

- 1) ע' הופמן, צור איינליטונג אין דער הלכשען מדרש, ע' 89.
- 2) גמ' ס"ה. 3) מבלתא שמות י"ב ג' (ע"ב). 4) ע' קרושין ע"ב סוף ע"א.
- 5) ע' שבת קנ"ב ע"ב. רב נחמן זה הוא רב נחמן בר יצחק (ע' ד"ס שם VII 872).
- ע"ד היחם של ר' אחי ב"ר יאשיה לנהרדעא, שהיה לו עוד בוסן שבתו בא"י, ע' לעיל 82 הע' 5.

- 6) סבילתא לאותו פסוק (8 ע"ב). 7) סבילתא לאותו פסוק (8 ע"ב). הניגה של הספרת
 סושבת "העשור לחדש הזה אל "הברוי. גם בדרשתו של ר' אחי בספיק "הדיבור והלקיחה
 בראש חדש ציל "הדיבור והלקיחה בעשור לחדש (כי כתוב מפורש הוא. שמי ייב נ/ז וכעשור
 לחדש הזה ויקחו וכו'). וכן במספר הפתחי שבא שם בסבילתא קודם. 8) סבילתא לאותו
 פסוק (69 ע"ב).
 9) ספרי לאותו פסוק (פסקא ק"ו). השוה הבריייתא הפתחית בבבא בתרא ע"א כ"ב ק"יא.
 10) נטין מ"ה. 11) נדרים כ"ג. 12) אדר"ג ב' ל' (45 ע"ב).

סימן י"ז.

ר' יעקב.

התנא שנוכר בשדה ההלכה לעתים קרובות בשם ר' יעקב בלבר, בלא
 שם לוי, נמצא אותו במשאל ומתן עם ר' יהודה (1) ור' נחמיה (2). עוד מצאנו
 מחלקות בינו ובין תלמידים אחרים של ר' יעקבא, ר' שמעון (3), ר' יוסי (4),
 ר' מאיר (5). הוא גם אמר דבר בשם ר' מאיר (6). מהמאזרחים נמצא עמו במחלקת
 את ר' שמעון בן אלעזר (7) ור' נתן (8). ר' יהודה הנשיא אימר בשמו (9). וכן
 ר' יהודה בן נקוזא (10), ור' זכיי (11). שני פתגמוי שבאו במשנה (12) מדברים
 ע"ד הוחם שבין העולם הזה והעולם הבא: העולם הזה דומה לפרוזודור בפני
 העולם הבא, התקן עצמך בפרוזודור כדי שתכנס לטרקלין (triclinium). הוא היה
 אומר: יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם
 הבא, ויפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה. לענין
 עולם הבא מתיחס גם פתגמו הנפלא ע"ד מתן שכרן של מצות: אין לך מצוה
 בתורה שאין מתן שכרה בצדה ותחיית המתים תלויה בה, ככבוד אב ואם כתיב
 (דברים, כ"ה ט"ז): למען יאריכוני ימך ולמען ייטב לך, ובשלוה הקן כתיב
 (שם, כ"ב ז'): למען ייטב לך והארכת ימים. הרי שאמר לו אביו עלה לבירה
 והבא לי גזולות, ועלה לבירה ושלה את האם ונטל את הבנים ובהזיזתו נפל
 ומת, הוכן היא טובת ימיו של זה והוכן אריכות ימיו של זה? אלא למען
 ייטב לך לעולם שכלו טוב, והארכת ימים לעולם שכלו ארוך. על זה אמר
 ר' יוסף, האמורא המצוין בקבלותיו מהדרות הקדמונים: אלמלי דרשיה אחר
 להאי קרא כר' יעקב בר ברתיה לא חטא (אם היה אחר — אלישע בן אבויה —
 יודע לדרוש את הכתוב הזה כר' יעקב בן בתו, לא היה בא לירי בפירה) (13).
 זוהי הקבלה היחידה, אמנם החשובה מאד, שאנו יודעים ע"ד מוצאו של התנא
 ר' יעקב (14). ממנהיגים של עובדי האלילים בא ר' יעקב לספר ע"ד אכזריותם
 הנוראה (15): אני ראיתי נוי אחד שכפתו לאביו והניחו לפני כלבו ואכלו. —

הרואה נחש ועקרב בתוך ארבע אמות, ראוי היה שימות בהם, אלא שרחמים של מקום מרובין (16), — כל שאין לו אשה, שריו בלא טובה, בלא עזר, בלא שמחה, בלא ברכה, בלא כפרה; בלא טובה — לא טוב היות האדם לבדו (כר' בי י"ה); בלא עזר (שם, שם): אעשה לו עזר כנגדו; בלא שמחה, שנאי (דברים, י"ד כ"ז): ושמת אתה וביתך; בלא כפרה (ויקרא, ט"ז ו'): וכפר בעדו ובעד ביתו; בלא ברכה (יחזקאל, מ"ד ל'): להניח ברכה אל ביתך (17), — אור שברא הקב"ה ביום ראשון אדם צופה ומביט בו מסוף העולם ועד סופו (18).

הערות לס"י י"ז:

- (1) תוספתא תמורה א' י"ג, ר' יעקב משיב שתי תשובות כנגד מאמרו שכ ר' יהודה בר אלעאי, אולם במשנה תמורה ב' א' באה התשובה הראשונה כשם ר' מאיר, ורק השניה באה בשם ר' יעקב בכרייתא יומא נ' ע"א. (2) תוספתא זבחים י"ב ח', ויבוח שדם.
- (3) תוספתא זבחים י"ט ט' ו"א; תוס' אהלות י"ג י'; תוס' נגעים ח' ח'; שם ט' ה'; תוס' טהרות י' ב', השוה תוס' ידים ב' ט'.
- (4) תוס' אהלות ח' ב', תוס' טהרות ז' ה' ו'.
- (5) תוס' תרומות ט' ט'.
- (6) תוס' מעשר שני ב' י'; תוספתא יבמות י"ב י"א, ע' לעיל כרך ב' ח"א ע' 164 הע' 13.
- (7) תוס' חולין ג' א'.
- (8) תוס' ביב י' י"א.
- (9) תוס' ע"ז ה' (9) ד'.
- (10) תוס' אהלות ד' ח'.
- (11) תוס' ידים ב' ט', וכ"י ע"פ תוס' ברכות ב' ט"ג. (12) אבות ד' ט"ז י"ג, השוה קהיר ד' ו', ויקיר ג' קרוב לראש. (13) תוספתא סוף חולין (מקיצר); ב', חולין קמ"ב ע"א, ב', קדושין ל"ט ע"ב. (14) ר' יהודה הנשיא היה תומך בידו בנותיו של אלישע בן אבויה, ע' ירושל' תניינה 77 ע"ג, ב' תניינה ט"ז: (15) ספרו דברים י"ב ל"א (פסקא פ"א בסוף) ברש"י זבלקח טוב - ר' עקיבא. (16) ירושל' שבת 14 ע"ב ו"ג, תני ר' יעקב אומר, בסננין אחר וסתם בכרייתא בכלי שבת קב"א ע"ב.
- (17) ב"ר ריש י"ג, תני ר' יעקב, קהיר ז' ה', סתם, בשלשת הכתובים האחרונים קורא ר' יעקב לאשה "בית" (ע' לעיל כרך ב' ח"א ע' 108 הע' 7), ככללי יבמות ט"ב ע"ב נמצא המאמר הזה בקצור בשם ר' תנחומא בר חנילאי, בשו"ס נ"ט ג"כ בשנויים ומתחיל "אמרו רבותינו", בכרייתא תניינה י"ב ע"א.
- (18) ברייתא תניינה י"ב ע"א.

סימן י"ה.

סומכוס (Symmachos) בן יוסף.

מהתנא הזה תלמידו החריף של ר' מאיר (1) נשאר מאמר אנדי אחד: כל המאריך באחד (בקריאת שמע, ה' אחד) מאריכין לו ימיו ושנותיו בטובה (2).

הערות לס"י י"ח:

- (1) ע' סרינקל 198, גרץ IV, 193.
- (2) ירושל' ברכות 4 ע"א, ב' ברכות י"ג ע"ב, הראיות שמביא ניגר שנסכוסים זה הוא אותו סומכוס שתרנגם את התורה, אינן מספיקות אפילו להשערה בעלמא.

סימן י"ט.

ר' יצחק.

התנא הזה שמאמריו — ע"פ הרוב במדרש ההלכה — נמצאים כמעט רק במכילתא (ובספרי) היה כנראה מבית מדרשו של ר' ישמעאל (2). אולם היה לו משא ומתן גם עם תלמידיו ר' עקיבא (3). ממדרשי המקרא שלו נביא פה את אלה שאינם שייכים להלכה: שמות, י"ב ז', ולקחו מן הדם ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף (מבפנים). דברי ר' שמעון ור' נתן, ר' יצחק אומר: [לעולם מבחוץ, כדי שיהיו המצרים רואין ומעיהן מתהתכין] (4). — שמות, ט"ז כ"ג. כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך. הא אם אין בהם מהלה, מפני מה הם צריכין רפואה? אלא כל המחלה וכו' בעולם הזה, ואם אשים — כי אני ה' רופאך בעולם הבא (5). — שמות, כ' ב', אלהים אחרים, אלו נפרט להם כל שם עבודה זרה לא היה מספיק כל העזרות שבעולם (6). — שמות, כ"ז ז', זכור את יום השבת, לא תהא מונה (את ימי השבוע) כדרך שאחרים מונין, אלא תהא מונה לשם שבת (ראשון בשבת, שני בשבת וכו') (7). — שם, כ"י י"א, על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו, ברכו במן וקדשו במקושיש (במדבר, ט"ז ל"ב) (8). — שמות, כ"ג ד', כי תפגע שור אויבך, בישראל משומד הכתוב מדבר (כי את ישראל הלא אסור לשנוא) (9). — במדבר, ו' כ"ד, יברכך ה' וישמרך, מיצר הרע, וכן הוא אומר (משלי, ג' כ"ג): כי ה' יהיה בנסלך וישמר הגלך מלכד (10). — דברים, י"א כ"ג, והוריש ה' את כל הגוים מלפניכם, שתהיו אתם גדולים והולכים, והם מתמעטים והולכים, וכן הוא אומר (שמות, כ"ג ל'): מעט מעט אגרשנו מפניך (11). — דברים, י"ד י"א, כל צפור טהורה, עוף טהור נקרא עוף ונקרא צפור, והטמא אין נקרא אלא עוף בלבד (12). — מנין לברכת המזון מן התורה? שנאמר (שמות, כ"ג כ"ה): וברך את לחמך, אל תקרי וברך אלא וברך (13). — [היתר נדרים פורחין באויר ואין להם על מה שיסמכו], ר' יצחק אומר יש להם על מה שיסמכו, שנא' (שמות, ל"ה כ"ב): כל נדיב לב (14). — אבן ירה הקב"ה בים וממנו נשתת העולם, שנא' (איוב, ל"ה ו'): או מי ירה אבן פנתה (15). — עד היכן מעשה המרכבה? — עד החשמל (יחזקאל, א' כ"ז) (16). — איכה, ב' י"ג, מה אעידך, נביאים העדתי כך (17). — יפה צעקה (כלומר תפלה) לאדם בין קודם גזר דין ובין לאחר גזר דין (18).

הערות לס' י"ט:

(1) ע'י הופמן, צור אינליטונג אין דען הלכייסען מדרש ע' 89, 87. בתוספתא הוא אומר סמנים בשם ר' אליעזר (בן הורקנוס): תרומות א' א' וכו' ה'; הלכה א' פסנו בתוס' תרומות

- א' ס"ו. 2) ע"ם הרוב באו מאמרו במכילתא ובספרי אחרי מאמריהם של ר' ישמעאל ותלמידיו, ר' יאשיה ור' יונתן (במקום ר' יונתן בא לפעמים בטעות ר' נתן).
- 3) פעם הוא נזכר כספור אחד יחד עם ר' נתן, ע' לעיל כרך א' ח"ב 111. ופעם אמרו ביחד דבר הלכה, מכילתא י"ב ב' (2 ע"ב). כספור שבכ"ד פליה ישב אוהו זמן יחד עם ר' יונתן (כצ"ל ולא ר' יוחנן, כמו שמוכח ממועד קטן מ' ע"א, ששם אמנם לא נזכר ר' יצחק ור' יונתן נקרא שם בן עכמאי) ויהודה בן גרים (זה היה מיוצאי חלצי הנרים שנזכרו לעיל כרך ב' ח"א 49 הע' 22) בבית מדרשו של רשב"י. הנוסח של הספור בפסיקתא 87 ע"ב (ע"פ כ"י אוקספורד וכרמלי) ר' יהודה בן גיורי ור' יצחק ור' נתן, שכמוכך, צ"ל שם ר' יונתן. הנוסח שבתנחומא סוף בראשית נוסד על זה שבמו"ק. 4) מכילתא י"ב ז' (6 ע"א) וי"ב כ"ב (11 ע"ב). 5) מכילתא לאותו פסוק (46 ע"א). 6) מכילתא לאותו פסוק (67 ע"ב) חולק על ר"א בן הורקנוס, לעיל כרך א' ח"א 86. וכן בספרי דברים י"א י"ז (פסקא מ"ג).
- 7) מכילתא לאותו פסוק (89 ע"א). 8) מכילתא לאותו פסוק (89 ע"ב). ב"ר י"א. קודם לזה דעותיהם של ר' ישמעאל ור' עקיבא (בב"ר - ר' נתן) ע' לעיל כרך א' ח"ב 10. ואחריהן של רשב"י, לעיל כרך ב' ח"א 59. 9) מכילתא לאותו פסוק (99 ע"א). קודם לזה באוריהם של ר' יאשיה ור"א בן הורקנוס ואחיב של ר' נתן.
- 10) ספרי לאותו פסוק (פסקא מ"א). קודם לזה באורו של ר' נתן.
- 11) ספרי לאותו פסוק (פסקא נ"ג). 12) ספרי לאותו פסוק (פסקא ק"ג). קודם לזה ר' יאשיה. 13) מכילתא י"ג ג' (19 ע"ב). ברכות מ"ח ע"ב, בירוש' ברכות 11 ע"א, ירוש' מגילה 75 ע"א (מדרש שמואל פי"ג) מיוחס מדרש זה לר' נתן, וזה של ר' נתן משמואל א' פ' י"ג - לר' יצחק. 14) ברייתא חגיגה י' ע"א. קודם לזה מאמריהם של ר"א בן הורקנוס ור' יהושע בן חנניה, ואחיב חגיגה בן אחי ר' יהושע.
- 15) יומא נ"ד: קודם לזה מחלקת שבין ר' אלעזר ובין ר' יהושע, לעיל כרך א' ח"א 95.
- 16) חגיגה י"ג. קודם לזה דעתו של ר' יהודה הנשיא.
- 17) פסיקתא קב"ד ע"ב, איכה ר' לאותו פסוק (שם במקום רבי צ"ל ר' יצחק). ע' הערת של בובר שם, חולק עליו ר' נתן על יסוד הכתוב ירמ"ז ז' כ"ה.
- 18) ראש השנה י"ח ע"א (ס"ז ע"א).

פרק ארבעה עשר.

בני תלמידיו של ר' עקיבא.

סימן א.

ר' אלעזר בר' שמעון.

חייו של ר' אלעזר נעשו כמו חיי אביו, ר' שמעון בן יוחאי, לנושא של אנדות רבות ומעשיות¹. כל זמן שנורל אחד היה לשניהם היתה אנדה אחת נרקמת בשביל שניהם ביחד². הפלא הזה, שלמרות שר' שמעון אביו היה כל כך שונא את הרומאים, נעשה ר' אלעזר בנו אצלם בזמן מאוחר לפקוד³. היה למקור לספורים בשיבות בבל וכן בדרשות של חכמי האנדה שבארץ ישראל. מפני עמדתו אי ההגונה הזאת אפשר היה שתתקם אחר כך אנקדומה שכוז⁴. שאחרי מות אביו שבה את תלמודו. ראה אותו ר' יוסי בן הלפתא.

א"ל: אתה משרש צדיקים ואין אתה בן תורה! א"ל: ומה אעשה? א"ל: מבקש אתה לשנות? א"ל: הן. התחיל מלמד אותו פרק אהר, שני ושלישי. הכניסו לבית הוועד. ראה אותו רבי. א"ל: לזה הכנסתה עמך? א"ל מכירתו (?) של ר' שמעון בן יוחי הוא בא. העלה אותו ר' יוסי לצפורי והיה משנה אותה בשנה האחרת הורידו עמו ונכנס לבית הוועד. התחיל משיב דברים שם וקרא עליו רבנו הקדוש: פרי צדיק עין חיים (משלי, י"א ל'). 5. באמת למד ר' אלעזר תורה מפי רשב"י אביו 6. וכשהיה בבית מדרשו של ר' שמעון בן גמליאל התרועע עם ר' יהודה. בנו של ר' שמעון, שהיה אחר כך לנשיא 7. בהלכה היה על פי הרב בן מחלקתו של ר' יהודה הנשיא 8. אהרי מותו של ר' אלעזר שלח ר' יהודה לדבר באשתו והיא השיבה לו: כלי שנשתמש בו קדש לא ישתמש בו חול 9. כשמת ר' אלעזר ב"ר שמעון היה דורו קורא עליו: מי זאת עולה מן המדבר כתמרות עשן מקטרת מור ולבונה מכל אבקת רוכל (שהיש, ג' ו'): מהו מכל אבקת רוכל? דהוה קרי ותניי ופי"טן ודרשן 10. — הירושה האנדית של ר' אלעזר בריש אינה כל כך עשירה לפי התהלה שהללוהו בני דורו. כנראה הוא היה יותר מאסף ומוסר דבריהם של אחרים וכמו כן של אביו. על זה מעיד מאמרו שבו העריץ את דבריו של ר' אלעזר ב"ר יוסי הגלילי 11. מאמרו זה מסר ר' יוחנן שהוא אמר עוד דברים בשמו וכן עוד אמורא של המאה השלישית, ר' שמלאי.

בפלוגתא שבין ר' יוסי ור' שמעון בן יוחי ע"ד השפעת הצדיקים שר' יוסי אומר שהיא פוסקת לאחר מותם ורשב"י אומר שהיא קיימת גם אחר כך, א"ר אלעזר ב"ר שמעון: רואה אני את דברי ר' יוסי מדברי אבא: שזה קדוש השם, שכל זמן שהצדיקים בעולם ברכה בעולם, נסתלקו צדיקים מן העולם, נסתלקה ברכה מן העולם 12. וכך הוא אומר על דברי אביו, שהתפלא למה נחלקו בית שמאי ובית הלל מי נברא קודם שמים או ארץ 13, ועל זה אומר ר' אלעזר בריש: אם כדעת אבא, למה פעמים שהוא מקדים ארץ לשמים ופעמים שהוא מקדים שמים לארץ? אלא מלמד ששניהם שקולין זה כזה 14. — מהמלה "קוממיות" (ויקרא, כ"ו י"ג) דורש ר"א בריש — קומתם של ישראל בימות המשיח תהיה שלש מאות אמה, קוממיות — מאה, מיות — מאתים (וביחד שלש מאות) 15. — נגד פתגמו של רשב"י: הספר והמקל ירדו כרוכין מן השמים 16) אומר ר' אלעזר: ספר וסיף ירדו כרוכים מן השמים. אמר להם: אם עשיתם את התורה הכתובה בזה, אתם ניצולים מזה, ואם לאו, הרי אתם לוקים בו. והיכן פירושו של דבר? הרי הוא אומר ויגרש את האדם וישכן

מקדם לגן עדן את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת לשמר את דרך עין החיים (בר', ג' כ"ד) 17). — אביו אמר שהעובד עבודה זרה ניתן להצילו בנפשו: ומה פנס הדיוט ניתן להצילו בנפשו (כלומר אם בא אחד להרג את חברו או לאנס אשה מותר להרגו), פנס גבוה (הבא לפנום בקדושת הקביה) לא כל שכן. וכי עונשין מן הדין (ממה שלומדים מקל וחמר ולא כתוב מפורש בתורה)? קא סבר עונשין מן הדין, ור' אלעזר אמר: המחלל את השבת ניתן להצילו בנפשו. סבר לה כאבוה. דאמר: עונשין מן הדין, ואתיא שבת בהלול הלול (כלומר לומר שבת בגזרה שוה) מעבודה זרה 18). — מותר לו לאדם לשנית בדבר השלום 19). שנא' (בר', ג' י"ז): אביך צוה וגו' כה תאמרו ליוסף וכי (ויעקב באמת לא צוה מאומה) 20).

— כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע (דבר שהשומעים יקבלוהו), כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע 21). — בעון נדרים בנים מתים 22). — נוה לו לאדם לגדל לגיון אחד משל זיתים בגליל ולא לגדל תינוק אחד בארץ ישראל 23). — צריך אדם להטפל בבנו עד שלש עשרה שנה, מיכן ואילך צריך שיאמר: ברוך שפטרני מעונשו של זה 24). — [האיש מצוה על פריה ורבייה, אבל לא האשה], אמר קרא (בר', א' כ"ה): ומלאו את הארץ וכבשוה. איש דרכו לכבוש ואין אשה דרכה לכבוש 25).

מדרשי כתובים בודדים שנשארו מר' אלעזר בר'ש הגנו לסדרם כאן ע"פ סדר הכתובים. בר', ב' כ"ב, [עפר — עופר — עולם — עולם, בארמית עולם] על מליאתו [נבא] איר אלעזר בר' שמעון: אף חוה על מליאתה נבראה (כלומר בכל קומתה) 26). — בר', ה' ט"ז, ויצא קין מלפני ה'. יצא כמערים וכמרמה בבוראו 27). — בר', י"א ב', ויהי בנסעם מקדם. הסיעו עצמן מקדמונו של עולם. אמרו: אי אפשינו לא בו ולא באלהותו 28). — לא מצינו שדיבר המקום עם אשה אלא עם שרה בלבד (בר', י"ח ט"ו) 29). — למדינה שהיתה מכתבת ענקמן למלך (כלומר רשמו בה כל גבוהי הקומה שיבואו לגרוד המלך, להיות שומרי ראשו), והיתה שם אשה אחת והיה לה בן ננס. והיתה קוראה אותו מקרילפרוס (Makrelaphros גדול-זריו). אמרה: בני מקרילפרוס ואין אתם מכתבין אותו. אמרו: אם בעיניך הוא מקרילפרוס, בעינינו הוא ננס שבננסים. כך אביו קורא אותו (את עשו) גדול (בר', כ"ז א'): ויקרא את עשו בנו הגדול; אמו קוראת אותו גדול (שם, פסוק ט"ו): ותקח רבקה את בגדי בנה הגדול. אמר להן הקביה: אם בעיניכם הוא גדול, בעיני הוא קטן, שנאמר (עיבדיה א' ב'): הנה קטן נתתיך בנוים 30). — בר', כ"ז כ"ג, הצד ציד, צידא

היך צדוק? סכור תרעיא (מי שמנפץ את השערים). היך תרעך פכור ומקילקל! (31). — ברי, כיה ייב. ויחלם והנה סולם. הראה לו [כבש של] מזבח; מוצב ארצה — זה מזבח, שנא' (שמות, כ' כ"ב): ואם מזבח אדמה תעשה לי; וראשו מניע השמימה — זה ענן (ניא: ריח) הקטרת; והנה מלאכי אלהים — אלו כהנים [גדולים]; עולים ויורדין בו — עולין בכבש ויורדים בו (32). — שמות, א' י"א. וישימו עליו. עליהם לא נאמר אלא עליו. מלמד שהביאו מלבן ותלו בצוארו של פרעה, שאם היה אחד מישראל שאומר איסטניס אני, אומר לו: כלום אתה איסטניס מפרעה (33). — ויקרא, י"ט כ', נחפת לאיש. בכתושה לפני איש. כמה התימר (משלי כ"ז כ"ב): אם תכתש את האייל בעלי בתוך הריפות (34). — דברים, ב' כ"ג. עוים — שהיו בקיאין בעפרות כנחשים, כנלילא צוהין (קורין) לחווא (נחש) אויבא (35). — יהושע, ד' כ'. כזאת וכזאת עשיתו. חמשה (חמש פעמים חטא) ארבעה בימי משה ואחד בימי יהושע. ומפני מה לא נענש עד כאן? לפי שלא ענש על הנסתרות עד שעברו את הירדן (36). — תהי, פ"ט ז'. כי מי בשחק יערוך להי. מהו יערוך? מי עורך למעלן לפני קרבן [כמה שנא']? וערך הכהן אותם (ויקרא, א' י"ב) (37). — שהיש, ב' ט"ז. אחוו לנו שועלים. [כשהוא מושל את המצרים הוא מושלן בשועלים]. ערומין היו המצרים לפיכך הוא מושלם בשועלים. מה שועל זה מביט לאחוריו, כך היו המצרים מביטים לאחוריהם, והיו אומרים: במה נדונם? נדונם באש. והלא כבר נאמר (ישעי', ס"ו ק"ח): כי באש ה' נשפט. נדונם בחרב? והלא כתיב (שם) ובהרבו את כל בשר. אלא נדונם במים. שכבר נשבע הקב"ה שאינו מביא מבול לעולם עוד, שנא' (ישעי', ג"ד ט'): כי מי נח זאת לי וכו'. איל הקב"ה: הייכם שבל אחד ואחד מכם אני גוררו למבולו, שנא' (תהי, ס"ג י"א): מנת שועלים יהיו (38). — הרוצה שיתקיימו נכסיו ישע בהן אדר, שנא' (תהי, צ"ג ה'): אדיר במרום ה' (39). — נחמיה, ח' י'. כי הדות ה' מעוזם. אמר להם הקב"ה לישראל: בניי, לוו עלי וקדשו קדושת היום והאמינו בי, ואני פורע (40). — דהייב, ל"ג י"ג. ויעתר לו. בערבייא צווחין להתרתה עתרתה (בַּעֲרָב קורין להתירה עתירה) (41). — אין בן דוד בא עד שיכלו כל שופטים ושוטרים מישראל, שנא' (ישעי', א' כ'): ואשיבה ידי ואצרף כבור סיניך וכו' ואשיבה שופטיך כבראשונה (42). — בדברים יותר חריפים אומר זה תנא אחד, ר' יוסי בר אלישע, שלא נזכר בשום מקום עוד: אם ראית דור שצרות רבות באות עליו צא ובדוק בדייני ישראל, שכל פורעניות שבאה לעולם לא באה אלא בשביל דייני ישראל... ואין הקב"ה משרה שכונתו על ישראל עד שיכלו שופטים ושוטרים

דעים מישראל 43). — ישע"י, י"ד ה', שבר ה' מטה רשעים אלו הדיינין שנעשו מקל לחזונה, שבט מושלים — אלו תלמידי חכמים שבמשפחות הדיינין 44).

הערות לסי' א':

- 1) ע' פסיקתא 90 ע"ב ער 94 ע"ב. ב. בי"ט פ"ג ע"ב ופ"ד ע"ב. ירוש' מעשרות 50 ע"ה. קהלת ר' י"א ב', תנחומא ב' וירא 38. 2) ע' לעיל כרך ב' ח"א 46.
- 3) ע' לעיל ע' 30. השוה גרץ IV, 227; 185. Iostrow in Monatschrift, 1882.
- 4) תנחומא ב' שם. האניקדומה היא אנכרונית לגמרי, כי ר' יוסי בן הלפתא לא היה מסבית מדרשו של ר' יהודה הנשיא. אלא של אביו ר' שמעון בן גמליאל.
- 5) מהמקור היותר נאמן, פ"ב פ"ה ע"א. נראה שזה אמר ר' יהודה הנשיא על בנו של ר' אלעזר ב"רש כשהוא בא לבית מדרשו. 6) ע' ירוש' שבת י"ב ע"ג.
- 7) ב"ט פ"ד סוף ע"ב. ע' לעיל סוף ע' 39. 8) ע' פרנקל 199. וייס ח"ב 185.
- 9) ב"ט פ"ד ע"ב. פסיקתא 94 ע"ב. 10) ויקר ל' קרוב לראש. בשהשיר ג' ו' במקום דרשן - קריבו - עובר לפני החבה. 11) ע' לעיל ע' 14. 12) ספרי דברים י"א ו' (פסקא ל"ח). ע' לעיל כרך ב' ח"א 55 הע' 21. 13) ע' לעיל כרך ב' ח"א 68.
- 14) ב"ר סוף א', ירוש' הגיגה 77 ע"ד. בב"ר הוא מביא שם אח"כ עוד דוגמאות, שהכתוב מקדים לפעמים זה ולפעמים אחר, ללמדך ששניהם שקולין [משה ואהרן, יהושע וכלב, תורים ובני יונה, כבוד אב ואב], ע' לעיל כרך ב' ח"א 68.
- 15) ב"ר י"ב. בספרא לאותו פסוק ובס'הדרין ק' ע"א אין דרשה זו. — ר"א ב"רש משיב על דברי ר' יהודה בר אלעאי שאמר שנים עשר מיל על שנים עשר מיל היה גובהן של מים (בירדן). א"ר אלעזר ב"רש: וכי מים קלים או בני אדם קלים? הו' אומר מים קלים מבני אדם. מלמד שהיו המים נדרשין למעלה כיפין על כיפין שלש מאות מיל וראו אותן כל מלכי האומות. ע' לעיל כרך ב' ח"א 160. תוספ' סיטה ח' ג'. 16) ע' שם 57. 17) ספרי דברים י"א י"ב (פסקא סוף מ'). ויקר ל"ה: תני בשם ר' אלעזר, דברים ר' ריש ב', א"ר אלעזר.
- 18) סנהדרין ע"ד ע"א. ע' לעיל כרך ב' ח"א 52. 19) ע' לעיל 42 הע' 42.
- 20) יבמות פ"ה ע"ב ר' אילעא בשמו. שם הוא אומר בשמו עוד איזה מאמרים. ר' אילעא היה מבית מדרשו של ר' יוחנן.
- 21) יבמות פ"ה ע"ב. ר' אילעא בשמו. בירוש' סוטה 22 ע"ב בא המאמר בצורה אחרת: כשם שמצוה לומר על דבר שהוא נעשה, כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נעשה, אחא בשם ר' יוחנן. במקום ר' יוחנן כתוב ר' יוחנן בירוש' תרומות 48 ע"א. וירוש' הגיגה 76 ע"ד. - המאמר מתענית כי ע"ב שפרנקל ווייס מביאים זה בשם ר' אלעזר ב"ר שמעון, הוא באמת של ר' שמעון בן אלעזר. ע' לקמן פרק ט"ו. 22) שבת ל"ב: 23) ב"ר כ"י.
- 24) ב"ר ט"ז. שם רק ר' אלעזר, ואולם בילקוט בראשית כ"ה כ"ז (רמז ק"י): כ"ר שמעון
- 25) יבמות פ"ה ע"ב. ר' אילעא בשמו. 26) ב"ר י"ד.
- 27) ב"ר כ"ב קרוב לסוף; ויקר י'; פסיקתא 160 ע"א. ר' ברכיה בשמו. ע' הערתו של בוכר שם. באורו של לוי ח"ד 122 למלה מפרים שנשתבשה מן מערים (כ"ר הערוך וכמ"ש בוויקר י') אינו נכון. 28) ב"ר ל"ח. 29) ירוש' סוטה ריש פ' ו' (21 ע"ב). ר' יוחנן בשם ר' לעזר ב"ר ר' שמעון; בב"ר כ"י ר' יוחנן ור' יהודה בר סימון בשמו שונה במקצת, ובמקום ר' שמעון - סימון. בשו"ס ר' ע"ד ו' כמו בב"ר, אך האומר שם הוא ר' אלעזר בשם ר' יהושע, ואולי זה נשתבש מר"י (ר' יוחנן) בשם ר"א.

- (30) ב"ר סי' ב; בשהשיר ב' מ"ו שם האומר ר' שמעון בן אלעזר. באגדת בראשית פ"ט (ביהמ"ד IV, 57) סתם ובשנויים. במקום פכתבת ענקמון כתוב בשהשיר מנדלת איספהרין (ע' לוי I, 150 ע"ב) באגדת בראשית «מכתבת מירונאי». [ע' פסיקתא נ"ה ע"ב, פסיקתא ר' מ"ו (79 ע"א)].
- (31) ב"ר סי' קרוב לראש. זהו אולי משירה ארמית עממית.
- (32) תנחומא ב' ויצא 7, בכ"ר סי' סח. השהו לעיל כרך ב' ח"א 85.
- (33) סיטה י"א א. שמזיר א': תנא דבי ר' אלעזר בריש.
- (34) ירוש' קדושין פ"א (59 ריש ע"א), ר' יוחנן בשמו (ר' חייא בר אבא בשם ר' יוחנן) ומתחיל «כך פירשה ר"א בריש לפני חכמים. קודם לזה נאמר שעקילם תרנם כך לפני ר' עקיבא-כתושה. (35) ב"ר כ"ו קרוב לסוף. (36) מנהדרין מ"ג ע"ב, ר' יוחנן בשמו. השהו מחלקת-שבין ר' יהודה ובין ר' נחמיה על הכתוב דברים כיט כ"ה. לעיל כרך ב' ח"א 168.
- (37) פסיקתא ר' הוצי' איש שלום בהוספה 193 ע"א. (38) שהשיר ב' מ"ו.
- (39) ביצה מ"ו: ר' יוחנן בשמו. ע' לוי ח"א 32 ע"א. (40) שם. ר' יוחנן בשמו.
- (41) ר' לוי בשמו. זה בא לסייע ללגנדה ע"ד תשובתו של מנשה. מילא של נחשת עשר לו ונתנו אותו בתוכה והיו מסיקין תחתיו. כיון שראה שצרתו צרה, לא הניח עבודה וזה בעולם. שלא הזכירה; כיון שלא הועיל לו כלום, אמר: זכור אני שהיה אבי מקריא אותי אה הפסוק הזה בבית הכנסת: בצר לך ומצואוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלהיך וכו' (דברים ד' ל'), הרי אני קורא אותו. אם עונה אותי מוטב, ואם לאו הא כל אפיא שוין (כל הפנים דומים זה לזה, כלומר שאין יתרון מזה על זה). והיו מלאכי השרת מסתמיו את החלונות. שלא תעלה תפלתו של מנשה לפני הקב"ה, והיו מלאכי השרת אוסרים לפני הקב"ה: רבשעו! אדם שעבד עבודה זרה והעמיד צלם בהיכל - אהה מקבלו בתשובה! אמר להן: אם איני מקבלו בתשובה הרי אני נועל את הדלת בפני כל בעלי תשובה. מה עשה לו הקב"ה? החר לו חתירה מתחת כסא הכבוד שלו ושמע תחנונו, וכך אמר זה ר' לוי בכ"ר מ"ג לב"ה כ"א. ע' ניב ויקרא ר' פי ל'. בפסיקתא 162 ב' הוא כמו בירוש' מנהדרין ואולם האומר הוא ר' לוי בר חייא וע' ברות ר' פרשה ה'. הלגנדה נאמרה בשם ריש בן יוחאי. ע' כרך ב' ח"א 48.
- (42) בבלי מנהדרין צ"ח ע"א, ר' שמלאי בשמו. יש גורסין «ר' מלאי. וזה בא ע"ד השגעת המאמר שבשבת קל"ט ע"א. שמתחיל א"ר מלאי א"ר אלעזר בריש. ואולם רבינוביק מביא מכ"ו כי גם שם גורסין ר' שמלאי. ע' ד"ס VII, 326. (43) שבת 189 ע"א. (44) שם.

סימן ב.

ר' ישמעאל בן ר' יוסי.

כמו ר' אלעזר ברי' שמעון כך היה גם ר' ישמעאל ברי' יוסי (בן הלפתא) פקיד אצל הממשלה ולפיכך נתרממה עליו אגדה לא יפה (1). שניהם היו בעלי בשר וספרו ע"ז איזה אגדות (2). ר' יהודה הנשיא התיחס לר' ישמעאל בירידות יותר מאשר לר' אלעזר ברי' שמעון (3). בספרות ההלכית נשארו ממנו כמעט רק מה שמסר בשם אביו (4). ביהוד מסר ר' ישמעאל לר' יהודה הנשיא על שאלות שונות ובאורי מקרא שקבל מפי אביו (5). — הוא היה בקי גדול בתנ"ך ואמר על עצמו: יכול אנא כתב כל קריא מן פומי (אפשר לי לכתב את כל המקרא על פה) (6). והיה מבאר את התנ"ך לפני ר' יהודה הנשיא. ומסופר שהיו עוסקים יחד במגילת איכה (7) ופעם היו שניהם קורין בתהלים (8). ר' ישמעאל ברי' יוסי עלה

לדתשלל בירושלים, כשעבר על יד נבלום (שמרוק), ראהו שומרני אחד ואמר לו: רבי, להיכן אתה הולך? א"ל: עולה אני וירושלמה להתפלל. א"ל: ולא טוב לך יותר להתפלל בהר הזה (גריזים) המבדק, ולא על ההר המקולל ההוא? א"ל: אומר לכם למה אתם דומים, לכלב שהוא להוט אחר הנבלה, כך לפי שאתם יודעים שעבודה זרה טמונה תחתיו, דכתיב (ברי', ל"ה ד'): וישמון אותם יעקב, לפיכך אתם להוטים אהריו (3). עוד מספר שכתי (שומרני) אחד פוטר הלומות רצה להתלוצץ בו, אבל ר' ישמעאל ברי' יוסי נצחו (10). עוד מספר על אדותיו בשעה ששהה בירושלים, שאחד התלמידים הלך אהריו בשוק של ציון, ראהו ר' ישמעאל שהוא מפהר. א"ל: הוטא אתה, שנא (ישעי', ל"ג י"ד): פהרו בציון הטאים. א"ל: והכתיב (משלי, כ"ח י"ד): אשרי אדם מפהר תמיד? א"ל: ההוא בדברי תורה כתיב (שמפחד פן ישכה תלמודו ולפיכך הוא הוור עליו תמיד) (11). — כנראה היה ר' ישמעאל מתוכה עם הנוצרים. — מין אחד (נוצרי) אמר לר' ישמעאל ברי' יוסי: כתיב (ברי', י"ט כ"ד): והי המטיר על סדום ועמורה גפרית ואש מאת ה' — מאתו מיבעי ליה (היה צריך לכתוב 'מאתו')? א"ל הוא כובס: תן ואני אשיבנו. דכתיב (ברי', ד' כ"ג): ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען לקולי נשי למך וכו', נְשֵׁי הִיא צְרִיךְ לֵאמֹר? אלא כן דרך הלשון, וגם בזה כך הוא, שאלהו ר' ישמעאל: מנין לך זה? א"ל: מדרשתו של ר' מאיר (12). — ר' ישמעאל ברי' יוסי אומר: תלמידי חכמים כל זמן שמוקינים חכמה ניתוספת בהם, שנא (איוב, י"ב י"ב): בישישים חכמה וארך ימים תבונה; ועמי הארץ כל זמן שמוקינין טפשות ניתוספת בהם, שנא (איוב, י"ב כ') מסיר שפה לנאמנים וטעם זקנים יקח (13). — בעי מיני רבי מר' ישמעאל ברי' יוסי: עשירים שבארץ ישראל במה הן זוכין? א"ל בשביל שמעשרין, [שנא (דברים, י"ד כ"ב): עשר תעשר — עשר בשביל שתתעשר]. בכבל במה הן זוכין? בשביל שמכבדין את התורה, ושנשאר ארצות במה הן זוכין? א"ל: בשביל מקבל מהנות ועליו קראו את הכתוב (ישעי', ל"ג י"ד): נוער כפיו מתמוך בשהר, ואת הכתוב (תהי', ט"ו ה'): ושחד על נקי לא לקח (15). — אריסו של ר' ישמעאל כ"ר יוסי היה רגיל להביא לו ככל ערב שבת סל פירות, פעם הביא לו בחמישי בשבת, א"ל: למה הקדמת היום להביא? א"ל: יש לי דין ואמרתי: אנב אביא לו את הפירות, לא קבל ממנו וא"ל: אני פסול מלדון אותך. כשהרגיש כמה משפיעה ההנאה להטות לבו לצד בעל הדין, קרא: תיפח נפשם של מקבלי שוחד: ומה אני שלא נטלתי, ואם נטלתי שלי נטלתי — כך, מקבלי

שחד על אחת כמה וכמה! 16). — ר' ישמעאל בר' יוסי בעא קמיה רבי, אמר ליה: מה דין דכתיב (ישעיה, כיג י"ח): כי ליושבים לפני ה' יהיה סהרה וכו' ? א"ל: כנון אתה והכורך, שני עטופי סדינים כיוצא בך, שאין אתם הישבים בעצמכם כלום 17). — דוגמה מההומור שלו אפשר לראות בספור הזה: אחד אמר לאשתו: קונם שאי את נהנית לי עד שתראי מום יפה שבין לרי' ישמעאל בר' יוסי, אמר להם (כלומר לתלמידיו): שמא ראשה נאה? א"ל: סלגל, שמא שערה נאה? דומה לאנציו פשתן, שמא עיניה נאות? טרוטות הן, שמא אוניה נאות? כפולות הן, שמא חוטמה נאה? בלום הוא, שמא שפתותיה נאות? עבות הן, שמא צווארה נאה? שקוע הוא (כלומר שקוע בין כתפיותיה), שמא כריסה נאה? צבה הוא, שמא הגליה נאות? הרבות כשל אוזנא, שמא שמה נאה? לכלובית שמה, א"ל: יפה קוראין אותה לכלובית שהוא מלוכלכת כמומין ושריה (והתירה לבעלה מנדרו) 18). —

רק מעט דרשות על הכתובים נשארו ממנו, בר' ו' ג'. לא ידון רוחי באדם, איני נותן רוחי בהם, בשעה שאני נותן מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא, שנא' (יהווקאל, ל"ו כ"ג): ואת רוחי אתן בקרבכם 19) — במדבר, " כ"ט, העוֹלֵל המדיני הותן משה, יתרו היה שמו ולמה נקרא שמו רעואל שרועה לאל, שנא' (משלי, כ"ז י'): רעך ורע אביך אל תעוֹב 20). — כל זמן שישראל פדוצין בערויות שכניה מסתלקת מהן, שנא' (דברים, כ"ג ט"ו): ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריו 21). — מאי דכתיב (יהווקאל, א' ח'): וידו אדם תחת כנפיהם — וידו כתיב? זה ידו של הקביה שפרוסה תחת כנפי החיות כדי לקבל בעלי תשובה מפני מדת הדין (המקשרת שלא לקבל) 22). — תהו, ד' ה', למנצה מומרו לדוד, זמרו למי שמנצהין אותו ושמה, בא וראה שלא כמדת הקביה מדת בשר ודם, בשר ודם מנצהין אותו והוא עזוב, אבל הקביה ניצהין אותו ושמה, שנא' (תהו, ק"ו כ"ג): ויאמר להשמידם לולי משה בתירו עמד בפרץ לפניו 23).

הערות לס"י ב'

1) כ"ט פ"ג ע"ב, שהוא לא היה רצוי נראה סתוך הספור הזה: כסבא בפעם הראשונה לבית סדרשו של ר' יהודה הנשיא, א"ל הסשניה: וכו' אתה תגון ללמוד תורה ספי רבי [יעו] ענהו: וכו' סשה תגון היה ללמוד תורה ספי הנבורה: א"ל: וכו' סשה אתה: א"ל: וכו' רבך אלהים הוא] ובסוף ק"ח ע"ב, 2) כ"ט פ"ד, 3) ע' סנהדרין כ"ד ע"א; ב"ר ל"ג; פסחים ק"ב ע"ב (סלסה דברים סדר לרי' יהודה), תוספתא אהלות י"ח י"ח.

4) ע' בתוספתא: תרומות ד' ב'; סס ד' ו'; סעסר ראשון א' א'; חלה א' א'; סבת ד' (ה); א'; סוכה א' י'; הענין ד' (כ); י"א; ובסוף ס' א'; כלים ב"ק ד' י"ח; נדה י"ד י"ב;

שהרות י' י"ב. בקשר עם מאמר אביו, תוספתא שבת י"ג (י"ד) י"ז; תוספתא נדרים ה' א'. הוא אמר לר' חייא, שהחסיר בענין ערוב: בבבלי, כל כך אהה פחסיר בערובין; כך אמר אבא: כל שיש לך להקל בערובין הקל; ערובין פ' ע"א. (5) ע' שבת פ"ו ע"א; ע"ז ח' ע"ב; פסחים ק"ה ע"ב; וימות ק"ה ע"ב; נדה י"ד ע"ב; ב"ר י' קרוב לסוף.

(6) ירו' מגילה 74 ע"ד. (7) איכה ר' ד' כ'; ויקר' פ"ו (3). בירוש' שבת 16 ע"ג היה עמהם גם ר' חייא. (8) ש"ס ג' א'. (9) ב"ר פ"א. בירוש' ע"ז 44 ע"ד בנוסח אחר. (10) ירוש' פסח' שני 56 ע"ג; איכה ר' א' א'. ש"ס נראה שר' ישמעאל כאביו ר' יוסי היו פותרים הלומות, ושם יש עוד פסוקים מפתרוני הלומות שלו.

(11) ברכות ס' ע"א. (12) סנהדרין ל"ח סוף ע"ב. ע' לעיל כרך ב' ח"א ע' 8. עוד בספר סוכובס אהר, שיש בזה שייכות לחיי ר' ישמעאל בנדרים כ"ג ע"א.

(13) שבת קנ"ב ע"א. בסוף קנים אומר דומה לזה ר' שמעון בן עקשיא, שאינו נזכר במקום אחר (אולי הוא אחר ר' הנייה בן עקשיא שניזיל פ"ג ס"ז ז'), עמי הארץ כל זמן שפוקנים דעתן מסודפת עליהן... אבל זקני תורה אינו כן, אלא כל זמן שפוקנים דעתן מתיישבת עליהן. (14) שבת ק"י ע"א. בב"ר י"א ובפסיקתא ר' פבינ (119 ע"ב) השואל הוא ר' ישמעאל

ב"ר יוסי ור' יהודה הנשיא הוא המשיב. בפסיקתא ר' שם: בני בבב' בזכות מה חיים? א"ל: בזכות תורה. בני א"י בזכות מה הם חיים? א"ל: בזכות תרומות ומעשרות. בני סוריא בזכות מה חיים? א"ל: בזכות שהם מכבדים ימים טובים ושבתות. הדרוש "עשר בשביל שתתעשר" הוא בנראה תוספתא. דרוש זה בא בתענית פ' ע"א בשם ר' יוחנן. (15) מכות כ"ד ע"א.

(16) כתובות ק"ה ע"ב. (17) קהלת ר' א' סוף ז'. ברור הוא, כי בזה התכוון רבי לשבח את ר' ישמעאל בעד ענותו ושעליו נאמר בסנהדרין כ"ד ע"א "והיה כפוף ויושב לפני דב"י - וזהו פ' ליושבים לפני ה'. שאר חבריו הם כמו ר' יוסי ב"ר יהודה ועוד שהיו בני גדולים וזמנינים בחכמה ואעפ"כ היו כפופים לפני ההבם הצעיר שנשא משרת נשיא. בבבלי פסחים ק"ה סוף ע"ב נשתבש הספור, ע"ס. קרוב לשער ש"ס אחרי המלות "הני למאן נשפטו המלות "אמר ל"י. (18) נדרים פ"ו ע"ב. ע"ד המסא ומתן שהיה לר' ישמעאל עם בני ההסון ע' בי"מ ל' ע"ב, שעור לאיש להרים משאו אעפ"י שבעצמו היה וקן ולא לפי כבודו, אלא שעשה לפניו משרת הדין. (19) ב"ר כ"ו. בירוש' סנהדרין 29 ע"ב; ר' שמעון וזה נשתבש, כמו בעוד איוה מקומות, מר' ישמעאל. (20) ספרי לאותו פסוק (פסקא ע"ח).

(21) במדבר ר' ז' קרוב לסוף. הוא דורש "ערות דבר" כמו שדורשים בית שמאי על הכתוב דברים כ"ד א'.

(22) פסחים ק"פ ע"א, רב כהנא כשמו, ור' שמעון בן לקיש אמר זאת בשם ר' יהודה הנשיא. [המאמר ברוחו מתאים למאמרו שהקביה חתר התיירה מתחת כסא הכבוד לקבל את תשובתו של מנשה, לעיל 96 הע' 41. - הס' תרנ"ג].

(23) שם, רב כהנא כשמו.

סימן ג'.

ר' אלעזר ב"ר יוסי.

ברשימה שהובאה לעיל (1) בא ר' אלעזר שני אחרי ר' ישמעאל הבכור, כנראה עוד בימי עלומו עזב את אביו והלך אל הדרום ללמוד תורה מדבי ר' ישמעאל (2), ומשום כך אולי אנו מוצאים את אביו ר' יוסי אומר בשם בנו (3), אם לא נרצה להחליט שר' אלעזר מת בהי' אביו, המומנט היותר חשוב

בהיו רי' אלעזר היה נסיעתו לרומא בליות ריש בן יוחאי. שעיין נתקרב אל
 איש לויתו זה וכן אל רי' מתיא בן חרש, שישב ברומא 4). שם ברומא ראה
 את כלי בית המקדש, שטיטוס שללם והוליכם רומאה. הוא ראה את הפרוכת
 שעליה עוד נשארו עקבות הדם שנזרק עליה ביום הכפורים 5), ושברי הציץ
 שעליו היה חרות בשורה אחת, קדש לה' 6). אם אנו מוצאים שמסופר עליו
 שראה דברים שאי אפשר שהוא ראם 7), צריך לומר שבעלי האגדה המאחרים
 ברצותם לחזק את הרשם תלו ברי' אלעזר שהוא כביכול ראה ברומא את
 הדברים היקרים שראו בחזון לבנם, אף על פי כן אין לפקפק במה שהוא מסר
 בעצמו בתור עד ראיה. הוא גם כן מספר משהייתו באלכסנדריה, שאולי היתה
 בזמן נסיעתו לרומא, שמצרי אחד זקן אמר לו: בא ואראך מה עשו אבותי
 לאבותיך; הלך והראה לו עצמות משקעות בבנין 8) (והם מאלה שכינו פרעה
 נשקעו שם). והזקן המצרי אמר לו: מהם טבעו בים, מהם הרגו בחרב, מהם
 מעכו בבנין, ועל דבר זה נענש משה רבנו — מסוים רי' אלעזר — שנאמר (שמות,
 ה' כ"ג): ומאו באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה 9). — שבתו ברומא
 כנראה השפיעה עליו בדרשו את המלה, וישמם (כרי, כ"ז מ"א) [נעשה לו]
 סנטרו — שונא ונוקם ונוטר, עד כדון קריין סנטרי הרומי (עד הנה קורין סנטורים
 של רומי, דורש את המלה הרומאית, סנטורי, נוטריקון על דרך העברית) 10).
 מרי' אלעזר ברי' יוסי לא נשארו הרבה יותר מאמרים באגדה, מאשר
 מאהיו רי' ישמעאל. על דבריו רי' עקיבא שאמר וְהוּ (שמות, ל"ג כ') אלו מלאכי
 השרת (שנם הם אינם יכולים לראות פני השכינה) 11), אמר רי' אלעזר: לא
 (לבר) שאינן רואין, אלא אף שאינן שומעין ואינן יודעין היכן שכינה, שנא'
 (יהוקאל, ג' י"ב): ותשאנו הנה ואשמע אחרי וכו' ברוך כבוד ה' ממקומו 12). —
 ישעיה, ס"ג ח': ככל צרתם לו צר ויאמר אך עמי המה, וכי לא היה נלוי
 לפניו שעתידין לשקר? תלמוד לומר, אך': נלווי היה, ומה תלמוד לומר: ואחר
 להם למושיע? אלא לא הושיעין כבני אדם שהם עתידין להכעיס, אלא כבני
 אדם שאינם עתידין לבגוד בו עולמות, וכן הוא אומר (תהי, ע"ה ל"ו): ויפתוהו
 כפיחם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בכריתו, ואף על פי
 כן — והוא רחום יכפר עון, ואומר (ישעי, ו' י'): השמן לב העם הזה וכו',
 ושב לתשובה לעשות ושב ורפא לו 13). — מנין שהצדקה וגמילות חסדים
 פרקליטין גדולים ושלוש גדול לאבותן שבשמים, שנא' (ירמי, ס"ז ה'): חסד —
 זו גמילות חסדים, ורחמים — זו צדקה 14). — ירמי, י"ט ה': אשר לא צויתי —
 בתורה, ולא דברתי — בעשרת הדברות, ולא עלתח על לבי — שיקריב אדם

בנו על גבי המזבח(16). — שי'א, ב' ה'. שבעים בלחם נשכרו. — לאה שהיתה שבעה בבנים נשכרה; ורעבים הדלו — רחל שהיתה רעבה לבנים הדלה(16). שי'א, ה' ה' — כ'. וקנים שאלו כהלכה, שנא': תנה לנו מלך לשפטנו, אבל עמי הארץ הזרו וקלקלו, שנא': והיינו גם אנחנו ככל הגוים ושפטנו מלבנו(17). — תהו, י"א ז'. כי צדיק ה' צדקות אהב. אין לך אדם אוהב בן אומנותו, אבל החכם אוהב בן אומנותו, והקב"ה אוהב את בן אומנותו, שנאמר: כי צדיק ה' צדקות אוהב(18). — משה וישראל אמרוהו (את ההלל) בשעה שעלו מן הים(19). שהי' ג' ז'. הנה מטתו וכו'. רב ביבי בשם ר' אלעזר בר' יוסי פתר קרייה בברכת כהנים, הנה מטתו הנה מטותיו ושבתיו, ההד"א (הבקוק, ג' ט'): שבעות מטות; שלשלמה — של מלך שהשלים שלו; ששים גבורים סביב לה, אלו ששים אותיות שבברכת כהנים; מגבורי ישראל — שהן מנגינין את ישראל(20). עוד מאמר אחד על דבר התשובה נאמר בשם ר' אלעזר בר' יוסי(21): ההוטא ושב והולך לתמו אינו זו ממקומו עד שמוהלין לו. והאומר: אהטא וזאשוב, מוהלין לו עד שלש פעמים(22).

הערות לסי' ג':

- (1) ע' כרך ב' ח"א 103. (2) ע' לעיל כרך א' ח"ב 108. הע' 1. אל המאמר שהובא שם מנדה נ"ח ע"א צריך להשוות תוספתא נדה ז' א', ששם במקום "חכמים שבדרום" נאמר "חברי' וכן בתוספתא סקאות ד' ז': וכשבאתי אצל חברי.
- (3) ע' ספרי דברים י"ז ב' (פסקא קמ"ח): ר' יוסי אומר אלעזר בני אומר שלשה דברים. אולם שם הובא רק דבר אחד הדרוש לירמי' י"ט ה'. ע' עוד ירושלמי יומא 48 ריש ע"ד: כן אמר לי אלעזר בני. בתוספתא מנהדרין ב' א': פעם אחת הלכתי אני ואלעזר בני. בבבלי פסחים קי"ג ע"א (ע"ד ההלל) אלעזר בני אומר... וחלוקין עליו חבריו ונראין דבריו מדבריהם. החברים הם בוראי חכמי הדרום. (4) ע' לעיל ע' 47 וע' כרך א' ח"ב ע' 107.
- (5) תוספתא יומא ג' (ב) ח'; ירוש' יומא 42 ריש ע"ד, ב. יומא נ"ז ע"א. מעילה י"ז ע"ב. שמו"ר סוף פי"ג. (6) ירוש' יומא 41 ע"ג. (7) שברי כסא של שלמה שאהרי שהעבירוהו ממקום למקום הובא לרומא. אסתר ר' א' ב'. ע"ד יתושו של טיטוס שנרל ונעשה כנזול, ב"ר י', קה"ר ה' ח'. (8) המלות "הלך והראה לו עצמות משוקעות בבנין" מצא רבניביק בשני כ"י, ד"ס ט' עמוד 358. וכנראה זהו הנוסח העקרי אחרי שנאמר תחלה: בא ואראך מה עשו אבותי לאבותיך. (9) מנהדרין ק"א ע"א. אפשר שגם השאר מה שנאמר שם בברייתא הוא מריא ביר יוסי. (10) ב"ר ס"ז קרוב לסוף. השוה ע"ז 39 ע"ג. (11) ע' לעיל כרך א' ח"ב 76.
- (12) ספרי במדבר י"ב ח' (פסקא ק"ג).
- (13) מכילתא י"ט ב' (61 ע"ב). לפני זה באו דבריו ר' יוסי בן דורמסקית לשמות ב' כ"ה, שנשכרו ע"י ר' אלעזר. ר' אלעזר זה אינו ריא בנו של ר' יוסי הנליל, אלא ר' אלעזר ב"ר יוסי (בן הלפתא), שגם בתוספתא ערלה א' ח' אמר בשם התנא ההוא.
- (14) תוספתא סוף פאה, ב. ב"ב י" ע"א. (15) ספרי דברים י"ז ב' (פסקא קמ"ח). ע' לעיל הע' 8. (16) מדרש שמואל פ"ה קרוב לסוף, בילקוט לאותו פסוק — סחם.
- (17) תוספתא מנהדרין ד' ה', ב. מנהדרין כ"י ע"ב.

18) ביר ל'ב קרוב לראש. ר' מנחם בשמו. ור' תנחומא אמר זאת בשם ר' יהודה בר סימון. בשויט לאותו פסוק האומר הוא ר' יהודה בר סימון בכבוד.
 19) פסחים ק"ז ע"א. ע' לעיל הע' 3. 20) שהשיר לאותו פסוק.
 21) ארזי פ"ט קרוב לראש. 22) אפוקרופית היא הלגנדה שמביא ר' אברהם בר נתן ירחי במנהיג (הוצ' ברלין ע' 8) סאיזה מדרש מפנישת ר' אלעזר ביר יוסי עם אליהו הנביא. שם הוא מתכון ליסר את מי שמפסיק בתשלה בשביל שיחת חולין.

סימן ד'.
 ר' מנחם ב"ר יוסי.

ר' מנחם נזכר לאהרונה ברשימת בני ר' יוסי 1). בהלכה נאמרו איזה דברים בשמו וכיניהם אחד שמסר אביו בשמו 2). וכמו כן מסר הוא דברים בשם אביו 3). — לבראשית, ו' ג' אמר הוא איזה דבר דומה למה שנאמר במקום אחר 4) בשם אהיו, ר' ישמעאל 5). — ממנין עשרה מאמרות הוא מוציא. ורוח אלהים מרחפת ומביא, ויאמר ה' אלהים לא טוב היות האדם לבדו וכו' (בר', ב' י"ח) 6). — תה', ג' כ"ג. ושם דרך אראנו בישיע אלהים. אלו הנונין שהן מוכרין פירותיהן מעושרין לרבים 7). — משלו, ו' כ"ג. כי נר מצוה ותורה אור. תלה הכתוב את המצוה בנר ואת התורה באור. את המצוה בנר לומר לך, מה נר אינה מנינה אלא לפי שעה, אף המצוה אינה מנינה אלא לפי שעה; ואת התורה באור, לומר לך מה אור מגין לעולם, אף תורה מנינה לעולם. [ויאמר (שם, פסוק כ"ב): בהתהלכך תנחה אותך וגו', בהתהלכך תנחה אותך זה העולם הזה, בשכנך תשמור עליך — וזו מיתה, והקיצות היא תשיחך — לעתיד לבוא. משל לאדם שהיה מהלך באשון לילה ואפלה והיה מתירא מן הקוצין ומן הפחתים ומן הברקנים ומחיה רעה ומן הליסטיין ואינו יודע באיזה דרך מהלך, נזדמנה לו אבוקה של אור — ניצל מן הקוצים ומן הפחתים ומן הברקנים, ועדיין מתירא מחיה רעה ומן הליסטיין ואינו יודע באיזה דרך מהלך, כיון שעלה עמוד השחר ניצל מחיה רעה ומן הליסטיין, ועדיין אינו יודע באיזה דרך מהלך. הגיע לפרשת דרכים ניצל מכולם *] 8). צריך להזכיר כאן שר' מנחם ב"ר יוסי יליף מדהיב כ"ו כ"ג דבר של הלכה 9).

הערות לסי' ד':

1) ע' לעיל כרך ב' ח"א 103. 2) תוספתא כ"ט י"א ג'. ר' יוסי אומר: מנחם ב"ר אומר. במשנה כ"ט י' ב' ר' יוסי אומר. 3) ע' תוספתא פבול יום ב' ח'.

* סוף המשל מתון לכתוב: ודרך חיים תוכחות מוסר (שם). המחבר חושב כנראה את המובא בסוגרית לא מדברי ר' מנחם, ואולם לי נראה שהמשל הוא שלו, ובלעדו אין מאמר מוסבר למדי.

(4) ע' לעיל ס' ב'. (5) בשתי נוסחאות תוספתא סנהדרין י"ג ו' ובבלי סנהדרין ק"ח ע"א.
 (6) ב"ר ריש י"ו. (7) ויקר' ס' ר' יוסי בר יהודה בשמו. אולי ר' מנחם ב"ר יוס' הוא ר' מנא מעכו שאקפן בתוך ביתו את ר' יהודה הנשיא ואת ר' יוסי ב"ר יהודה. ירוש' שביעית 37 ריש ע"א. (8) סופה כ"א ע"א. במדרש לחנוכה (ביהמ"ד ח"א 182): דרש מרי בר סר (השוה ערוכין כ"א סוף ע"א וריש ע"ב). (9) תוספתא כלים ב"ק, א' י"ד. במשנה כלים א' ו' באה ההלכה בלא שם אומרה ובלא ראייה מהכתוב.

סימן ה.

ר' אוורדימוס (Eurydemos) ב"ר יוסי א.

ממנו נשאר דרוש נחמד, שבו הוא מגדיל את מעלת הצדקה: על הכתוב (ויקרא, כ"ג כ"ב): ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שורך וכו'. ובי מה ראה הכתוב ליתנה באמצע הרגלים פסה ועצרת מיכן, וראש השנה ויום הכפורים מיכן? אלא ללמדך שכל מי שהוא מוציא לקט שכחה ופאה ומעשר עני, מעלים עליו כאלו בית המקדש קיים, והוא מקריב קרבנותיו לתוכו. וכל מי שאינו מוציא לקט שכחה ופאה ומעשר עני, מעלים עליו כאלו בית המקדש קיים ואינו מקריב קרבנותיו לתוכו. עוד מאמר אחד שאולי הוא גם כן שלו (8), והוא פרפרזה לכתוב משלי ג' כ"ז, וענינו גם כן מעשה הצדקה. כ' ה' יהיה בכסלך (4), אם נתת מכיסך צדקה הקב"ה הוא משמרך מן הפיסין ומין הומונות מן הנולגלות ומן הארנונית (כלם מיני מסים ששמו הרומאים על הארץ). — עוד נאמר בשמו בשתי נוסחאות דרש אחד על הכתוב בתור ראייה לענין הלכה (5).

ה ע ר ו ת ל ס' ה' :

(1) ע"ד השם הוה ע' לעיל כרך ב' ח"א 105, הע' 32.
 (2) ספרא לאותו כתוב (ק"א ע"ג). (3) ב"ר א' קרוב לסוף - א"ר אנדימוס, ואולם בירוש' פאה 15 ע"ב - א"ר אבא. (4) דריש בכסלך - בכ"ס שלך.
 (5) בבבלי נדרים פ"א ע"א השואל היה איסי בן יהודה (ע' לעיל פרק י"ג ס' ג'). אחרי ששלשה ימים לא בא וורדימוס בנו של ר' יוסי אל בית מדרשו של ר' יוסי בן הלפתא, שאלהו איסי למה לא בא, ועז ענהו שלא הבין את דברי ר' יוסי, וורדימוס שאלהו שיאמר לפניו אולי ימצא ליישב דברי אביו, ואיסי ענהו שאינו יודע מנין יליף ר' יוסי שכביסתן קידמין לחיי אחרים? וורדימוס הביא לו ראייה שבמדבר ליה ג' 'תתקם', שהוא רמז לכניסה. בירושלמי שביעית פ"ח ח"ה (88 ע"ב) מספר שר' יוסי בן הלפתא שאלהו להשיב על דבר שיהודה איש הצא ישב במערה שלשה ימים ולחנם ינע למצא תשובה (כלומר למצוא ראייה מהכתוב שצרכי עירך קידמין לצרכי עיר אחרת). אברודימוס הוכיח מהכתוב יהושע כ"א ס': תהייתה - תהייתה. מתהלה תהייתה הערים ואח"כ מנרשיה. אולי יהודה איש הוצא נסתבש מיומי איש הוצל (ע' לעיל 72), שהוא הוא איסי בן יהודה.

סימן ו.

ר' יוסי בן יהודה.

ר' יוסי בן יהודה (בר אלעאי) 1) נודע ביותר בהלכה בשביל הפלוגות שהיו בינו ובין ר' יהודה הנשיא 2). שלשה דברים צוה ר' יוסי ב"ר יהודה את דבי, בודאי לפני מותו (כמו כן צוהו ר' ישמעאל ב"ר יוסי) 3). — ממדרשי המקרא שלו נשארו אהדים שיש בהם משום למוד מוסרי. על הכתוב ויקרא, י"ט ל"ו: איפת צדק והין צדק, והלא ההין בכלל איפה היה, שנאמר (יהוקאל, מ"ה י'): ואיפת צדק? אם כן למה נאמר, וההין צדק יהיה לך? — לאו צדק והין צדק 4). — הביבים יסורים לפני המקום, שכבודו של מקום חל על מי שיסורים באים עליה, שנא', (דברים, ה' ה'): ה' אלהיך מיסרך 6). — אדם עובר עברה פעם ראשונה מוחלין לו, שניה מוחלין לו, שלישית מוחלין לו, רביעית אין מוחלין לו, שנא' (עמוס, ב' ו'): כה אמר ה' על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו, דאומר (איוב, ל"ג כ"ט): הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר 6). — תהי' ל"ב ב', אשרי אדם לא יחשב לו ה' עון, שאם עשה תשובה שלמה, שלבו עקור עליו (כלומר שעזב את החטא לגמרי), הקב"ה מרחמו ומוחל לו 7). — אסתר, ד' ב', כי אין לבוא אל שער המלך בלבוש שק, לפני ליחה סרוחה כן, על אחת כמה וכמה לפני שער המקום 8). — ע"ד השבת הזה ר' יוסי ב"ר יהודה חזון שכזה: שני מלאכי השרת מלוין לו לאדם מבית הכנסת לביתו, אחד טוב ואחד רע, וכשבא לביחי ומצא נר דלוק ושלחן ערוך ומסתו מוצעת, מלאך טוב אומר: יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך, ומלאך רע עונה אמן בעל כרחו; ואם לאו, מלאך רע אומר: יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך, ומלאך טוב עונה אמן בעל כרחו 9).

לספורי המקרא: כתיב (שמות, י"ט ח'): וישב משה את דברי העם אל ה', וכתיב (שם, פסוק ט): ויגד משה את דברי העם אל ה', מה אמר לו הקב"ה למשה? ומה אמר להם משה לישראל? ומה אמרו ישראל למשה? ומה השיב משה לפני הנבורה? — זו מצות הגבלה 10). — בו ביום (של מתן תורה) נעשו כל המעשים (שנכתבו בשמות כ"ד) 11). — כ"ד ז', ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם, מהיכן קרא באזניהם? מתחלת בראשית ועד כאן 12). — במדבר, ז' א', זיהי ביום כלות משה, [מניד הכתוב שכל שבעת ימי המלוואים היה משה מעמיד את המשכן מושחו ומפרקו ואותו היום משחו ולא פרקו, ר' יוסי ב"ר יהודה אומר:] אף ביום השמיני משחו ופרקו 13). — איוב בימי שפוט השופטים היה,

דהה'ד (איוב, כ"ז י"ב): הן אתם כלכם הויתם ולמה זה הבל תהבלו — הויתם מעשי ומעשה דורי, הויתם מעשי — מצות ומעשים טובים; מעשה דורי — שהם מבקשים ליתן שכר לזונות מן הגרנות (14). — משמות כיה מ' יליף ר' יוסי בר יהודה, שארון של אש ושלתן של אש ומנורה של אש ירדו מן השמים וראה משה ועשה כמותן (15). — שלשה פרנסים טובים עמדו להם לישראל: משה ואהרן ומרים ובזכותם נתנו להם לישראל שלש מתנות טובות: באר ועמוד ענן ומן. באר בזכות מרים, מתה מרים, נסתלקה הבאר והורה בזכות משה ואהרן. מת אהרן, נסתלק עמוד הענן והורו שניהם בזכות משה, מת משה נסתלקו שלשתן ולא הורו, שנא' (זכריה, י"א ח'): ואכהיד שלשת הרועים בידה אהרן (16).

עוד צריך להביא כאן דוגמא ממדרש המקרא שלו בהלכה. במדבר, כ"ב כ"ג, והיו לכם לזכרון לפני אלהיכם וכו'. שאין תלמוד לומר: אני ה' אלהיכם. ומה תלמוד לומר: אני ה' אלהיכם? זה בנה אב לכל מקום שנאמר בו וזכרונות יהיו מלכות עמהן (17). — [גר שקבל עליו כל דברי תורה חוץ מדבר אחד אין מקבלין אותו. ר"י ביר יהודה אומר:] אפילו דבר אחד מדקדוקי סופרים (18).

כמו אביו, כך היה ר' יוסי (אולי למד זאת מפי אביו) מוסר וזכרונות עתיקים, והובאו בשמו במדרשים שונים (19).

הערות לס"י ו':

- (1) פרנקל 99 אומר — בתור שמא — שם ר' שמעון בן יהודה (שעלו מדבר לעיל פרק י"ג ס"י ט"ו) ור' אלעזר בן יהודה שהם בני ר' יהודה בר אלעאי, ואולם ר' אלעזר בן יהודה הוא יהודה איש ברתותא, ע' לעיל כרך א' ח"ב 147. (2) ע' פרנקל 198, וי"ס ח"ב 187.
 - (3) פסחים קי"ב ע"ב: אל הצא יחידי בלילה, ואל העמוד בפני הנר ערום ואל הכנס למרחץ הדש, שמא תפחת (תשבר הרצפה). (4) ספרא קדושים לאיתו פסוק (91 ע"ב). בב"מ ט"ט ע"א: טיהא הן שלך צדק ולאן שלך צדק*.) (5) ספרי דברים (פסוק ל"ב).
 - (6) יומא פ"ו ע"ב. בתוספתא יומא ה' (ד) י"ג סובא זה ניב בשם ר' יוסי בן יהודה אך עם ראיות מסקראות אחרים. (7) שו"ט לאותו פסוק. (8) ירוש' ברכות פ"ט (14 ע"ג), אסתר רבה לאותו פסוק. בתוספתא ברכות ז' י"ט בשנוי. (9) שבת קי"ט ע"ב.
 - (10) שבת פ"ו ע"א. וע"ז בא באורו של ר' יהודה הנשיא. במכילתא לאותו פסוק האמר הוא לא ר' יוסי ביר יהודה, אלא ר' יוסי הגלילי, השהו לעיל כרך א' ח"ב 95 הע' 6.
 - (11) מכילתא לשמות י"ט י' (68 ע"ב).
 - (12) מכילתא לשמות י"ט י' (68 ע"ב). במקום ר' יוסי בר איסי ציל עיפ גירסת לקח טוב לאותו פסוק — ר' יוסי בר יהודה, ולזה מתאים מאד שהבאור בא ע"ז מר' יהודה הנשיא. בילקיט כאן (רמז שס"א): ר' ישמעאל ביר יוסי.
 - (13) ספרי במדבר ז' א' (פסוק מ"ד), סדר עולם פ"ג. השהו פסיקתא 6 ע"ב. מאשרו של ר' יהושע בן קרחה ע"ד כהונתו של משה (בימי הסלואים) נאמר ע"י ר' יודן בשם ר' יוסי ביר יהודה, ע' לעיל כרך ב' ח"א 37 הע' 40. (14) ירוש' סוטה פ"ה ה"ה (20 ע"ד), ביר קרוב לסוף, בב"ב ט"ו ע"ב אומר זאת ר' אלעזר בן שמעי, ע' לעיל ע' 5.
- (* כלומר שתהא ותייר לקיים דבורך ואל תשנהו.)

(15) מנחות כ"ט ע"א. לעיל כרך א' ח"ב 62 א"ר עקיבא דומה לזה.
 (16) תוספתא סוטה י"א י'. בתענית דף מ' ע"א אחרי שהביא הכתוב מזכריה הוא מוסיף:
 זכי בירח אחר סתו? והלא מרים סתה בניסן, אהרן באב ומשה באדר? אלא מלמד שנתבטלו ג'
 מתנות טובות שנתנו על ידן ונסתלקו בירח אחר. בסדר עולם פרק י' בא סתם. להמשל מרועים
 לפרנסים כדאי להביא שהתרגום במקום שבא רועה כמוכנן נשיא. רועה העם. שם הוא מתרגם
 פרנס. ע' ניו מלון לתרגום ח"ב 292 ע"ב. (17) ר"ה ליב ע"א. (18) תוספתא דטאי ב' ה'
 ספרא לויקרא י"ט ל"ד (91 א).

(19) שורת החכמים שקבלו זה מזה חכמת הנמטר ע' לעיל כרך א' ח"א 30. מאמר
 של ר' אליעזר בן הורקנוס. לעיל כרך א' ח"א ריש פרק ו'. שיחה שבין אדריאנוס ובין הגר
 עקילס. לעיל כרך א' ח"א 132. ע"ד מעשה מנורתו של בית המקדש, ירוש' שקלים 50 ע"ב.
 ע"ד מנורת הזהב שעשה משה במדבר והיתה יתרה דינר זהב והכניסהו לכור שמונים פעם ולא
 חסרה כלום (שם). אפשר שגם המסרת ע"ד ארבעה שנכנסו לפרדם (ע' לעיל כרך א' ח"ב 74)
 היא ניכ מר' יוסי בר יהודה, שמסרת זו באה סמוכה למסרת אחרת (שלשה הרצו תורתן לפני
 רבן וכו') שהיא מר' יוסי בן ר' יהודה.

פרק חמשה עשר.

ר' שמעון בן אלעזר.

כמו שכבר נאמר לעיל (1) אפשר שר' שמעון בן אלעזר שאנו מוצאים
 אותו בהלכה בר פלוגתיה דר' יהודה הנשיא (2) היה בנו של ר' אלעזר בן שמוע.
 אעפ"י שדברי תמוה הוא שלא נמצא בשום מקום שום דבר מיחס הבן אל
 אביו (3). נגד זה יש לנו ידיעות למדי מיחסו של ר' שמעון אל חברו של
 ר' אלעזר בן שמוע, אל ר' מאיר. הוא אמר בשמו בתור תלמידו (4) מאמרים
 בהלכה ובאגדה (5). גם הפתגם המובא ממנו במשנה (6) נאמר מתחלה על ידו
 בשם ר' מאיר. הוא גם אמר איזה מאמרים בשם ר' יהודה בר אלעאי (7)
 ור' יוסי בר הלפתא (8). ועוד גם בשם ר' עקיבא (9) (שבודאי שמע מפי
 ר' מאיר). בשם ר' יוסי הגלילי (10). בשם ר' אליעזר בן הורקנוס (11). בשם
 ר' אליעזר בן פרטא (12). את יחסו של ר' עקיבא לרבותיו ר' אליעזר ור' יהושע
 הוא מבאר ע"י משל שיבוא להלן. מחיי ריש בן אלעזר צריך לציין את משאו
 ומתנו עם השמרונים, שכמו רבו ר' מאיר, נכנס גם הוא עמהם בשיחה של
 פולמוס. על הכתוב במדבר ט"ז ל"א: הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה.
 א"ר שמעון בן אלעזר: מכאן ויפתי כותיים, שהיו אומרים אין מתים חיים;
 אמרתי להם: הרי הוא אומר: הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה, שאין
 תלמוד לומר עונה בה? אלא שעתידים ליתן את החשבון ליום הדין (13). בפעם
 אחרת אמר ר' שמעון בן אלעזר לסופרי כותים: ויפתם את התורה ולא הנחתם
 בה כלום, שכתבתם אצל אלוני מורה שכם. אף אנו מודים שזה הוא הר גריזים

והר עיבל שבין הכותים; אבל אנו למדנו מנורה שוה, שנאמר (דברים, י"א ל'): הלא המה בעבר הירדן וכו' אצל אלוני מורה, ולהלן (בר', י"ב ז') הוא אומר: עד מקום שכם עד אלוני מורה, מה אלון מורה האמור להלן — שכם, אף אלון מורה האמור כאן שכם, אתם במה למדתם? (כלומר אתם שאינכם מודים במדות שהתורה נדרשת איך הלמדו אתם?) 14. —

אניקדוטה אהת מהיי ר' שמעון בן אלעזר 15). הלבושה במעטה יפה של עברית טהורה, נותנת לנו את האפשרות להדור אל תוך נשמתו, שבקשה תמיד השתלמות מוסרית, וזוהי: מעשה שבא ר' שמעון ב"ר אלעזר ממגדל נדור 16) מבית רבו, והיה רוכב על ההמור ומטייל על שפת הנהר, ושמה שמה גדולה והיתה דעתו נסה עליו מפני שלמד תורה הרבה, נודמן לו אדם אחד שהיה מכוער ביותר, א"ל: שלום עליך, רבי! ולא ההויר לו (שלום, אלא) אמר לו: ריקה כמה מכוער אותו האישי! שמא כל בני עירך מכוערין כמותך? אמר לו: איני יודע, אלא לך ואמר לאותו שעשאני: כמה מכוער כלי זה שעשית, כיון שידע (ריש) בעצמו שחטא, ירד מן ההמור ונשתתח לפניו ואמר לו: נעניתי לך, מהול לי 17), א"ל: איני מוחל לך עד שתלך לאומן שעשני ותאמר לו: כמה מכוער כלי זה שעשית! היה מטייל אחריו עד שהגיע לעירו, יצאו בני עירו לקראתו והיו אומרים לו (לריש): שלום עליך רבי, רבי, מורי, מורי! אמר להם: למי אתם קורין רבי, רבי? אמרו: לזה שמטייל אחרך, אמר להם: אם זה רבי, אל ירבו כמותו בישראל, אמרו לו: מפני מה? אמר להם: כך וכך עשה לי, אמרו לו: אעפ"כ מהול לו, שאדם גדול בתורה הוא, אמר להם: בשבילכם הריני מוחל לו ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן, מיד נכנס ר' שמעון ב"ר אלעזר ודרש: לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארו, ולפיכך זכה קנה ליטול הימנה קולמוס (calamus) לכתוב בו ספר תורה, תפלין ומוזוזות, — אבל ארז אינו עומד במקומו, אלא כיון שנשבה רוח דרומית עוקרתו והופכתו על פניו, ומה סופו של ארז? באים סתתין ומסתתין אותו ומסככין ממנו בתים, והשאר משליכין אותו לאור 18).

הירושה האנדית שהשאיר לנו ריש בן אלעזר היא עשירה ביותר בפתגמים, ובמקצוע זה הוא אחד מהתנאים היותר פוריים, הפתגמים הללו הם כולם, כמו שתמיד נהוג אצל המרגליות הללו של היצירה האנדית, סמוכים על המקראות, ולפעמים נלמדים ע"י דיוק הלשון, הוא מזכיר לאדם שהיוו לא יעברו בבטלה אלא במעשה הטוב: עשה עד שאתה מוצא ומצוי לך ועורך בידך, ואף שלמה אמר בהכמתו (קהלת, י"ב א'): וזכור את בוראך בימי

בחורותיך (19). — גדול העושה מאהבה יותר מן העושה מיראה, שזה תלוי לאלף דור וזה תלוי לאלפים דור, הכא כתיב (שמות, כ' ז'): ועושה הסד לאלפים לאוהביו, והתם כתיב (דברים, ז' ט"ו): ולשומרי מצותיו לאלף דור (20). — אם יאמרו לך ילדים: בנה! וזקנים — סתור! שמע לזקנים ואל תשמע לילדים, שבנין ילדים סתירה, וסתירת זקנים בנין, וסימן לדבר רחבעם בן שלמה (מ"א, י"ב ז') (21). — אפילו קטן בן יומו מהללין עליו את השבת, ואפילו דוד מלך ישראל מת אין מהללין עליו את השבת, שכל זמן שהוא חי עוסק במצות, לפיכך דוהין עליו את השבת (22). — קטן בן יומו אין משמרין אותו ואין מטמרין אותו לא מפני חולדין ולא מפני עכברין, שהכלב רואה אותו ובורה, נחש רואה אותו ובורה; עוג מלך הבשן מת משמרין אותו מפני חולדין ומפני עכברים, שכל זמן שאדם חי מוראו מוטל על הבריות, שנא' (ברי, ט' ב'): ומוראכם והתכם יהיה על כל חית הארץ ועל כל עוף השמים. מת — ניטל מוראו מן הבריות (23). — ראית מימך היה ועוף שיש להם אומנות והן מתפרנסין שלא בצעה, והלא לא נבראו אלא לשמשני (24), ואני נבראתי לשמש את קוני, אינו דין שאתפרנס שלא בצעה, אלא שהרעותי את מעשי וקפחתי את פרנסתי (25). — נושלי, ו' ו', לך אל נמלה עצל וכוי, עלוב הוא אדם זה שצריך ללמוד מן הנמלה; אלו למד ועשה עלוב היה, אלא שצריך ללמד מדרכיה ולא למד (26). — אף אדם הראשון לא טעם כלום עד שעשה מלאכה, שנאמר (ברי, ב' ט"ז ט"ו): ויניחהו בן עדן לעבדה ולשמרה ונוי מכל עץ הגן אכל תאכל (27). — אם יושב אדם במקומו ושותק היאך יודף שלום בישראל בין כל אהר ואהר? יצא ממקומו ויחזור בעולם וירדוף שלום בישראל, שנאמר (תהי, ל"ד ט"ו): בקש שלום ורדפהו. הא כיצד? בקשהו במקומך, רדפהו למקום אחר (28).

— יש לך חברים, מקצתן מוכיחין אותך ומקצתן משבחין אותך, אהוב את המוכיחך ושנא את המשבחך, מפני שמוכיחך מביאך לחיי העולם הבא והמשבחך מוציאך מן העולם (29). — בכל מקום שאדם הולך לבו הולך, עומד לבו עומד, יושב דברים מיושבים כנגדו (30). — לעולם יהא אדם זהיר בתשובותיו, שמתוך תשובה שהשיב אהרן למשה פקרו המערערים, שנא' (שמות, ל"ב כ"ד): ואשליכהו באש ויצא הענל הזה (העיוו פניהם לאמר יש ממש בעבודה זרה ויצא מאליו) (31). — יצר, הינוק ואשה תהא השמאל דוהה והימין מקרבת (32). — אף על מספרי לשון הרע נעים באין, שכן מצינו בנחזי שספר לשון הרע ברבו ודבקה בו צרעת עד יום מותו, שנא' (מ"ב, ה' כ"ז): וצרעת נעמן חרבק

בך וכו' ויצא מלפניו מצורע כשלאג 33). — בשעה של גדולה 34) נאמר דבר זה: ואהבת לרעך כמוך אני ה', אני ה' בראתי, אם אתה אוהב, אני נאמן לשלם שכר טוב, ואם לאו — אני דיין לפרוע 35). — יותר על מה שהם (מלוי ברבית) מרויחין הם מתחייבין, שהן עושין את התורה פלסטר ואת משה שיפשו. אמרו: אילו היה משה יודע שכך אנו מרויחין לא היה כותבה (למצוה זו של איסור לקיחת רבית) 36). — כל שיש לו מעות ואין מלוה אותן ברבית עליו הכתוב אומר (תהי' מ'ו ה'): כספו לא נתן בנשך וכו' עושה אלה לא ימוט לעולם. הא למדת שמלוי ברבית מתמוטטין והולכין מן העולם. מיטוט זה איני יודע מה הוא, כענין שנאמר (משלי, כ"ד י"א): הצל לקוהים למות מטום להרי אם תהשוך 37). —

שבעה הבלים שאמר קהלת (א', ב') כנגד שבעה עולמות שאדם רואה: בן שנה דומה למלך, נתון באיפקרפסטי (עריסה) והכל מהבקין ומנשקין אותו; בן שתים ושלוש דומה לחזיר שפושט ידיו בביבין; בן עשר קופץ כנוד; בן עשרים כסוס, נהים, משפר גרמיה ובעי אתתא (צוחל, מתיפה ומבקש אשה); נשא אשה הרי הוא כחמור; הוליד בנים מעיו פניו ככלב להביא להם ומוזנות; הזקין הרי הוא כקנה 38). — ע"ד שלשה הכתרים 39): כתר תורה, כתר כהונה, כתר מלכות — מי גדול משלשתם? א"ר שמעון בן אלעזר: מי גדול הממליך או המלך? הוי אומר: הממליך; העושה שרים או השרים? הוי אומר: העושה שרים. כל עצמן של שני כתרים אין באים אלא מכחה של הורה, וכן הוא אומר (משלי, ה' ט"ו): בי מלכים ימלכו, בי שרים ישרו 40). — השונה לתלמיד רשע מהו אומר? (משלי, כ"ו כ"ח) עובד עבודה זרה, כך כל זורק אבן למרקולים (תל האבנים של Hermeses) עובד עבודה זרה, כך כל השונה לתלמיד רשע עובד עבודה זרה 41). — הלומד תורה בילדותו דומה לרופא שהביאו לפניו מכה ויש לו איזמל לחותכה וסמים לרפאותה. הלומד תורה בוקנתו דומה לרופא שהביאו לפניו מכה ויש לו איזמל לחותכה ואין לו סמים לרפאותה 42). — על שני דברים עמי הארצות מתים: על שקורין לארון הקדש ארנא ועל שקורין לבית הכנסת בית עם 43).

— כשישראל עושין רצונו של מקום, אז מהנדל שמו בעולם, שנא' (יהושע, ה' א'): ויהי כשמוע כל מלכי האמורי וכו', וכן אמרה רחב לשלוחי יהושע (שם, ב' י'): כי שמענו את אשר הוביש ה' וכו' ונשמע וימס לבנו וכו' כי ה' הוא האלהים, ובזמן שאין עושין רצונו, כביכול שמו מתחלל בעולם, שנא' (יהזקאל, ל"ו כ"ב): ויבא אל הנוים אשר באו שם ויחללו את שם קדשי,

ואומר (שם): קדשתי את שמי הגדול המחולל בנוים (44). — אין לי חביב בכל הנוף כעין, ומשל בה את ישראל. אדם לוקה על ראשו אינו אומץ (45) אלא עיניו. הא אין לך חביב בכל הנוף כעין ומשל בה את ישראל — הנוגע בכס כנוגע בבבת עינו (זכריי, ב' י"ב) (46). — כל מצוה שמסרו ישראל עצמן עליה למיתה בשעת גזרת המלכות, כגון עבודה זרה ומילה עדיין היא מוחזקת בידם, וכל מצוה שלא מסרו ישראל עצמן עליה כגון תפילין עדיין היא מרופה בידם (47). — ישראל שבהוצה לארץ עובדי עבודה זרה הן. כיצד זה? נוי שעשה משתה לבנו והלך וזימן את כל היהודים היושבים בעירו, אף על פי שהן אוכלין ושותין משלהן ושמש שלהן עומד ומשמש עליהן עובדי עבודה זרה הן, שנא' (שמות, ל"ד ט"ו): וקרא לך ואכלת מזבחן (48). — חכם הדר בארץ ישראל ויוצא הוצה לארץ פגם. הדר בה משובה הימנו, ואף על פי שפגם משובה הוא יותר מכל המשובחים שבמדינות, משלו משל למה הרבר דומה? לברזל הגדואי, שבא ממדינת הים, שאעפ"י שנפחת ממה שהיה, הוא משובה יותר מכל המשובחים שבמדינות (49).

— בכל מקום שאתה מוצא כתב רבה על הנקודה, אתה דורש את הכתב; נקודה רבה על הכתב, אתה דורש את הנקודה (כלומר האותיות שיש בהן על פי המסרת נקודות טלמעה) (50). על פי זה דורש רשב"א את המלה אלו"י (ברי, י"ח ט"ז) — שהמלאכים שא"ו לשרה אינו אברהם (51) ואת המלה וישקו"י (ברי, ל"ג ד') הוא דורש: מלמד שנכמרו רחמיו (של עשו) באותה שעה ונשקן (ליעקב) בכל לבו (52). — ברי, א' ל"א. והנה טוב מאד — זו שינה (כלומר שהשינה היא משלימה את טוב העולם) (53). זה המאמר סמוך למאמרו של ר' מאיר שרשב"א דרש בשמו: הנה טוב מאד — הנה טוב מות (54). — כך יש דמיון לדרשתו של ר' מאיר דרשתו של רשב"א על הכתוב (ברי, ג' כ'): אם כל חי, שדורש אם כמו עם, כמו ששינינו בכרייתא: העשיר (אם הבעל נעשה עשיר) עולה (אשתו) עמו, העני אינה יורדת עמו (55). — את הכתוב ברי' ו' ג' דורש רשב"א מעין מה שדרשו חכמי דורו ר' ישמעאל ב"ר יוסי ור' מנחם ב"ר יוסי (56): הרי הוא אומר: לא ידון רוחי באדם לעולם; אמר הקבי"ה: איני דן אותם עד שאשלם שכר לצדיקים, אימתי בעולם הזה אבל בעולם הבא אמר הכתוב (תהי, קמ"ו ב'): תצא רוחו ישוב לאדמתו (57). — שמות, כ" כ"ה. כי חרבך הנפת עליה ותחללה, המזבה נברא לאריכות ימיו של אדם, והברזל לקצר ימיו, אינו דין שיניף את המקצר על המאריך (58). — על דרשת הנוטריקון העתיקה של המלה שעטנו (ויקרא, י"ט י"ט) שוע — טווי —

זנוו (נוו לדעת רש"י ארנ). א"ר שמעון בן אלעזר: נודנלוו ומליו היא את
 אביו שבשמים (59). מנין לוקן שלא יטריה (את העולם לחלק לו כבוד)?
 תלמוד לומר (ויקרא, י"ט ל"ב): זקן ויראת (כלומר שגם זקן צריך לירוא מפני
 המקום ולחוס על טרה הצבור 60). — במדבר, י"א כ"ג. עתה תראה היקר
 דברי אם לא. (אפילו על דברים אלו) שבסתר לא הסך עליו הכתוב, שנא:
 עתה תראה וכו' (61). — למה נקרא שמה תכלת (במדבר, ט"ו ל"ח)? על שם
 שנתכלו המצרים בכבודות, שנא' (שמות, י"ב כ"ט): וה' הכה כל בכור (62). —
 אף משה ואהרן בחטאם מתו, שנא' (במדבר, כ' י"ב): יען אשר לא האמנתם
 בי וכו' (63). — יהושע, ב' א'. הרש. מתוך שאתם עושים עצמכם חרשים אתם
 עומדים על אפיים שלהם (64). — תהי, כ"ב ל"ב. יבואו וינידו צדקתי. יבואו
 דורות האחרונים וינידו צדקתי של הקב"ה לדורות הראשונים (65). — אין לך
 טפה היורדת מלמעלה שאין הארץ פולטת כננדה טפחיים (מלמטה), שנא'
 (תהי, מ"ב ה'): תהום אל תהום קורא וכו' (66). —

מפני מה נתעקרה רבקה? כדי שלא יהיו אומות העולם אומרים: תפלתנו
 עשתה פירות, שאמרו לה (בר', כ"ד ס'): אהותנו את היי לאלפי רבבה, עד
 שהתפלל עליה יצחק ונפקדה, ההיך (בר', כ"ה כ"א): ויעתר יצחק להי לנכה
 אשתו (67). — ניצל אותו צדיק (ראובן) מאותו עון (הכתוב בבר', ל"ה כ"ב ומ"ט ד')
 ולא בא מעשה זה לידו, אפשר עתיד זרעו לעמוד על הר עיבל ולומר: ארור
 שוכב עם אשת אביו (דברים, כ"ז כ') ויבוא חטא זה לידו? אלא מה אני
 מקיים: וישכב את בלחה פלגש אביו? עלבון אמו תבע. אמר: אם אהות אמי
 היתה צרה לאמי, שפחת אהות אמי תהא צרה לאמי? עמד ובלבל את
 מצעה (68). — מנין אתה אומר: כל אותם ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר
 לא נצרכו לנר, אלא אפילו נכנס אדם הדר לפנים מן ההדר, כמו פנס נכנס
 עמו עד שעה שחזור? תלמוד לומר (שמות, מ' ל"ח): לעיני כל ישראל בכל
 מסעיהם. הא אפילו אדם נכנס הדר לפנים מן ההדר עמוד אש מאיר לפניו (69). —
 בשביל, והטוב בעיניך עשיתי (מ"ב, כ' ב') (ששבח את עצמו) — מה אות
 (שם, פסוק ה') (כלומר: נענש להיות חולה עד שהיה צריך לומר מה אות כי
 אעלה בית ה'). בשביל, מה אות? עובדי עבודה זרה אכלו על שלחנו (הבבלים
 שבאו לבקר). שם, פסוק י"ג, בשביל שעע"ז אכלו על שלחנו גרם גלות לבניו (70). —
 מרשביא נשארה שורה של משלים יפים שיסדרו כאן בסיום הפרק. — למה
 הרבר דומה? דומה לסתת שהיה מסתת בהרים. פעם אחת נטל קרדמו בידו

והלך וישב על ההר והיה מכה ממנו ציורות דקות ובאו בני אדם ואמרו לו: מה אתה עושה? אמר להם: הריני עוקרו ומטילו בתוך הירדן. אמרו לו אי אתה יכול לעקור את כל ההר. היה מסתת והולך עד שהגיעו אצל סלע גדול נכנס תהויו, סתרו ועקרו והטילו אל הירדן, ואמר לו: אין זה מקומך, אלא מקום זה. כך עשה להם ר' עקיבא לר' אליעזר ולר' יהושע (שלמד מהם תורה) (71). — אמשול לך משל, למה אדם הראשון דומה? לאדם אחד שנשא את הניורת, היה יושב ומפקדה, אמר לה: בתי! אל תאכלי פת בשעה שירדך טמאות ואל תאכלי פירות שאינן מעושרין, אל תחללי שבתות ואל תפרצי בנדרים, ואל תלכי עם איש אחר. הא אם עברת על אחת מהן הרי את מתה. מה עשה האיש ההוא? עמד ואכל פת בפניה שידיו טמאות ואכל פירות שאינן מעושרין וחלל שבתות ופרץ בנדרים והושיט לה בידיו. מה אמרה הניורת ההיא בלבה? כל הדברים שפקדני בעלי מתחלה שקר הם. מיד עמדה ועברה על כולם (72). — עיד הרעבון שהיו בזמנים שונים ונזכרו בתניך. — לזוג שהיתה בידו קופה מלאה כוסות דיוטראן, כיון שהיה מכקש לתלות קופתו היה מביא יתר ותוקעה ואחר כך תולה קופתו. כך כולם לא באו בבני אדם שפופין, אלא בבני אדם נבורים (73). — משל למלך שמנה לו שני אפטרופסין אחד ממונה על אוצר של תבן ואחד ממונה על אוצר של כסף ושל זהב. וזה שהיה ממונה על הכסף ועל הזהב, אמר לו: ריקה! (74) בתבן כפרתו, בכסף וזהב על אחת כמה וכמה! והלא דברים קל והמר: ומה בני נח בשבע מצות בלבד לא יכלו לעמוד בהם בשיש מאות ושלוש עשרה מצות — עאכויכי! (75). — למלך שבנה פלטרין גדולים וישב בכלם, וכיב של בורסקי עובר בתוכה ונפל על פתחה. כל עובר ושב אומר: כמה נאה ומשובה פלטרין זו, אלמלא ביב של בורסקי לא היתה עוברת בתוכה. אף כך אדם דומה. ומה אם עכשיו שמוציא ממעין מעין סרוח כך מתנאה על הבריות, אם היה מוציא מעין של שמן טוב אפרסמון ופלייטון על אחת כמה וכמה שיתנאה על הבריות (76). — יצר הרע דומה לברזל שהטילוהו בתוך האור, כל זמן שהוא בתוך האור עושין ממנו כל כלים שירצו, אף כך יצר הרע אין לו תקנה אלא ברברי תורה בלבד שהן כאש, שנא' (משלי, כ"ה כ"ב): אם רעב שונאך וכו' כי נחלים אתה חותה על ראשו וה' ישלם לך — אל תקרד ישלם, אלא ישלימני לך (77).

הערות לפרק ט"ו:

- (1) ע' לעיל ע' 1. (2) ע' פרנקל 200, וייס ח"ב 185.
- (3) ר' יוסי בן אלעזר שסאמרו בספרי במדבר י' ליה (פסקא פ"ד) קשור למאמרו של ר"ש בן אלעזר אינו אחיו של ר' שמעון, אלא הוא ר' יוסי שנוכר בביט מ"ה ע"א, בן ר' אלעזר בן ר' שמעון (ע' לעיל 95 הע' 5). (4) ע' חולין ו' ריש ע"א; תוספתא שבת י"ב (י"ג) י"ב (ב. שבת קל"ד ע"א); תוספתא ערובין ט' (ו') י"ד (בבלי ערובין כ"ט ע"א); פעם אחת היינו יושבין לפני ר' מאיר בבית המדרש בערדסקס. שם בערדסקוס בקר גם ר' אלעזר בן שמוע את ר' מאיר, ע' לעיל 6, הע' 4. (5) השוה לעיל כרך ב' ח"א 8.
- (6) אבות ד' י"ח, ע' לעיל כרך ב' ח"א 11 הע' 26. (7) תוספתא חולין ג' פ"ד (ב. חולין נ"ו ע"א). (8) תוספתא מעשר שני ג' י"א; תוספתא כלים כ"ט ג' י"ג.
- (9) תוספתא מעשר ראשון ב' כ'; תוספתא נטין ב' ו' (ב. נטין כ"ג ע"ב).
- (10) תוספתא חולין ד' (ה') ו'. (11) תוספתא שבת ט' (י') י"ג.
- (12) ע' לעיל כרך א' ח"א 146 הע' 1. (13) ספרי לאותו פסוק (פסקא ק"ב).
- במנהדרין צ' ע"ב מיוחס דבר זה לר' אלעזר ברי' יוסי.
- (14) ספרי לאותו פסוק (פסקא נ"ו), ששם וגם בירושלמי כוטה 21 ע"ג במקום ר' אלעזר ברי' יוסי צ"ל ר' אלעזר ברי' שמעון, צורה אחת ישנה לשתי השיחות ושתיהן ספרו ע"י ר"א ברי"ש.
- (15) תענית כ" ע"א (כך היא הגירסא הנכונה במקום ר"א ברי"ש, ע' ד"ס), אדרי"ג מ"א (66 ע"א), ד"א זוטא פ"ד. (16) יש גירסא ממנדל עדר, והוא איננו זה הסמ"ך לירושלים אצל בית לחם (ע' ברי' ל"ה כ"א, משנה שקלים ז' ד'), אלא זהו מנדלא הסמוכה לשבריה וסנקרא בשם תנכ"י מנדל עדר (ע' בדרך Palestina2 uflage S. 802) וע"ז סמון "מגיל על שפת הים", גם בתענית ככ"י מינכן נאמר "הים", ע' ד"ס שם, ולא שפת הנהר.
- (17) ע' לעיל כרך א' ח"א 118 הע' 4. (18) הסיום בא באדרי"ג [בתענית בא שם מאמרו של ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן, כמו שנראה נתפתח מהספור הזה ומדרשת ר"ש בן אלעזר - המהרגס]. (19) שבת קנ"א ע"ב, אחרי "עשה" יש גורסין "צדקה". אולם הפעל "עשה" גם בלא מְשֻׁלִים יש לו גם בן אותה ההוראה, כמו שנראה מתוך הפתח הסמוך: גדול העושה מאהבה יותר מהעושה מיראה. (20) כוטה ל"א ע"א, והנמרא מסיימת שם: התם נמי כתיב לאוהביו ולשוטרי מצותיו לאלף דור; ומשיבה: האי לדסמ"ך ליה והאי לדסמ"ך ליה (בלומר; מדייקים מהמסיכות כי לשוטרי מצותיו לאלף דור ולאוהביו לכל הדורות).
- (21) מגילה ל"א ע"ב, נדרים ט' ע"א; בתוספתא ע"ז א' י"ט בא המאמר מפורש יותר: אם יאמרו לך ילדים בנה בית המקדש אל תשמע להן, ואם יאמרו לך זקנים סתור בית המקדש שמע להן מפני זכו' וראיה לדבר רחבעם. במגלה "נערים" במקום "ילד ס'...", "סתור ואל תבנה".
- (22) תוספתא שבת י"ז (י"ח) י"ט, בבלי שבת קנ"א ע"ב (שם נשתבש מדש"א לר' שמעון, בן גמליאל, ע' ד"ס שם), ביר ל"ד קרוב לסוף, מה שבא אח"כ בשבת שם: אמרה תורה הלל וכו' אין בשני המקורות האחרים, והוא לקוח מדברי ר' שמעון בן מנסיא, יומא פ"ה ע"א, השוה לעיל 66 הע' 54.
- (23) במקורות שנרשמו בהערה הקודמת, בבבלי שבת שם בא בטעות רש"י במקום רשביא, ע' ד"ס שם. (24) ע' תוספתא ב"ק ח' י"ז, ב. ב"ק פ"א ע"ב ששם מונה רשביא כ"ס חיות שראוי לנלדן בבית להשמיר את המזיקין.
- (25) משנה קדושין ד' י"ג, תוספתא קדושין ה' ט"ו, ב. קדושין בסוף, ירוש' קדושין בסוף, בשלש המקורות האחרונים נוספו עוד: ארי סבל, צבי קיץ, שועל חנוני וזאב קדר, לסי הירוש' אמר זאת רשביא בשם ר' מאיר, הדוגמאות הללו מזכירות שר' מאיר, רבו של ר' שמעון ב"א, היה מססל משלים אוזופיים, ע' לעיל כרך ב' ח"א 8.

- (26) ספרי דברים (פסקא מ"ו קרוב לראש). (27) אדר"ג מ"א (23 ע"א).
 (28) אדר"ג מ"ב (26 ע"א). בנוסח ב' פכ"ד (25 ע"א). אומר זאת בשני קצת ר' יוסי.
 (29) אדר"ג פ' כ"ט. מתחיל הוא היה אומר, אחרי המאמר שאמר בשם ר"ם (מובא לעיל כרך ב' ח"א ע' 8 ובהע' 25). ע' לעיל כרך ב' ח"א 10 הע' 4.
 (30) אדר"ג שם. המובן אינו כל כך ברור. לב מיושב פירושו דעה מיושבת. הוא רוצה כנראה להגיד בזה, כי בשביל דעה מיושבת יותר מתאים מצב של ישיבה. תנועת הנוף גורסת לתנועת המחשבה, ועמידה - לעמידה המחשבה, שאינה נותנת אפשרות להתעסק. (31) מגילה כ"ה ע"ב. לבטוי "פקרו" השויה: פקרו המינים, ירושי' ברכות 12 סוף ע"ב. (32) סוטה מ"ו ע"א. מנהדרין ק"ז ע"ב. השויה מאמר דומה לזה של ר"ש בריא בחזיון צ"ה ע"ב: בית הניקב ואשה אע"פ שאין נחש. יש מיטן.
 (33) אדר"ג מ"ט. בפסא לוקרא י"ד ל"ד (78 ע"א) ובהנחומא ב' מצורע 8. הכר החלק הראשון מהמאמר הזה. (34) יש נורסין: בשבועה של גדולה.
 (35) אדר"ג סוף פ"ו. (36) תוספתא כ"ט ו' י"ג. מתחייבין פ"י הפסדס הרוחני של החומאים מכרע את השכר הנשמי שלהם. בכריותא בבלי כ"ט ע"ה ע"ב (שם נשפס בן אלעזר) במקום "מתחייבין" בא "מפסדין" - כלומר הפסד נשמי, ואח"כ בא שם: "ולא עוד אלא שמסיאין...". בירוש' כ"ט 10 ריש ע"ד מתחיל מאמרו של רשב"א סמוך לדבריו ר' יוסי בן הלפתא: "יותר ממה שכופרין בעקר כופרין. בבבלי נהלפו המלים הנסות "פלכרה" ו"מיפשי' בלשון "מני נהורי" - "אמתי' ו"חכמי". (37) תוספתא כ"ט ו' י"ח. שבמקום ר' שמעון יש נורסין שמעיה. בירוש' כ"ט 10 ע"ד בא הסיום ע"י ר' שמואל בר אמי, ורבבא - הא למדת וכו' שבתוספתא, נשפס. בבבלי כ"ט ע"א ע"א: הא למדת שכל המלוה ברבית נכסיו מתוספסין.
 (38) קה"ר א' ב'. ר' שמואל בר יצחק בשמו. האמורא הוה מבאר בנדה מ"ה ע"ב את הפסע של דבר ההלכה שאמר ר"ש בן אלעזר. - השוה לעיל 85. צריך לציין שרשב"א היה אוהב לדבר מהחיות. ע' לעיל כרך ב' ח"א 88. וכדאי לציין שרשב"א היה מתעסק בהפג לב עם החיות. ע' לעיל הערות א' ג' וד'. (39) ע' לעיל כרך ב' ח"א 51.
 (40) ספרי במדבר פסקא ק"ט. (41) תוספתא ע"ו ו' (1) י"ח. השוה אנדה אמוראי בכל ע' 24 הע' 152. (42) אדר"ג סוף פכ"ג.
 (43) שבת ל"ב ע"א. במקום ר' ישמעאל צ"ל ר' שמעון. ע' ד"ס. השוה לעיל כרך א' ח"א 14 הע' 1. (44) מבילתא שמת מ"ו ב' (37 ע"ב).
 (45) ע"פ צריך להשלים במלוגו של לוי ח"א 99, שטביא רק דוגמה מבנין פיעל. רשב"א בעצמו אומר בתוספתא שבת י"ו (י"ח) י"ט: הרוצה לאטף עניו של מת (בבבלי שבת קנ"א ע"ב האומר הוא ר"ש בן גמליאל והלשון היא: הרוצה שיתעצמו עניו של מת, ואולם בכ"י מינכן - שתאמק, ברפוסים - שיתעצמו).
 (46) ספרי במדבר י' ל"ה (פסקא מ"ד). [ע"פ הנהח הגרמי - המתרגם].
 (47) שבת ק"ל ע"א. בספרי דברים י"ב כ"ג (פסקא ע"ז) האומר הוא ר"ש בן גמליאל. ע' לעיל 57 הע' 79. (48) תוספתא ע"ז ד' (ה') ו'; אדר"ג פכ"ו (41 ע"ב); ב' ע"ז ה' ע"א ששם בנדרס האומר הוא ר' ישמעאל. ע' לעיל הע' 43.
 (49) אדר"ג פכ"ה (43 ע"א). (50) ב"ר מ"ה ופ"ח. בשרשי' ז' ריש ד': את הפיש את הכהב ומניה הנקודה. בירוש' פסחים 85 ע"ד אומרים זאת רבנין והלשון: בשעה שהכתב רבה על הנקדות אתה דורש הכתב ומסלק את הני, ובשעה שהנקודה רבה על הכתב, אתה דורש את הני ומסלק את הכתב. (51) ב"ר מ"ה. ע' לעיל כרך ב' ח"א הע' 2.
 (52) ב"ר ע"ח. באדר"ג ל"ד (60 ע"ב): נשיקה זו של אמתי. בנוסח ב' של אדר"ג פל"ז (49 ע"א): כל מעשיו של עשוי בתחלה של שנאה חוץ מו שחיא של אהבה. בבשרשי' ע"ז פ"ט מיוחס לרשב"א דעה הפכית זו: שלא בא לנטקו אלא לנטבו ונעשה צוארו של יעקב אינו של שיש וקחו שניו של אותו רשע ונטכו כדוננו, ומה תלמוד לומר ויכזו? אלא זה בזכה על

צוארו וזה בוכה על שניו [בביר ע"ה אומר זאת ר' ינאי]. ע' לעיל כרך ב' ח"א 82 הע' 6.
באדר"ג נ"ב פל"ז אימר רשביא על הנז"ן תלויה שבשופסים י"ח ל': עתידה היא הנז"ן הזאת
ליעקר ממקומה לעתיד לבוא.

53) בר' ט"ו מה שכתוב אח"כ: "וכי שינה סוכה מאד אתמהא. לא כן תנינן: יין
ושינה לרשעים נאה להן ונאה לעולם? אלא מתוך שאדם ישן קיימא הוא עומד ויגע בתורה
הרבה" - אין זה מדברי רשביא. (54) ע' לעיל כרך ב' ח"א ז' הע' 42.
55) בר' כ"ו קרוב להקף. בכתובות מ"ח ע"א וס"א ע"א בקצרה: עולה עמו ואינה יורדת
עמו. להבנת המאמר הזה צריך להזכיר את המאמר העתיק שבגי' ה' ע"א ונדרים ס"ד ע"ב
שעני חשוב כמת. וא"כ חי - הוא עשיר. בכתובות ס"א ע"א דורש ר' אלעזר (האמורא) את הכתוב
הזה: לחיים ניתנה ולא לצער ניתנה, ואינו דורש אם - עם.

56) ע' לעיל 97. (57) אדר"ג פל"ב (47 ע"א).
58) מבילחא לאותו פסוק (74 ע"א). בתנחומא סוף יתרו רק "מכאן אמרו בלבד.
59) משנה כלאים ט' ח', ספרא לאותו פסוק (89 ע"א) הוזהר הע' רב האי בתשו"ב
הגאונים הוצ' הרבני סימן מ"ט ע' כ"ד. (60) ספרא לאותו כתוב (91 ע"א). קדושין ל"ב ע"ב.
61) הוספתא סוטה ו' ו' בקשר עם מאמרו של רש"י לעיל כרך א' ח"ב 54.
62) ספרי לאותו פסוק (פסקא קט"ו). שטב צ"ל ריש בן אלעזר. כמו שגורם הילקום.
63) שבת נ"ה ע"ב. בספרי במדבר כ"ז י"ד (פסקא קל"ו) אותו המאמר של רשביא רק
בצורה אחרת על ספק דברים ליב נ"א. (64) רות ר' ריש פ' ב'. ע' לעיל כרך ב' ח"א 71.
65) ילקוט רמז תרפ"ח בסוף. הציון הוא מתורת כהנים. בגי' לאותו פסוק נתיחם
המאמר לר' יודן. (66) תוספתא תענית א' ד'; ירושי ברכות י"ד ע"ב; ירושי תענית 64 ע"ב;
ב"ר י"ג. בשני קצת בבבלי תענית כ"ה ע"ב. אולי הוא דורש "קורא" מלשון פנישה. ככלת פנים.
המאמר "אין הארץ שותה אלא לפי חיטומיה" (ע' לוי ח"ב 89 ע"ב) מביא הירושלמי (ברכות י"ד
ע"א. תענית ס"ד ע"ב. עין מינ' ע"א) בשם רשביא. בב"ר סוף פ"ג ר"א בר' שמעון.
67) שהשיר ב' י"ד, ר' יהודה בר' שמעון בשמו.
68) שבת נ"ה ע"ב. בספרי דברים ל"ג ו' (פסקא שט"ז) במקום רשביא ר' שמעון בן נסליאל.
וע' בבר' צ"ח.

69) ספרי במדבר י' ל"ד (פסקא פ"ג). סתם ובקצרה כספרא ויקרא כ"ד נ' (103 ע"ד).
זקצת שינה מזה בבבלי שבה כ"ד ע"ב. מנחות פ"ג ע"ב. הוזהר נ"ב ברייתא דמלאכת המשכן.
ביהמ"ד ח"ג. 164. (70) סנהדרין ק"ד ע"א.

71) אדר"ג ריש פ"ג. בנוסח ב' פ"ב (15 ע"א) האומר הוא ר' שמעון בן מנסיח.
72) אדר"ג פ"א סמוך לפני מאמרו של רשביא. שהובא לעיל כרך ב' ח"א 94. הנמשל
אינו טובן כל צרכו. הוא נמצא בקצרה בנוסח ב' של אדר"ג פ"ב (8 ע"ב): למה היתה חוה
דומה כאותה שעה? לאחר שנשא אשה נורת ואמר לה: אל תאכלי מן הפת עד שתטילי את
ידך. ולא מן הפירות עד שתעשרי אותם. הלבנה ואבלה מן הפת ולא נטלה את ידיה ומן הפירות
ולא עשרה, ומצא הפתח ליכנס בו (בלבוש בזה מצא הבעל עולה לגרש איתה). גם בנוסח הזה
המשל הוזהר. כמו המשל של רשביא. (לעיל כרך ב' ח"א 94) מוסב על חוה, אך תמוה הוא.

73) רות ר' א', ר' חייא בשמו. בפרשה טקומות בא המאמר בשם ר' חייא עצמו: ב"ר
סוף כ"ה. ריש מ', ריש ס"ד. בסד' שמואל כ"ח - בשם ר' שמואל בר יצחק.
74) בשם זה קרא רשביא את המכוער שגנש. כמיוש לעיל ריש פט"ו.
75) מבילחא שמות כ' ב' (67 ע"א). הוזהר משלו של רשביא. לעיל כרך ב' ח"א 64.
76) אדר"ג פ"ג (85 ע"ב). (77) אדר"ג פט"ו (82 ע"ב). ע' מאמרו של רשביא ע"ד
היוצ"ד לעיל הע' 82. באדר"ג נ"ב פל"ד (88 ע"ב) מיוחס לרשביא משל מרכיבה. שלעיל כרך א'
ח"ב 141 נאמר בשם אלישע בן אבויה.

פרק ששה עשר.

ר' נתן.

ר' נתן שעלה מבבל לאיי תפס מקום חשוב עוד במדרשו של ר' שמעון בן נמליאל, הודות לזה, שאביו היה ראש הגולה (1). הוא עמד ביהוסים קרובים לר' יהודה הנשיא עוד בחיי אביו, ור' יהודה התודה אחיכ בעצמו: ילדות היתה בי והעזתי פני בנתן הבבלי (2). מצינו לעתים קרובות את ר' נתן חולק על ר' יהודה הנשיא. עיד הנוכו אין לנו ידיעות וכן איננו יודעים מי היו רבותיו. ממאורעות חיוו אנו יודעים רק ממה שהיה בקפודקיא (Kappadokien), ששם הציל ילד אחד ממות, שצוה לאחר את זמן המילה עד שיבלע בו דמו (3). — בתור איש הבא מחוצה לארץ היה מלא התפעלות ממסירות נפשם של אחיו יושבי ארץ ישראל ודרש: לאוהבי ולשומרי מצותי (שמות, כ' ו') — אלו ישראל היושבים בארץ ישראל ונחנני נפשם על המצות. מה לך יוצא ליהרג? — על שמלתי את בני. מה לך יוצא לישרק? על שקראתי בתורה. מה לך יוצא ליצלב? על שאכלתי מצה. מה לך לוקה בפרגל? על שנטלתי את הלולב, ואומר (זכרי, ג' ו'): אשר הכיתי בית מאהבי — אלו נרמו לי לְאַהֲבָה לאבי בשמים (4). רב מאמריו של ר' נתן באנדה הם במדרש התנאים לספר שני, רביעי והמישי של תורת משה (מכילתא וספרי), ואולם לא תמיד אפשר לומר בודאות שהם של ר' נתן, אחרי שאנו מוצאים שלפעמים נתקצר השם ר' יונתן ונעשה ממנו ר' נתן, וכך נתיחס לר' נתן לפעמים דברים שהם של ר' יונתן, תלמידו של ר' ישמעאל (5). מפני מה נמצאים במכילתא כל כך הרבה מאמרים מר' נתן? אפשר שאחדים מתלמידיו היו העורכים — אמנם לא האחרונים — של המדרש הזה, ובוה נם מתבאר מה שבמדרש זה מדבר במקום אחד בהערצה מפלגת על דבר חכמתו של ר' נתן (6): כל זמן שחכם קיים חכמתו מתקיימת, מת חכם אבדה חכמתו, וכן מצינו משמת ר' נתן מתה חכמתו (עמו (7)). עוד אנו מוצאים הערצה לר' נתן מהאמורא הבבלי שמואל: חזי לי ספרא דאדם הראשון וכתוב ביה: רבי ור' נתן סוף משנה (כלומר שבהם מסתיימת תקופת התנאים, חכמי המשנה) (8). זה ששמואל מעמיד את ר' נתן בשורה אחת עם ר' יהודה הנשיא הוא מפני שגם ר' נתן ערך קבץ משניות, שהיה דומה למשנתו של ר' יהודה (9). וכך גם הוא עזר לחתימת המשנה כמו ר' יהודה הנשיא; לכל הפחות, כך נראה בעיני האמורא הבבלי, שהיה מתנאה בכבוד ר' נתן בן ארצו. מהעבודה הזאת של ר' נתן יצא קבץ של פתגמים ומאמרי אנדה, המקבילים אל מסכת אבות

שכמשנה, ונקרא בשם אבות דרבי נתן, שאולם הניע אלינו בעריכה מאַחרת (10).
הספר מיט מדות של ר' נתן (שנקרא בשם משנה או ברייתא או מדרש)
תכנו מקמטי טהור, והוא מעשי ידי מאַחר (11)

במאמרי אנדה שלו ראוי לציין ביהוד את אלה שמשתמש בהם בכתובים
להוציא מהם פתנס מוסרי, שמות, כ"ב כ"י, ונר לא תונה ולא תלהצנו כי נרים
הייתם בארץ מצרים, מכאן היה ר' נתן אומר: מום שבך אל תאמר לחברך (12). —
במדבר, ה' ב', אל מול פני המנורה. [שלשה נרות כלפי מזרה ושלשה כלפי
מערב נמצאו כולם מקבילים את האמצעין] מכאן היה ר' נתן אומר: האמצעי
מכובד (13). — [לא רק מותר לשנות מפני השלום, אלא שזוהו] מצוה, שנא'
(שמואל א', ט"ז ב'): ענלת בקר תקח בידך ואמרת לזבח לה' באתי (ולהסתיר
עייז את כונתו האמתית למשוה מלך) (14). — מנין שלא יושיט אדם כוס יין
לנזיר ואבר מן החי לבני נח? תלמוד לומר (ויקרא, י"ט י"ד): ולפני עור לא
תתן מכשול (15). במדבר, ט"ז ל"ט, אשר אתם זונים אהריהם, שלא יהא שותה
בכוסו ומשמש בכוסו של חברו (שותה בכוס זה ונותן עינו בכוס אחר) (16). —
בשר ודם חימה כובשתו, אבל הקביה כובש את החימה, שנא' (נחום, א' ב'):
נוקם ה' ובעל חימה (17). — בעון נדרים אשתו של אדם מתה, שנא' (משנאי,
כ"ב כ"ז): אם אין לך לשלם למה יקח משכבך מתהתיך (18). — הנודר כאלו
בנה במה והמקיימו כאלו הקריב עליה קרבן (19). — יפה כח נשים מכה אנשים,
אנשים אומרים: נתנה ראש ונשובה מצרימה (במדבר, י"ד ד'), ונשים אומרות
(במדבר, כ"ז ג'): תנה לנו אהוזה בתוך אחי אבינו (20). — שמות, כ"ג ח', ושהר
לא תקח כי השחר יעור וכו'. מכאן אמר ר' נתן: כל הנוטל שוחד ומטה את
הדין אינו יוצא מן העולם עד שיהא בו אחר משלשה דברים הללו: או טירוף
דעת בתורה שיטהר טמא או שיטמא טהור, או יצטרך לבריות או שיחסר
מאור עיניו (21). — ירמיה, ט' כ"ג, כי אני ה' עושה חסד ומשפט וצדקה בארץ.
גאה לאלהים הדין שהוא שומרו ואינו נושא פנים (22). סימן טוב לאדם שנפרעים
ממנו לאחר מיתתו, מת לא נספד ולא נקבר, אכלתו היה או שירדו עליו
גשמים, הרי זה סימן טוב לאדם שנפרעים ממנו לאחר מיתתו, ואעפ"י שאין
ראיה לדבר, וזכר לדבר, שנא' (ירמיה, ה' א'): בעת ההוא נאם ה' יוציא את
עצמות מלכי יהודה וגו' ושטהום לשמש ולירח וכו' (23). — מנין שלא יגדל אדם
כלב רע בתוך ביתו ולא יעמיד סולם רעוע בתוך ביתו? שנא' (דברים, כ"ב ה'):
ולא תשים דמים בביתך (24).

פתנס אחד או אולי שורה של פתנמים שיש להם אפי מיוחד נשארו מרי נתן, שבהם הוא מסמן ארצות שונות כמו במזרה כך במערב — ממדי ועד מצרים, כל אהת בסימניה המיוחדים. שורת הפתנמים נמסרה בשתי נוסחאות: בנוסחה אחת באה בהלבשה נומאית של מספרים, שאותה אנו מביאים כאן מראש.

הני בשם ר' נתן מעשר מדות אלו: עשרה חלקים של זנות בעולם, תשעה באלכסנדריה ואחד בכל העולם; עשרה חלקים של עשירות בעולם, תשעה ברומי ואחד בכל העולם; עשרה חלקים של עניות בעולם תשעה במצרים וא' בכל העולם; עשרה חלקים של טפשות בעולם תשעה בישמעאלים ואחד בכל העולם; עשרה חלקים של בריות (= כריות) בעולם, תשעה בישמעאלים וא' בכל העולם; עשרה חלקים של כנים בעולם, תשעה בפרסיים וא' בכל העולם; עשרה חלקים של נוי בעולם, תשעה במדי וא' בכל העולם; עשרה חלקים של כעירות בעולם, תשעה במזרח ואחד בכל העולם; עשרה חלקים של כח בעולם, תשעה בכשדים וא' בכל העולם; עשרה חלקים של נבירה בעולם, תשעה ביהודה וא' בכל העולם; עשרה חלקים של יופי בעולם, תשעה בירושלים וא' בכל העולם; עשרה חלקים של חכמה בעולם, תשעה בארץ ישראל ואחד בכל העולם; עשרה חלקים של תורה בעולם, תשעה בארץ ישראל ואחד בכל העולם (25). — במקום אחר הובא אותו המאמר בהשמטת כל אותן המספרים והידועות ע"ד שאר הארצות ורק בנוסח שכזה: ר' נתן אומר: אין לך אהבה כאהבה של תורה, ואין לך חכמה כחכמה של ארץ ישראל, ואין לך יופי כיופיה של ירושלים, ואין לך עושר כעושרה של רומי, ואין לך נבירה כנבירה של פרס, ואין לך זנות כזנות של ערביים, ואין לך נסות כנסות של עולם, ואין לך הנופה כהנופה של בבל, שנא' (זכריה, ח' י"א): ויאמר אלי לבנות לה בית בארץ שנער; ואין לך כשפים ככשפים של מצרים (26), כמו בתכנן כך גם בסדרון שונות הן במקומות שונים הנוסחאות שבשורת המאמרים הללו (27).

במדבר, ט"ו ל"א, כי דבר ה' בזה, כל שאינו משניה על המשנה (28). — בשעה שהתלמיד הולך אצל רבו ואומר לו: למדני תורה, אם מלמדו — מאיר עיני שניהם ה' (משלי, כ"ט י"ג), ואם לאו — עשיר ורש נפגשו עושה כולם ה' (שם, כ"ב ב'), מי שעשה הכס לזה, עושה אותו טפש, טפש לזה, עושה אותו חכם (29). — דה"א, ד' י', הוא עתניאל הוא יעבץ, ומה שמו? יהודה אחי שמעון שמו, עתניאל — שענאו אל, יעבץ — שיעץ וריבין תורה בישראל, ומנין שענאו אל? דכתיב (שם) ויקרא יעבץ לאלהי ישראל אם ברך תברכני — בתורה, והרבית

את גבולי — בתלמידים, והיתה ידך עמי — שלא ישתכח תלמודי מלבי, ועשית
 מרעה — שיודמנו לי רעים כמותי, לבלתי עצבי — שלא ישנבני יצר הרע מלשנות.
 אם אתה עושה כן — מוטב, ואם לאו — אני הולך בנסיכי לשאול (ארר אבל
 שאולה?) מיד — ויבא אלהים את אשר שאל (30). — את הכתוב תהי, קייט קיטו,
 עת לעשות להי הפרו תורתך הוא מסרם: הפרו תורתך משום עת לעשות להי
 (כלומר שלפעמים צריך להפר איזו מצוה משום שעת לעשות להי) (31). — הרי
 הוא אומר (איוב, ל"ו ה'): הן אל כביר לא ימאס, — אין הקב"ה מואס תפלתם
 של רבים, אבל כאן (אצל משה): ולא שמע אלי (דברים, נ' כ"ו) לא קיבל
 תפלתי (?) (32). — במדבר י"י, ותקעתם בהצוצרות — הרי שופרות, והיו לכם לזכרון —
 זה וזכרונות, אני הי' אלהיכם — זה מלכותי, אם כן מה ראו הכמים לומר מלכות
 תהלה (בתפלת מוסף של ראש השנה), ואחר כך זכרונות ואחר כך שופרות?
 אלא המליכיהו עליך תהלה ואחר כך בקש מלפניו רחמים, כדי שתזכר לך
 ובמה? בשופר [שכל מקום שיש שופר סימן יפה הוא], שאין שופר אלא של
 חירות, שנא' (ישע"י, כ"ז י"ג): והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול; אבל איני
 יודע מי תוקעו? תלמוד לומר: והי' אלהים בשופר יתקע (זכריה, ט' י"ד); ועדיין
 אין אנו יודעים מהיכן התקיעה יוצאה? זה שנאמר ישע"י, ס"ז ו': קול שאון
 מעיר, קול מהיכל קול הי' משלם גמול לאויביו (33). — אין לך כל מצוה קלה
 שכתובה בתורה שאין מתן שכרה בעולם הזה, ולעולם הבא איני יודע כמה (34). —
 דברים, י"א י"ד, ונתתי מטר ארצכם בעתו — מלילי שבת ללילי שבת, כדרך
 שירדו בימי הילני המלכה; וכל כך למה? שלא ליתן פתחון פה לבאי עולם
 לומר: הרי שכר כל המצות (ויקרא, כ"ז ד') (35). —

בתור מדה שהאנדה נדרשת בה יוכל לשמש המאמר הזה: ר' נתן אומר:
 בא הכתוב ללמדך: כל צדיק וצדיק שגדל בחיק רשע לא עשה כמעשיו,
 להודיע כמה צדיק גדול, שגדל בחיק רשע ולא עשה כמעשיו, וכל רשע שגדל
 בחיק צדיק לא עשה כמעשיו, להודיע כמה רשע גדול, שגדל בחיק צדיק ולא
 עשה כמעשיו. עשו גדל בין שני צדיקים, בין יצחק ובין רבקה, ולא עשה
 כמעשיהם, עובדיה גדל בין שני רשעים, בין אחאב ואיזבל, ולא עשה כמעשיהם;
 בא עובדיה שגדל בין שני רשעים ולא עשה כמעשיהם ונתנבא על עשו שגדל
 בין שני צדיקים, בין יצחק לרבקה, ולא עשה כמעשיהם, שנא' (עובדיה, א'):
 הוון עובדיה כה אמר הי' אלהים לאדום וכו' (36). — בשורה של מאמרים מציין
 ר' נתן על דבר המלות אלהים, אל, איזה מהם קדש ואיזה חול, בבית אלהי
 הושע, ט' ח' הרי זה קדש; ואתה באלהיך תשוב (שם, י"ב ז') הרי זה קדש;

אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפט (תהי' פ"ב א') משמש קדש וחול
 (כלומר הראשון קדש והשני חול); יסגורני אל אל עייל (איוב, ט"ז י"א)
 הראשון קדש והשני חול; כי אל אל האמר נשאתי (איוב, ל"ד ל"א), הראשון
 חול והשני קדש (37).

באורי מקרא בודדים, ברי' ו' י"ד, תיבת עצי נפר — תיבותא דאעין
 דקדרינין (38). — שמות, י"ב ו'. בין הערכים. מנין ראה לבין הערכים שהוא משש
 שעות ולמעלה? אף על פי שאין ראה לדבר, ובר לדבר: קומו ונעלה בצהרים
 אוי לנו כי פנה היום כי יטו צללי ערב (ירמ' ו' ד') (39). — שם, י"ב י"ב.
 ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים — שפוט שופטי שפטים: נרכבים, נבקקים,
 ננדעים, נשרפים (40). — שמות, י"ב ל"ד, צרורות בשמלותם על שכמם, וכי לא
 היתה שם בהמה? והרי כבר נאמר (שם, פסוק ל"ה): וגם ערב רב עלה אתם
 וצאן ובקר? ומה תלמוד לומר, על שכמם? אלא שהיו מחכבין את המצות (41). —
 שמות, י"ב ל"ז, וישאילום. מה שלא שאלו מאתם היו משאילים אותם. היה
 אומר לו: תן לי הפך פלוני, והיה אומר לו: טול לך [זה] ואחר כיוצא בו (42). —
 מלתא עמיקתא היא: ומושב בני ישראל אשר ישבו בארץ מצרים ובארץ כנען
 ובארץ נושן שלשים שנה וארבע מאות שנה (43). — שמות, י"ג א', קדש די כל
 בכור, אמר הקב"ה למשה: כשם שעשיתי יעקב בכור, שנא' (שמות, ד' כ"ב):
 בני בכורי ישראל, כך אני עושה למלך המשיח בכור, שנא' (תהי' פ"ט כ"ה): אף
 אני בכור אתנהו, כך קדש לי כל בכור והזהר לישראל: כשם שבראתי את העולם
 זאמרתו להם לישראל לזכור את יום השבת וזכר למעשה בראשית, שנא' (שמות,
 כ' ה'): וזכור את יום השבת, כך היו וזכרים את הנסים שעשיתי לכם במצרים
 וזכרו ליום שיצאתם משם, שנא' (שם, י"ג ב'): וזכור את היום הזה אשר יצאתם
 ממצרים, למה? כי בחוק יד הוציאך ה' ממצרים (44). — שמות, י"ד כ"ז, וישב
 הים לפנות בקר לאותנו, איתן לשון קשה, שנא' (ירמ' ה' ט"ז): נני איתן
 הוא (45). — הביב הוא מעשה הארון ככסא הכבוד של מעלה, שנא' (שמות, ט"ז
 י"ז): מכון לשבתך פעלת ה' מקדש וגו', שמקדש של מעלה מכון כנגד בית
 המקדש של מטה, והארון מכון כנגד כסא הכבוד של מעלה, שנא' (ירמיה,
 י"ז י"ב): כסא כבוד מרום מראשון, ובאיה מקום היה (?) מקום מקדשנו,
 הוי — פעלת ה' מקדש ה' כוננו ידוך, אל תקרי מכון אלא מכון כנגד כסא
 הכבוד (46). — שמות, ט"ז כ"ה, ויורהו ה' עין, זה עין קתרום (47). — שמות, כ' כ"ב,
 אתם ראתם, למה נאמר? לפי שנא' (תהי' קל"ח ד'): יודוך ה' כל מלכי
 ארץ כי שמעו אמרי פיך, וכול כשם ששמעו כך ראו? תלמוד לומר: אתם

דאיתם, אבל לא ראו אומות העולם (48). שמות, כי כינן, לא תעשון אתי. שלא תאמר עושה אני כמין דמות ואשתהוה לו, תיל: לא תעשון אתי (דריש אתי = אותי) (49). — שמות, כי כיד, מזבח אדמה תעשה לי, חלול באדמה נעשה, שנא 'שמות, כיז ה': נבוב לחות תעשה אותו (ורק המקום הנבוב ימלאו אדמה) (50). — שמות ליד י"ח, שמור את חדש האביב, חדש הסמוך לאביב אתה מעבר ואיוה זה, הוי אומר זה אדר (51).

במדבר, י' כ"ד — כ"ז, יברכך — בנכסים, וישמרך בנזף, יאר ה' פניו אליך — זה מאור השכינה, שנא' (ישע"י, ס' ב'): כי הנה ההשך יכסה ארץ וכו' ועליך יורה ה' וכו', [ואומר:] אלהים יהנו ויברכנו יאר פניו אתנו סלה (תהי, ס"ז ב') (52). — במדבר, י"ב ג', וישמע ה', [מלמד שלא היתה שם ברירה, אלא בינו לבין עצמו דברו בו, ר' נתן אומר:] אף בפניו של משה דברו בו, שנאמר: וישמע ה' והאיש משה, אלא שכבש משה על הדבר (53). — במדבר, י"ב ט', זיחר אף ה' בס וילך, הודיעם סרהונם ואחר כך נזר עליהם נדוי, שלא יאמרו בדרך שאמר איוב (איוב, י' י"ב): הודיעני על מה תריבני (54). — במדבר, ט"ז ה', בקר ויודע ה' וכו', אמר הקב"ה אם יתקבצו כל חרטמי העולם וביקשו להפוך את הבקר לערב לא יוכלו; וכשם שהבדלתי בין אור לחשך, כך הבדלתי אהרן להקדישו קדש קדשים (55). — במדבר, כ"ב ל"ב, ירט, נוטריקון — יראה, דאתה, (נמתה) (56). במדבר, ל"א ה', וימסרו, אחרים מסרום: איש פלוני כשר יצא (למלחמה), איש פלוני צדיק יצא (למלחמה) (57). — במדבר, ל"א ז', ויצבאו על מדין, [הקיפוה מארבע רוחותיה, ר' נתן אומר:] נתן להם רוח רביעית כדי שיברחו (58). — במדבר, ל"א ח', ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב, בבית דין הרגוהו, שנא' (יהושע, י"ג כ"ב): ואת בלעם בן בעור הקוסם הרגו (59).

שופטים, ז' י"ט, לראש האשמורת התיכונה, שלש משמרות בלילה, שנא': לראש האשמורת התיכונה, ואין תיכונה אלא שיש לפניה ולאחריה (60). — שיא, ט' י"ג, כי הוא יברך הובה אחרי כן יאכלו הקרואים [מכאן שצריך לברך לפני המזון] (61). — שיא, י"ז ל"ו, גם את הארי גם את הדוב, ארבע אריות ושלוש דובין הכה דוד באותו היום, הרא הוא דכתיב: ארי, הארי, את הארי, וגם את הארי; דוב, הדוב ואת הדוב (62). — תהי, ס"ה ז', בכושרות — במעשי הנשים הכשרות שלהן, וכן הוא אומר (שמות, ל"ח ח'): כמראות הצובאות (63). — תהי, ע"ח ס"ה, ישלח בהם ערוב, — מלמעלה ערוב — נרגזין, ראות ועורבין ועופות; מלמטן — אריות ונסרים וזאבים (64). — תהי, קי"ז ב', ואמת ה' לעולם הללויה, דנים שבים אמרוהו (65). — אדם נידון ככל שעה, שנא' (איוב, ז' י"ח):

לרנעים תבחנונו 66). — [שיר השירים] הקביה בכבוד גדולתו אמרה, שנאי: שיר השירים אשר לשלמה — למלך שהשלום שלו 67). — שהיש, די ייב. נן נעול וגל נעול — אלו שתי בעילות כדרכה ושלא כדרכה 68). — איכה, בי ייג. מה אעידך. כמה נביאים העדתי בכם! שני נביאים בשהרית ושני נביאים בערבית, ההיד (ירמיו, די כ"ח): ואשלח אליכם את כל עבדי הנביאים יום השכם ושלוח, השכם בבוקר ושלוח בערב 69).

לספורי המקרא. ברי' גי. שלשה נכנסו לדין, וארבעה יצאו מהוייבין ואלו הן: אדם והוה, ונחש נכנסו לדין ונתקללה הארץ עמהן. שנאי (שם, פסוק י"ז): ארורה הארמה בעבורך 70). — ברי', י"א ד'. ונעשה לנו שם. נאמר להלן (שמות, כיג י"ג) ושם (ושם אלהים אחרים לא תזכירו) ונאמר כאן, שם, מה להלן עבודה זרה, אף כאן עבודה זרה 71). — מנין אתה אומר שהראה המקום לאברהם אבינו ניהנם ומתן תורה וקריעת ים סוף? שנאי (ברי', ט"ז י"ז): והנה תנור — זה ניהנם, שנאי (ישעיה, ל"א ט'): ותנור לו בירושלים; ולפיד אש זה מתן תורה, שנאי (שמות, י"ח כ'): וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים; בין הגורים האלה — זה קריעת ים סוף, שנאי (תהי, קל"ו י"ג): לגזור ים סוף לגזרים 72). — מפני מה השביע יוסף את אחיו ולא השביע את בניו? אמר: אם אני משביע את בני, אין המצרים מניחים אותם. ואם אומרם: אבינו העלה את אביו, מיד הם אומרם להם: אביכם מלך היה. לפיכך השביע את אחיו ולא השביע את בניו 73). — קברו של יוסף 74). — יוסף בקיפסולין 75) של מצרים היה קבור, כדרך שהמלכים קבורים, ועשו מצרים כלבים של זהב בכשפים, שאם יבוא אדם לשם יהיו נובחין וקולן הולך בכל ארץ מצרים מהלך ארבעים יום ושתקן משה. שנאי (שמות, י"א ז'): ולכל בני ישראל לא יהרץ כלב לשוננו. התהיל משה צווח: יוסף, הניע השעה שאמרת (ברי', נ" כ"ח): פקוד יפקוד אלהים אתכם; מיד נתנדנד 76) הארון ונטלו משה. — שמות, י"ב י"ג. כי אין בית אשר אין שם מת, וכי לא היו שם בתים אשר אין שם בכורות? אלא כיון שהיה הבכור מת לאחד מהן, היו עושין לו איקונין ומעמידן בביתו, ואותו יום היו נשחקות ונידקות וניזרות 77). והיה אותו היום קשה להן כיום הקבורה; ולא עוד אלא שהיו המצרים מקוברין בבתיהם, והיו כלבים באין לשם ומחטטין ומוציאין את הבכורות מתוך כוביהן ומתעתעין בהם, והיה אותו היום קשה להם כיום הקבורה 78). — י"ז ח'. ויבוא עמלק, לא בא אלא מהרדי שעיר, ארבע מאות פרסה פסע עמלק ובא ונלהם עם ישראל 79). — במדבר ד' נ"ג. ויקריבו נשיאי ישראל, וכי מה ראו נשיאים להתנדב לבתחילה, ובמלאכת המשכן

לא התנדבו בתחילה? אלא כך אמרו נשיאים: יתנדבו ישראל מה שמתנדבים ומה שמחסרים אנו משלימים, כיון שראו נשיאים שהשלימו הצבור את הכל, שנא' (שמות, ל"ז ז'): והמלאכה היתה דים, אמרו הנשיאים מה עלינו לעשות? והנשיאים הביאו את אבני השוהם (שם, ל"ז כ"ז), לכך התנדבו (כאן) תחלה (80). — במדבר, י"ב א'. ותדבר מרים ואהרן במשה. מרים היתה בצד צפורה בשעה שנאמר (שם, י"א כ"ז): וירץ הנער ויאמר אלדד ומידד מתנבאים במחנה. כיון ששמעה צפורה אמרה: או לנשותיהם של אלו! בכך ידעה מרים ואמרה לאחיה (אהרן) ושניהם דברו בו (81). — במדבר, כ"ז י"ה. וסמכת את ירך עליו. כיון שהיה יהושע נכנס היה משה משתיק את המתורגמן עד שנכנס וישב במקומו (כלומר בזה הגדיל משה בחייו את כבודו של יהושע) (82). — משה היה מתעצב בלבו שלא עמד אחד מבניו. אמר לו המקום: והלא בני אהרן אחיך כאלו הם בניך, ואף מי שאני מעמיד על ישראל ילך ועמוד על פתחו של אלעזר. משל, למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שלא היה לו בן ראוי למלכות, נטלו המלכות ממנו ונתנו ביד אוהבו. אמר לו: אעפ"י שנתתי לך גדולה, לך ועמוד על פתחו של בני; כך אמר לו הקביה ליהושע: לך ועמוד על פתחו של אלעזר, הה"ד (במדבר, כ"ז כ"א): ולפני אלעזר הכהן יעמד. באותה שעה נתנבר כחו של משה והיה מהזיק את יהושע לעיני כל ישראל, שנא' (דברים, ל"א ז'): ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו לעיני כל ישראל הזק ואמין (83). — מנרב לשילה שלשה מילין והיה עשן המערכה (משילה) ועשן פסל מיכה מנרב מתערבין זה בזה. בקשו מלאכי השרת לדוהפון. אמר להם הקביה: הניחו לו שפתו מצויה לעוברי דרכים (84). — במדבר, ז' ט'. ולבני קהת לא נתן. מכאן נתעלם מעיני דוד שלא נשאו ליום את הארון אלא בכתף, שנאמר (ש"ב, ו' ג' ז'): וירכיבו את ארון האלהים אל עגלה חדשה, ויחר אף ה' בעזא ויכהו שם על השל. ויחר אף דוד על אשר פרץ ה' פרץ בעזא. איך אחיתופל לדוד: לא היה לך ללמוד ממשה רבך שלא נשאו הלויים הארון אלא בכתף, שנא': בכתף ישאו, הרי דוד משלחו ומעלו בכתף, שנא' (דה"א, ט"ו י"א): ויקרא דוד לצדוק ולאביתר וכו' והעליתם את ארון וכו' ויעלו את ארון אלהי ישראל אשר צוה משה עבד ה' בכתף ובמוטות (85). — איוב בימי מלכות שבא היה, שנא' (איוב, א' ט"ו): ותפל שבא ותקם (86). — איוב, י"ג ט"ו. גם הוא לי לישועה כי לא לפניו הנף יבוא (מכאן שאיוב היה עובר ה' מאהבה) (87). — לא בא המן אלא לזכר ישראל, שנא' (אסתר, ט' כ"ה): וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודים וזכרו לא יסוף מורעם (88).

ממאמרי ר' נתן הקוסמולוגיים נשארו לנו: בימות החמה חמה מהלכת בנובה של רקיע, לפיכך כל העולם כולו רותח ומעינות צוננין; בימות הנשמים חמה מהלכת בשפולי רקיע, לפיכך כל העולם כולו צונן ומעינות רותחין (89). — כל הישוב כולו תחת כוכב אחד יושב. תדע שהרי אדם נותן עינו בכוכב אחד, הולך למורה עומד כנגדו, לארבע רוחות העולם עומד כנגדו, מכלל דכל הישוב כולו תחת כוכב אחד יושב (90). — על הסתכלות פילוסופית נוסדה ההלכה של ר' נתן שהחי נושא את עצמו, ולפיכך אין בו משום הוצאה מרשות לרשות בשבת (91). — הוא מסר בשם אליהו הנביא חק אחד הנוגע לזהירות באכילה (92). במאמר זה יש גם מקוסמולוגיה וגם מהאמונה לימות המשיח. נלגל חמה יש לו נרתק, ההי'ד (תהו, י"ט ד'): לשמש שם אהל בהם, ובריכה של מים לפניו, ובשעה שהוא רוצה לצאת היא משולחנת, והקביה מתיש בהו במים, כדי שלא ישרף את העולם. אבל לעתיד לבוא הקביה מערסלו ומנשתקו* ומנרתקו ומלהט אותו ברשעים. שנא' (מלאכי, ג'): הנה היום בא בוער כתנור וגו' (93).

הערות לפרק ט"ו:

- (1) הוריות י"ג סוף ע"ב. ע"פ באורו של רב שרירא, שהובא בערוך ערך קמר ג' (**).
- (2) כ"ב קל"א ע"א. בירושלמי כתובות 29 סוף ע"א. כ"ב 16 ע"א מספר זה באפן אחר.
- (3) חוספתא שבת ט"ו (פ"ו) ה'; ירוש' יבמות 7 ע"ד; ב. שבת קל"ד; חולין ט"ז ע"ב; שהשיר' ו' ב'.
- (4) מכילתא שמות כ"ו ו' (68 ע"ב). הוא דורש "מאחבי" שנדרסים לי להיות אהוב לפני המקום, בזה שהם מכים אותו ואני סובל מפני שאני נשאר נאמן לו, חלק מטאמרו זה של ר' נתן בא במחלקת שבין ר' יהודה ובין ר' נחמיה, לעיל כרך ב' ה"א 189. אין צורך להחליט שהמאמר הזה נאמר גם במכילתא בשם ר' נחמיה וזה נשתבש אח"כ לר' נתן, וי"ט בסביא למכילתא ע' XXXIV סדיוק בצדק שהמלות "שיושבים בארץ ישראל" מתאימות לזה שיצא מבבל. אולם יותר מן המדה הוא כשבא להסתייע מזה שר' נתן בימי נזרות אדריאנוס היה עדיין בבבל. ר' נתן מעריך את א"י גם בטאמרו שובא לחלן: עשרה חלקים של חכמה בעולם מ' בא"י ואחר ככל העולם. (5) ע' לעיל 68 הע' 1. (6) מכילתא י"ג כ"ז (ס"ט ע"א) על הכתוב אויב י"ב ב'.
- (7) ישנה עוד ראייה להשערה זו שהמכילתא נערכה ע"י תלמידיו ר' נתן, שהדרש על הכתוב דהייא ר' י' שבמכילתא שם (ס"ט ע"ב) טובא חסם. נאמר בבבלי המורה ט"ז ע"א בשם "מסנת ר' נתן". ע' ג"כ להלן הע' 18 והע' 47.
- (8) כ"ב פ"ה סוף ע"ב. ע' אנדה אסורא' ככל 44 הע' 67.

(* ע' הגתה הרד"ל.

(** ואלה הם דברי הערוך: "וזה מעשה ברי' שמעין בן נמליאל: כשביקש ר' נתן לחלוק עליו להיות נשיא, שהיה ר' נתן בבלי, ובכמה מקומות אסרין ר' נתן בבבליא היא, והיה אביו ראש גולה בבבל, והיו ראשי גלויות רגילין ללבוש הנזרות, דאינן קשרי, ולעמוד לפני מלכי פרסיה עד סוף מלכות פרס, ועלה ר' נתן לארץ ישראל והיה אב בית דין, לפיכך אמר לו (רשב"י): אם הועילו לך הנזרו של ראש גלות שלבש אביך להיות אב בית דין, הלא דיי לך זאת, ובקשת להיות גם נשיא. זה פירוש רב שרירא נאוף. עכ"ל.

9) השוה קהיר ה' ח': חוספות של בית רבי ותוספות של ר' נתן. ע' נ. ברילל
 Begriff und Ursprung der Tosefta A. 8.
 10) ע' פרנקל 190, וייס ח"ב 224, ציון Die Gottesdienst. Vorträge 185 f.
 ש. שכטר הערתו לאדרינ.

11) ע' ציון בספרו הנוכח לעיל ע' 91 ולהלן. גיר Jüd. Zeitschr. II 69, III 248
 12) מכילתא לאותו כתוב (96 ע"א) ומוה במס' גרים פ' ד'; ב. ב"ס נ"ט ע"ב.
 13) ספרי לאותו כתוב (פסקא נ"ט). ב. מנחות צ"ח ע"ב. במגילה כ"א ע"ב אומר זה
 ר' יוחנן, שנשתכש מר' יונתן, והוא מר' נתן, ע' ד"ט.
 14) יבמות ס"ה ע"ב. בקשר עם מאמרו של ר"א בר' שמעון, לעיל 98.
 15) ע"ז ו' ריש ע"ב. 16) ספרי לאותו כתוב (פסקא קס"ו). בבבלי גדרים כ" ע"ב
 אומר זאת ר' יהודה (בסוגרם כנירסת הגר"א - המתרגם).

17) ביר מ"ט. ש"ס צ"ד א' יחד עם מאמר דומה לזה מר' יהודה הנשיא ולפיכך יותר
 נכונה היראא שבשו"ט ר' ור' נתן, במקום שבכ"ר ר' ור' יונתן.

18) שבת ל"ב ע"ב. בתוספתא ב' י' בלא הראיה מהפסוק, דומה לזה דורש ר' יוחנן
 ואיתמא ר' אלעזר (בן פדת) בריה ו' ע"א, ובתיב כ"ס ע"ב, מנהדרין כ"ב ע"א. בתנחומא וישלח
 קרוב לסוף נאמר מאמרו של ר' נתן יחד עם הראיה בשם ר' שמואל בר נחמן, ואולם בויקרא
 ריש ל"ו באה מהלכת בין רשב"ג ובין רבנן, שהם אוסרים את המאמר הזה ומביאים ראיה
 מפסוק אחר (מכר' מ"ז). 19) גדרים כ"ב ע"א, נ"ט ע"א, נטון מ"ז ע"ב, יבמות ק"ט ע"ב.
 20) ספרי במדבר כ"ז ד' (פסקא קל"ג).

21) מכילתא לאותו פסוק (לפי גירסת הגר"א). בספרי גדרים ט"ז י"ט (פסקא קמ"ד) מהם.
 22) שמי"ר ל' (פ"י מ"ו). 23) ספרי במדבר ט"ז ל"א (פסקא ק"ב). ב. מנהדרין
 מ"ז ע"א בלא הראיה מהכתוב. בלשון "אעפ"י שאין ראיה לרבר וכו'" משמש ר' נתן גם לעיל
 ע' 117. מכילתא שמות י"ב ו' (6 ע"א). 24) כתובות ס"א ע"ב, ב"ק מ"ז ע"ב, מ"ז ע"א.
 25) אסתר ר' סוף פ' א', באמת מונה שם לא עשר מדות אלא חמש עשרה. בקדושין
 ס"ט ע"ב מהם וי"ד מדות. 26) אדרינ ריש פכ"ח (48 ע"א). יש גירסא: אין לך הכמה
 כחכמה של דרך ארץ, ואולם יותר נכון הוא כמו שבפנים.

27) ע' ע"ד התבן של המאמרים הללו וההשתמשות בהם מצד סופרי הערכים במאמרי
 Ein culturgeschichtliche Brajta und ihre Wandlungen in Grätz Monatschrift
 Jahg. 1873, 270—276 בשביל השלמים ולחוק את הנאמר שם צריך כאן להראות כי רק הנוסחים
 שיבאו להלן נמצאים בכל המקורות: 1) הכמת א"י (השוה לעיל הע' 4). 2) יופיה של ירושלים,
 3) הכשפים של מערים, 4) הערבים, בקדושין ובאדרינ - זנות, ובאסתר ר' טפשות ובריות, 6) הפרטים
 בקדושין ובאדרינ - גבורה, באסתר ר' כניס, 6) מדויים (קדושין כניס, אדרינ עשירות, אסתר ר' נז"ל,
 בקדושין ובאדרינ רק לא באסתר ר' נמנו 7) בכל (חנופה באדרינ, עניות בקדושין), 8) עולם
 (נאוה). בקדושין ובאסתר ר' אבל לא באדרינ, 9) רומא (עשירות), 10) כשיים (כעירות, באסתר
 ר' כעירות במזרח, ע' מאנאפסטריוס שם 278 הע' 2). כנראה אלו הן עשר המדות שנמנו במקור
 הקודם של המאמר.

28) מנהדרין צ"ט ע"א, ע' לעיל 78 הע' 8. 29) המורה ט"ז ע"א, מכילתא שמות
 י"ח כ"ז (ס' ע"ב) ע' לעיל הע' 6. 30) המורה שם.
 31) משנה סוף ברכות, בירוש' ברכות 14 ע"ג וד' יותר ברור: ר"ג ספרם קראי הפרו...
 מדרש שמואל ריש פ' א': תני בשם ר' נתן: סרם את המקרא הפרו...
 32) ספרי במדבר כ"ז י"ב (ריש פסקא קל"ה), ברכות ח' ריש ע"א (הדרשה לתה' נ"ה
 י"ט היא כרשב"י, ע' לעיל כרך ב' ח"א 62 הע' 48).
 33) ספרי לאותו פסוק (פסקא ע"ז). השוה מאמרו של ר"ע, לעיל כרך א' ח"ב 71.

- 34) מנחות מ"ד ע"א. אח"כ בא: צא ולמד ממצות ציצית, איך שמצות ציצית הצילה את האדם מיד עון חמור והביאה אותו לירי אשר גדול. בספור הזה נזנע המספר ב' היא וביה מדרשו, וזוכן שאין ספור זה מ' נתן, שהיה כביר מ' היא בשנים.
- 35) ספרי לאותו פסוק (צבא מ"ב); ספרא ויקרא כ"ו ד' (110 ע"ד) - ועי' בויקי' ל"ה - בלא שם האומר בעתם "בלילות שבתות" ומביא דוגמא מימי שמעון בן שמש והמלכה שלמנא, וזהו שלמית אשת אלכסנדר ינאי, דוגמא זו באה גם בתקנית כ"ג ע"א: בימי שמעון בן שמש.
- 36) ספרי במדבר כ"ז א' (פסקא קל"ג). הדוגמא מעובדיה ואדום נמצא בבבלי בשם אמוראים; ביומא ל"ה ע"ב אומר זאת ר' אלעזר (בן פרח). בסנהדרין ל"ט ע"ב - ר' יצחק.
- 37) סופרים ד' פ', השהו לעיל כרך ב' ה"א 27 הע' 29.
- 38) ב"ר ל"א. כך מהרמזים גם שני התרוממים. השהו נ"כ את ההערה שמביא Field לאותו פסוק (1, 23) ביונית: $\epsilon\kappa \xi\acute{\upsilon}\lambda\omega\nu \kappa\epsilon\delta\theta\acute{\iota}\omega\nu$
- 39) מבילתא לאותו פסוק (6 ע"א) השהו לעיל הע' 28.
- 40) מבילתא לאותו פסוק (7 ע"ב). צריך להשלים ע"פ התרומם הירוסלמי, שמביא גם איש שלום נבקיים = "מתעבדין בקיקין" שנאמר על עבודה וזה שנעשה מחמה, ולפיכך אי אפשר לתרומם נרקב (כמו שמתרומם לוי במלון של התרומם ח"א 109 ע"ב) אלא נבקע; נדרעים תרומם מתגרעין על האלילים שמאכן; נשרפים תרומם מתעבדין קטם - על אלילי עץ; נרקבים תרומם מתכבין על של מתבת. שפם שפמי שפטיים, שמה יליף ר' נתן את מאמרו, אינו דומה לטלך טלכי מלכום, כמו שהושב איש שלום, אלא דומה למדרש ההלכה בפסכת בפסכת בסכות הרי כאן ארבע, סיכה ו' ע"ב *).
- 41) מבילתא לאותו פסוק (14 ע"א).
- 42) מבילתא לאותו פסוק (14 ע"ב).
- 43) ב"ר ס"ג קרוב לראש. מאמרו זה של ר' נתן שבצורתו דומה לזה שנאמר על חבקוק ב' ג' (סנהדרין צ"ז ע"ב). מקרא זה נזכר ויורד עד תהום) מובא לראיה כי בשם ישראל נקרא גם אברהם, ההוכחה שעל המבטא המקראי היא כידוע אחת מהשנויים ששנו השבקים לפי המסורת בתרומם היוני. בשורת השנויים שהובאו במבילתא י"ב מ' (15 ע"ב) כתוב נ"כ; ובארץ כנען ובארץ נשן, כמו במאמרו של ר' נתן (השהו לעיל הע' 6) וכן בתנחומא שמות קרוב לסוף, ואולם במגילה מ' ע"א ובתנחומא ב' שמות (19) נאמר: ובשאר ארצות, בירוש' מגילה 71 ע"ד; ובכל הארצות. במסכת סופרים א' ח' ר"ק "ובארץ כנען, כמו בתרומם השבקים שלפינו.
- 44) שמות רבה י"ט קרוב לסוף, במבילתא שמות י"ג ב' (19 ע"א) ר' נתן חולק על בן זומא (ע' כרך א' ח"ב 136), שגם לימות המשיח יוכירו את יציאת מצרים, ומביא ראיה מירמיהו כ"ג ח' אשר העלה ואשר הביא, אשר העלה מארץ מצרים ואשר הביא משאר ארצות.
- 45) מבילתא לאותו פסוק (32 ע"ב).
- 46) תנחומא וקהל (ו'). במדבר ר' ד', במבילתא שמות מ' וי"ז - סתם (43 ע"ב). השהו לעיל כרך ב' ח"א הע' 54. ההתחלה של המאמר "חביב טעשה הארון" וכו' אינה במבילתא, אלא בתוכחה שבאה שם אח"כ סתם: הביב ביה המקדש לפני מי שאמר והיה העולם (**).
- 47) מבילתא לאותו פסוק (45 ע"ב). בתנחומא בשלח "קדרנינו" שהוא "קדרנינו" (ע' לעיל כרך ב' ה"א 65 סוף הע' 7) ואולם בתנחומא האומר הוא ר' יהושע בן קרחה (ע' לעיל 88 הע' 64).
- 48) מבילתא לאותו פסוק (72 ע"א).
- 49) מבילתא לאותו פסוק (72 ע"ב). (50) מבילתא לאותו פסוק (78 ע"א). השהו זבחים ס"א ע"ב. (51) מבילתא שמות י"ב ב' (3 ע"א).
- 52) ספרי לאותו פסוק (פסקא מ"ב), במדבר ר' י"א.
-
- (* וע' לעיל 121. דרשת ר' נתן לשמואל א' י"ז ל"ז: וגם את הארי וכו'. המתרומם. (** הנוסח במדבר ר' ד' הוא היותר נכון, ועל פיו צריך להגיע בתנחומא שנשתבש כמטה דברים.

- 53) ספרי לאותו פסוק (פסקא קי'). 54) ספרי לאותו פסוק (פסקא קיד').
 55) תנחומא ב' קרח (6), תנחומא ריש קרח (חרש מצרים). סתם ובסגנון אחר במדבר ד' ריש י"ה. 56) שבת ק"ה ע"א: תני דבי ר' נתן.
 57) ספרי לאותו פסוק (פסקא קנ"ו) 58) ספרי שם.
 59) ספרי שם. 60) תוספתא ברכות א' א'; בבלי ברכות נ' ע"ב; ירו' ברכות 2 ע"ד; איכה ר' ב' י"ט. 61) מכילתא שמות י"ג (19 ע"ב); ברכות מ"ה ע"ב; ע' לעיל 125 הע' 23. 62) מדרש שמואל סוף פ"ב. ילקום רמו קב"ז: תני בשם ר' נתן. זה מזכיר את דרשתו לשפס. שפטי שפטיב, לעיל הע' 40. לדוגמא ראשונה למדה שלישית מל"ב סודת (רבי אחרי רבוי) מובאה כמותה הדרשה לכתוב זה. 63) מכילתא שמות י"ג ד' (19 ע"ב). דריש בבשרות = בקשרות. 64) שו"ס לאותו פסוק.
 65) פסחים ק"ה ע"ב; ע"פ גרסא אחרת (רבינוביץ בדי"ם): שר של ים אמרו. במקום ד' נתן יש גרסין (שם בדי"ם) "ש אומרים, אולי על יסוד מ"ש בהוריות י"ג ע"ב. [ולמה דניס שבים; ע' פסחים ק"ה ע"ב דרשתו של אבא בר מרי - המתרגם].
 66) ר"ה מ"ז ע"א. 67) שהשיר א' ב', תני בשם ר' נתן.
 68) מכילתא י"ב ו' (5 ע"א), ויקר ל"ב. שהשיר ב' י"ב, מדרש הלל (ביהמ"ד ח"ה 94). בכל אחר משלשת הסקורות באו דברי ר' נתן בשנויים (וע' גם פסיקתא פי"ג ע"ב).
 69) איכה ר' לאותו פסוק, פסיקתא 124 ע"ב.
 70) ב"ר ה' בסוף. באדר"ג ריש פס"ב (58 ע"ב) אומר זאת ר' מאיר.
 71) מכילתא לשמות בני י"ג (101 ע"א). ב. סנהדרין ק"ט ע"א. בב"ר ל"ח (ומזה סתם באלפא ביתא דר"ע אות ר', ביהמ"ד ח"ג 47), בקצרה: תני ר' ישמעאל. בתנחומא ב' נח (28) בהרחבה בשם רשב"י. 72) מכילתא שמות ב' י"ח (71 ע"ב). סה שבא שם אח"כ והדרשה על ארבע מלכיות אינו מטאפרו של ר' נתן. בילקום חסר למרי ומעין זה נמצא סתם ובהרחבת דברים בוויקיר י"ג. 73) מכילתא לאותו פסוק 24 ע"ב.
 74) מכילתא שמות י"ג י"ג, תוספתא מוסה ר' ו'; ב. סוטה י"ג סוף ע"א; תנחומא ריש בשלה. שמו"ר ב' קרוב לפוף. בתוספתא וכן בשמו"ר לא נזכר ר' נתן, אלא "ש אומרים, ע' לעיל הע' 65. במכילתא יש רק ההתלת הזוון.
 75) בקיפסולין - אין זה capsula, ולא *καψηλα*, כמו שחושב וייס (כבאורו למכילתא) אלא *καψηλα*, או רבים מן *καψηλα*. בבבלי סוטה בקברנתן של מלכים (לפי דברי לוי ח"ד 244 ע"א הוא סן caverna וא"כ הוא cavernota. ואולי נשתבש מן Labyrinth - סקוב קברות המלכים. בתוספתא הנורסא: בקברי המלכים, תנחומא: בקברת מלכים, אפשר שהוא גרסא מוקלה מהשם קברנט. בשמו"ר: פלטריון = Palast).
 76) בתוספתא: הקיץ; בבבלי סוטה ובתנחומא: נודעו. 77) (השוה שמות ל"ב ב'). ע' מטאפרו של ר' נתן ע"ד מכות המצרים לעיל 120.
 78) מכילתא לאותו פסוק (24 ע"ב). פסיקתא 64 ע"ב ופסיקתא ר' פי"ז (87 ע"ב). שהחלק האחרון של המאמר נאסר שם בשם האמוראי ר' יודן והחלק הראשון מתחיל "תני בשם ר' נתן". הדי"ר מ. שריינר העירני, שהמנהג להקים איקונין של המתים היה מנהג דתי אצל המצרים הקדמונים. האיקונין היו משלימין את הסרון המצוי (נופות התנוטים) שנשברו, שזה ישמש בתור יסוד אל התאחדות הנפש עם הנוף בתחיית המתים, ע' Chantepie de la Saussaye Lehrbuch der Religionsgeschichte I, 290. (Vgl. auch G. Ebers Aufsatz über die grafischen Porträts in der allgemeinen Zeitung, Beilage zur N 107, 17 April 1889). - שירת האיקונין היא אפוא שקולה כמי' אבין הנוף בעצמו
 79) מכילתא לאותו פסוק (69 ע"א). פסיקתא 26 ע"ב, תנחומא ב' הצא 12: תני בשם ד' נתן. 80) ספרי לאותו פסוק (פסקא מ"ה). קצת בשנוי אדר"ג פי"א (23 ע"א וב').

- (81) ספרי לאותו פסוק (פסקא צ"ט) ע"פ גירסת הילקום.
 (82) ספרי לאותו פסוק (פסקא ק"ט). (83) ספרי דברים ל"א י"ד (פסקא ס"ה).
 (84) מנהררין ק"ג ע"ב. (85) ספרי ו' ס' (פסקא ס"ו).
 (86) כ"ב ס"ו ע"ב. בירושי' כופה 20 ע"ד מיוחס לר' נתן מה שבבבלי בי"ב מיוחס
 להכמים, כי אויב בימי כשרים היה, שנא' (ס"ט, פסוק י"ז): כשרים שמו שלשה ראשים, והילפותא
 מאיוב אי ס"ו מיוחסת בירושי' כופה לר' שמיאל בר נחמן בשם ר' יונתן, ע' ג"כ ב"ר ס"ד.
 (87) תוספתא כופה ו' א', ירושי' כופה 20 ע"ג.
 (88) איכה ר' ג' ס"ו; ע"פ מבילתא י"ז י"ד (56 ע"א), אך ע"פ האוסר שם הוא ר' יהושע.
 אולם בילקום - ר' נתן. (89) פסחים צ"ד ע"ב.
 (90) פסחים צ"ד ע"א. הנא רבי אליהו ר' נתן אוסר.
 (91) שבת צ"ד ע"א. קמ"א ע"ב, יומא ס"ו ע"ב.
 (92) נטין ע' א', אכול שליש סתה שליש והנח שליש, לבשתכעום תעמוד על מילואך.
 באדה ע"ד ר' אליעזר בן הורקנוס כוסן שנצחוהו נתלה אליהו הנביא לר' נתן, בי"ט ניט ע"ב.
 (93) קה"ר א' ו': הני בשם ר' נתן, רריש 'היום' - ס"ט. ע"ד הכריכה של הספס
 ע' נולדציהער S. 117, 226. Der Mythos bei den Hebräern

פרק שבעה עשר.

ר' יהודה הנשיא (הראשון).

לפי אגדת הירושלמי (1) והבבלי (2) ביום שמת ר' עקיבא מות קדושים
 נולד לר' שמעון בן גמליאל דיבנה בנו יהודה, שעליו קראו אחי"ב את דבר
 קהלת א' ה': רבא השמש וזרה השמש, כשבא שמשו של ר' עקיבא וזר
 שמשו של ר' יהודה. את הנשיאות שירש ר' יהודה מאבותיו עטר בזהר רב
 על ידי עבודתו בשדה התורה, עבודה שבה נסתיימה התקופה המזוהרת, שר'
 עקיבא עמד על מרום פסנתה. אחרי שהתורה והגדולה ביהוד נפלו בנורלו"8
 אפשר היה לו להביא לידי סיום את עבודתו של ר' עקיבא (4) ולסדר את כל
 החמר ההלכותי, שנוצר בבתי המדרש שבארץ ישראל על ידי מדרש הכתובים
 וע"י זכויה ההכמים, בסדר נכון על פי תכנו ולתת לו צורה שלמה על ידי
 עריכה מקדקת של מומחה. היצירה שלה המשנה, היא במדה ידועה מסיימת
 בתור פרי מנוכר את שלשלת ההתפתחות הארכה של מאות שנים, היא תקופת
 התנאים, וממנה מתחילה שוב תקופה של התפתחות חדשה, לענין הדין של
 למוד ותלמוד, של פירושים ודיוקים, ליסוד של עבודה בלתי נפסקת בבתי
 המדרש שבארץ ישראל ושכבבל. פעלת האמוראים נבדלה מפעלת התנאים רק
 בזה, שמלבד התורה שבכתב היה לפנייהם עוד מאסף מקודש של ההלכות
 מתורה שבעל פה - בין אם נאמר שמעכשיו היה ספר המשנה נמסר עוד על
 פה, או אם נאמר שמעכשיו ולהלן היה נמצא כבר בכתב - בתור מקור לפסקי

הלכה, בתור ענין שניתן להתפרש ולהקדש. ע"ד יצירת המשנה וחיי יוצרה לא מדבר כאן, מפני שר' יהודה הנשיא הראשון ופעולותיו היו כבר לנושא של הרבה מאמרים מפורטים. אך דברים אחרים נכתב כאן מיחסו של ר' יהודה הנשיא לתלמידי ר' עקיבא ולבניהם ושאר החכמים, שמוה נראה שגם על ידי יחסיו האישיים היה הוא ראוי לגמור את אשר החל ר' עקיבא ולאסוף ולסדר את דעות החכמים הקדמונים בהלכה ומאמריהם.

שמשנת ר' יהודה נוסדה על משנתו של ר' מאיר וחלק גדול ממשנת ר' מאיר נכנס אל תוך משנתו, זה מוכח ממה שאמר ר' יוחנן: סתם משנה (כלומר משנה שנאמרה סתם, בלא שם בעלים) ר' מאיר (6). ואולם ר' יהודה לא היה תלמידו של ר' מאיר, כי התפלגותו של ר' מאיר מר' שמעון בן גמליאל השני, אביו של ר' יהודה, היה כנראה עוד בימי ילדותו של האחרון. ואולם עוד זכה גם הוא לשמוע את הדרשות של ר' מאיר, שהיה התלמיד היותר הריף והיותר משבש שבין כל תלמידי ר' עקיבא, אם גם לא בין אלה שישבו בשורות הראשונות בבית המדרש. וזה היה מספיק בשבילו, כמו שהשתבש אחר כך בעצמו: האי דמהדרנא מהבראי, דחזיתיה לרי' מאיר מאחוריה, ואלו חזיתיה מקמיה הוה מהדרנא טפי (מה שאני יותר מהדר מחברי זהו מפני שראיתי את ר' מאיר מאחוריו, ואלו ראיתו מפניו הייתי עוד יותר מהדר). כמיש (ישעי', ל' כ"א): והיו עיניך רואות את מוריך (6). נגד זה אנו יודעים ממה שספר ר' יהודה בעצמו שהוא היה תלמידו של ר' שמעון בן יוחאי (7) ור' אלעזר בן שמוע (8). אחרי שר' שמעון בן גמליאל היה ביחס של ידידות עם ר' יוסי בן הלפתא ור' יהודה בר אלעאי, צריך לחשוב שר' יהודה הנשיא בהיותו צעיר קבל תורה גם מפי שני תלמידי ר' עקיבא אלו. שהוא היה תלמידו של ר' יהודה בר אלעאי נאמר בתור עובדה בזמן מאחר (9). והוא בעצמו ספר שבהיותו עוד קטן קרא את המגילה באושא לפני ר' יהודה בר אלעאי ועוד חכמים אחרים (10). הכבוד הגדול שחלק ר' יהודה הנשיא לרי' יוסי נראה מתוך ספור זה: כשהיה רבי רוצה להקשות על דברי ר' יוסי, אמר: אנו העלובים מקשים על דברי ר' יוסי... שכשם שבין קדשי הקדשים לבין חולי הולין, כך בין דורנו לדורו של ר' יוסי (11).

בניהם של רשב"י, של ר' יוסי ושל ר' יהודה — ר' אלעזר ברי' שמעון ר' ישמעאל ברי' יוסי ור' יוסי ברי' יהודה עוד היו בימי ר' שמעון בן גמליאל לידידיו של ר' יהודה הנשיא (12). גם ר' שמעון ברי' אלעזר הוא בר' מהלקתו בהלכה (13). מר' יהושע בן קרחה שאל למה האריך ימים ובקש ממנו

ברכה 14). לר' נתן הבבלי היה מקורב עוד בילדותו (15) והיו מהלקות ביניהם בעניני הלכה ואגדה. ביחוד נמצא את אביו ר' שמעון בן נמליאל על יד בנו ר' יהודה בתור בעלי דעות שונות. רבו המובחק של ר' יהודה היה לפי דברי המסרת הארצישראלית (16) ר' יעקב בר קורשאי, שלפי מסרת אחרת (17) עוד לו בשאלת הכס אחת לר' שמעון בן נמליאל (18). מהמסרת האחרונה נראה שרבו זה של ר' יהודה הנשיא היה מצטיין בזה, שבזכרונו היה שמור הרבה מההלכות שנמסרו מימי קדם (19). וזה נותן ידים להשערה, כי בעריכתה של המשיגה ע"י ר' יהודה הנשיא השפיע ר' יעקב רבו להגדיל את ערכה בידועותיו המרבות. שאר החכמים, שערכם לא כל כך גדול, שנמצאו בסביבתו של ר' יהודה ושהיו קרובים אליו, מהתנאים האחרונים, יבואו בפרק שאחר זה איש איש על מקומו.

קודם שנבוא לסדר את מאמרי האגדה של ר' יהודה הנשיא — או כמו שרנילים לקראו רביי (וגם רבינו הקדוש), נביא את המסרת האגדית ע"ד השיחות שהיו בינו ובין הקיסר אנטונינוס (20) — שלא נתברר איזהו — יהיה אנטונינוס זה מי שיהיה (21). הערך שהיתה לידודות זו בהי' ר' יהודה הנשיא והרשם שעשה זה על בני דורו ועל הדורות שבאו אחר כך אינו מוטל בספק, אעפ"י שהמסרת הזאת הנובעת מכמה ספורים מקשטת הרבה בצוירים אנדיים, ולבושה במעטה לא הסטורי. השיחות שבין אנטונינוס ורבי עומדות על יד השיחות שבין ר' יהושע בן הנניה ובין אדריאנוס. כמו שם כך פה החכם היהודי משיב על שאלותיו של האימפֶּרָטור הרומאי, אלא שאנטונינוס הוא הרבה יותר סמפתי ומתיחס בכבוד רב אל רבי. אין אנו מביאים כאן את כל השיחות שהיו בין ר' יהודה ובין אנטונינוס ורק אחדות מהן תבאנה במקומות אחרים בפרק הזה בקשר עם מאמרים אחרים מאותו הענין, ואולם הנני לתת בזה רשימה של כל השיחות ומקורותיהן (22).

הערות לפתיחתא:

- (1) ב"ר נ"ח קרוב לראש, קה"ר א' ה'. (2) קדושין ע"ב ע"ב.
- (3) רבה בריה דרבא, אמורא בבלי, ואיתמא ר' הלל בריה דר' וולס (Valens?), הלמידו של ר' יהודה הנשיא (ע' ירוש' נסין 48 ע"ב). אומר: מיסות משה ועד רבי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד, נסין ניס ע"א. סנהדרין ל"ו ע"א.
- (4) ע' לעיל ריש ע' 26*.) (5) סנהדרין פ"ו ע"א.

(* ואולם אם נקבל את דברי ר' יוסי (מסנה סנהדרין פ"ג מסנה ד') כפסוס, שאמר "זו משנת ר' עקיבא אבל משנה ראשונה וכו'" משמע שעוד לפני ר' עקיבא היו סדרי מסניות שנחבלו אח"כ לתוך המסניות של רבי.

- (6) ערוכין י"ג ע"ב. שם כסוכן הניסח הנכון הוא "אמר רבי" (לא רב). כמו שכתוב ב"ד"ס. מזור הוא שמאסרו זה בא בארמית. אולם כוראי שבבבל תרגם מהעברית. כירוש' ביצה 68 ע"א הובא זה קצת בצורה אחרת בקשר עם אנקדושה אחת שניצרה ע"י מאסרו זה.
- (7) ע' לעיל כרך ב' ח"א 47. כירוש' שבת 12 ע"ג; ור' הלמיריה דרשב"י (ר) הוה לא תלמידיה דר' יעקב בר קורשאי הוה. ברור הוא שאין זה סתירה לפה שנאמר שהיה גם תלמידו של רשב"י.
- (8) ע' לעיל ע' 1. (9) ע' המחלקת שבשבעות י"ג ע"א.
- (10) תוספתא מגילה ב' ח'. בבלי מגילה כ' א'. (11) ירוש' נספין פ"ח ע"ב.
- (12) ע' לעיל ע' 92, 96. (13) ע' לעיל ריש פט"ו.
- (14) ע' לעיל 30. (15) ע' לעיל 116.
- (16) ירוש' שבת 12 ע"ג (ע' לעיל הע' 7). ירוש' פסחים 37 ע"ב.
- (17) הוריות י"ג ע"ב.
- (18) אולי ר' יעקב בן קורשאי זה הוא – כמו שחושבים גם פרנקל ווייס – אחד עם ד' יעקב שעליו מדבר לעיל ע' 88. נכדו של אלישע בן אבויה, שבשמו אמר גם ר' יהודה הנשיא. בספרי דברים ל"ב ב' (פסקא ש"ו) נאמר שר' יעקב בר הנינא אמר לרבי: "בוא ונפשפש בהלכות בשביל שלא יעלו חלודיה". דברים שכאלה יפים הם בפי רב האימר לתלמיד.
- (19) ע' גרץ ח"ד, 211. (20) מלבד בשני התלמודים והמדרשים האחרים נמצאים טעויות אנטונינוס ורבי גם במכילתא. ע"ד מאמרי המכילתא י"ג כ"א וי"ד ז' הנוגעים לזה ע' לקמן פרק י"ט סימן ז'.
- (21) לדעת רמפורט הוא מ. אורליוס אנטונינוס; לדעת פרנקל הוא הקיסר השני שלך עמו יחד ל. ורום אנטונינוס; לדעת יוסט הוא הקיסר שנקרא גם בשם אנטונינוס קרקלה Caracalla והליובלום Heliogabalus; לדעת גרץ – אלכסנדר קרום (אולם הוא לא עמד בקשר של ידירות עם ר' יהודה הנשיא הראשון אלא עם נכדו ר' יהודה הנשיא השני). אחרי שהאיר את כל הדעות הללו מציא ה' בודק באמרו (הדברים הנשיא השני). אחרי שהאיר את כל Freund des Rabbi Jehuda Hanasi. Leipzig 1868 Vgl. Geiger Jüd. Zeitschrift VII. 150 ff., שדעת רמפורט היא הנכונה. – לוי במלוגו ח"א 10 ע"ב מרחיק את כל חלוקי הדעות – אולם בלא כל יסוד – שאנטונינוס לא היה כלל מלך, אלא איזה נציב רומאי.
- (22) א. הנפש והנוף בדין שלאחרי המות יחד עם משל. מכילתא שמות פ"ו א' (88 ע"ב); ביותר הרהבה. ב. סנהדרין צ"א ע"א ובי. בויק"ר ד' (ל"ה א') הכל לא בצורה של שיחה ומתחיל הני דבי ר' ישמעאל. כמו כן רק בלא הפתיחה בתחומא ויקרא בסוף. ע"ד המשל מהרכבת חינר על נבי סומא ע' מאנאסטרופט, 1878 ע' 76 ולהלן. משל אחר דומה לזה בשם ר' יהודה הנשיא נמצא בקה"ר ה' י. ב. מתי נוצרת הנשמה? סנהדרין צ"א ע"ב, כ"ר פליד (שם נשתנה השאלה ע"פ האמור להלן). ג. מתי בא היצר הרע אל תוך לבו של האדם? שם. שם. ד. על דבר תחית המתים ע"פ הכתוב איוב ל"ט י"ד. ירוש' כלאים 82 ריש ע"ב. ירוש' כתיבות 85 ע"א. ה. ע"ד סעודה לזיתן, ירוש' מגילה 72 ע"ב, 74 ע"א. ו. ע"ד בנין סוכה ועשית קפרת, ירוש' מגילה 72 ע"ב. ז. ע"ד תפלה בזמנה. תחומא מקץ. ה. ע"ד ססע למצרים. מכילתא שזות פ"ו ו'. ט. ע"ד שקיעת החמה במערב. סנהדרין צ' ע"ב. הוה מדרש הלל ביהמ"ד ח"ה פ"ח. י. ע"ד התכלין שבמאכלי השבת. כ"ר פ"א (דומה לזה השיחה שבין ר' יהושע בן חנניה ובין אדריאנוס). יא. ע"ד המזבן של הכתוב איוב ט. כ"ג. כ"ר ריש פ"ה. יב. מי מהם ימות קודם. קה"ר י' ה'. יג. ע"ד הסעודה שעשה אנטונינוס לרבי, אסתר ר' פרי' א' קרוב לסוף. יד. ע"ד ירושת המלכה של בן אנטונינוס וע"ד העיר טבריה שתעשה קולוניה, ע"ז י' י"א. טו. ע"ד בתו של אנטונינוס (השוה נדה פ"ה ע"א). ע"ז י' ע"ב. טז. אנטונינוס בתור תלמידו של ר' יהודה, ע"ז י' ע"ב (השוה האפיודה שביקרא ר' ו' קרוב לראש). יז. רבי אצל אנטונינוס בקיסריה. תחומא וישב לליט א'. יח. רבי כותב מכתב לאנטונינוס, כ"ר ע"ה. תחומא ב' וישלח ה'. יט. מותו של אנטונינוס. ע"ז י' סוף ע"ב. כ. אם הנר אנטונינוס יבוא לעולם הבא, ירו' מגילה 72 ע"ב. שם 74 ע"א

(הסוה ב. ע"ז י' ע"ב); אלפא ביותא דרביע אות ד' ביהמ"ד ח"ג כ"ח. - ע"י ספרת מטבשה באה ש"חה של מינוורא במררש מאחר מיוחסת לר' יהודה הנשיא עם יהודי נוצרו אהה. לעיל כרך ב' ח"א 116 הע' 10 ועם פילוסופוס אחד לעיל כרך א' ח"ב 44 הע' ז. ע"פ מררש משלר למשלי ד' כ"ג השתמש רבי באותו הפסוק להזכיר "שלא תלך בדרך הסיני".

סימן א.

מאמרות. תפלה.

מאמרו הנבחר של ר' יהודה הנשיא (1) הוא בן שלש כבות: א. אזור היא דרך ישרה שיבור לו האדם? (2) כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם (3). ב. והוי זהיר במצוה קלה כבהמורה, שאין אתה יודע מתן שכרך של מצות; והוי מהשב הפסד מצוה כנגד שכרה, ושכר עברה כנגד הפסדה (4). ג. והסתכל בשלשה דברים ואי אתה בא לידי עברה: דע מה למעלה ממך; עין רואה ואזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים (5). - העושה מצוה אחת לשמה, אל ישמה על אותה מצוה (לבדה), שלסוף גוררת מצות הרבה (6); והעובר עברה אחת אל ידאג עליה (לבדה), שלסוף גוררת עברות הרבה, שמצוה גוררת מצוה יעברה גוררת עברות (7). - יצר הרע דומה לשני בני אדם שנכנסו לפונדק אחד, תפס אחד משום לסות, אמרו לו: מי עמך? יכול הוא שיאמר: לא היה צמי חברי, אלא אומר: הואיל ואני נהרג, יקרנ חברי עמו; אף כך אמר יצר הרע: הואיל ואני אבוד לעולם הבא, אני אאבד את כל הנוף (8). - אי אפשר לעולם בלא בָּסָם ובלא בורסי (מעבד עורות), אשרי מי שאומנותו בסם, אור לו למי שאומנותו בורסי! ואי אפשר לעולם בלא זכרים ובלא נקבות, אשרי מי שבניו זכרים, אוי לו למי שבניו נקבות! (9). - כל המקבל עליו תענוגי העולם הזה מונעין ממנו תענוגי העולם הבא, וכל שאינו מקבל עליו תענוגי העולם הזה, נותנין לו תענוגי העולם הבא (10). - הוא היה אומר: צדיקים שרע להם בעולם הזה למה הם דומים? לטבה שמתקן סעודה לעצמו, ואף על פי שמצטער בעצמו, אין מתקן לאחרים אלא לעצמו, אבל רשעים שרע להם בעולם הזה, למה הם דומים? לטבה שהתקן סעודה לאחרים, ואף על פי שמצטער בעצמו, אין מתקן לעצמו כלום אלא לאחרים (11). - הוא היה אומר: יהי סתרך עליך גלוי (כלומר מה שאתה צריך להסתיר יהיה גלוי רק לך), ודבר שאי אפשר לשמוע אל תאמר לחברך (12). - רבי עשה סעודה לתלמידיו הביא לפניהם לשונות רבים ולשונות קשים, התחילו בוררים ברכים ומניחים הקשים. אמר להם: דעו מה אתם עושים, כשם שאתם בוררים את הרכים ומניחים את הקשים, כך

יהיה לשונכם רך אלו לאלו (13). — גדולה היא מלאכה, שכל מי שאינו עוסק במלאכה בני אדם משיחין בו: מנין איש פלוני אוכל, מנין הוא שותה. משל למה הדבר דומה? לאישה שאין לה בעל, והיא מתקששת ויוצאה לשוק, ובני אדם משיחין בה. כך כל מי שאינו עוסק במלאכה בני אדם משיחין בו. — גדולה מלאכה, שכל מי שהוא עוסק במלאכה אין ידו חסרה פרוטה לעולם (14).

אפילו לדבר עברה יפה בעתו, כמיש (קהלת, י' י"א): את הכל עשה יפה בעתו (15). — בגדולה מתחילין מן הגדול ובקלקלה מתחילין מן הקטן. בגדולה מתחילין מן הגדול, דכתיב (ויקרא, י' ו'): וידבר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר וכו'; בקלקלה מתחילין מן הקטן. בתחלה נתקלל נחש ולבסוף נתקללה הוה ולבסוף נתקלל אדם (16). — כשם שהוהיר הקביה על הדברות כך הוהיר על הדין, למה? שבו העולם תלוי, שנא' (משלי, כ"ט ד'): מלך במשפט יעמיד ארץ; ובו ציון נבנית, שנא' (ישעיה, א' כ"ז): ציון במשפט תפדה; ובו צדיקים מתגדלין, שנא' (תהי, ק"ו ג'): אשרי שומרי משפט (17). — הרי הוא אומר (דברים, י"ט ה'): ואשר יבוא את רעהו ביער להטב עצים ונדחה ידו בנרץ וכו' ומצא דעהו ומת הוא ינום וכו' קבע הכתוב פקוה נפש למי שבא לידו ספק נפש ולא ידע. אמור מעתה — המנכה הצדקות והמפרנס את העניים והנומל חסדים על אחת כמה וכמה תינתן לו נפשו! (18).

רבי אחר תפלתו היה אומר (19): יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו (20), שתצילנו מעוי פנים ומעוות פנים (21), מאדם רע ומפגע רע, מיצר רע, מהבר רע, משכן רע ומשטן המשהות (22), מדין קשה (23) ומבעל דין קשה, בין שהוא בן ברית ובין שאינו בן ברית. — בברכת המזון לפי דעת ר' שמעון בן יוחאי צריך האורח להוסיף תפלה בשביל בעל הבית: יהי רצון שלא יבוש בעל הבית בעולם הזה ולא יכלם לעולם הבא (24). ורבי היה מוסיף בה דברים: יצלה מאד בכל נכסיו (25) ויהיו נכסיו מוצלחים וקרובים לעיר, ואל ישלוט שטן לא במעשי ידיו ולא במעשי ידיו, ואל יודקר [ניא: יודקק] לא לפניו ולא לפנינו שום דבר הרהור הטא ועברה ועון מעתה ועד עולם. — כשהיה רבי אוכל בשר או ביצה היה מברך: ברוך... שברא נפשות רבות... להחיות בהן נפש כל חי (26). — פעם הש רבי במעיו, אמר: כלום יש אדם שיודע יין תפוחים של נכרי אסור או מותר? אמר לפניו ר' ישמעאל ביר יוסי: פעם אחת הש אבא במעיו והביאו לו יין תפוחים של נכרי של שבעים שנה, שתה זנתרפא. א"ל: כל כך היה בדרך ואתה מצערני, בדקו ומצאו נכרי אחר שהיה לו שלש מאות נרבי יין של תפוחים של שבעים שנה, שתה ונתרפא, אמר:

ברוך המקום שמסר עולמו לשומרים (27). — בשעת פטירתו של רבי זקף עשר אצבעותיו כלפי מעלה, אמר: רבשיע! גלוי וידוע לפניך שינעתי בעשר אצבעותי בתורה ולא נהניתי אפילו באצבע קטנה. יהי רצון שיהא שלום במנוחתו. יצתה בת קול ואמרה: יבוא שלום ינחו על משכבותם (ישעי', נ"ז ב') (28). — רבי ישב ועסק בתורה לפני בית הכנסת של הבבלים בצפורי, עבר ענל אחד לפניו שהלך לשהיטה והתחיל נועה, כאומר: הצילני, אמר לו: ומה אוכל לעשות לך? לך, לכך נוצרת. אמרו (בבית דין של מעלה) הואיל והוא אינו מרחם, יבואו עליו יסורים, וחשש רבי בשניו שלש עשרה שנה, כל השנים שהשש רבי את שניו לא הפילה אשה עוברה בארץ ישראל ולא נצטערה יולדת, ולפי המסרת הבבליה לא היה העולם צריך לנשמים, ואף על פי שלא ירדו נשמים, כשהיו תולשים ירק מהערוגה, היתה הנובי מלאה מים. לאחר זמן עבר לפני בתו שרץ אהר, ובקשה להמיתו, אמר לה רבי: עובי נא אותה, כחוב (תהו, קמ"ה ט'): ורחמו על כל מעשיו, אמרו (כבוד של מעלה): הואיל והוא מרחם, צריך לרחם גם אותו (29). — רבי אמר לרב פרודי: הראני את סגולת כרמך. א"ל: הן, יצא ובקש להראותו, אולם עוד מרחוק ראה בתוכו כעין שור, א"ל: האם השור לא יחבל את הכרם? א"ל: זה מה שאתה חושב לשור הוא הסגולה של כרמי (כלומר אשכל הדומה בנדלו לשור), קרא עליו רבי (שהיש, א' י"ב): עד שהמלך במסכו נרדו נתן ריהו (כלומר כ"ז שבית המקדש היה קיים כדאי היה שהארץ תוציא פירות שכאלה), אבל עכשו בית המקדש חרב, ואת (האדמה) עורך מתנהגת בקשיות ערף, מיד נדרשו (אשכלות שכאלה) ולא נמצאו עוד (30). — כשהוגד לפניו על דבר הרבה מיני תבשילים, אמר רבי: אבותינו אמרו: נשינו טובה, אנו אפילו בעינינו לא ראינו (31). — רבי דר בצפורי שבע עשרה שנה והיה קורא על עצמו: ויהי יהודה בצפורי שבע עשרה שנה (32). — רבי ור' הייא רבא ור' ישמעאל בי רבי יוסי היו יושבין ופושטין (כלומר מפרשים) במגילת קינות ערב תשעה באב שהל להיות בשבת מן המנחה ולמעלה, ושיירו בה אליף בית אהר, אמרו: למחר אנו באין ונומדין אותה, נפטר (רבי) לביתו ונכשל באצבעו וקרא על עצמו: רבים מכאובים לרשע (תהו, ל"ב י'). א"ל ר' הייא: בחובנו מסתך (הגיעך) כן, דכתיב (איכה, ד' כ'): רוח אפינו משיה ה' נלכד בשחיתותם (33)... לאחר ימים הלכו בנותיו (של אלישע בן אבויה) ליטול צדקה מרבי, גזר רבי ואמר: אל יהי לו מושך חסד ואל יהי חונן ליתומיו (תהו, ק"ט י"ב). אמרו לו: רבי! אל תבט במעשיו, תבט בתורתו, באותה השעה ככה רבי בור עליהן שיתפרנסו, אמר: מה אם זה שינע בתורה שלא לשום שמים, ראו

מי העמיד (כלומר העמיד תלמיד כרי' מאיר), מי שהוא יגע בתורה לשמה על
 אהת כמה וכמה! (34). — רבי קרא על ר' יוסי בן אלעזר בן ר' שמעון (בן יוחאי)
 ועל רבו ר' שמעון בן איסי בן לקוניא את הכתוב (משלי, י"א ל'): פרי צדיק
 עין היים, זה ר' יוסי בן אלעזר; ולוקח נפשות חנם, זה ר' שמעון בן איסי
 בן לקוניא (35). — רבי שדך את בנו עם בת ר' יוסי בן זמרא. קבעו לו להתן
 ללמוד שתיים עשרה שנה בבית המדרש. כשהעבירו את הכלה על פניו, אמר:
 אשהה שש שנים (ואחיכ ישא אותה). כשהעבירו אותה פעם שניה, אמר: אכנס
 (תהלה) ואחר כך אלך (ללמוד). א"ל: בני! דעת קונך יש בך, מעיקרא כתיב
 (שמות, ט"ו י"ז): תביאמו ותטעמו... מקדש (שיבואו לארץ ואחר כך יבנה המקדש),
 ולבסוף כתיב (שם, כ"ה ה'): ועשו לי מקדש (במדבר) ושכנתי בתוכם (שמרוב הבתו
 לישראל לא רצה להמתין עד שיבואו לארצם) (36). — רבנו הוה עבר על סמוניא
 ויצאו אנשי סמוניא לקראתו אמרו לו: רבי! תן לנו אדם אחד שיהא מקרא
 אותנו ושונה אותנו ודן את דיננו. נתן להם את לוי בר סיסי. ועשו לו בימה
 גדולה והושיבו אותו למעלה ממנה. נתעלמו דברי תורה מפיו. שאלו אותו
 שלש שאלות בהלכה ולא השיבן כלום. שאלוהו בדבר אנדה ולא השיבן, כיון
 שראה שצרתו צרה, השכים בבקר והלך לו אצל רבנו וספר לו כל המעשה
 ואת השאלות ששאלוהו. תמה רבי ואמר: האמנם לא ידעת מה להשיב?
 השיב לו לוי על כל השאלות. א"ל: ומדוע לא השבת להם, כמו שהשיבות
 אותי? א"ל: עשו לי בימה גדולה והושיבו אותי למעלה הימנה וטפת (נתנאה)
 רוחי עלי ונתעלמו ממני דברי תורה. קרא עליו רבי המקרא הזה (משלי, ל' ל"ב):
 אם נבלת בהתנשא, מי גרם לך להתגבל על דברי תורה? על שנישאת בהן
 עצמך (37). — רבי קרא את הכתוב משלי, ט"ז ז': ברצות ה' דרכי איש גם
 אויביו ישרים אתו על ר' חייא, שבמקרה מוצלח הקדים לבוא אליו בהיותו נוזף
 ממצו (38). — על ר' יוחנן קרא רבי את הפסוק (ירמיה, א' ה'): בטרם אצרך בנטן
 ידעתך, שגם בהיותו במעי אמו ניכר היה שאדם גדול יולד (39). — על ר' חייא קרא
 רבי: מארץ מרחק (מבבל) איש עצתי (ישעיה, מ"ז ע"ב) על שפטר לו איזה
 ענין קשה (40). — רבי יצא מהמרחץ התעטף בבגדיו וישב לעסוק בצרכי הבריות.
 מזג לו העבד כוס, אבל בהיותו עסוק בצרכי הבריות לא נפנה מקבל מידו.
 נתנמנם העבד וישן לו. פנה רבי ונסתכל בו ואמר: יפה אמר שלמה (קהלת ה' י"א):
 מתוקה שנת העובד, אם מעט ואם הרבה יאכל והשכע לעשיר איננו מניח לו
 לישון, כנון אנחנו שעוסקין בצרכי הבריות, אפילו לנוס קצת אין לנו פנאי (41). —
 שאל אנטונינוס את רבנו הקדוש: אני מבקש לילך לאלכסנדריא, שמא יעמוד

מלך וינצחני? א"ל: איני יודע. מכל מקום כתוב לנו שאין ארץ מצרים יכולה להעמיד לא מלך ולא שר, שנא' (יהזקאל, כ"ט ט"ו): מן הממלכות תהיה שפלה ולא תנשא עוד על כל הגוים והמעשתיים לבלתי רדות עוד בגוים (42). — רבי כשהיה מגיע לאחד משישה מקראות הללו היה בוכה: שיב, כ"ה ט"ו. למה הרגזתי להעלות אותי, שהיה שמואל סובר שהוא יום הדין ונתיירא... והלא דברים קל וחומר: מה שמואל שכתוב בו (שיא, סוף ג'): וידע כל בני ישראל מדין ועד באר שבע, כי נאמן שמואל לנביא לה, על ידי שהיה סבור שהוא יום הדין נתיירא, אנו על אחת כמה וכמה! עמוס, ד' י"ג. כי הנני יוצר הרים ובורא רוח ומניד לאדם מה שחוו. אפילו דברים שאין בהם ממש, אפילו שיהיה קלה שאדם משיה עם אשתו הן נכתבין על פנקסו של אדם וקוראין לפניו בשעת מיתתו. ומי כותבין? עושה שחר עיפה! — וחבריה: — עמוס, ה' ט"ו: שנאו רע ואהבו טוב והציגו בשער משפט אולי יחנן ה' אלהי צבאות שארית ישראל (אהרי כל שלשת הדברים הטובים הללו בא. אול"י). וחבריה (צפניה, ב' ג'): בקשו את ה' כל ענוי ארץ אשר משפטו פעלו בקשו צדק בקשו ענוה אולי תסתרו ביום אף ה'. וחבריה, איכה, ג' כ"ט: יתן בעפר פיהו אולי יש תקוה. וחבריה, קהלת, י"ב י"ד: כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע. עבד שרבו שוקל שונות כודונות, תקנה יש לו? (43).

הצָאָוֹת שְׂצוּה ר' יהודה הנשיא לפני מותו לבניו, נמסרו לא בכל המקורות באופן שווה, כמו פקודתו האחרונה ע"ד קבורתו ומסירת ירושתו (44). ע"פ נוסח שהגיע לנו מכלי שני (45), מסר להם שבעה דברים: שלשה הנוגעים ליראת חמא (46), וארבעה — לדרך ארץ (47).

הערות לס"א:

- (1) אבות ב' א'. (2) על שאלה זו משיב ר' יהודה הנשיא בכרייתא תמיד כ"ה ע"א תשובה אחרת: יאהב את התוכחות, שכל זמן שתוכחות בעולם, נחת רוח באה לעולם, שיבה וברכה באית לעולם ורעה מסתלקת מן העולם, שנא' (משלי, כ"ד כ"ה): ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב. דומה לשאלה זו שאל ר' יוחנן בן זכאי את תלמידיו, אבות ב' א'.
- (3) רב סחורה בנדרים ביב ב' השתמש בכלל זה לענין הלכה.
- (4) בשו"ט פ' א' מתחיל המאמר: "שנו חכמים כלשון המשנה" (השוה ראש הברייתא דקנין תורה בסוף ספ' אבות) ואחריו בא סאמרו של ר' אחא בשם רבי: שלמל הקביה (כלומר העלים) מתן שכרן של מצות בעולם הזה, שיהו ישראל עושין איתן משלם, וכשיבוא הקביה ליתן שכרן יתן שכר אמינה ושכר עשייה. השוה לעיל כרך א' ת"ב 126 הע' 1.
- (5) התחלת כבא זו היא כמו שמתחיל סאמרו של עקביא בן סהלאל, אבות ג' א'. בסדרת יראת חמא יחד עם סדרת הענוה הצטיין רבי בעצמו, משנה סוף סוטה, ע' ג"ב לעיל 133.

א"ת החפלה שהיה מתלל בשביל בעל הבית. המרה השלישית שנתיחסה לו היא מרת הקדושה. ולפיכך נקרא רבנו הקדוש (ירו' מגילה ד' ע"ב, בבלי שבת קי"ח ע"ב), ור' חייא אמר עליו (בכתובות ק"ג ע"ב): אותו היום שמת רבי בסלה קדושה. בשורת המדות שמנה ר' פנחס בן יאיר (בפרק שלאחר זה סימן ד') נחשבו שלש מדות הללו: קדושה, ענוה, יראת חסא בתוך המדרגות ראשונות למדת "חסידות". ע"ד ענותו של רבי, ע' ביר ל"ג, ב"ס פ"ה ע"א.

(6) ע' לעיל כרך א' ח"ב 126. האממר מצוה נורת מצוה וכו' הוא של בן עזאי.

(7) ספרי במדבר ט"ז ל' (פסקא קי"ב).

(8) אדר"ג פט"ו. המשל הזה דומה במדה ידועה עם מה שנזכר לעיל סימן א': א"ל האוניוניום לרבי: מאימתי יצר הרע שולט באדם, משעת יצירה או משעת יציאה (לאויר העולם)? א"ל: משעת יצירה. א"ל: אם כן בעש במעי אמו ויוצא? אלא משעת יציאה. אמר רבי: רבר זה כמדני אוניוניום ומקרא מסייע, שנא' (בר' ד' ו'): "לפתח חטאת קובץ".

(9) פסחים ס"ה ע"א, קדושין ס"ב ע"ב (ע' לעיל כרך ב' ח"א 11 הע' 18). ע"פ ב"ב ט"ז ע"ב אמר זה בר קפרא כשנחם רבי את בנו על שנולדה לו בת, ואולם בב"ר כ"ו נמצא ניסח אחר של אניקדוטה זו, שר' חייא נחם את בנו של רבי שנולדה לו בת, ורבי אמר לו: שמחך הבכור... אעפ"כ צורך ל"ן וצורך לחומק, צורך ל"ן יותר מן החומק, צורך להטים וצורך לשעורוב, צורך להטים יותר מן השעורוב, משהאדם משיא את בתו ומוציא את יציאותיו הרי הוא אומר לה: אל יהא לך מחזור להבא. במנהגיו ק' ע"ב נאמר להצי האחרון של המאמר בשם רבנן בתוך השיאה לפתגמו של בן סירא. (10) אדר"ג פכ"ה (פ"ג ע"א). (11) שם ע"ב.

(12) שם, שם. יש נוסח לחצי האחרון של המאמר: ודבר שאפשר לשמוע עליך אל תאמר להברך (כלומר מה שאפשר שיגידו עליך אל תאמר זאת על הברך) ואחר זה בא באדר"ג פת"סו של הלל מאבות ב' ד' שדומה לחציו הראשון של הפתגם של רבי ואולם אינו מובן כל צרכו: אל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע. חציו הראשון של פתגם זה נהרשב באדר"ג גי"ב פ"ב (36) בשם ר' נמליאל השלישי, בנו של רבי. (13) ויקרא ר' ריש ל"ג.

(14) אדר"ג גי"ב פכ"א (22 ע"ב). גם מאמרו של ר' יהודה בן בתירה ע"ד הסלאכה (לעיל כרך א' ח"ב 106) מיוחס לרבי (שם 23 א').

(15) קה"ר ג' י"א. המובן הוא שגם החטא נכנס בתבנית הבריאה ובשביל תכלית ידועה נועד מראש. ע"פ הבאור הרגיל מירושו הוא שהחטא צריך להיות נשפס על פי הזמן ותנאי החיים, פעם עונשו יותר חמור ופעם קל.

(16) ספרא ויקרא י' ו' (46 ע"א), ברכות ס"א ע"א. תענית ט"ז ע"ב. במסכתות הג"ל הנדפסות בא "הקללה" במקום "הקלקלה" שבספרא, אולם רבינובין מביא שבכ"י כתוב ג"כ "הקלקלה" בשתייהן. בספרא מסתייע מויקרא י' ו'. בברכות - י' י"ב, בתענית - י' ו'. אכן בשני המקומות שבבבלי הנירסא מוטלת בספק. אולם באמת ההוכחה היא משני הכתובים, כי גם מייקרא י' ו' למרות הסבה המעציבה של מצוה זו, מתוכה נשקפת מעלתו של אהרן ובניו, כמו שמוכח מפיסק ד' שם, "כי שמן משחת ה' עליכם", ולפיכך הבטוי "נדולה" מתאים גם לזה. בב"ר ריש פ"ב בא בראש המאמר תני ר' חייא. (17) שמי"ר ל' ס"ו מ"ה. ע' פתגמו של ריש בן נמליאל, לעיל 31.

(18) ספרא לויקרא ה' י"ז (27 ע"א).

(19) ברכות ט"ז ע"ב, שבת ל' ע"ב, ששם נמצא רק ההלק הראשון של תהנה זו.

(20) ע' רבינובין (ח"ו 29 ע"ב) שטבאי נזכר יותר נכון, המתאים להפלת יחיד, במספר יחיד: ה' אלהי ואלהי אבותי שתצילני וכו'.

(21) בשבת שם הוא מביא איוו עובדה של חציפות כלפי רבי. השוה ג"כ ירוש' תענית 68 ע"א. ששם מספר ע"ד ר' הנינא בר המא. שבייש את פני רבי.

(22) "פגע רע שכן רע יצר רע שפן המשחית" אין בכ"י מינכן וכן בשאר הסקורות המוכזאים ב"ס. שם רבינובין מביא ע"ד גירסא "חבר טפש במקום "חבר רע".

- (23) רייפמן בפשר דבר ע' 27 קורא "רין קשה" במקום "רין קשה".
- (24) ברכות מ"ו ע"א. ע' לעיל ברכ' ב' ח"א 60.
- (25) הגירסא "בכל מעשי" יותר נכונה מאשר "בכל נכסיו". המלות ולא לפניו אלא במעשי ירדו ונכסיו - אינן מתפלת רבי אלא הוספה מאוחרת.
- (26) ירוש' ברכות 10 ע"ב. (27) עבודה זרה ס' ע"ב. השוה ברכת רבי, כשנדב אפניניום מנורה לבית הבנסת: ברוך אלהים אשר נתן בלבו לעשות מנורה לבית הבנסת. ירוש' מגילה 74 ע"א. (28) כתיבות קיד ע"א.
- (29) ע"פ ביר' ל"ג בהשלמה מבי"ם פ"ה ע"א. בב"ר סוף צ"ו: י"ג שנה חשש רבינו בשנו ובל אותן י"ג שנה לא מתיח חיה בארץ ישראל ולא הפילה אשה עיברה בארץ ישראל. בסוף י"ג שנה בעם רבינו על ר' חייא הגדול. נכנס אליהו זכור לטוב אצל רבינו בדמותו של ר' חייא ונתן ידו על שינו, וסיד נתרפא. לטחור נכנס ר' חייא אצלו. אמר לו: רבי! אותה שינך מה היא עשויה? אמר: משעה שנחת ירך עליה אתמול נתרפאה. באיתה שעה אמר ר' חייא: אי לכם חיות שבארץ ישראל! אי עוברות שבא"י! אפילו כן אמר לו: לא אני הייתי שנתתי ידו על שינך, ידע רבינו שאלהו זכור לטוב היה. מאותה שעה התחיל לנהוג ברי' חייא כבוד.
- (30) ירוש' פאה פ"ו (20 ע"ב). מסרת דומה לזו בכבלי כתובות ק"ט ע"א שנושאה הוא ר' יהושע בן גוי. (31) נדרים ג' ע"ב. איכה ר' ג' י"ג קהיר א' ח'. בקהיר ר' הגירסא: נא ראינו טובה מימינו. ובאיכה ר': לא ראינו שיש טובה בעולם.
- (32) ביר' סוף פצ"ו. ירו' כלאים 82 ע"ב. השוה תנחומא ב' ויהי 6.
- (33) ירושלמי שבת פפ"ו (15 ריש ע"ג). (34) ירוש' חגיגה פ"ב (77 ע"ג); בבב. חגיגה מ"ו ע"ב בשניינים. (35) ב"מ פ"ה ע"א. השוה לעיר 91.
- (36) כתובות כ"ב ע"ב. (37) ירוש' יבמות 18 ע"א. ביר' פ"א בראש.
- (38) מ"ק מ"ו ע"ב. (39) יומא פ"ב ע"ב.
- (40) מנחות פ"ה ע"ב. (41) קהלת רבה לאותו פסוק.
- (42) מבילתא שמות מ"ו ו', לעיל ע' 181 הע' 22 בספר ח'. מקראות אחרים שהשתמש בהם רבי בשיתחו עם אנפניניום הם: חה' ג' ד' (למספר א'); נחמיה מ' ו' (למספר ט'); איוב ו' י"ב (למספר ב'); ברי' ד' ו' (למספר ג'); ברי' ל"ב מ"ו (למספר יוח); אסתר א' ג' (למספר י"ג).
- (43) ירוש' חגיגה ריש פ"ב (77 ע"א). איכה ר' ג' כ"ט, קהיר י"ב י"ד, ויקיר כ"ו (שם מ"רבי הוה" נשתבש ל"רב חייא"), תנחומא אמור קרוב לראש. במדרש שמואל כ"ד: "חמשה מקראיה". והכתוב ש"א ב"ח מ"ו בא לבדו. בכבלי חגיגה ד' ע"ב מספר שעל הכתוב ש"א כ"ח - מ"ו בכה ר' אלעזר בן פרז; על הכתובים איכה ג' כ"ט וצפניה ב' ג' - ר' אמי; על עמוס ה' כ"ו - רב אמי. רבי בכה בעת הליו ועל שאלתו של ר' חייא השיב: אתירה ומצית קא בכינא. מלבד זאת בשלשה ספורים שינים בכה רבי (ע"ז י' ע"ב) ואמר: יש קונה עולמו בשעה אחת, ויש קונה עולמו בכמה שנים. השוה הלגדה ע"ד פנישתו עם ר' פנחס בן יאיר, חולין ז' ע"ב וכמו"כ ירו' חגיגה 77 ג'.
- (44) ירוש' כלאים 82 ע"א. ירוש' כתובות 84 ע"ד, בבלי כתובות ק"ט ע"א. תנחומא ב' ויהי 6.
- (45) ע' מבילתא הוצ' איש שלום 121 ק. ע"א. ע"פ שבלי הלקט וכן ע"פ ר' יוסף קרו (למיר אורח חיים סימן רפ"ח) הוא מהמבילתא שמות י"ב כ"ה.
- (46) יראת חסא. ע' לעיל הע' 5. שלשה הדברים לפי דברי שבלי הלקט הם: א) אל תישן קודם שתקרא קריאת שמע. ב) אל תהי אחרון לבאי בית המדרש. ג) לא תשב בשבת לסעודה קודם שעברת על המדרא.
- (47) לפי האמור בפסחים ק"ט ע"ב אמר לבניו ארבעה דברים, שהשני מהם הוא: ואל תשב על מטה ארמית. שלמי המירוש הראשון שנמסר שם הוא י"ב מענין יראת חסא. הצואה הראשונה "ואל תדור בשכנציב" נמצא בכרך א' ח"ב 80 הע' 6 בצורה אחרת בשם ר' עקיבא.

במעשה תורה (כיהמ"ד ח"ב 97) מוסר רבי לבנו ששה דברים שמהם א' (ע' לעיל כרך א' ח"ב 81) ב' ד' וה' דומים לאלה שבפסחים. הני נמסרה בטקום אחר בתור ציאת ר' עקיבא לבנו (ע' לעיל כרך א' ח"ב 28). והו' הוא מברייחא שבפסחים ק"ב ע"ב בא בתור באור לאחר משלטה הרברים שצוה ר' יומי בר' יהודה לרבי (ע' לעיל 105 הע' 8).

סימן ב.

תלמוד תורה. מצות.

[נמשלו דברי תורה למים, שנא' (ישעי', נ"ה א'): הוי כל צמא לבנו למים —] מה המים מכסין ערותו של יב. שנאמר (ישעי', י"א ט'): כמים לים מכסים, כך דברי תורה מכסין ערותו של ישראל, שנא' (משלי, י' י"ב): ועל כל פשעים תכסה אהבה. מה המים אין הגדול מתבייש לומר לקטן: השקני מים, כך דברי תורה אין הגדול מתבייש לומר לקטן: למדני פרק אחד או הלכה אחת. מה המים אם אדם צמא להם אין אדם מתעצל לשתותן, כך דברי התורה אין התלמיד מתעצל לילך אצל הרב ללמוד הימנו 1. — הרבה תורה למדתי מרבותי, ומחברי יותר מהם, ומתלמידי יותר מכולן 2. — על דבר הניל של תלמיד חכם, זקן או צעיר, אמר רבי: אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו, יש קנקן חדש מלא ישן, וישן שאפילו חדש אין בו 3. — אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו הפין, שנא' (תהי, א' ב'): כי אם בתורת ה' הפצו 4. — יש מין יונה שמאכילין אותה, והכרותיה מריחות אותה ובאות אצלה לשוככה, כך בשעה שהוקן יושב ודורש הרבה גרים מתניירים באותה שעה, כגון יתרו שמע ואתא, רהב שמעה ואתאי, אף חנניה מישאל ועזריה הרבה גרים נתניירו באותה שעה, מה טעם? (ישעי', כ"ט כ"ג) כי בראותו ילדיו וכו' יקדישו את שמי, מה כתוב בתריה? וידעו תועי רוח בינה 5. — רבי גזר שלא ישנו לתלמידים בשוק, שנא' (יהיש, ז' ב'): המוקי ירכיך, מה ירך בסתה, אף דברי תורה בסתה 6. — כל העוסק בתורה מבפנים תורתו מכרות עליו מבהוין, שנא' (משלי, א' כ'): חכמות בהוין תרונה 7. — עם הארץ אסור לאכול בשר, שנא' (ויקרא, י"א מ"ו): ואת תורת הבהמה והעוף, כל העוסק בתורה מותר לו לאכול בשר בהמה ועוף, וכל שאינו עוסק בתורה אסור לאכול בשר בהמה ועוף 8. — אין פורענות באה לעולם אלא בשביל עמי הארץ 9.

במדבר, ט"ו מ'. למען תזכרו ועשיתם כל מצותי, זו מצות שבת שהיא שקולה כנגד כל מצותיה של תורה, דכתיב (נהמיה, ט' י"ד): ואת שבת קדשך הודעת להם ומצות והקים ותורה צוית וכו', להודיעך שהיא שקולה כנגד כל מצותיה של תורה 10. גדולה מילה, שבכל המצות שעשה אברהם אבינו לא נקרא שלם עד

שמל, שנא' (ברי, י"ז א'): התהלך לפני והיה תמים (11). — חביב כבוד אב ואם לפני מי שאמר והיה העולם, ששקל כבודן ומוראן לכבודו ומוראו וקללתן לקללתו, כתיב: כבוד את אביך ואת אמך (שמות, כ"יב) וכתיב כבוד את ה' מהונך (משלי, ג' י"ח) — הקיש כבוד אב ואם לכבוד המקום; כתיב (ויקרא, י"ט ג'): איש אמו ואביו תיראו, וכתיב (דברים, ו' י"ג): את ה' אלהיך תירא — הקיש מוראת אב ואם למוראת המקום; כתיב (שמות, כ"א י"ז): ומקלל אביו ואמו מות יומת, וכננודו כתיב (ויקרא, כ"ד ט"ז): איש כי יקלל אלהיו — הקיש קללת אב ואם לקללת המקום. [אבל אי אפשר לומר מכה כלפי מעלה (ולפיכך כנגד אזהרת מכה אביו ואמו מות יומת (שמות, כ"א ט"ז) אין אזהרה דומה לה כלפי מעלה) וכן בדין, ששלישתן (הקב"ה ואביו ואמו) שותפין בו] (12). — בעון נדרים בנים מתים כשהם קטנים, שנא' (קהלת, ה' ה'): אל תתן את פיך להטיא את בשרך וכו' למה יקצה אלהים על קולך וחבל את מעשה ידיך. איזה הם מעשי ידיו של אדם? הוי אומר: בניו ובנותיו של אדם (13).

הערות לסי' ב':

- (1) שוימ' א' ב'. השוה דרשתו לקהלת ב' ו' (קהיר סג); ברכות ס"ב זה התלמוד, להשקות... אלו תלמידיו-הכמים שהן לומדים.
- (2) מכות י' ע"א, תענית ו' ע"א, שעל פי המקורות שהביא רבינוביץ צריך לנרוב אמר רבי ולא ר' הנינא, אפשר מאד שהשם הנינא נשתרבה שם משה סמסוך לזה.
- (3) אבות ב' ב', בננוד למה שאמר שם קודם ר' יוסי בן יהודה איש כפר הבבלי (ע' לעיל ע' 70) שהלומד מן הזקנים דומה לאוכל ענבים בטולות ושותה יין ישן, יש גורסין במקום "רבי" - ר' סאיר. (4) ע"ז י"ט ע"א.
- (5) שהש"ר א' ט"ז, כשהש"ר א' ב' סביא ר' הנינא הראיה מישיע'; הראיה מיתרו ומרחב אמר שם ר' ברכיה. (6) מ"ק ט"ז ע"א וכו', בסוכה ט"ט ע"ב מובא זה בתור ברייתא שנאמרה ברבי ר' ענן. (7) מ"ק ט"ז ע"ב, דרשה זו אמרה רבא, והתלמוד אומר שגם ר' יהודה הנשיא דרש כן לר' חייא. (8) פסחים ט"ט ע"ב.
- (9) ב"ב ח' ע"א, שם מספר, שבשנת בצרת פתח רבי אוצרותיו ואמר: יכנסו בעלי מקרא בעלי משנה בעלי גמרא בעלי הלכה בעלי הגדה, אבל עמי הארץ אל יכנסו, דחק ר' יונתן בן עפרם ונכנס, א"ל: רבי פרנסני, א"ל: בני, קרית? א"ל: לאו, שנית? א"ל: לאו, אם כן בשה אפרנסך? א"ל: פרנסני בעורב ובכלב, פרנסו, אתר כך נודע לו שזה היה ר' יונתן בן עפרם וסאו ציה שיכנסו הכל.
- (10) ירו' ברכות 3 ע"ג, ר' לוי בשם ר' הושבית שמיש לשמן "תוכרי" הוא רמז למה שנא' בעשרת הדברות (שמות כ"ח): וזכור את יום השבת, לפי דעת רבי העיציט שבבבליה וזרון כשבת שצריך לקדשו בשמחה מיוחדת, והוא הוא שאמר בפסיקתא ר' פנאי (117): קדשו בעמיפיה, בכ"ר י"א א"ר יצחק (בזדאי התנא) בירכו בעמיפיה.
- (11) משנה נדרים ג' י"א, ברייתא נדרים ל"ב ע"א, סכילתא שמות י"ח ג' (68 ע"א) "תמיס' שבבר' י"ז א' הוא כמו שלם ואונקלוס תרגם "שליס'".

12) מכילתא שמות כ"י י"ב (70 ע"א); בספרא י"ט ג' (86 ע"ד) וכן בירוש' פאה 16 סוף ע"ג - סתם, וכן בקדושין (כבלי ל' ע"ב); בפסיקתא ר' פכ"ג (122 ע"ב) תני רשב"י (ע' לעיל כרך ב' ח"א 47, 51 הע' 40), המלות שבאו כאן בסוגרים אינן במכילתא (אלא בשאר המקורות) ונגד זה באה שם הוספה זו: בוא וראה מתן שברך, נאמר: כבר ה' מהונך וכנגדו כתוב וימלאו אספיד שבע, ואומר: כבר את אביך ואת אמך וכנגדו למען יאריכון ימך. בצואתו האחרונה של רבי הדבר הראשון הוא - הוזהרו בכבוד אמכם, כתובות ק"ג ע"א.

13) שבת ל"ב ע"ב חולק על ר' נתן (לעיל 126 הע' 18) לפי ברייתא אחרת שם זוהי דעתו של ר' אלעזר ברי' שמעון (ע' לעיל 98) ולפי דעתו של רבי בעין נדרים בנים מתים כשהם קטנים.

סימן נ.

י ש ר א ל.

ראה מה הקב"ה מקלם כנסת ישראל בתוכו (כלומר בתוך מגלת שיר השירים): הנך יפה רעיתי (שהיש, א' ט"ו) - הנך יפה במעשים, הנך יפה במעשה אבותיך, הנך יפה בבית, הנך יפה בשדה; בבית - על מוֹזוֹת ביתך (דברים, ו' ט'); בשדה - בתרומות ומעשרות ובלקט שכהה ופאה; הנך יפה בנג - ועשית מעקה לנגך (שם, כ"ב ח'); הנך יפה בעולם הזה, הנך יפה בעולם הבא (1). - ישעיה, מיט י"ד, ותאמר ציון עזבני ה' ואדני שכתני, אמר הקב"ה: תרעומני בני, תרעומני הן, אדם הראשון עסוק אני עמו לעשות לו עזר: אעשה לו עזר כנגדו (בר', ב' י"ח), והוא אמר לפני ונתרעם: האישה אשר נתת עמדי ונו' (שם, ג' י"ב); אף יעקב עשה כן: אני עסוק עם בנו להמליכו על ארץ מצרים, ויוסף הוא השליט על הארץ (שם, מ"ב ו'), והוא מתרעם לפני ואומר: נסתרתי דרכי מה' (ישעיי, מ' כ"ז); ואף בני כך עשו לי במדבר: אני עסוק עמהם לבזר להם לחם קל, כדרך שהמלכים אוכלים, שלא יהא אהר מהם נוסה (מאכילה נסה ונפיהת בטן) ודרריא (diarrhoea, διαρροια = חולי השלשול), והן מתרעמים לפני - ונפשנו קצה בלחם הקלוקל (במדבר, כ"א ח'); אף ציון כך עשה לי, אני עסוק עמה להעביר את המלכויות מן הארץ, לא כבר העברתי בכל מדי ויון ועתיד אני להעביר את מלכות אדום, והיא מתרעמת לפני ואומרת: עזבני וישכחני (2). - הן נקרא ולא נבהת (איך אפשר שנקרא ולא נשתומם, כשאנו רואים הפכפכויות שכזו בישראל): לטובה - כל נדיב לב (שמות, ל"ה כ"ב), לרעה - ויתפרקו כל העם (שם, ל"ב ג'), לטובה - ויוצא משה את העם (שמות, י"ט י"ז), לרעה - ותקרבוני אלי כלכם (דברים, א' כ"ב), לטובה - אז ישיר משה ובני ישראל (שמות, ט"ו), לרעה - וישא כל העדה ויתנו את קולם (במדבר, י"ד א') (3). - משל למה הדבר דומה? למלך שאמר לעבדו: אם בקשתני הריני אצל בני-בל זמן שאת מבקשני הריני אצל בני, וכן הוא אומר (ויקרא, ט"ז ט"ז): השוכן

אתם בתוך טמאותם, ואומר (שם, ט"ו ל"א): כשמאם את משכני אשר בתוכם, ואומר (במדבר, ה' ג'): ולא יטמאו את מהניהם אשר אני שוכן בתוכם, ואומר (שם, ל"ה ל"ד): ולא תטמאו את הארץ אשר אתם יושבים בה אשר אני שוכן בתוכה, כי אני ה' שוכן בתוך בני ישראל⁴. — דברים, י"א י"ב. ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה, רבי אומר: וכי אותה בלבד הוא דורש⁵, והלא כל הארצות הוא דורש, שנא' (איוב, ל"ח כ"ו): להמטיר על ארץ לא איש, מדבר לא אדם בו, ומה תלמוד לומר, ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה? כיכול אין דורש אלא אותה, ובשביל דרישה שהוא דורשה דורש כל הארצות עמה, כיוצא בו אתה אומר (תהי, קבי"א ד'): הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל, וכי ישראל בלבד הוא שומר, והלא הוא שומר את הכל, שנא' (איוב, י"ב י'): אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש, ומה תלמוד לומר, שומר ישראל? כיכול שאינו שומר אלא ישראל, ובשביל שמירה שהוא שומרם, שומר את הכל עמהם, כיוצא בדבר אתה אומר (מ"א, ט' ג'): והיו עיני ולבי שם כל הימים, וכי שם בלבד הם, והלא כבר נאמר (זכריה, ד' י'): עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ, ואומר (משלי, ט"ו ג'): בכל מקום עיני ה' צופות רעים וטובים, אלא מה תלמוד לומר, והיו עיני ולבי שם כל הימים? כיכול שאינן אלא שם, ובשביל שהם שם הם בכל מקום, כיוצא בדבר אתה אומר (תהי, כ"ט ח'): קול ה' יחיל מדבר יחיל ה' מדבר קדש, וכי מדבר קדש בלבד הוא יחיל, והלא כבר נאמר: קול ה' יחיל מדבר, אלא מה תלמוד לומר, מדבר קדש? — זה ביותר (ובשביל זה יחיל כל המדבר⁶). — עתידים מהריבי בית שני (הרומאים) שיפולו ביד פרס, שנא' (ירמיהו, מ"ט ר'): לכן שמעו עצת ה' אשר יעץ אל ארום וכו' אם לא יסחבום צעירי הצאן (הגמרא מדייקת כי צעירי הצאן רומזו לפרס)⁷. — רבי הוה דריש עשרין וארבעה אפי' בבלע ה' ולא המלי' (איכה, ב' ב') — כלומר בעשרים וארבעה אפנים שונים⁸. — [עשרת השבטים] באים הם לעולם הבא, שנא' (ישעי', כ"ז ג'): והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאים האובדים בארץ אשור וכו'⁹. — ימות המשיח שלשה דורות, שנא' (תהי, ע"ב ה'): יראוך עם שמש ולפני ירה דור דורים¹⁰.

בארץ ישראל לשון סורסי (syrische) למה? אלא אי לשון הקדש, אי לשון יונית¹¹.

הערות לס"י ג'

[1] תנחומא ב' תצוה 1. כתנחומא תצוה קרוב לראש נשפט "אמר רבי, בשהשיר, אי ט"ו וד' א' בהוספות רבות וסהם. (2) פסיקתא 180 ע"ב, איכה ר' ג' ל"ט.

- (3) ירוש' שקלים ריש ס' א', ר' יהודה בר פוי בשסו. [דוטה לוח א"ר בא בר אחא (שם): אין אתה יכול לעמוד על אופי של אוסה זו: נתבעין לעיל וניתנין נתבעין למשבן וניתנין].
- (4) ספרי במדבר סוף פסקא קס"א, בקשר עם מאמרו של ר' נתן: חביבים ישראל שבכל מקום שגלו שכניה עמהם, ע' לעיל כרך ב' ח"א 65 הע' 2.
- (5) השוה דרשת רבי לבמדבר י"ט ב': והוציא אותה - לבדה. ספרי לאותו פסוק (פסקא קכ"ו).
- (6) ספרי דברים י"א י"ב (פסקא מ'). (7) יומא י' ע"א, ר' יהושע בן לוי בשסו.
- (8) ירוש' תענית 68 ע"ה, איכה ר' לאותו פסוק, זה מובא בהקבלה לפה שפסקר שם שר' יוחנן היה דורש שתין אפי. ולא דרי' יוחנן יתור (היה יותר גדול) מרבי, אלא רבי על ידי שהיה סמוך לחרבן בית המקדש "היו תמן סבין נהירין (היו שם וקנים שהיו עוד זוכרים את החרבן) והוה דריש ואינן בכין (והיה הוא דורש והם בוכים) ומשתתקין וקיימין ליו" והיו משתתקים - רבי היה מוכרח להפסיק מפני בכייתם את דרשתו והוקנים היו גיב משתתקין ועומדים להם).
- (9) סנהדרין ק"י ע"ב. (10) סנהדרין צ"ט ע"א, בשו"ט צ' ס"ו אומר זאת ר' יופי.
- השוה לעיל כרך א' ח"א 102 הע' 6. (11) סוטה ס"ט ע"ב.

סימן ד.

באורי מקרא.

בין המדות שהתורה נדרשת בהן צריך לחשב את הכללים האלה שיסד דבי': אין מוקדם ומאוחר בתורה, שהרי כתוב (שמות, ט"ז ל"ה): ובני ישראל אכלו את המן עד בואם אל ארץ נושבת - ועדיין לא אכלו, ללמדך שאין מוקדם ומאוחר בתורה (1) - אין צווי בכל מקום אלא אזהרה, שנא' (כר', ב' ט"ז): ויצו ה' אלהים על האדם... ומעין הדעת לא תאכל ממנו (2). - כל מקום שנאמר, ויהי' דבר הרש הוא. (וזהו מה שנאמר: ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן, במדבר, ז' א', שנתהוה דבר הרש, שהקב"ה בחר לשבת על האדמה בקרב ישראל (3). - למה נסמכה פרשת נזיר לפרשת סוטה לומר לך, שכל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין (4). - במדבר, י' ל"ה ול"ו, נקוד עליי מלמעלה ומלמטה (כלומר נון הפוכה בראש ובסוף) מפני שהוא ספר בעצמו (5). - במדבר, ט' י'. או בדרך רחוקה. אף על פי שאין שם אלא נקודה אחת (על ההא של רחוקה) מלמעלה, את דורש את הנקודה ומסלק את הכתב (כלומר אין שמים לב אל שאר האותיות שאין עליהן נקודות) (6). - אלו לא בא איוב אלא לפרש לנו מעשה דור המבול דיו (7). - כל הנביאים פותחין בחובות (כלומר בתוכחות ללמד חובה) והותמין בנחמות (8). - לא ניתן דברי הימים אלא להדרש (9). (אפילו שמות העצם שבט). - בכתב אשורי ניתנה תורה לישראל, וכשחטאו נהפכה להן לרועץ (Raaz-Schrift כלומר העברית העתיקה), וכשזכו בימי עזרא חזרה להן אשורית, שנא' (זכרי', ט' י"ב): שובו לבצרון אסרי התקוה וגי' (10).

בין באורי המקרא של רבי תופס ביחוד מקום ישוב כתובים הסותרים זה את זה. כתוב אחד אומר (בר', ט"ו י"ג): שלשים שנה וארבע מאות שנה, וכתוב אחד אומר (שם, פסוק ט"ז): ודור רביעי ישובו הנה, כיצד יתקיימו שני כתובים אלו? אמר הקביה: אם עושין תשובה אני גואלם לדורות, ואם לאו — אני גואלם לשנים (11). כתוב אחד אומר (שמות, כ' ט"ז): לא תחמוד, וכתוב אחד אומר (דברים, ה' י"ח): לא תתאוה, כיצד יתקיימו שני מקראות הללו? לומר לך, שאם התאוה סופו לחמוד... מנין שאם חמד שסופו לאנוס ולגזול? תלמוד לומר (מיכה, ב' ב'): והמדו שדות וגזול (12). — כאן (במדבר, י' ל"ה) אתה אומר: קומה ה', וכאן (שם, פסוק ל"ו) אתה אומר: שובה ה', כיצד יתקיימו שני כתובים הללו? מגיד הכתוב כשהיו ישראל נוסעים היה עמוד הענן מקופל ועומד ולא היה מהלך עד שמשה אמר לו: קומה ה', וכשהם הונין היה עמוד ענן מקופל ועומד ולא היה פורס עד שהיה אומר: שובה ה'! נמצאת מקיים, קומה ה' ונמצאת מקיים, שובה ה' (13). — אקרא אני (דברים, י"ד י"ג) איהי, דיהי למה נאמרה (שם)? (אחרי שאיה ודיה אחת היא) כדי שלא תתן פתחון פה לבעל דין לחלוק, שלא תהיו אתה קורא איה, והוא קורא דיה, אתה קורא דיה, והוא קורא איה לכך כתב במשנה תורה: ואת הראה והדיה למינה (14). מכאן ואילך נביא את הנאורים ע"פ סדר הכתובים: בר', א' כ"ה, נפש החיה, אלו השדים שברא הקביה את נשמתן ובא לבראות את גופן וקדש השבת ולא בראן, ללמדך דרך ארץ מן השדים, שאם יהיה ביד אדם הפיץ טוב או מרגלית ערב שבת עם חשכה אומרים לו: השלך ממך, שמי שאמר והיה העולם היה עסוק בברייתו של עולם וברא את נשמתן, בא לבראות את גופן וקדש שבת ולא בראן (15). — רבי שאליה לר' ישמעאל בר יוסי, אמר ליה: שמעת מאביך מהו "ויכל אלהים ביום השביעי אתמהא? אלא* כזה שהוא סכה בקורנם על גבי הסדן, הגביהה מבעוד יום והורידה משתהשך (16). — בר', ו' ג', ויאמר ה' לא ידון, ויאמר דור הטבול לה' לא ידון (כלומר שכביכול אין ה' עושה דין) (17). — בר', ל"ה י"ד, עינים, מקום הוא ששמו עינים (18). — בר', ל"ב ל"ז, ויאמר ראובן אל אביו את שני בני תמית וגו', (יכול היה יעקב לומר לו): הרי זה בכור שוטה! (וכי) בניך לא הם בני? אתמהא! (19). — בר', מ"ט א', באחרית הימים, בנין בית המקדש הראה להם, היך מה דאת אמר (מיכה, ד' א'): והיה באחרית הימים יהיה הר בית ה' נכון וגו' (20) — שמות, י"ד ט"ו, דבר אל

* במ"י המיוחס לרש"י במקום "אלא" — אמר (כלומר אמר לו), והיא תשובת ר' ישמעאל.

בני ישראל ויסעו — ויסעו דברים שהיו דוברים מלבן. אמש היו אומרים, המכלי אין קברים ועכשו אתה עומד ומרבה בתפלה. מה הצעק אליו ונוי — ויסעו דברים (של כפירה) מלבן 21). — שמות, י"ט ה' וט'. בתחלה פירש משה עונשה (של מצוה) וישב משה — דברים שמשבבין דעתו של אדם ולבסוף פירש מתן שכרה, דכתיב ויגד — משה דברים שמושכין לבו של אדם כאנדה 22). — שמות, י"ט ט'. בדברי עמך. מוסב על האמור להלן בפסוק כ"ג 23). — שמות, י"ט כ"ב. וגם הכהנים הננשים אל ה' יתקדשו. אלו נדב ואביהוא 24). — [מפני מה בעשרות הדברות פנה הקב"ה אל ישראל בלשון יהודי?] להודיע שבחן של ישראל, שכשעמדו כולן על הר סיני לקבל התורה השוו כלם לב אחד לקבל מלכות שמים בשמחה 25). — שמות, כ"א ו'. ועבדו לעולם. בוא וראה שאין עולם אלא חמשים שנה, שנא': ועבדו לעולם — עד היובל 26). — שמות, כ"א י'. שארה — זו דרך ארץ, שנא' (ויקרא, י"ה ו'): שאר בשרה, וכתיב (שם): שאר אביך, שאר אמך. כסותה — כמישמעו, עונתה — אלו מזונות, וכהיא (דברים, ה' ב'): ויענך וירעיבך 27). — שמות, כ"ד ו'. ויקרא באזני העם. אבל לא שמענו מהיכן קרא באזניהם. רבי אומר: מצות שנצטוה אדם הראשון ומצות שנצטוו בני נח ומצות שנצטוו במצרים ובמרה ושאר כל המצוות כולן 28). — ויקרא, י"ז י"ג. אשר יצוד [אין לי אלא צד, נצוד — כגון אוזים ותרנגולים, מנין? ת"ל, ציד]. — מכל מקום. אם כן למה נאמר אשר יצוד? רבי אומר: למדך תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא בהזמנה זו (אהרי יגיעה ולא לקחת מן המוכן ולאכל) 29). — י"ה ב'. דבר... ואמרת. אמור להם אף אני מוזהר. כשם שאמרת לך וקבלתה, כך אמור להם ויקבלו 30). — רבי אומר: גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שסופן לינתק 31). בעריות, לכך בא אליהם בגזרה. — אני ה' אלהיכם (ויקרא, י"ה ב'). דעו מי הוא הנזיר עליכם. וכן מצונו שנתקו בעריות, שנא' (כמדבר, י"א י'): וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו, וכן מראכי אמר להם (ב' י"ג): וזאת שנית תעשו כסות דמעו ונוי. אמר להם: לא זאת תחלה לכם. — כבר בכיתם בימי משה. [אמרו לו: ולא אהד עשה ושאר רוח לו, מי שברא את ישראל לא ברא אומות העולם? (ומפני מה רק ישראל נצטוו על העריות?) אמר להם: מה הוא אחד מבקש (שבני ישראל יהיו) זרע אלהים, ענו כולם ואמרו: יכרת ה' לאיש אשר יעשנה ער ועונה, לא יהיה לו ער (שואל, מעורר) בהכמים ולא עונה בתלמידים י"אם הוא כהן לא יהיה לו בן מניש מנחה לה צבאות, ואומר (נחמ"י, י"ג כ"ח): ומבני יודע בן אלישיב הכהן הגדול התן לסנבלט החורוני ואבריהו מעלי 31). — ויקרא, כ"א י'. והכהן הגדול מאחיו — בניו, בכה.

בעשר ובמראה (32). — ויקרא, כיז מי פרו עין הדר. אל תקרי הדר אלא הדרה, מה דיר זה יש בו גדולים וקטנים, תמימין ובעלי מומים, הנא נמי (גם כאן) יש בו גדולים וקטנים תמימים ובעלי מומין (33). — ויקרא, כיז כז, ותם לריק כהנם — זו (עבודת) הברם (34). — במדבר, ו' ג', צב, אין צב אלא מחופים וכמנסקי פסקאות (?) (כענלות הנשואות בכתפים) היו מחופים, ואע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר: והביאו את אחיכם וכו' מנחה לה' בסוסים ברכב בצבים וכו' (35). — במדבר, י"א ל"ב, וישטחו. (ר' יהודה אומר: א"ל תהי קורא וישטחו, אלא וישטחו, שטעונים שחוטת, רבי אומר: אין צריך, שהרי כבר נאמר (תהי, עיה כיז): וימטר עליהם כעפר שאר וכו' מלמד שטעונין שחוטת, ומה תלמוד לומר, וישטחו להם שטוח?) מלמד שהיתה עשויה משטחים משטחים סביבות המהנה (36). — במדבר, ט"ז ל"ה, ציצית, למה נקרא שמה ציצית? על שם שהציץ המקום על בתי אבותינו במצרים, שנא' (שהיש, ב' ט'): משניה מן החלונות מציץ מן ההרכים (37). — דברים, י"ב כ"א, כאשר צויתך, מלמד שנגטוה משה על הושט ועל הקנה ועל רוב אחד בעוף ועל שנים בבמה (38). — דברים, ט"ז ו', הרי הוא אומר שם: טובה את הפסח בערב, שומע אני כשמועו? תלמוד לומר: מועד צאתך ממצרים, אימתי יצאו ישראל ממצרים? משש שעות ולמעלה, וכן הוא אומר (שמות, י"ב נ"ח): ויהי בעצם היום הזה יצאו כל צבאות וגו' (39). — אלו ואלו (קני כהונה ולויה) למטה הן עומדין (תחת החר בין נריוס ועיבל) הפכו פניהם כלפי הר נריוס ופתחו בברכה, כלפי הר עיבל ופתחו בקללה, ומאי, עלי? (אלה יעמדו לברך את העם על הר נריוס, דברים, כיז י"ב) על בסמוך (40). — אתה אומר על בסמוך, או אינו אלא על ממש? כשהוא אומר (שמות, מ' ג'): וסכת על הארון, הוי אומר: על בסמוך (41). — דברים, ל"ג י"ב, הופך עליו — זה העולם הזה; כל היום — אלו ימות המשיח; ובין כתפיו שכן — זה העולם הבא (42). — דברים, ל"ג כ"ז, ויגרש מפניך אויב ויאמר השמר, אויב זה המן, שנא' (אסתר, ו' ו'): איש צר ואויב המן הרע הזה (43). — בכל התהומים הוא אומר (יהושע, י"ה, י"ג י"ד): ועבר הגבול, ותאר הגבול, וכאן הוא אומר (שם, ט"ז ח'): ועלה הגבול גי בן הנום אל כתף היבוסים היא ירושלים, מלמד שבית הבחירה היה בנוי בחלקו של בנימין ובראש תור יוצא מחלקו של בנימין לחלקו של יהודה, שנא' (דברים, ל"ג י"ב): ובין כתפיו שכן (44). — שופטים, ט"ז י"ה, כי הניד לה את כל לבו, מנא ידעה (מאין ידעה)? — ניכרין דברי אמת (45) — שיא, י"ז מ"ט, ויפול על פניו ארצה, כדי שיטמן אותו פה סרוה שהורף ונידף, כענין שנא' (איוב, מ' י"ג): טכנס בעפר יהד (46). — שיא, כיז כיז, ומלאך בא,

מלאך מן השמים היה (47). — ש"ב, י"ז כ"ז. ושובי בן נחש. זה הנזן בן נחש
 דלמה נקרא שמו שובי? שיישב יצרו לשעה (כלומר שכשנתעורר יצרו מהר
 להשתיקו וליישבו) (48). — מלך וצבור נידונין בכל יום. מאי טעמא? לעשות
 משפט עבדו ומשפט עמו ישראל דבר יום ביומו (מלכים, ה' ג"ט) (49). — עד
 היכן מעשה המרכבה? עד ווארא' (יהוקאל, א' י"ז) (50). שאלו לרבי: מהו הדין
 דכתיב (יואל, א' י"ז): עבשו פרדות תחת מגרפותיהם? אמר להם: תחת שהיינו
 גורפין דבש הרי אנו גורפין רקובניות (51). — נחום, א' ב', ובעל חמה. בשר ודם
 הימה כובשהו, אבל הקביה כובש את החימה, שנאמר, ובעל הימה' (52). —
 מלאכי, ב' ו'. תורת אמת היתה בפיהו. דברים ששמע מפי רבו; ועולה לא
 נמצא בשפתיו — אפילו דברים שלא שמע מפי רבו (53). — מלאכי, ג' ד'. כימי
 עולם — כימי נח; וכשנים קדמוניות — כימי הבל. שלא היתה עבודה זרה בימיו (54).
 ר' ישמעאל ב"ר יוסי בקש לישב הספר הזה (ס' תהלים) לפני רבי. אמר
 ר': סמוכים לעד לעולם עשרים באמת וישר (55). — על דברי ר' יהושע בן קרחה
 שאמר (56): עשרים, אשרי' כתיב בספר תהלים, אמר רבי: תמה אני היאך
 למדני ר' יהושע עשרים אשרי כתיב, ואני אומר: עשרים ושתיים, ולמה? כגד
 עשרים ושתיים אותיות, ועליהם הוא אומר (תהי, י"ט בסוף): יהיו לרצון אמרי
 פי. — יעשו לדורות, ויכתבו לדורות, ויחקקו לדורות, ולא יהיו קורין בהם כקורין
 בספרים (כלומר בספרי חול). אלא יהיו קורין בהן ונוטלין שבר עליהם כנגעים
 וזהלות (57). — תהי, ח' ג'. מפי עוללים ויונקים. עוללים — אלו עוללים שבחוק,
 שנא' (ירמיה, ח' י"ט): להברית עולל מחוק, ואומר (איכה, ד' ד'): עוללים שאלו
 דחם; יונקים — אלו שעל שדי אמם, שנא' (יואל, ב' ט"ז): ויונקי שדים, אלו
 זאלו פתחו פיהן ואמרו שירה לפני המקום (בקריעת יס"סוף) (58). — תהי, י"ה ט"ז.
 ויהמם, אין לשון הזה, ויהמם' אלא לשון מנפה, כמה דאת אמר (דברים, ז' כ"ג):
 והמם מהומה גדולה עד השמדם (59). — תהי, ס"ה י'. ותשוקקה, תן לה תאותה
 (כלומר תן לאדמה תאותה למים), כענין שנאמר (בר', ג' ט"ז): ואל אישך
 תשוקתך (60). — תהי, ס"ה ז'. בכושרות אך סוררים וכו'. סוררים היו (אלו שיצאו
 ממצרים) אלא שנוהג (הקביה) עמם בהכשרות (כבודת הרחמים), וכך הוא אומר
 (יהוקאל, כ' ז'): ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו וכו', וימרו בי ולא
 אבו לשמוע לי וכו' ואעש למען שמי וכו' להוציאם מארץ מצרים (61). — שאל
 ר' שמעון בנו של רבנו הקדוש את אביו ואמר לו: מי הן כל הגוים ומי הן
 כל האומים והאמורים בתהלים, קי"ז א': הללו את ה' כל גוים שבתוהו כל
 האמים). אמר לו: כל הגוים — אלו הגוים ששיעברו בישראל; כל האמים —

אלו שלא שעבדו בהם. אמרו כל האומים: מה אם אלו ששיעבדו בישראל מקלסין להקביה. אנו שלא שיעבדנו בהן - על אחת כמה וכמה! התחילו אומרים: כי גבר עלינו חסרו...62). - תהו, קביא א'. שיר למעלה! אין כתיב כאן. אלא שיר למעלות ששם מעלה זו למעלה מזו. או לפי שיש מעלה זו למעלה מזו וזו למעלה מזו. שומע אני שיש ביניהם איבה וקנאה ותחרות? תלמוד לומר (דניאל, י"ב ג'): ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד. מה כוכבים אין ביניהם איבה וקנאה ותחרות. אף צדיקים אין ביניהם איבה וקנאה ותחרות. ומה כוכבים אין אורו של זה דומה לזה. אף צדיקים כך 63). - קהלת, ג' י"ו. את הצדיק ואת הרשע ישפוט האלהים. צדיק ביד רשע ישפוט האלהים. מורנוסרופוס הרשע דן את ר' עקיבא 64). - קהלת, י"ב י"ב. כדרבונות. הוזהר בדברי סופרים יתיר מדברי תורה. למה? שהם כדרבונות 65). - דהייא, ד' י". ויקרא ועבין לאלהי ישראל לאמר אם ברך תברכני - בפריה ורביה; והרביית את גבולי - בכנים ובבנות; והיתה ירך עמי - במשא ומתן; ועשית מרעה - היים שנתת לי לא יהיה לא חולי מעים ולא מיהוש עינים ולא מיהוש הראש; לבלתי עצבי [שרא ישנבני יצר הרע]. הא אם אין אתה עושה לי הריני יורד בכנסיי (בעצבי) לשאול 66).

הערות לס' ד':

- 1) ספרי במדבר ט' א' (פסקא ס"ד). הבבא שבאה שם אח"כ "ולסרך שהיו טונים..." אינה מדברי רבי. אלא שייכים אל הרישא שנאמרה סתם. (2) ספרי במדבר ד' ב' (פסקא א').
- 3) נתחומא ב' נשא ס"י כ"ה. בתחומא נשא גרם "רבי" במקום "רבי" וכן בפסיקתא רבה ה' (18 ע"ב) ובמדבר ר' י"ב. בשני המקורות האחרונים אין זה בא בתור כלל. אלא בלשון ספור דבר שלא היה נברא בעולם אלא עכשיו" ואולם במדבר ר' מוסף: "דבר הרוש הוא".
- 4) ברכות ס"ג ע"א. סומה ב' ע"א. נזיר ב' ע"א.
- 5) ספרי לאיתו כתוב (פסקא פ"ד) חולק על ריש בן יוחאי (לעיל כרך ב' ח"א 92) ועל ריש בן נמליאל (לעיל ע' 48). (6) ירוש' פסחים פ"ט 36 ע"ד) חולק על ריש בן אלעזר (לעיל 114 הע' 50). השהו ספרי במדבר (פסקא כ"ט). (7) ב"ר סוף פכ"ו. אחר זה בא מאמר דומה לו מאת ר' חנין. (8) ש"ש ד' ח'. השהו הברייתא הסגמית ירוש' ברכות 8 ע"ד.
- 9) רות ר' ריש ב' יהושע בן לוי (ע' לעיל 148 הע' 7) ור' חמא אבי ר' הושעיא בשמ"י.
- 10) תוספתא סנהדרין ד' ז'. ירוש' מגילה ז' ע"ב. ב' סנהדרין כ"ב ע"א.
- 11) סכילתא שמות י"ב ס' (15 ע"ב).
- 12) סכילתא שמות כ' י"ו (70 ע"ב) ע"ש הערתו של ריש איש שלום.
- 13) ספרי במדבר סוף פסקא פ"ד. (14) חולין ס"ג ע"ב. - במדרש הלל (תהי צ"ו) - נאמר בשם רבי ישוב הסתירה שבין תהי ס"ט ב' וקל"ו י"ג.
- 15) ב"ר סוף ז'. בתחומא ב' בראשית 17 - ר' בנאה. [באבות ד' ו' - יש אומרים]. ע' ש"ש מאמרו של רבי על הכתוב תהי ק"ד כ"ט.
- 16) ב"ר י' קרוב לסוף. בפסיקתא ר' ס"ו (187 ע"א) מתחיל המאמר: ואף בשאלות שנסאלים לפני רבינו הקדוש כתוב כך. והתשובה היא שבב"ר י"א קרוב לסוף נאמרה בשם ר' לוי בשם

- ד' המא בר הנינא. אולי נשמטה כאן התשובה של רבי. מההתחלה נראה שהיה קיבוץ של שאלות שנשאלו מרבינו הקדוש בבאורי פסוקים. בירוש' פאה 20 ע"ב יש תשובה שהשיב רבי על שאלה ששאלוהו מה זה "עבשה" (יואל א' י"ז). (17) ב"ר פבין קרוב לבוף. ע' לעיל כרך ב' ח"א 42 הע' 6.
- (18) סוטה י' ע"א. ר' חנין בשמו. השוה לעיל סוף ס' ג'.
- (19) ב"ר צ"א כמעט בסוף. ע"ד הבטוי "בכור שובה" ע' לוי ח"א 280 ע"א ובי.
- (20) ב"ר ריש צ"ח. (21) מבילתא לאתו פסוק (20 ע"ב). אח"כ באה עוד הערה מרבי: כראי היא האכנה, שהאמינו כי שאקרע להם את הים. שגא (שמות י"ד ב'): וישבו ויחגו.
- (22) שבת פ"ז ע"א (השוה לעיל 105 הע' 10). לבאורו "יגד" מלשון אדה, ע' לעיל כרך א' ח"א 162. במבילתא לשמות י"ט ט' (8) ע"ב מובאה דרשה שכנו מר' אליעזר בן פרמא. ור' אומר (שם) וכי מה אמר המקום למשה לאמר לישראל, או מה אמרו ישראל למשה לאמר למקום? אפרו: רצינו לשמוע מפי מלכנו, לא דומה לשמוע מפי פרנוד (שליח) לשמוע מפי המלך. אמר המקום: הן להם מה שבקשו. "בעבור ישמע העם".
- (23) מבילתא לאתו פסוק, חולק על ר' יהודה בר אלעאי (לעיל כרך ב' ח"א 143) ומשיב על הדביו: אין אנו צריכים לעשות למשה גדול (כדברי ר' יהודה) אלא אם כן עשינו להקב"ה שחור בו מדברו אלא מורוין לאדם בשעת תלמוד ומורוין את האדם בשעת מעשה.
- (24) זבחים קט"ו ע"ב. השוה לעיל 88 הע' 68. (25) מבילתא שמות כ' ב'. תחומא יהרו כמעט בסוף. (26) מבילתא לאתו פסוק, במאמר הזה כנראה יש כונה מוסרית.
- (27) מבילתא לאתו פסוק (79 ע"א). בכרייתא בבלי כתובות מ"ו ע"ב אומר זאת ר' אלעזר (בן שמוע). (28) מבילתא לשמות י"ט י' (63 ע"ב). חולק על ר' יוסי בן יהודה. לעיל 104.
- (29) ספרא לאתו כתוב (84 ע"ג). תוספתא ערכין ד' כ"ח; בכרייתא חולין פ"ד ע"א כתם. ע' ביחוד הערתו של וייס על הפפרא. עוד הנבחה לאבילת בשר מרבי פצינו לעיל 189. השוה מאמרו של ר"א בן עזריה לעיל כרך א' ח"א 167. (30) ספרא לאתו פסוק (85 ע"א).
- (31) ספרא לאתו פסיק (ויקרא י"ח ב'). הדרשה לפסוק י"ב נמצאה בשנת ג"ה ע"ב זסנהדרין פ"ב ע"א. כתם. ע' לעיל 47 הע' 46 וע' 75 הע' 8. בויקרא ר' ריש ב' ר' אומר: נשו דור המדבר כשרות היו, כיון ששפיעו שהן אסורות לבעליהן, מיד נעלו דלתיהן, (במורה ויטכות הנשים בהדרים מיוחדים, וע' במדבר ר' סוף ט"ו - הטהרנים).
- (32) ירוש' יומא פ"א (39 ע"א). בתוכפתא יובא א' ו' וברייתא בבבלי יומא י"ח ע"א. כתם. השוה לעיל 55 הע' 26 מאמרו של ר' ריש בן מנסיא, שמינה את המעלות הללו ברבי ובבניו.
- (33) סיכה ל"ה ע"א [הגמרא משיבה: אטו שא- פירות לית בהו גדולים וקטנים תמימים ובעלי מומין? אלא הכי קאמר: עד שאין קטנים עדיין גדולים קיימין].
- (34) ספרא לאתו פסוק (111 ע"ד). (35) ספרי לאתו פסוק (פסקא ס"ה) ע' לוי ח"א 681 ע"ב.
- (36) ספרי לאתו פסוק (פסקא צ"ח). ע' לעיל כרך ב' ח"א 143. בימא ע"ה ע"ב חולק על ר' יהושע בן קרחה (לעיל ע' 84). (37) ספרי לאתו פסוק (פסקא קט"ו).
- (38) ספרי לאתו פסוק (פסקא ע"ה). חולין כ"ח ע"א. פ"ה ע"ב. יומא ע"ה ע"ב.
- (39) מבילתא שמות י"ב ו' (6 ע"א) כנראה רבי מבאר "בעצם" בחוק, כלומר בשעה שהיום הוא בתקפו (השוה שבת פ"ו ע"ב).
- (40) סיטה ל"ז ע"א. חולק על ר' אליעזר בן יעקב. לעיל ע' 10. בתוספתא סוטה ח' ט' הברה ההתחלה של מאמר רבי ובתלמוד בין דברי ר"א בן יעקב ובין דברי רבי כאו דברי ר' יאשיהו, שנשתכש לשם רבי. (41) סוטה שם.
- (42) זבחים ק"יה ע"ב. ספרי לאתו פסוק (פסקא שני"ב). (43) שמו"ר ל"ח קרוב לראשי.
- (44) ספרי דברים פסקא שני"ב. (45) סיטה ט' ע"ב. ר' חנין בשמו. ע' לעיל 148 הע' 7.
- (46) שהש"ר ד' ג'. (47) שו"ט י"ה ג'.
- (48) ש"ט ג' א. שם הובא באורו של רבי: קלי - שהותתא.

- (49) ירוש ר"ה פ"א (57 ע"א) ר' יצחק הוקן בשמו.
 (50) חנינה י"ג ע"א. בירוש' חנינה ריש פ' ב' (77 ע"א) מספר ר' חייא בר אבא בשם ר' יוחנן: תלמיד וותיק היה לו לרבי ודרש פרק אחד במעשה מרכבה, ולא הסכימה דעתו על רבי, ולקה בשהין. (51) ירוש' פאה פ"ו (20 ריש ע"ב). ע' לעיל הע' 16. וע' לוי ח"א. 364 ע"א. רבי סבאר עבשו - עפשו = רקבו (השוה ב"ר ל"א קרוב לסוף. הפירות... שלא ירקבו ושלא יתעפשו). "שרדות" נגראה כל פרו ופרו כשהוא לבדו (ע' לוי ח"ד 101 ע"ב). סגורותיהם - בתור עם המקרה, מה שגורפין מהם.
 (52) ב"ר מ"ט, שו"ט צ"ד. [בב"ר ר' ור' יונתן, בשו"ט ר' ור' נתן].
 (53) ירוש' פאה פ"א (15 ע"ב) ר' חונה בשמו ור' יוחנן אמר זאת בשם ר' כניה. כב"ר א קרוב לסוף רק ר' הווייא בשם רבי, והבא האחרונה של המאמר חסרה שם.
 (54) בפ"א ויקרא פ"ו כ"ד (45 ע"ג), ויק"ר ז', איכה ר' ה' כ"א.
 (55) שו"ט ג' א. לפני זה נאמר שם: ר' יהושע בן לוי בקש לישב הספר הזה יצאה בה ק"ל ואמרה לו: אל הפיח את הישן [וע' יבמות ד' ר' ע"א]. - [הישן - הוא דוד. שלא מת אלא ישן - מכאור הרא"ם. האל תפיח' - אולי פירושו לא תצער מל' פחי נפש - המתרגם].
 (56) ע' לעיל 38. הע' 64. (57) שו"ט א' א. ע' לעיל כרך א' ח"א. 168 הע' 8.
 (58) מכילתא שמוח מ"ו א' (35 ע"ב) ע' לעיל כ"א ח"ב 91 הע' ג'.
 (59) ירוש' סוטה פ"ח ה"ג (22 ע"ב). (60) שו"ט ק"ז א.
 (61) מכילתא לשמות י"ג ד' (20 ע"א). (62) שו"ט לאותו פסוק.
 (63) ספרו דברים י"א כ"א (פסקא 47). (64) קה"ר לאותו פסוק. [נראה לו שבסדרש' אחר בלת "רבי" נשטט השם "סיסון" שהוא בר פלוגתיה דר' חנינא בר פפא. כי לא יתכן שיביא מתחלה דעתו של ר' חנינא בר פפא ואח"כ דעתו של רבי - המתרגם].
 (65) פסיקתא ר' פינ' (ע' 9 ע"א). (66) מכילתא שמות י"ח כ"ו (60 ע"ב), ונשלם ע"פ התלמוד חסורה מ"ו ע"א.

סימן ה.

לספורי המקרא ונושאייהם.

למה מת יוסף בפני אחיו? רבי ורבנן. רבי אומר על שהנט את אביו. אמר לו הקב"ה: לא הייתי יכול לשמור את צדיקי? לא כך אמרתי לו (ישע"י, מ"א י"ד): אל תיראי תולעת יעקב - אל תיראי תולעת את יעקב. ורבנן אמרו: הוא שצוה אותם שיחנטוהו, הה"ד (בר', ג' י"ב): ועישו לו בניו כאשר צוה. [ולמה מת יוסף בפני אחיו?] - קרוב לה' פעמים יהודה אומר עבדך אבי עבדך אבי, והוא שומע ושותק 1. - רבי היה יושב ודורש שילדה אישה ששים רבוא. נענה תלמיד מלפניו ואמר לו: רבי! מי גדול העולם (?) א"ל: הצדיק. למה? כשילדה יוכבד את משה היה שקול כנגד כל העולם כולו, וכי היכן מצינו שהיה משה שקול כנגד הכל? שנא' (במדבר, כ"ו ד'): כאשר צוה ה' את משה ובני ישראל, ואומר (שמות, ט"ו א'): אז ישיר משה ובני ישראל 2. שמות, י"ט כ'. וירד ה' על הר סיני אל ראש ההר. שומע אני כשמועו, אמרת: ומה אחר משמש שמשון (כלומר שהוא שמשו של הקב"ה) הרי הוא בא (ומאיר) במקומו

ושלא במקומו, קל והמר לכבודו של מי שאמר והיה העולם (הקביה, בודאי שלא היה צריך לדרת מן השמים) 3. — מלך בשר ודם כשהוא הולך למלחמה נוטל כל היילותיו עמו, וכשהוא הולך לטייל למיזמס שלו, נוטל לניגותיו ותשמישו. אבל הקביה אינו כן, כשהוא יוצא למלחמה אינו יוצא אלא לעצמו, שנאי (שמות ט"ז ג'): ה' איש מלחמה ה' שמו, וכן הוא אומר (זכריה, י"ד ג'): ויצא ה' ונלחם; וכשהוא יוצא למיזמס שלו במתן תורה, ראה מה כתיב (תהי, ס"ה י"ה): רכב אלהים רבותים, וכתיב (זכריה, י"ד ד'): ובא ה' אלהי כל קדושים עמך 4. — תחלת קלקולו (של שמשון) בעזה (שופטים, ט"ז א'), לפיכך לקה בעזה (שם, פסוק כ"א) 5. — שופטים, ט"ז א', ושמה דלילה, אלמלא לא נקרא שמה דלילה ראויה היתה שתקרא בן — דלדלה את כהן (פ' י"ט), דלדלה את מעשיו (פ' י"ח), דלדלה את לבו (פסוק כ"ג) 6. ש"ב, י"ב. מדוע בזית את דבר ה' לעשות הרע, משונה רעה זו מכל רעות שבתורה, שכל רעות שבתורה כתיב בהן, ויעש', וכאן כתיב, לעשות', שבקש (דוד) לעשות (עבירה עם בת שבע) ולא עשה 7. — למה נמנה אהו (שהיה רשע) באיפטיא של מלכים, שנאי (ישעיה' א'): עזיהו יותם אהו יהוקיהו מלכי יהודה? על שנתיסר על בנו הבכור, שנאי, (דהיי"ב, כ"ה ז'): ויהרג זכרי גבור אפרים את מעשיהו בן המלך 8. — רבי התיר ליקה ירק במוצאי שביעית, והיו הכל מלויין עליו, אמר להם בואי ונדיין: כתיב (מ"ב, י"ח ז'): וכתת נהש הנהשת, וכי לא עמד צדיק ממשע ועד הוקיהו להעבירו? אלא אותה עטרה הניח לו הקביה להתעטר בה, ואנן העטרה הזאת הניח לנו להתעטר בה 9.

הערות לס"ה ה':

- 1) ב"ר ק', בספסוק "תיראי" קרא רבי "תראי" "ותולעת" הוא נושא המאמר, השוה לעיל ע' 141 ששם ג"כ דורש "למה תאמר יעקב" על יעקב אבינו.
- 2) ככילתא שמות ט"ז י"ג (42 ע"ב), בשש"ר א' ט"ז מספר: רבי היה יושב ודורש ונתנמנם העביר, בקש לעוררן אמר: אשה אחת ילדה במצרים שנים רבוא בכרם א', והיה שם תלמיד אהרן, ור' ישמעאל ברי' יוסי שמו, אמר לו: מאן הוה בן? א"ל: זו יוכבד וכו'. הנוסח שבש"ר הוא יותר עתיק מזה שבכילתא ששם נשתנו השאלה של התלמיד והתשובה של רבי, דומה לזה הוא מאמרו ע"ד השבת ששקולה כנגד כל המצוות שבתורה, לעיל 139 [בכילתא ריש ספכת שירה - סחם].
- 3) ככילתא כ"י כ"ב (72 ע"ב).
- 4) שו"ט תהי' י"ח י"ג (ר' יהודה הנשיא איטר), קצת שינה וכתם בספרי במדבר י"ב ה' (פסקא 102). בפסיקתא ר' פביא (104 ע"א) הנוסח יותר קרוב אל זה שבשו"ט והאומר הוא ר' יודן (נשיין) נשיאה הוא ר' יהודה השני, בשש"ר כ"ט בקצרה וכתם, ע"ד המלה "מיוסם" = majuma, μαουμαῦς ע' לוי ח"ג 99 ע"א וב'; פָּרְלֵם, Ethymolog. Studien S. 98.
- 5) תוספתא סוטה ד' ט"ה, ב. סוטה ט' ע"ב, במדבר ר' ט',
- 6) ירושי' סוטה 17 ע"א, ב. סוטה ט' ע"ב, במדבר ר' ט'.

- (7) שבת נ"ו ע"א. על המאמר הזה אמר רבי: רבי דאמי מדור מהפך ודרוש בזכותיה רדוד.
 (8) ויקרא ר' כ"ג.
 (9) ירושלמי דמאי כ"ב ע"ג בסוף. בחולין ו' ע"ב נאמר כך: העיר ר' יהושע בן זרון בן ימינו של ר' מאיר לפני רבי על ר' מאיר שאכל עלה של ירק בבית שאן, והתיר רבי את בית שאן כולה על ידו. חברו עליו אהיו ובית אביו, אמרו לו: מקום שאבותיך ואבותיך נהגו בו איסור, אתה תנהג בו היתרו! דרש להן מסרא זה וכתת נחש הנחשת וכו'. אפשר בא אסא ולא ביער, בא יהושפט ולא בער, והלא כל עבודה זרה אסא ויהושפט בערום? אלא מקום הניחו לו אבותיו להתגדר בו, אף אני מקום הניחו לי אבותי להתגדר בו.

סימן ו.

מאמרים פסידיפיגרפיים.

- בפרקי דר' אליעזר מיוחסים לרבי שנעה מאמרים (1). באגדת בראשית באו ג"כ איזה מאמרים אפוקריפיים בשם רבי (2). בראש ברייתא דמלאכת המשכן גם כן מיוחס לו מאמר: עשר תרומות הן (3). במדרש מעשה תורה המיוחס לרבי יהודה הנשיא באה ממנו צוואה לבנו (4).

הערות לס"ו:

(1) כולם מתחילים: רבי אומר. ע"ד בגדי עשו החמודות שירשם מנמרוד ולפיכך היה גבור ציד כמותו, סוף פס"ד. ע"ד עשו שבזיה את המילה כמו את הבכורה (בר' כ"ה ל"ד), פכ"ט. ע"ד שאול בבואו אל זרעו של יתרו (ש"א ט"ו ו'), פס"ד. ע"ד הנשיאים שלא השתתפו במעשה העגל (ע"פ שמות י"ד י"א), פמ"ה. ע"ד עבודה זרה שעברו ישראל במדבר (במדבר כ"ה א'), פמ"ו. ע"ד המלאכים ששעו (לבר' ו' א'), פכ"ב. הילפתא של שבעת ימי המסחה ששופטים י"ד י"ב, פמ"ו.

(2) ע"ד י"ג היבלות ועשר חופות של גן עדן, פכ"א (הטוה פסיקתא ל"ז ע"א, ויקרא כ"י קרוב לראש, ב"ד ריש פ"ח). לישע"י מ"ג, ריש פמ"ו. ע"ד נניוח הארון, פ' ו'. הטוה הספור שבפ' מ"ג.

(3) ע' ביהמ"ד ח"ג 145. ע' לעיל ע' 139.

(4) ע' צינץ, Gott. Vorträge 284, ביהמ"ד ח"ב XXVII, 101—92.

פרק שמונה עשר.

בני דורו של ר' יהודה הנשיא.

על דבר זקני דורו של ר' יהודה הנשיא מדבר כבר בפרקים י"ד, ט"ז וט"ו. בפרק הזה באים צעירי דורו, אלו שהיו קרובים ביותר לסביבתו, ואף שהרשו לעצמם לחלוק על דבריו, בכל זאת הם נחשבים לתלמידיו. אהדים מהם נכנסו לתוך תקופת האמוראים הראשונים, כי אמנם אין תחום מגבול לגמרי בין תקופת התנאים לבין תקופת האמוראים, והחכמים שבמותו של ר' יהודה הנשיא היו חברי בית מדרשו וירשיו עובני הרוחני הם המתוכים בין הדור של התימת

המשנה ובין הדור שהמשנה היתה בעיניהם לקבץ מספרי אוטוריטטי. בכלל אמנם אין ספק מי המה החכמים שאינם נחשבים לאחרוני התנאים אלא לראשונים האמוראים, אבל אצל פרטים יש שאין להחליט למי הם שייכים לראשונים או לאחרונים. ולפיכך הפרק הבא יכול להחשב גם בתור התחלה לסדור אגדת אמוראי ארץ ישראל.

סימן א.

ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא.

התנו של ר' אלעזר ברי' שמעון א' ומורו של בנו הקטן ב' היה התנא ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא ב' ולפי הנראה הצטין ביהוד על שדה האגדה. צריך להזכיר בראשונה את השיחה שהיתה בינו ובין ר' אלעזר ברי' שמעון בבאור הכתוב דברים, ה' ד' 14: שמלתך לא בלתי מעליך. אמר ליה: כלי קוריים = καίρος) יצאו עם ישראל למדבר? אמר ליה: לאו. אמר ליה: מהיכן היו לובשין כל אותן ארבעים שנה שעשו ישראל במדבר? א"ל: ממה שהלבישום מלאכי השרת, הוא הוא דכתיב (יהוקאל, ט"ז י'): ואלבישך דקמת. א"ל: ולא היו בלום? א"ל: ולא קרית מיטך: שמלתך לא בלתי? א"ל: ולא היו גדלים? א"ל: צא ולמד מן החלזון שכל זמן שהוא גדל, נרתקו גדל עמו. א"ל: ולא היו צריבין תכבסת? א"ל: הענן היה שף בהן ומנהיגן. א"ל: ולא היו נשרפין? א"ל: צא ולמד מהאמיינטון (= amiantus, αμιαντος) אבן כזו שאין נשרפת באש) שאינו מתנהג אלא באור. א"ל: ולא היו עושין כנמיות? א"ל: אם במיתתן לא עשו בחיהן עשו? — א"ל: ולא היו עושין ריה דע מריה הויעה של גופן, א"ל: מתנענעין היו בעשב הבאר, ההיד (תה, כ"ג ב'): בנאות דשא ירכיצינה והיה ריהן נורף כסוף העולם ועד סופו. — בתור מאמר הביב שהזכר בכמה מקומות בסיום הפרשות ב' הוא מאמרו הנוגע לימות המשיח: לפי שבעולם הזה בונה אדם ואחר מכלהו, נוטע נטיעה ואחר אוכל, אבל לעתיד לבוא מה כתיב (ישע' ס"ה כ"ב): לא יבנו ואחר ישב לא ישעו ואחר יאכל. — בעלמא הדין (בעולם הזה) נמשלו ישראל לצורים, שנא' (במדבר, כ"ג ט'): כי מראש צורים אראנו: הביטו אל צור הצבתם (ישע' י"א א'). נמשלו כאבנים, שנא' (בר', מ"ט כד'): משם רועה אבן ישראל; אבן מאסו הבונים (ת"ה, ק"ה כב'); ואומות העולם נמשלו בחרשים, ההיד (ישע' ל' י"ד): ושברה בשבר נבל ויצורים. נפלה כיפה על קידרא וי לקידרא, נפל קידרא על כיפה וי לקידרא ב'. — שמות, ג' א', ויבוא עד הר האלהים חרבתה, שהלכה צאנו של משה ארבעים

יום ולא טעמה כלוב. בשם שהלך אליהו זכרוננו לברכה, שנא' (מ"א י"ט) =
 וילך בכה האכילה ההיא ארבעים יום וארבעים לילה (7). — אבות מלאכות
 ארבעים חסר אחת כנגד מ"ז א"ר יונתן בן אלעזר (תלמידו של ריש"י 8) בשמי:
 כנגד מלאכה, מלאכתו, מלאכת שבתורה (9).

הערות לס"א א':

- (1) מבנים מ"ה ע"א נראה שריא בריש נשא את אהותו של ריש"י ברי' יוסי ב"ל, וא"כ היה
 גיטו ולא חותנו, ואולם במקורות שנרשמו להלן הערה 4 נאמר "הסו"י וכן בסעשרות 80 ע"ד
 ובפסיקתא 91 ע"א, ואולי צ"ל בר' הסו"י ע"י סדר הדורות ע"ד זה. (2) ע"י לעול 135.
- (3) פרנקל בפנאז הירושלמי 128 ע"ב סינה אותו בתוך האסוראים.
- (4) פסיקתא 92 ע"א זבי, כסנוי כשהסיר די' י"א, שו"ס כ"ז ב"י, דברים כ"ף ז'.
- (5) ויקיר סוף כ"ה, שהסיר די' סוף קה"ר א' סוף ד'. (6) אבה"ר ר"י ג' [פג"ם זה
 יש גם בבן סירא] (7) תנחומא ב' שמות 12, בתנחומא חסר "בן לקניא".
- (8) ר"י יונתן בן אלעזר אמר הרשה הלכותיה של ריש"י ב"י ב"ל לפני ר"י, היא, יהושלטר
 פפח"ס 33 ע"ב; שאל מסנו איזה הלכות ירושי' הוריות 46 ע"ד, השוה בבלי' שבועות י"ח ע"ב;
 יחר עם ר"י היא הלך לפני ספרו של רבנ' ירושי' ברכות 4 ע"ב בסוף.
- (9) שבת מ"ג ע"ב. המספר אינו מדויק, כי הסלה "מלאכה" נמצאת במספר יותר גדול
 בתורה. כנראה איזה סוף הוא מוציא מן הכלל לפני איזה סעם, באדרגנו נ"ח מ"ה (26 ע"ב)
 נמצא: אבא היה דורש ששום ר"י שמעון ב"ר יוסי ואומר: אבדון וטות אסרו באוננו סענו סענה,
 באוננו סענו, אבל לא ראינו. נראה מזה שריש"י ב"ר יוסי, לפי הברי' אבא, דורש (ע"י סכסר
 שם בהערה) שסחה על הספרו דברים פסקא ש"ח) הכתוב שבא"י מ"ה ב"י מוסב על פמורת משה.

סימן ב.

ר' שמעון בן מנסיא.

ריש"י בן מנסיא עמד יחד עם ר' יוסי בן משולם, שהיה בן מהלקתי של ר' שמעון
 בן אלעזר (1), בראש חבורה שנקראה בשם עדה קדושה (2), שהיו משלישין חו"ס: שלישי
 לתורה, שלישי לתפלה, שלישי למלאכה. ויש אומרים, שהיו יעין בתורה בימות
 ההרף ובמלאכה בימות הקיץ (3). בשם עדה קדושה זו אמר ר' יהודה הנשיא על
 הכתוב (קהלת, ט' ט'): ראה חיים עם אישה — קנה לך אומנות עם התורה (4).
 גם יש מהלקת בהלכה בין ר' יהודה הנשיא ובין ריש"י בן מנסיא (5). הוא
 משתמש במאמרו של ריש"י בן יוחאי ללמדנו את המעלות המשבחות הנפשיות
 והנפשיות של האבות והשבטים (6). מר' שמעון בן מנסיא נשאר מספר הנון
 של מאמרי אנדה ביהוד בספרו במדבר ודברים, אהר"ס מהם נאמרו נקשר עם
 מאמרו של ר' שמעון ב"ר יהודה ובניו. ככה הוא מבאר את הכתוב קהלת, א' ט"ז (7):
 מעות לא יוכל לתקן זה הבא על אישת איש והוליד ממנה ממון, וכן באורו
 למשלי, ה' ט"ז (8): שתה מים מבורך ואל תשתה עכורים, שלא תמשך עם דבר

מינים. — בקשר עם דברי ר' שמעון בן יוחאי (9): אמר ריש בן מנסיא: אין ישראל רואין סימן ברכה לעולם עד שיהזרו ויבקשו שלשתן (מלכות שמים, מלכות בית דוד ובנין בית המקדש), הדא הוא דכתיב (הושע, ג' ה'): אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם — זו מלכות שמים; ואת דוד מלכם — זו מלכות בית דוד; ופחדו אל ה' ואל טובו באהרית הימים — זה בנין בית המקדש (10). — אנו מוצאים גם כן מאמרו של ריש בן יוחאי, מיוחס לריש בן מנסיא והוא באורו לברי' ב' כ"ב (11).

משלי, כ"ג ט"ו. בני אם הכם לבך, ישמה לבי גם אני. אין לי אלא לב אביו של בשר ודם, מנין שאפילו הקביה מתמלא רחמים עליו בשעה שהוא ינע בתורה? ת"ל: ישמה לבי גם אני (12). — הרי הוא אומר (משלי, כ"ז ז'): נפש שבעה תכוס נפת, זה תלמיד שלא למד מתהלתו; ונפש רעבה כל מר מתוק — זה תלמיד שלמד מתהלתו (13). תהי, מ"ד כ"ב. כי עליך הורגנו כל היום, וכי אפשר לו לאדם ליהרג בכל יום? אלא מעלה המקום על הצדיקים כאלו נהרגין בכל יום (14). — דניאל, י"ב ג'. ומצדיקי הרבים — אלו זקנים, וכן הוא אומר (שם) ואהביו כצאת השמש בנבורתו. מי גדול האוהבים או המאהיבים? הוי אומר המאהיבים, [ואם אוהביו כצאת השמש בנבורתו מאהיביו לא כל שכן] (15) — במדבר, י"א א' וד'. בקצה המהנה, במוקצים שבהם, בגדולים שבהם, וכן הוא אומר (שופטים, י"א ו'): וישמו אותו לראש ולקצין (16). —

שנים שבאו לפניך לדין, עד שלא תשמע דבריהן או משתשמע דבריהן ואין אתה יודע להיכן הדין נוטה, אתה רשאי לומר להן: צאו ובצעו (עשו פשרה); משתשמע דבריהן ואתה יודע להיכן הדין נוטה, אי אתה רשאי לומר להן צאו ובצעו, שנא' (משלי, י"ז י"ד): פוטר מים ראשית מדון ולפני התנלע הריב נטוש (17). — שמות, ל"א י"ג. שבת היא לכם, לכם שבת מסורה ואי אתם מסורין לשבת (18). — שמות, ג' י"ה. ותבאנה אל רעואל אביהן. רעואל היה שמו (של יתרו) ריע של אל, שנא' (שמות, י"ח י"ב): ויבא אהרן וכו' לאכל לחם עם הוהן משה לפני האלהים (19) — במדבר, י"ב ד', ויאמר ה' פתאם, פתאום נתיירא משה (לגורל אהותו ואחיו), ופתאום וידבר (ה') עמו (להרניע את רוחו) (20). — מה ראתה אסתר שזמנה את המן, אמרה: אולי יגיש המקום (בצרתנו) ויעשה לנו נס (21). — מזמור ה' בתהלים. לא נאמרה פרשה זו אלא על יצחק בן אברהם לענין עקדה (22). — אנשי דור המדבר באים לעולם הבא, שנא' (ישעיה', נ"א י"א): ופרווי ה' ישכון (אלה הנפדים ממצרים) ובאו ציון ברנה (23) — שיר השירים מטמא את הידים מפני שנאמרה ברוה הקדש, קהלת אינו מטמא את

הידים מפני שהיא מהכמתו של שלמה. [ורבנן הולקין עליו ואומרים שגם קהל
נכתב ברוח הקדש] 24).

תפוח עקבו של אדם הראשון היה מכהה (באורו) נלגלל חמה. ואל תתמה
על זה, כי מנהגו של עולם אדם עושה לו שני דיסקרין ($\delta\acute{\iota}\delta\kappa\alpha\omicron\varsigma$ discus = קערה) 25).
אחד לו ואחד לבן ביתו למי הוא עושה (יותר) נאה, לא שלוי? כך הקביה
ברא אדם הראשון לתשמישו, ונלגלל חמה לתשמישן של בריות, דין הוא שיכהה
נלגלל חמה; ומה תפוח עקבו כך, קלסתר פניו על אחת כמה וכמה! 26).
[הנחש כנמל היה]. הבל על שמש גדול שאבד מן העולם, שאלמלא לא נתקלל
הנחש היה לו לכל אהר ואהר מישראל שני נהשים בתוך ביתו, אהר משגרו
למערב ואהר משגרו למזרח ומכאיים להם סנדלכים (?) טובים, אבנים טובות
זמרגניות וכל כלי חמד טוב שבעולם ואין כל בריה יכולה להזיק אותן, ולא
עוד אלא שהיו מכניסין אותן תחת נמל, תחת המור, ומוציאין זבלים לננח
זפרדים 27).

הערות לסי' ב':

- 1) ע' תוספתא אהלות ב' ו'. הוא ספר יחד עם אבא יוסי בן דוסתאי, תוספתא כלים
ב"ק ו' י"ח, מכשירין ב' י'. בשם אחיו ר' יונתן (נתן, נטין - יוחנן), שאמר בשם ר' אליעזר בן
חסמא, תוספתא דמאי ג' א' (נטין ס"ב ס"א), שם ו' ז'. נמצא מסנו מאמר אנרי בספרי דברים
י"א י"א (פסקא ל"ט). 2) ירוש' מעשר שני סוף פ' ב' (53 ריש ע"ד), קה"ר ס' פ'. 3) קה"ר שם.
4) בתלמוד הבבלי לא נקראה זו "עדה קדושה" אלא "קהלה קדושה שבירושלים".
המלה "שבירושלים" שחסרה במקורות הארצי-ישראלים היא כנראה תוספת של סופר מועה והטעות
באה ע"י חלוף עם "אנשי ירושלים" שבשטם אמרו בפסחים ק"ג ע"א ר' יהושע בן לוי ור' יוחנן.
ואולם ראה לוח שהיא היא העדה הקדושה והקהלה הקדושה, כי כמעט בכל מקום ואפילו
בתלמוד הבבלי כמעט רק רבי הוא האומר בשמה. ע' ביצה י"ד סוף ע"ב (יומא ס"ט ע"א ותמיד כ"ז ע"ב)
ביצה כ"ז ע"א. ראש השנה י"ט ע"ב, שם ר' יהושע בן לוי אומר בשם הקהלה הקדושה, אך
בשנושה עם שאר המקורות שזכרו כאן נוכח שגם שם רבי הוא שאמר ראשון בשמה.
בברכות מ' ע"ב אומר ר' יוסי ברי' אליקים בשם הקהלה הקדושה שצריך לסמוך גאולה לתפלה.
בביצה כ"ז ע"א, כנראה, הנוסח היותר עתיק ובא בשנויים. המלות "ר' שמעון בן מנסיא והברוי"
(ע' רש"י ודקדוקי סופרים) הן כנראה פירוש עתיק לרעת כי היא הקהלה הקדושה. (ע' ג"כ
גרץ מאנאשטרייטש 1870 ע' 38). האמורא רבי יובא בשבטו על פסרת זו חושב ש"הקהלה הקדושה
שבירושלים" היא מוסד עתיק, שקדם עוד לר' מאיר.
- 5) ביצה כ"ז ע"א. 6) ע' לעיל כרך ב' ח"א 55 הע' 26.
- 7) משנה חגיגה א' ז', ברייתא חגיגה ט' ע"ב, קה"ר לאותו פסוק, ע' לעיל כרך ב' ח"א 61 הע' 11.
- 8) ספרי דברים י"א כ"ב (פסקא מ"ח) ע' לעיל כרך ב' ח"א 58.
- 9) ע' לעיל כרך ב' ח"א 80. 10) מדרש שמואל י"ג סי' ד'.
- 11) ע' לעיל כרך ב' ח"א 74 הע' 28 וגם להלן הע' 13 והע' 16.
- 12) כ"ר ריש פס"ג ר' לוי בשמו, שאומר מתחלה דבר אחד בשם עצמו ואח"כ משלימו בשם
ד"ש בן מנסיא. ר' לוי אומר בשם ר"ש בן מנסיא ג"כ ע"ד ויוו של אדם הראשון. - ע"ד "יגע
בתורה" ע' לעיל הע' 3.

- (13) ספרי דברים י"א י"ב (פסקא מ"ח), שע"פ נירסת הילקוט רמז תתקס"א צ"ל במקום ר"ש בן יוחאי - ר"ש בן מנסיא.
- (14) ספרי דברים ו' ה' (פסקא ל"ב). בילקוט דברים (ריש רמז תתל"ז) עונה ר"ש בן מנסיא זו מילה, אבל כנראה זה נשתבש מהתבה הראשונה שבספרי "מעלה המקום" ובמקום "מעלה" נכתב "מילה" והשאר נשמט, ורק הוסיפו "ו".
- (15) ספרי דברים י"א כ"א (פסקא מ"ז).
- (16) ספרי לאותו פסוק (פסקא פ"ה). לפני זה באה דעת יש אומרים אלו הנריב, שנא' "והאספוף" אלו הנרים המאוסין מכל מקום. כתחומא ב' בהעלותך 27 באה דעת יש אומרים בשם ר"ש בן יוחאי והדעה השניה של ר"ש בן מנסיא וזוהי הנירסא הנכונה וכך הוא בספרי כ"י רומי (ע' הע' בובר). יש כתבי יד שבהם במקום רשב"י כתוב ר"ש בר אבא וכן בבמדרש ר' מ"ו קרוב לסוף. (17) תוספתא סנהדרין א' ו', סנהדרין ו' ע"ב.
- (18) מבילתא שמת ל"א י"ג (103 ע"ב) וליא י"ד (104 ע"א) נ"ב כך אלא שנשמט שם האומר (ע' לעיל 66 הע' 64). ביומא פ"ה ע"ב: היא מסורה כירכס ואי אתם מסורים בידה (השוה מרקום ב' כ"ו). (19) ספרי במדבר י' כ"ט (פסקא ע"ח).
- (20) ספרי לאותו פסוק (פסקא ק"ב). (21) מגילה מ"ו ע"ב.
- (22) תוספתא סוטה ו' ה'. אולם לא נתבאר שם איך משמע זה מהכתוב.
- (23) תוספתא סנהדרין י"ג י"א, ב. סנהדרין ק"י ע"ב.
- (24) תוספתא ידים ב' י"ד. החלק האחרון של המאמר נמצא גם במגילה ו' ע"א.
- (25) ע' לעיל ע' 11. (26) ר' לוי בשמו פסיקתא 36 ע"ב, ויקיר כ', קה"ר ח' א' (שם האומר ר' לוי בלבד) תחומא ב' אחרי 3, חקת 17.
- (27) ב"ר י' (בקצרה). במקום ר"ש בן אלעזר צ"ל בן מנסיא וכן הוא באדר"ג פ' א' 3 ע"א). ב. סנהדרין נ"ט ע"ב.

סימן ג.

ר' יהודה בן לקיש.

ר' יהודה בן לקיש אמר בשם ר' שמעון בן גמליאל (1) ונמצא במהלכת עם ר' יוסי ב"ר יהודה (2). ממנו נשארנו רק אחרים ממאמרי אנדה. שנים מהם קשורים למאמרי ר' שמעון בן יוחאי, ואחד מהם על תלמיד הכם שפירש מן התורה (3), שעליו הכתוב אומר (משלי, כ"ז ה'): כצפור נודדת מקנה, ואומר (ירמ', ב' ה'): מה מצאו בי אבותיכם עול כי רהקו מעלי (4). — נגד דעתו של ר' אליעזר ור' שמעון שאמרו (5) ארון נלה לבבל, אריי בן לקיש: ארון במקומו נננה, שנא' (מ"א, ה' ה'): ויאריכו הבדים וכו' ויהיו שם עד היום הזה (6). — במאמר אחד שנדרש מהכתוב דברים, א' י"ז הוא מסכים לדברי ר' שמעון בן מנסיא: שנים שבאו לדין אחד חזק ואחד רך, עד שלא שמע דבריהם, ואם מששמע דבריהם ואינו יודע להיכן הדין נוטה רשאי לומר: איני נזקק לכם, שמא יתחייב הרך ונמצא החזק רודפו, אבל מששמע דבריהם ויודע להיכן הדין נוטה אינו רשאי שיאמר איני נזקק לכם, שנא' (דברים, א' י"ז): לא תגורר

מפני איש כי המשפט לאלהים הוא (7). — שמות, ב' כיה, וירא אלהים את בני ישראל. שעשו תשובה, הבינונים וגם הרשעים הרהרו לעשות תשובה, דכתיב (שהיש, ב'): התאנה הנטה פניה, וידע אלהים, שאפילו אחד בהכרו לא היה יודע אלא הקביה לבדו, וזה מכון את לבו וזה מכון את לבו ועושין תשובה (8).

הערות לס' ג':

- (1) ע' לעיל 45 הע' 14. (2) תוספתא שבת י"ז (י"ד) ז', בהוצאת צוקרנרל בא במקום ר"י בן לקיש, ר' שמעון בן אליעזר, בברייתא שבה מינ' ע"ב, וזא פ"ה ע"א חסר השם ר' יוסי בן יהודה, ודעתו באה סתם. (3) ע' לעיל כרך ב' ח"א 57.
- (4) תוספתא הניגה א' ח' ב', הניגה פ"י ע"ב. (5) ע' לעיל כרך ב' ח"א 84 הע' 2.
- (6) ע' לעיל ע' 155 למשלי י"ז ו"ד.
- (7) תוספתא פנהדרין א' י"ז, ב' פנהדרין ו' ע"ב (שם צריך להוזהר ר' יהודה בן לקיש במקום ר"ש בן לקיש).
- (8) מביחא שעות י"ס ב' (61 ע"ב), כשסו"ד סוף פ' א' סתם; רבנן אסרי.

סימן ד.

ר' פנחס בן יאיר.

ר' פנחס בן יאיר היה התנו של ר' שמעון בן יוחאי ופרנס אותו, אחרי שיוצא מהמערה שבה נחבא זמן רב (1). אעפ"י שהלנדה של בית המדרש מספרת על דבר המחלוקת, המצוינת בהרפופות השכל, שהותה בינו ובין חתנו (2), אף על פי כן לא בהרפופות קנה לו שם גדול, אלא בהסידותיו, המסרת של ההלכה לא השאירה ממנו שום מאמר במקצוע זה, ולנוד זה יש מסרת מקיטטה בקשוטי אנדה על דקדוקו במצות מעשר, עד שגם חמורו לא אכל מהבואה שאינה מעושרת (3). — אמרו עליו על רבי פנחס בן יאיר: מימיו לא בצע על פרוסה שאינה שלו ומיום שעמד על דעתו לא נהנה מסעודת אביו (4). — כנראה היה מושבו בלוד, כי כך מספר: מעשה ברבי ור' ישמעאל ב"ר יוסי ור' אליעזר הקפר ששבתו בהנות של פזי בלוד והיה ר' פנחס בן יאיר יושב לפניהן, אמרו לו: אשקלון מה אתם בה? (אם נודינן בה מנהגי ארץ העמים או ארץ ישראל)... מהתשובה שהשיב להם נראה היה שהוא השב את אשקלון לארץ העמים, אמרו לו: אם כן בואו ונמנה עליה לפוטרה מן המעשרות? ולא נמנה עמם, ר' ישמעאל ב"ר יוסי כשיצא, אמר: רבי, מפני מה לא נמנית עמנו? אמר לו: על טומאה אחת שטמאתי טוהרתני, ולא מעשרות, מתורא אני מבית דין הנדול שמא ירצו את ראשי (אם אתיר) (5), ר' יהושע בן לוי שגם מושבו היה בלוד היה אומר בשם ר' פנחס ב"ר (6).

פתגמו המפורסם של ריפ ב"י הוא זה שבו מונה את המדרגות של המדות הטובות המניעות לידי המעלה העליונה (7) וכל אחת היא תולדה מהקודמת לה: זריזות (8) מביאה לידי נקיות, ונקיות מביאה לידי טהרה, וטהרה מביאה לידי פרישות, ופרישות מביאה לידי קדושה (9), וקדושה מביאה לידי ענוה, וענוה מביאה לידי יראת הטא, ויראת הטא מביאה לידי הסודות (10), והסודות מביאה לידי רוח הקדש, ורוח הקדש מביאה לידי תחית המתים. לא להנם אמרו שמאמר זה נאה לכת האס"ם (11). אעפ"י שאין יסוד לחשוב את ריפ ב"י על כת האס"ם (12). במאמר אחר הוא מתאונן, כמו ר' אליעזר בן הורקנוס (13): משהרב בית המקדש בושו הברים ובני הורין והפו ראשם (14) וגרלדלו אנשי מעשה (15) וגברו בעלי זרוע ובעלי לשון, ואין דורש ואין מבקש ואין שואל. על מי לנו להשעין? על אכינו שבשמים (16). — מפני מה ישראל מתפללין ואינן בענים? מפני שאינם יודעים סוד שם המפורש. ואת ליה קרייה סנייה (יש לו דאיות מהרבה כתובים): לכן ידע עמי שמי (ישע"י, ג"ב ו'), וידעת את ה' (הושע, ב' כ"ב), אשנכחו כי ידע שמי (תה"י י"ד וט"ו) (17). — שלשה ברא הקב"ה וְתָקָא (נתהרט) שבראן, ואלו הן: כשדים וישמעאלים ויצר הרע (18). כשדים (ישע"י, כ"ג ו'): הן ארץ כשדים זה העם לא היה, הלואי לא היה; וישמעאלים (איוב, י"ב ו'): ישליו אוהלים לשודדים ובטחות למרנניו אל (19); ויצר הרע (מיכה, ד' ו'): ביום ההוא נאם ה' אוספה הצולעה והנדהה אקבצה ואשר הרעותי (20). — עוד צריך להביא כאן מאמרו על דבר אבדת נכרי: במקום שיש הלול השם אפילו אבדתו אסור (21).

מדרש מאוחר, העוסק הרבה בסמבולים של מספרים, שנקרא בשם מדרש תדשא' (ע"פ המלה הראשונה שבה הוא מתחיל), נקרא ג"כ בשם ברייתא דריפ ב"י, מפני שלו מיוחס הדרש הנמצא בראש לבר' א' י"א (22), וכן מתחיל הפרק השביעי של המדרש ההוא במאמר ריפ בן יאיר ע"ד עין הדעת, אולם השבו שהוא ריפ ב"י, המחבר של כל המדרש ההוא, ולפיכך לכמדבר, ו' הובאו בכמדבר רבה בשם ר' פנחס בן יאיר שלשה מאמרים ע"ד קרבנות הנשיאים, מה שבמדרש תדשא' נאמר בתם (23).

הערות לס"י רי'

(1) טבת לע סוף ע"ב. (2) שם, ט"ב.

(3) ע"י הספרים סבורים דמאי 21 ע"ד, 22 ע"א, ורושי שקלים 48 ע"ג, ביר ס', חילין ו' ע"א. בארתי סוף פ"ח מספר זה ע"ד החסור של ר' חנינא בן הוסא.

(4) חולין ז' ע"ב (*). (5) תוספתא אהלות סוף פ"ח. בנוסח אחר נמצא בירושלמי שביעית 36 ע"ג וירוש' יבמות 8 סוף ע"א. (6) בדבריים ר' ג' קרוב לראש מתחיל בפירוש: "מעשה בר' פנחס בן יאיר שהיה רב בעיר אחת בדרום... בנוסח קצר בארמית נמצא ספור זה: בירוש' דמאי 22 ע"א ושם הכרה ההתחלה.

(7) משנה הנוסח סוף פ"ט, ירוש' שבת 8 ריש ע"ג, ירוש' שקלים 47 ע"ג, שהש"ר א' א' ב. ע"ז כ' ע"ב. הנוסח שבירושלמי ושברבה הוא אחר כמו במשנה ורק הכרה שם מרת "פרישה" שמביאה לידו קדושה. בבבלי ע"ז המעלה הראשונה היא תורה וזהירות, שאר המעלות הן קצת בסדר אחר. במקורות הארצי-ישראלים הובאו ראיות לכל אחת ואחת מהכתוב. בבבלי כלן נלמדות מדברים כ"ג ז' ו: ונטמרת מכל דבר רע. מהכתוב הזה יולף ר' פנחס בן יאיר בכתובות מ"ו (כעבודה זרה - סתם) אל יהרהר אדם ביום ויבוא לידו סומאה בליה. בקטע הנדפס בכיחמ"ד של ילינק ח"ג, 117, הנוסח הוא כמעט כמו בתלמוד הבבלי ומתחיל: מנו הכמים עשר מעלות לצדוקים. כל אחת ואחת גדולה מהברתה, והקלה מביאה לידו המורה... והוא שאמרו רז"ל...

(8) וזהירות (ע' הע' הקודמת) היא מבראשונה ואינה נבדלת מזהירות. (9) ע' לעיל 186 הע' 5. (10) בבבלי נאמר בסוף המאמר: והסידות גדולה מכולן, שנא' (תהי' פ"ט ב'): או דברת בחזק להסידור, ופליגא דר' יהושע בן לוי, דאמר ר' יהושע ב"ל: עונה גדולה מכולן, שנא' (ישעי' ס"א א') רוח ה' אלהים עלי וכו' לבשר עניים, הסידות לא נאמר אלא עניים, הא למדת שגניה גדולה מכולן. בבבלי הכר הסיום: ורוח הקדש מביאה לידו תחיות המתים ותחיות המתים באה ע"י אלהיו ז"ל.

(11) ילינק בכחמ"ד ח"ג, סבא ע' XXIX ובבן הנינה ח"ד 874, וקודם להם בהערותיו של פרינקל מאנאכסטריופס II, 40. ע' עפ"מ"ן ע"ד Beitrage zur Jüd. Alterthumskunde I p. X (12) על יסודות איסיים נוסדה כנראה גם ה"ערה הקדושה" שבמי רבי, שנוכרה לעיל ע' 154. (13) ע' לעיל כ"א, ח"א 79, מוסה מ"ט ע"א. בריווא וז' נתקבלה גם בסיום המשנה סוטה. (14) בסגנון המקרא ירמ"ו י"ה, ג' ד'. חברים ובני חזקין הם כנגד "עם הארץ" ועבריים. שהתגברו אחר חורבן ביהמ"ק. (15) לפי המשנה מוסה חדלו אנשי מעשה בנות ר' הנינא בן רוסא. ע"ד הפעל לרדל ע' מאמרו של ר"א בן הורקנוס ועמא דארעא אולה ודלדלה.

(16) הסיום דומה לזה שבמאמרו של ר"א בן הורקנוס. (17) סביקתא ר' סוף פכ"ב (114 ע"ב), ש"ש לאותו פסוק. ר' יהושע בן לוי בשמו ע' לעיל הע' 10. (18) ירוש' תענית 66 סוף ע"ג (ריש פ"ג). ר' יהושע בן יאיר (צ"ל בן לוי) בשמו. ע' הע' הקודמת. בבבלי מוכה נ"ב ע"ב איסר המאמר הזה רב הוא בר' אהא בשם "אמרי בי רבי" ושם נוסף ע"ד דבר חמשי הוא הנלות.

(19) בין שאר האגדות ע"ד ר' פנחס בן יאיר, שספסרות בירוש' דמאי פ"א 22 ע"א). שנפלה מהגלות מידו שלך המרקנין ובלעתה עבבה, בא לפני רפשי. א"ל רפשי: ובי סבשף אני? א"ל: לשמך הטוב באתי. נור עלוהם ונחאספו. ראה שאחד מהם יש לו כמו השופרת אמר: וזהו נור עליו ושלם את המהגלות. בדרומה של ארץ ישראל היו כנראה בזמן ההוא בני

(* שם רבי נפק לאפיה (ויצא לקראת ר' פנחס בן יאיר). אמר לו: ריעונך מעורר אצלי. א"ל: הן, צהבו פניו של רבי (רבי שמש שידע טבעו שאינו אוכל אצל אחרים). א"ל: כמדומה אהה שמורר הנאה מישראל אני? ישראל קדושים הן יש רוצה ואין לו ויש שיש לו ואינו רוצה, וכתיב (משלי כ"ג ו'): אל תלחם את לחם רע עין וכו' אכול ושתה יאמר לך ולכו כל עמך, ואהה רוצה ויש לך, מיהא השתא מבריהובא דבטלתא דמציה קא מרחנא (איתם עכשו אני מברב, כי אני עמוק בעינין של צדקה) כי הדרנא איתנא עילנא לנבך (כשאשוב אבוא ואכנס אליך). מה שמסופר שם בחולין ז' ע"ב בסוף מה שהיה אח"כ כששב ר"פ ב"ה נמצא בירוש' תענית ריש פ"ג (כ"ו ע"ג) בנוסח שונה, ובירוש' דמאי פ"א (בתוך הרבה אגרות שסופרו על אדותיו) 22 ע"א.

נביות (Nabatäer) שאינם היו קורין גם בשם סרקנים (Saracenen). (בתרגום יונתן לארחת ישמעאלים (בר' ל"ז כ"ה) - סיען דסירקאין). (20) שויט סוף ל"ב, ר' אליעזר בן יעקב בשמו. במקום ר' אליעזר בן יעקב צ"ל בודאי ר' אחא בר יעקב.

(21) ב"ק ק"ג ע"ב. - בשהש"ר א' א' נמצא מאמר שמתחיל "ר' פנחס בן יאיר פתח" ואולם כנראה נשתרבו כאן השם בן יאיר מהמאמר שבא סמוך לו ממעלות המדות, ור' פנחס שפתח הוא כנראה האמורא ר' פנחס (בר' חמ"א). השוה איכה ר' פתחתא כ"ז: ר' פנחס פתח שמו"ר ריש פ' ט"ו. (22) ע' ביהמ"ד ח"ג 164-193, שם במבוא XXIII. בסוף המדרש הזה נאמר: עד כאן מדברי ר' פנחס בן יאיר. השוה פרנקל במאנאטסשריפט של גרץ 330-120, XXV.

(23) ע' במדבר ר' י"ג לבמדבר ז' י"ג וי"ז (ע' ביהמ"ד III 172) פ' י"ד, ז' י"ג (p. 174) פ' י"ד בסוף ל"ז פ"ח (p. 174). אפשריין בכרך הראשון Beitr. zur Jud. Alterthumskunde נותן נוסח יותר נכון של מדרש תדשא, ושם הוא מראה על הקשר שיש בין המדרש תדשא ובין ס' היובלים.

סימן ה.

ר' אלעזר (אליעזר) הקפר.

התנא הזה היה מבית מדרשו של ר' יהודה הנשיא, כמו שנאמר למעלה (1). בנו היה ר' אליעזר או גם כן ר' אלעזר (2) וגם עליו נתוסף השם הקפר (3) או שנקרא בשם ברביי זאת אומרת: שנולד מאב חכם (4). אולם ביותר רגילים לקרוא אותו, את אלעזר הבן, בשם בר קפרא (5). השערה זו קרובה ביותר לאמת, שהחבר החשוב הזה של בית מדרשו של ר' יהודה הנשיא אינו אלא בנו של ר' אלעזר הקפר, על יבר קפרא נדבר להלן בסימן הבא, כאן נביא בקצרה רק הראיות שר' אלעזר הקפר ובר קפרא הם איש אחד (6). ראשית נראה זאת משווי השם הנמור, שבר קפרא אינו אלא בנו של ר' אלעזר הקפר. עליו אמר אבא, תלמידו הצעיר של ר' יהודה הנשיא (שנתפרסם אח"כ בשם רב) בענין של הלכה אחת: זה אחד מן הדברים שר' חייא אמר: אין להם תשובה, והשיב ר' אלעזר (7). בהתאמה לזה מוצאים אנו במקום אחר (8), שר' חייא משיב על דברי בר קפרא, ויהי ע"ז נמצא הרבה מאמרים שבמקורות אחרים נמסרו בשם ר' אלעזר הקפר (עם הוספת התאר ברבי או בלא זה) ובמקורות אחרים נאמרו בשם בר קפרא (9). ואולם אם נחליט כדבר הזה אז ישאר ספק אם הדברים שנאמרו בשם ר' אלעזר (או אליעזר) הקפר הם של האב או של הבן. ולפיכך בראשונה נביא אותם המאמרים שאין הוכחה למי משניהם הם ואחר כך נביא את המאמרים שהם בודאי של בר קפרא (כלומר ר' אלעזר בנו של ר' אלעזר הקפר).

במשנה (10) נמצאים שני פתגמים של ר' אליעזר הקפר שהראשון מהם הוא פתגם קצר בדרך התנאים הקדמונים: א. (11) הקנאה, התאוה והכבוד

מוציאין את האדם מן העולם. ב. הוא היה אומר: הַגְּלוּדִים לְמוֹת, והמתים להיות, והחיים לידון; לידע, להודיע ולהודע, שהוא אל, שהוא היוצר, הוא הבורא, הוא המבין, הוא הדיין, הוא עד, הוא בעל דין, והוא עתיד לדון, ברוך הוא, שאין לפניו לא עולה ולא שוכה, ולא משוא פנים, ולא מקה שחה, שהכל שלו. ודע שהכל לפי החשבון, ואל יבטיהך יצרך שהשואל מנום לך, שעל כרהך אתה נוצר, ועל כרהך אתה נולד, ועל כרהך אתה חי, ועל כרהך אתה מת, ועל כרהך אתה עתיד ליתן דין והשבון לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא. — גדול השלום שאין חותם כל הברכות אלא בשלום, שנא' (במדבר, ו' כ"ו): יברכך ה' וכו' וישם לך שלום (12). — אהב את השלום ושנא את המהלכת (13). — התרחק מן התרעומת, שאם תתרעם על אהרים תוסיף לחטוא (14). — כל המכבד את חברו לשם ממון סוף שנפטר ממנו בקלון וכל הבוזה את חברו לשם מצוה סוף שנפטר ממנו בכבוד, ומנין שכל המכבד את חברו לשם ממון סוף שנפטר ממנו בקלון? שכן מצינו בכלעם הרשע שכבד את בלק לשם ממון, שנא' (במדבר, כ"ב י"ח): אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב; ומנין שנפטר ממנו בקלון? שנא' (שם, כ"ד י"א): ועתה ברח לך אל מקומך וגו' והנה מנעך ה' מכבוד; ומנין שכל הבוזה את חברו לשם מצוה, סוף שנפטר ממנו בכבוד? שכן מצינו במשה רבנו שבוזה את פרעה לשם מצוה, שנא' (שמות, י"א ח'): וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחויו לי לאמר, וכי פרעה היה עומד על הנג ומשה היה עומד על הארץ? אלא כך אמר משה לפרעה: אפילו כל עבדיך שעומדים ומשתחוים לפניך על במה שלך יעמדו ויבקשו ממני איני שומע להם; ומנין שנפטר ממנו בכבוד? שנא' (שם, י"ב ל'): ויקרא למשה ולאהרן לילה ויאמר קומו צאו מתוך עמי. אמרו לו: וכי ננבים אנו שנצא בלילה? אלא המתן לנו עד שיביא לנו הקביה ענני כבוד ונצא בהם בשמחה ובראש גלוי, שנא' (במדבר, ל"ג ג'): ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה (15).

הערות לסי' ה'

- (1) ע' לעיל 158. — ע"ד החליפות שנתחלף השם ר' אליעזר בר קפרא בשמות תנאים עתיקים ע' לעיל כרך א' ח"ב 108 ה"ע 1. (2) תוספתא ביצה א ז': ר' אלעזר בנו של ר' אלעזר הקפר; ספרי במדבר ו' כ"ו (פסא ס"ב). (3) השם הקלוי-הקפר לא נודע מוצאו.
- (4) ע' המקורות המקבילים לשניהם שהובאו בהערה 2: בבבלי חולין פ"ד ע"ב (=תוספתא ביצה א' ז') ר' אליעזר הקפר בריבי, כתנחומא ב' צו 10, תנחומא סוף שיפטים: ר' אליעזר הקפר.
- (5) ויש גם בעברית בן הקפר, ע' ביר צ"ד קרוב לראש, ששם נקרא בן פדיה (ע' ו"ס היג 63) בן אחותו של בן הקפר.

(6) כבר העיר בריל ששניהם הם אחד, סבלי להביא ראיות. ברילל מבוא למשנה היא 290 ע' האסיף ח"ג. (7) תוספתא ביצה א' ו' (ב. חולין פ"ד ע"ב). ע' לעיל הע' 4. תוספתא חולין ו' ג' (ששם נשתבש השם). צריך לשום לב שבתוספתא לא נזכר השם "בר קפרא". (8) כתיבות ה' ע"א דרש בר קפרא... השיב בבבלי אחד ור' חייא שמו. השהו ניכר יבמות שר' חייא ובר קפרא נחלקו כמאמרו שכ' רבנן. לבטוי "בבבלי אחד" השהו כריתות ח' ע"א ששם בר קפרא בעצמו פונה אל ר' חייא בשאלה ואומר: מה בבבלי אוסר בדבר זה?

(9) ספרי במדבר י"ח כ"י (פסקא ק"יט), ר' אליעזר הקפר = כ"ר ס"ח. - בר קפרא: מכלילת שמות י"ב ו' (5 ע"א) וכן ש"ש קי"ד ר' אליעזר הקפר = ויק"ר ל"ב. שמו"ר ס"ו: בר קפרא; תנחומא ב' בהר 2, תנחומא בהר: ר' אליעזר הקפר = ויק"ר כ"ח קרוב לסוף; בר ק' ש"ש י"ז ו' ר"א הקפר = ויק"ר ל"א קרוב לראש, דברים ר' ל"א כ"ב (ריש פ' ד'), ילקוט משלי ו' כ"ג (רמז תתקל"ח בסוף); בר קפרא; שבת קנ"א ע"ב: ר"א הקפר = ויקרא ר' סל"ד: בר קפרא; תנחומא ב' ויצא 28, פסיקתא ר' א' (2 ב'): ר"א הקפר = ירוש' כלאים 32 ע"ג, כ"ר ריש פ"ע"ר: בר קפרא; תנחומא כ' חיי שרה 10: ר"א הקפר = כ"ר ס"א; בר קפרא; פסיקתא ריש גל"א (144 ע"ב): ר"א הקפר = פסיקתא 181 ע"ב: בר קפרא; פסיקתא ד' פכ"ה 127 ע"א: ר"א הקפר = פסיקתא 97 ע"א: בר קפרא. - ביחוד הזקה היא הראיה שמה שמספר ר' יהושע בן לוי בע"ז מ"ג ע"א ע"ד ר"א הקפר ברבי, מספר בירוש' ע"ד 44 ריש ע"א בתור מאורע מחיי בר קפרא.

- (10) אבות ד', כ"א כ"ב. (11) ע' לעיל כרך א' ח"א 115.
- (12) ספרי במדבר לאותו פסוק (פסקא ס"ב) אחיב בא מאמרו של ר"א בנו של ר"א הקפר.
- (13) דרך ארץ וזמא פ"ט (הוצ' טאוורוני ע' 50). גם הפתגם הזה כמו הפתגם הראשון שבאבות ד' כ"א של ר"א הקפר דומה בצורתו החזונית לפתגם עתיק של שמאי באבות א' י'. השהו ניכר בתנמו של ר' חייקא לעיל כרך א' ח"ב 161 ושל ר' מאיר לעיל כרך ב' ח"א ע' 8.
- (14) דרך ארץ וזמא ריש פ' ט', בפ' א' (ע' 6) סתם.
- (15) אדר"ג פכ"ט. - בנו"ב דאדר"ג פל"ד (88 ע"ב) בא פתגם משולש של ר"א הקפר: אל תהי זקוק לדיון ואל תירא לפני מי שהוא גדול ממך, ועשה שוק (ז) בעלי דבך. ואח"כ באים שלשה פתגמים מכנו והם: (1) מאטר שבאבות ד' ו' מיוחס לר' ישמעאל בר' יוסי; (2). (8) הפתגמים שהובאו באבות ד' כ"א בשם ר"א הקפר.

סימן ו.

בר קפרא.

נמו שמבואר בסימן הקודם בר קפרא הוא ר' אליעזר בן ר' אליעזר הקפר (ברבי) 1. אבל ביותר נתחבב שמו העממי 2. ועל מאמריו שנמצאו במסרת נקרא לפרקים בשני שמותיו 3. פהות מזה נמצא בשמו המלא אליעזר הקפר 4. אבל שבחו קשור ביחוד בשם בר קפרא. המסרת מהללת אותו, ביהד עם ר' חייא ועם ר' הושעיא תלמידו 5. ובנו של הברו - ר' המא 6. בתור מחבר קבץ הלכות גדול שנקרא גם כן בשם משנה 7. ועמדה בצדה של המשנה של ר' יהודה הנשיא, והחמר ההלכותי שבה היה יותר מורחב ויותר שלם מהמקור ההלכותי של הנשיא שנתקבל בתור מאסף אוטוריטיטי 8. כמז בבתי המדרש שבארץ ישראל כן בבתי המדרש שבבבל ספרו בהנה מעשיות

מבר קפרא, וביהוד מיהוסו לר' יהודה הנשיא ולמשפחתו (9), שבהן משתקפות עקיצותיו החדות, שנאמרו בלא תשומת לב שיוכלו לגרום לו אחיב תוצאות לא נעימות, וגם כשרונו לשום לרעיונו מעטת מליצה יפה, כשמת ר' יהודה הנשיא היה בר קפרא אז בצפורי, והוא בשר לעב, החרד לשלום הנשיא, את הבשרה הרעה ע'ד מותו (10):

אחינו בני ידעיהו, שמעוני, שמעוני!

אראלים ומצוקים אחו בארון הקדש,

נכרו ידן של אראלים וחטפו את הלחות.

רבות מדרשותיו של בר קפרא נמסרו ע"י אמורא מאוחר (11). הרבה דברים נאמרו משמו בתור דרשות בצבור מבלי לציין את המקום שבו דרש (12). בית מדרשו של בר קפרא היה בקסריא עוד בימי חייו ר' יהודה הנשיא (13). כשמיל פעם על פני חוף הים, הראה הכנסת אורחים לפרוקנסול רומאי שניצל מאיתו שנטרפה ובעד זה הטח חסד אחר כך ליהודים וכטל נורתו (14). קפרא היתה בזמנו למקום מושב הכיבוש הנוצרי וכנראה היה גם בר קפרא, כמו ר' יהושעיא וביהוד ר' אבהו, בא בשיחות של זכוח עם העומדים בראש הנצרות, נשמרה רק שיחה אחת, שבה פילוסופוס' אחר בא להראות על הסתירה שמצא בין שתי הלכות (15). תלמידו המובהק של בר קפרא היה ר' יהושע בן לוי (16) ובן היה ר' יהושע בן לוי גם תלמידו של ר' יהושע בן פדיה, בן אהותו של בר קפרא (17). את ר' יהושע בן לוי נמצא לרוב אומר בשם בר קפרא (18). עוד יותר מזה אנו מוצאים את ר' שמעון בן לקיש אומר בשם בר קפרא (19). רשב"ל היה גם תלמידו של ר' חייא בר אדא, גם בן אהותו של בר קפרא (20). מהאמוראים האחרונים שבארץ ישראל היה ר' הונא שאמר משום בר קפרא (21). מדרשותיו צריך לציין בתור פתנם את מאמרו המישלש: הנן לא עלתה בידו אלא רגנותו, ולאדם טוב מטעמים אותו מפרו מעשיו, וכל שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ דור הנאה ממנו, שנא' (תהי א'): ובמושב לצים לא ישב — מושבו מושב לצים (22). — גדול השלום, שדברו הכתובים לשון בראי, בתורה — בשביל להטיל שלום בין אברהם לשרה, ההיד (בר), יח ט"ו): ואדוני זקן, אבל (הקביה) לאברהם לא אמר בן, אלא (שם) פסוק ט"ו): ואני זקנתי; בנביאים — בשביל להטיל שלום בין איש ואשתו, שנא' (שופטים, י"ג ג'): הנה נא את עקרה ולא ילדת, אבל למנה לא אמר בן, אלא (שם) פסוק י"ד): מכל אשר אמרתי אל האשה תשמר — מכל מקום סממנים הוא צריכה; גדול השלום, ומה אם העליונים שאין להם רא קנאה ולא שנאה ולא תחרות ולא

מצות ולא מהלקת ולא עין רעה צדיקין שלום. התיד (אויב. כ"ה ב'): עושה שלום במרומו, התחתונים שיש להם כל המדות הללו — על אהת כמה וכמה (23). — גדול השלום שאפילו עובדי עבודה זרה ושלום ביניהם כביכול אין השמן ננוע בהם, שנאמר (הושע, ד' י"ז): חבור עצמים אפרים הנה לה, אבל משנהלקו מה נאמר? (שם, י' ב'): הלך לבם עתה יאשמו. — הא גדול השלום ושנאו מהלקת (24). — לעולם ידבק אדם בשלשה דברים ויתרחק משלשה דברים: ידבק בשלשה דברים: בחליצה (שלא ליבם את אשת אהיו אלא לחלוין) ובהבאת שלום ובהפרת נדרים, ויתרחק משלשה דברים: מן המאון (לפטור בלא נט אשה שנשאה בקטנותה ואחיב כשגדלה מאנה בבעלה), ומן הפקדונות, ומן הערבונות (25). — ולה קפיץ קנה מינה, באתר דלית גבר תמן הוי גבר (אם ולה הסהורה מהר וקנה הימנה, כי סופה להתייקר, במקום שאין איש השתדל אתה להיות איש) (26). — מאי דכתיב (דברים, כ"ג י"ד): ויתר תהיה לך על אוניך? אל תקרי אָוֶנֶךָ אלא אָוֶנֶךָ, שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון ויח אצבעו באונו (27). — במדבר, ו' י"א, מאשר הטא על הנפש, וכי באיוו נפש הטא זה (שציער עצמו מן היין)? אלא מפני שציער את עצמו מן היין נקרא הוטא, והלא דברים קל וחמר: ומה זה שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא הוטא, המצער עצמו מכל דבר — על אהת כמה וכמה! (28). — ישעיהו, נ"ח ז', ומבשרך לא תתעלם, אמר בר קפרא: הוי רואה בשרו (של העני) כבשרך, תני בר קפרא: אין לך אדם שאינו בא לידי מדה זו (של עניות), אם לא הוא — בנו, אם לא בנו — בן בנו (29). — לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה (30). — על הכל הקביה באריך אפו היין מן הזנות, מאי טעמיה? ויראו בני אלהים את בנות האדם וכו' (ברי, ו' ב'), מה כתיב בתריה? ויאמר ה' אמהה את האדם (שם, פסוק ז') (31). — גדולים מעשה צדיקים יותר ממעשה שמים וארץ, דאלו במעשה שמים וארץ כתיב (ישעיה, מ"ה י"ג): אף ידי יסדה ארץ, ואלו במעשה ידיהם של צדיקים (בנין בית המקדש) כתיב (שמות, ט"ו י"ז): מכון לשבתך פעלת ה' מקדש אדני כוננו ודיך (שם יד וכאן ידים) (32). — כל המוריד דמעות על אדם כשר, הקביה סופרין, ומניהן בבית גנוי, שנא' (תהי, נ"ו ט'): נודי ספרתה אתה שימה דמעתי בנאדך (33). — [למה אבל כופה את המטה?] איקונין אהת טובה היתה לי בתוך ביתך (היא הנשמה) וגרמתני (במעשיך הרעים) לכופפה, אף אתה כפה מטתך (34). —

איווהי פרשה קמנה שכל נופי תורה תלוין בה? — ככל דרכיך דעהו והוא אישר אורהותך (משלי, ג' ו') (35). — משלי, ט' א', הכמות נשים בנתה ביתה —

זו תורה, ההיד (שם, ה' כ"ב): כי ה' יתן חכמה. ה' קנני ראשית דרכו הצבה עמודיה שבעה — אלו שבעה ספרי תורה (86). ולא חמשה הן? בר קפרא עבד מרישיה עד, ויהי בנסועי חד, מויהי בנסוע עד, ובנחה חד, ועד סיפה חד הרי שבעה; טבה טבה — אלו העונשים; מסכה יינה — אלו קלין וחמורין ונורות שוות; אף ערכה שלחנה — אלו הערכין; שלחה נערוותיה תקרא — אלו ישראל; על גפי מרומי קרת, שהטיסן הקב"ה וקרא אותן אלהות, שנא' (תהי, פ"ב ו'): אני אמרתי אלהים אתם. אחרי כל השבח הזה — מי פתי יסור הנה. הן הניחו דעתו של הקב"ה ואמרו לענל: אלה אלהיך ישראל. בשביל רק הסר לב אמרה לוי: אכן כאדם תמותון (תהי, פ"ב 37). — [שהישי' ה' ט"ו, מוסדים על אדני פו. אלו הן פרשיותיה של תורה שנדרשות לפנין ולאחריהן]. ולמה הן דומות? כעמוד שיש לו בסיס מלמטן וקיפלוס (Kapital) מלמעלן, כך הן פרשיותיה של תורה, נדרשות לפנין ונדרשות לאחריהן (38). — אמר הקב"ה לאדם: תהא גרי בידך ונרך בירי, גרי בידך, כי גר מצוה ותורה אור (משלי, ו') נרך בירי; גר ה' נשמת אדם (שם, כ'), אם אתה משמר את שלי אני משמר את שלך (39). — תורת בידכם והקין בירי, ושנינו צריכים זה לזה, אם אתם צריכים לי להביא את הקין, אף אני צריך לכם שתשמרו את תורת (כדי לקרב בנין ביתי ואת ירושלים); וכשם שאי אפשר לי להשכיח את הקין שהוא, תשכח ימיני, כך אף אתם אין לכם רשות לשכח את התורה שכתוב (דברים, ל"ג ב'): מימינו אש דת למו (40).

תהי, קט"ז ט', אתהלך לפני ה' בארצות החיים. והלא אין ארץ החיים אלא צור והברותיה וקיסרין והברותיה, תמן זולא, תמן שובעא (שם הכל בוול ושם שבע)? ר' שמעון בן לקיש בשם בר קפרא: ארץ שמתיה חיים תחלה לימות המשיח, ומה טעם? נתן נשמה לעם עליה (ישע"י, מ"ב ה') (41). — אהו וכל מלכי ישראל הרשעים אין להם חלק לעולם הבא, מה טעם? כל מלכיהם נפלו אין קורא בהם אלי (הושע, ו' ז') (42). — כל המקיים שלש סעודות בשבת ניצול משלש פורעניות: מחבלו של משיח ומדינה של גיהנם וממלחמת נוג ומנוג, מחבלו של משיח — כתיב הכא, יום' (שמות, ט"ז כ"ה), וכתוב התם (מלאכי ג' כ"ג): הגני שולח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום וכו'; מדינה של גיהנם — כתיב הכא, יום' וכתוב התם (צפני, א' ט"ז): יום עברה היום ההוא; ממלחמה נוג ומנוג, כתיב הכא, יום' וכתוב התם (יהוקאל, ל"ה י"ה): ביום בוא נוג (43). — עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל שיקבעו בארץ ישראל, שנאמר (ירמ"י, מ"ו י"ה): כי כתבור בהרים וככרמל בים יבוא, והלא

דברים קל וחמר: ומה תבור וכימל שלא באו אלא לפי שעה ללמוד תורה נקבעים בארץ ישראל 44. בתי כנסיות ובתי מדרשות שקורין ומרביצין בהן תורה — על אחת כמה וכמה! 45.

כתוב אחד אומר (בר', ב' י"ט): ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים, וכתוב אחד אומר (שם, א' כ'): ישרצו המים שרין נפש היה ועוף יעופף על הארץ? בר קפרא אמר: מן רקק (בוץ) שבים נברא העוף 46. — תני בר קפרא: כל מקום שנא' הו' (במקום ויחי' — בר', ז', י"ב וי"ד) צדיק, ארפכשד הו' שלה הו' 47. — בר', ט' כ"ז. יפת אלהים ליפת וישכן באהלי שם, שיהיו מדברין בלשוננו של יפת (וינתי) באהלו של שם 48. — בר', י"ד י"ג. ויבוא הפליט. הוא עוג (מלך הבשן) הוא פליט, ולמה נקרא שמו עוג? שבא ומצא את אברם וישב ועוסק במצות עונות (כפסח) 49. — בר', י"ד י"ד. וירק את הניכיו שמונה עשר ושלוש מאות — אליעזר לבדו היה, כנין אליעזר' שמונה עשר ושלוש מאות 50. — בר', ט"ז ב'. דמשק אליעזר. שעל ידו רדפתי את המלכים עד דמשק 51. — הקורא לאברהם אברם עובר בעשה 52. — ישב אברהם ודן גורה שוה: נאמרה ערלה באילן (ויקרא, י"ט כ"ג) ונאמרה ערלה באדם (בר', י"ז י"א) — מה ערלה שנאמרה באילן מקום שעושה פירות, אף ערלה שנאמרה באדם מקום שהוא עושה פירות 53. — בר', כ"ה י"ג. הארץ אשר אתה שוכב עליה. קפלה (הקב"ה את הארץ) כפינקס ונתנה תחת ראשו כאינש דאמר: מן תהות רישא דידך (כאדם האומר: מה שתחת ראשך הוא שלך) 54. — בר', מ"ז א'. ויזכה וזכה לאלהי אביו יצחק. בר קפרא ור' יוסף בר פטרוס 55: חד מנהון אמר: מה אבא (יצחק) היה להוט 56 אחר גרונו (בר', כ"ז ד'): ועשה לי מטעמים וכו', אף אני להוט אחר גרוני (שיורד מצרימה לשבור רעבוננו). ואוחרנא אמר: מה אבא משנה בן מבניו (שאהב את עשו), אף אני משנה בן מבני (שאהב את יוסף מכל בניו) 57. — שמות, ט"ז י"ד. דק מהספס. מהו מהספס? לחם שהיה נטור ברמ"ה איברים, כמנין אותיות מהספס — מ' ארבעים, ח' שמונה, ס' ששים, פ' שמונים, ס' ששים, כנגד רמ"ה איברים שבאדם, שנאמר (תה', ע"ח כ"ה): לחם אבירים, אל תקרי אבירים אלא לחם איברים. [היו מלאכי השרת טוהנין את המן, והיה יורד לישראל, ולא היה אחד מהן צריך לנקביו, לפי שהיה נטור באיברים] 58. — דרש בר קפרא: מנא הא מילתא (מנין הדבר הזה) דאמרו רבנן: הו' מתונין בדין (אבות, פ"א)? דכתיב (שמות, כ' כ"ז): ולא תעלה במעלות, וסמך ליה (כ"א א'): ואלה המשפטים (דריש, במעלות) — בהזקה ובמרוצה — רש"י 59. — שמות, כ"ג י". לא תטה משפט אביון בריבונ.

בריבו אין את משה, אבל משהו את במתנותיו (כלומר במתנות אביונים תשה —
 תותר משלך — לטובתם 60). — למה נסמכה פרשת כהן מברך (במדבר, ו' כ"ב)
 לפרשת נזיר? לומר: מה נזיר אסור בין, אף כהן מברך אסור בין 61). —
 במדבר, י"ח ז', ואתה ובניך אתך תשמרו את כהונתכם לכל דבר המזבח. מכאן
 היה ר' אלעזר הקפר בריבי אימר: כל דבר המזבח לא יהיה אלא כך ובניך 62). —
 דברים, ב' ט"ו, וגם יד ה' היתה כס, יד תבעו (שמות, ט"ז ג') — מי יתן מותנו
 ביד ה' — ויד פנעה בהם — וגם יד ה' היתה כס 63). — מהו, הטיבו את אשר
 דברו (דברים, ה' כ"ה)? ר' חייא בן אדא 64) ובר קפרא, חד אמר: הטבה הטבת
 כהטבת נרות (כלומר שדבריהם מנקים ומזקקים); וחד אמר: הטבה כהטבת
 הקטרת (כלומר שכל דבריהם מתאימים כסמי הקטרת זה לזה) 65). — אי זהו
 גולן? זה שהוא נוזל בפרהסיא. היך מה דאת אמר (שופטים, ט' כ"ה): ויגולו
 את כל אשר יעבור עליהם בדרך 66). — מנין לשומע כעונה? שנאמר (מלכים
 ב', כ"ב ט"ז): את כל דברי הספר אשר קרא מלך יהודה, וכי יאשיהו קראן?
 והלא שפן קראן, דכתיב (שם, פסוק מ'): ויקראהו שפן לפני המלך? אלא
 מכאן לשומע כעונה 67). — ישעיי, א' כ"ג, שריך סוררים, ארכי בריונים דהוון
 זיינין אטקטייא (כלומר ראשי בריונים שמתנהנים בפראות) 68). — כל היודע
 לחשוב בתקופות ומזלות ואינו הושב עליו הכתוב אומר (ישעיי, ה' י"ב): ואת
 פעל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו 69). — ישעיי, ח' ו', יען כי מאס העם
 הזה את מי השילות ההולכים לאט, חורנו על כל המקרא ולא מצאנו מקום
 ששמו לאט, אלא זה הזקיהו מלך יהודה שהיה מטהר את ישראל כמקוה של
 ארבעים סאה — מנין, לאט' 70). — מאי, שם עולם אתן לו אשר לא יכרת' —
 זה ספר הניאל שנקרא על שמו 71). — יהוקאל, מ"ז י"ב, לתרופה, דורש בר קפרא
 נוטריקין 72): להתיר פה של עקרות 73). — [והיה משה מתירא ואומר: שמא
 אחת מן העגלות (במדבר, ז' ג') נשברות או אחת מן הפרות מתות ונמצא
 קרבנם של נשיאים פסול, אמר לו הקב"ה למשה (שם, פסוק ה') והיו לעבוד
 את עבודת אהל מועד, נתן להם הויה שיהיו קיימין לעולם ועד, ועד היכן
 הן קיימות? ר' יודן בשם ר' שמואל בר פוניא בשם בר קפרא אמר:] עד
 בנלגל שורים זבחו (הושע, י"ב י"ב) 74). — מאי דכתיב (תהי, ס"ה י"ז): למה
 תרצדון הרים גבנונים? יצתה בת קול ואמרה: למה תרצו דין עם סיני (שתנתן
 התורה עליכם): כולכם בעלי מומים אתם אצל סיני, כתיב הכא גבנונים וכתיב
 התם (ויקרא, כ"א כ'): או נבן או דק 75). — תהי, ס"ט כ"ט, ימחו מספר חיים
 ועם צדיקים אל יכתבו, ימחו מספר חיים — מספר תולדות של משה; ועם

צדיקים אל יכתבו — מספר תולדות של מעלן 76). — תהי' פיו ד'. שמה נפש עבדך. אם יש לו לאדם עבד, אם יאמר: אני לוקח לך בנד, מיד משמחה. מה אם בשר ודם אומר לו לעבדו — כך משמחה, אני על אחת כמה וכמה! הוי': שמה (נפש עבדך 77). — תהי' ציה י"א. אם יבואו אל מנוחתו. משל למלך שבעס על בנו וגזר עליו שלא יכנס עמו לפלטיין, מה עשה המלך? עמד סתריה ובנייה (הרסו ובנהו מחדש) והכניס את בנו עמו לפלטיין, נמצא מקיים שבועתו ומכניס את בנו, כך אמר הקב"ה: אשר נשבעתי באפי אם יבואו אל מנוחתו, למנוחה זו אין באין, אבל באין למנוחה אחרת 78). — איוב בימי אברהם היה, שנא' (בר', כ"ב כ"א): את עויך בכורו, ונאמר (איוב, א' א'): איש היה בארץ עויץ 79). — כל המשתף שם שמים בעצרו, כופלין לו פרנסתו, שנא' (איוב, כ"ב כ"ה): והיה שדי בצרך (= בצערך) וכסף חועפות לך 80). — שה'יש, ה' ה'. אחות לנו קטנה, כזה שהוא מאחה את הקרע קטנה, שעד שהוא קטן היה [אברהם] מסגל מצות ומעשים טובים 81). — שה'יש, ה' י"ג. הברים. [אלו מלאכי השרת]. ולמה קורא למלאכי השרת הברים? לפי שאין ביניהם איבה וקנאה ושנאה ותחרות ומינות ופולגות דברים 82). — רות, א' כ"א. אל תקראן לי נעמי וכו' וה' ענה בי, לפרה הדיוטית שהעמידה בעליה בשוק (כלומר למכירה), אמר: רדוינית היא (מלמדת להרישה) ומשוה תלמים תלמים, אמרין (אמרו הקונים): אין רדוינית היא, אילין מכותיה דאית בה מה אינון (אם היא יודעת היטב לחרוש, מה המה סימני המכות שעל גופה)? כך אמרה נעמי למה תקראן לי נעמי וכו' וה' ענה בי (כלומר המכות שהכיתי מיד ה' מעידות עלי שאינני נעמי) 83). — רות ג' ט"ו, ש"ש השעורים, דרש בר קפרא בצפורי: וכי יש דרכו של מלך לישא לו אשה בשש שעורים, או דרכה של אשה להנשא בשש סאין? * [איר יהודה בר סימין: **] בזכות זימד שש שעורים וישת עליה זכה ועמדו ממנה ששה צדיקים וכל אחד ואחד בהן שש מדות: דוד, חזקיהו, יאשיהו, הנניה, מישאל ועזריה [שלשה אלה נהשבו לאחד — מ"ב], הניאל ומלך המשיח, דוד, שנאמר בו (ש"א, ט"ז י"ה): א. יודע נגן בכנור; ב. גבור חיל; ג. ואיש מלחמה; ד. ונבון דבר; ה. ואיש תאר; ו. וה' עמו. — חזקיהו, שנאמר (ישע"י, ט"ו ה'): ויקרא שמו: א. פלא, ב. יועץ; ג. אל; ד. גבור; ה. אבי-עד; ו. שר-שלום; יאשיהו, שנא' (ירמ"י,

* הרווי' מניה "לישא שש סאין, כלומר אם תאמר שש שעורים המה שש מאים, הלא אין סדרך האשה לשאת מטא כבד שכוח.

** חדבר תפוח: בר קפרא שואל ור' יהודה בר סימון מסיב על השאלה? דעת המחבר דא שהחשבה נ"ב סבר קפרא ונאמרה בשמה כמו שסבואר בהערה שלו על יסוד הבבלי.

י"ז ח': א. והיה כעין שתול על מים; ב. ועל יובל ישלח שרשיו; ג. ולא יראה כי יבוא חום; ד. והיה עלהו רענן; ה. ובשנת בצרת לא ידאג; ו. ולא ימיש מעשות פרי; הנינה מישאל ועזריה. שנא' (דניאל, א' ד'): א. ילדים אשר אין בהם כל מום; ב. וטובי מראה; ג. ומשכילים בכל חכמה; ד. ויודעי דעת; ה. ומביני מדע; ו. ואשר כח בהם לעמוד בהיכל המלך; דניאל, שנאמר (שם, ה' י"ב): א. כל קבל די רוח יתירא; ב. ומנדע; ג. ושכלתנו. ד. ומפשר חלמין; ה. ואחיות אהודין; ו. ומשרא קטרין; משיח, דכתיב (ישעיה, י"א ב'): ונחה עליו רוח ה'; א. רוח חכמה; ב. ובונה; ג. רוח עצה; ד. וגבורה; ה. רוח דעת; ו. ויראת ה' 84). — קהלת ט' ח'. בכל עת יהיו בנדיך לבנים. (משל) לאשתו של בולדרים (= veredarius = שליח המלכות), שהיתה מקשטת עצמה בפני שכנתה, אמרה לה שכנתה: בעלך אינו כאן, בפני מי את מקשטת עצמך? אמרה להן: בעלי מלה הוא, אם יודמן לו מעט רוח תיכף יבוא ונמצא עומד למעלה מראשי, לא מושב שיראה אותו בכבודי ולא ניוול; כך בכל עת יהיו בנדיך לבנים מן העבירות, ושמן על ראשך לא יחסר ממצות ומעשים טובים 85). — דהיא, י"א י"ו, מי ישקני מים, חג היה, וניסוך המים היה, והותר במה היה 86).

לספורי המקרא ונושאייהם. — אדם וחוה כבן עשרים נבראו 87). — ברי', כ"ה ל"ד, ויאכל וישת, [הכנים (עשו) עמו כת של פריצים, אמר: ניכול מדידה (נאכל משלו) וניחוק עלויה (ונשחק לו)]. תני בר קפרא: ולפי שהיו כמשחקים, הסכים הקב"ה עמהן וקיים הבכורה ליעקב, ומנין שהסכים? דכתיב (שמות, ד' כ"ב): כה אמר ה' בני בכורי ישראל 88). — מנין אתה אומר שהראה הקב"ה ליעקב אבינו בית המקדש בנוי וקרבנות מוקרבים וכהנים משרתים ושכינה מסתלקת, שנא' (ברי', כ"ה י"ב): ויחלם והנה סולם מוצב ארצה. אין חלום אלא שיש לו פתרון. סולם מוצב ארצה — זה בית המקדש; וראשו מניע השמימה — אלו הקרבנות, שריחם עולה לשמים; והנה מלאכי אלהים — אלו כהנים המשרתים שעולים ויורדים בכבש; והנה ה' נצב עליו — ראיתי את ה' נצב על המזבה (עמוס, ט' א') 89). — ביובת ארבעה דברים נאלו ישראל ממצרים 90). שלא שינו את שמם ושלא שינו לשונם, ושלא היה בהם לשון הרע, ושלא היה בהן פרוץ בעריות, שלא שינו את שמן — ראובן ושמעון סלקין (עלו), ראובן ושמעון נחתין (ירדו) 91); שלא שינו לשונם — כי פי המדבר אליכם (ברי', מ"ה י"ב), ובלשון הקדש היה מדבר 92); שלא היה בהם לשון הרע 93). — דבר נא באוני העם וישאלו וכו' (שמות, י"א ב'), את מוצא זה הדבר היה מופקד אצלך כל שנים עשר חדש, ולא נמצא אהר

מהם שהלשין על חברו; ושלא היה בהן פרוץ בערוה (94). תדע לך שהוא כן — אחת היתה ופרסמה הכתוב (ויקרא, כ"ד י"א): ושם אמו שלמית בת דברי. — ומפני מה הקדים לקחתו של פסח לשחיטתו ארבעה ימים? לפי שהיו ישראל שטופין בעבודה זרה במצרים... אמר להם משכו ידיכם מעבודה זרה והדבקו במצות (95). — שמות, י"ח ד'. כי אלהי אבי בעורי ויצילני מהרב פרעה. מלמד שירד מלאך בדמותו של משה, ותפשו את המלאך והניחו את משה, וברח (96). — שמות, כ"ד י". ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר. עד שלא נאלו ישראל ממצרים, היתה (לבנה) רשומה ברקיע על (שהעבידו את ישראל בלבנים), משנאלו לא נראתה ברקיע, מאי טעמא? וכעצם השמים לטהר (שם) (97). — שמות, כ"ד ו'. ויקח משה חצי הדם, ומהיכן היה יודע משה חציו של דם? מלאך ירד בדמות משה וחלקו (98). --- למה נקרא שמו (של דואג) אדומי? שאסר דמו של אנן לישאל. אמר לו: כתוב בתורה (ויקרא, כ"ב כ"ח): אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד, ואתה הולך להמית נער וזקן טף ונשים ביום אחד (99). — ישעי', ט' ו'. למרבה המשרה. מפני מה כל מים שבאמצע תיבה פתוחה וזה סתום? (כלומר המים שבמלת, למרבה היא ע"פ המסורה סתומה). ביקש הקב"ה לעשות חוקיה משיח וסנהריב גוג ומגוג. אמרה מדת הדין לפני הקב"ה: רבש"ע! ומה דוד מלך ישראל שאמר כמה שירות ותשבחות לפניך, לא עשיתו משיח, חוקיה שעשית לו כל הנסים הללו ולא אמר שירה לפניך, תעשהו משיח! לכך נסתתם. מיד פתחה הארץ ואמרה לפניו: רבש"ע! אני אומרת לפניך שירה תחת צדיק זה ועשהו משיח. פתחה ואמרה שירה לפניו, שנא' (שם, כ"ד ט"ז): מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק וגו'. אמר שר העולם לפניו: רבש"ע! צביונו (כלומר רצונו, רצה בארמית צבי) עשה לצדיק זה (דריש את המלות, צבי לצדיק). יצתה בת קול ואמרה: רוי לי, רוי לי (כלומר זהו סוד שלי שאין מגלים אותו). אמר נביא: אוי לי, אוי לי אוי עד מתי? יצתה בת קול ואמרה (שם): בונדים בנדו ובנד בונדים בנדו (100).

עוד ישנם שני מאמרים קבציים של דרשות בר קפרא. האחד הוא — תוספתו של הקב"ה מרובה על העיקר (101). קין עיקר והבל על ידי שהוא תוספת, דכתיב (ברי, ד' ב'): ותוסף ללדת, נולד הוא ושתי תאומותיו; יוסף עיקר ובנימין ע"י שכתוב בו תוספת (שם, ל' כ"ד): יוסף ה' לי בן אהר — הוא מעמיד עשרה, דכתיב (שם, מ"ו כ"א): ובני בנימין בלע ובכר וכו'; ער עיקר ושלה על ידי שהוא לשון תוספת (ברי, ל"ה ה') הוא מעמיד עשרה בתי דינים, הדא הוא דכתיב (דהיי"א, ד' כ"א): בני שלה וכו'; עיקר שניו של אויב

לא היו אלא שבעים שנה וניתוסף לו מאה וארבעים שנה (איוב, מיב ט"ז); עיקר מלכותו של הזקנה לא היו אלא ארבע עשרה שנה וניתוסף לו חמש עשרה שנה, שנא' (ישע"י, ל"ה ה'): הנני יוסף וכו'; ישמעאל עיקר ובני קטורה על ידי שהן לשון תוספת (בר', כ"ה א'). ותלד לו את זמרן וכו' (שם. פסוק ב') 102). המאמר השני הוא: עשה הקב"ה את שאינו נראה נראה, ואת שאינו שומע שומע, ואת שאינו מדבר מדבר. את שאינו נראה נראה מנין? וכל העם רואים את הקולות (שמות, כ' י"ח); את שאינו שומע שומע מנין? הנה האבן הזאת תהיה בנו לעדה, כי היא שמעה את כל אמרי ה' (יהושע, כ"ד כ"ז); ואת שאינו מדבר מדבר מנין? ויפתה ה' את פי האתון (במדבר, כ"ב כ"ח).

הערות לס"ו ז':

(1) כ"ב ר"ד קרוב לראש נאמר ע"פ גירסת הערוך ע' גול (קאהום ח"ב 264 ע"ב): איהו גולן? ר' אלעזר בר קפרא אומר: זה שגול בפרהסיא. שזה מוכיח שאחד הוא, כמו שנאמר לעיל, וששמו העצמי הוא אליעזר. בקה"ר א' נ': אמר אבא בר קפרא לרבי, ואולם מלכוד זאת הפעם הוא נקרא שם רק בר קפרא. לפי הנראה השם "אבא" בא שם בשבוש, ובשום אופן אין מנה די הוכחה ששמו היה אבא. כי הדעה שנאמרה ביוחסין ושאהריה נמשך גרן בחיד (כ'), 215. ששמו היה שמעון, אין לה כל יסוד.

(2) השוה שמות הלן הדומים לזה מאותם החכמים ששמותיהם העצמיים מפורסמים, כמו בר לואי = ר' יהושע בן לוי, סנהדרין צ"ח ע"א; בר לקישא = ר' שמעון בן לקיש, ב"מ פ"ד ע"א; בר סיסי = ר' לוי בר סיסי, ב"ר ל"ט. (3) ע' לעיל 163 הע' 9.

(4) בשמו המלא ר' אליעזר בר' אליעזר הקפר נמצא רק פעם אחת בדרך ארץ וזמא בראש פרק השלום ע' לעיל 164. (5) ע' כריתות ח' ע"א מ"ק כ"ד ע"א.

(6) ע' פרנקל, מבוא הירושלמי 71 ע"א, ע' ג"כ להלן הע' 13.

(7) בפסיקתא 122 ע"א: מלאתי צדק (ישע"י א' כ"א) זו משנת ר' חייא ומשנת ר' הושעיא ומשנת בר קפרא. בקה"ר (ז') י"ב ג' (וכן באיכה ר' פתיחתא כ"ג) הטהנות - אלו משניות גדולות כגון משנתו של ר' עקיבא, ומשנתו של ר' הושעיא ומשנתו של בר קפרא. - בעל האגדה ר' לוי דרש על הכתוב קהלת ו' ב': סכר אשר יתאוה - אלו משניות גדולות כגון משנתו של ר' עקיבא ומשנתו של ר' חייא ושל ר' הושעיא ושל בר קפרא, קהלת ר' לאותו פסוק, בירוש' סוף הוריות חסר "משנת ר' עקיבא". בשחש"ר על הפסוק שהיש ח' ב' "יין הרקח" - אלו משניות גדולות כגון משנתו של ר' חייא רבה ומשנתו של ר' הושעיא ושל בר קפרא ומשנת ר' עקיבא. - בשו"ס ק"ד כ"ה. רמז ואין מספר - אלו מסכתות דבר קפרא ודר' חייא ודרב רובנן בבבלי. - בכ"ב קניד מביא ר"ש בן לקיש מאמר אחד ממשנת בר קפרא.

(8) על קבץ המשניות של בר קפרא יחשבו המאמרים שמתחילים "תני בר קפרא".

(9) ע' נדרים נ' ע"ב. נ"א ע"א. ירוש' מ"ק 81 ע"ג. ויקיר כ"ה, קהיר א' נ', מ"ק מ"ו ע"א. כ"ב ט"ז ע"ב. השוה גרן ח"ד (ב') 215.

(10) ירו' כלאים 82 ע"ב. כתובות 85 ע"א. ב. כתובות ק"ד ע"א. קהיר ו' י"א וס' י". בשלמותה נמצאה שירתו הקטנה בקהלת רבה. השם "ירעיהו" כניו לבני צפורי. ע' לוי ח"א 122 סוף ע"ב, חסר בתלמודים. בירושלמי במקום "אחוז ידן" - תפושין. בבבלי מסתיים - ונשבה ארון הקדש. - דוגמא אחרת מהשירה האפיקורסית של בר קפרא היא הירושלמי לא נפתרה, ירו' מ"ק 81 סוף ע"ג.

הערות לס' ו'

משמים נשקפה הומיה בירכתי ביתה

שמחדת כל בעלי כנפים

ראוה נערים ונחבאו וישישים קמו עמדו (איוב כ"ט ח').

הנכס אומר הו הו והנלכד נלכד בעונו.

ע' ג"כ תפלתו של בר קפרא, ירוש' ברכות 8 ריש ע"ד.

11) אמר ר' תנחום דרש בר קפרא בצפורי, סנהדרין צ"ג ע"א. צ"ג ע"ב, צ"ד ע"א; ר' תנחום זה הוא בודאי אותו ששבחו ר' חייא בתור "בקי באגדה" ותלמידו של ר' יהושע בן לוי. ר' תנחום בר הנילאי, ר' יהושע בן לוי היה ביחוד מוסר דבריו בר קפרא. ע' ג"כ רות ר' ג' מ"ו אמר ר' סימון דרש ב"ק בצפורי.

12) בבבלי תסיד: דרש בר קפרא. ברכות מ"ג ע"א (=קדושין פ"ב ע"א). קדושין מ' ע"ב. מנילה כ"ו ע"א. שם כ"ט ע"א. כתובות ה' ע"א. סנהדרין ו' ע"ב.

13) בירוש' נדה 50 ע"ג וד' ט"ו חייא בא כבקר את בר קפרא ואת ר' המא בררום (שבמבנו הרחב כולל גם את קסריא) עוד ביטי חיי רבני נכדיו של בר קפרא. בני בתו הנבילו את ארך השטח "מבית רבא דבר קפרא עד בית רבא דר' הושעיא" לענין של הלכה. ר' יוחנן, שהיה תלמידו של ר' הושעיא בקשרין בקש כפרוד דברי הלכה של בר קפרא ומצאם אצל תלמידו של בר קפרא ר' תנחום המן פרוה, ע"ז ל"א ע"א. פרוה (פרור ?) זה אולי אינו מקום מיוחד אלא פְּרָרָךְ של קיסרין. ראה לוי ח"ד 104. - תלמידיו בר קפרא נזכרו בירושלמי ברכות 10 ע"ב וג' (=ג. ברכות ל"ט ע"א). ירוש' שבת 8 סוף ע"ג. שם 6 ע"א. ירוש' ביצה 61 ע"ג.

14) קה"ר י"א א': ב"ק מקפל (מטייל ?) בשונתא דימא דקיסרי. ע"פ אנקדוטה זו היה ב"ק חשוב במלכותא. השוה ירוש' ברכות ט' ע"א. *ανδύλατος* מקיסרון הראה אותות כבוד לר' תנינא ולר' יהושע בן לוי שבאו לבקריו. [דומה לזה ע' לעיל ע' 1, 2].

15) ירוש' שבת 6 ע"א. ביצה 61 ע"ג. בילקוט במדבר לכ"ד כ"ג. רמז תשס"ה הוצאת שלוניקי. מובא אצל יולינק ביהמ"ד ח"ה 207. הובא מילמדנו מאמר בשם ר"א דקפרי, שאם הוא אינו אפיקרפי הוא דוגמא טובהוה נגד הנצרות, ואולם כמבדבר ר' פ"כ (לכמדבר כ"ד י"ד) מוכח כי רק ההצגה הראשון של המאמר היה בנירסה הראשונה והוא: שקולו של בלעם היה הולך מסוף העולם ועד סופו.

16) ע"ז י"ג ע"א (לעיל ע' 168 סוף הע' 9).

17) ע' קה"ר ו' ז'. ב"ר צ"ד קרוב לראש.

18) שבת ע"ה ע"א, שם ק"ח ע"ב, שם ק"ה ע"א. סוכה ל"ח ע"ב (ככל המקומות הללו הפרדנ"ס השני הוא ר' שמעון בן פזי. השוה כתובות ג"ז ע"א, ברכות ל"ד ע"א. שבת מ' ע"א. סוף ג' ע"ב, ששם דברי הלכה של בר קפרא נאסרו ע"י ריש פון פזי). תענית כ"ו ע"ב, תנחומא כ' וירא 14 (במקור המקביל לו כב"ר כ"ו אומר זאת ר' יהושע בן לוי בעצמו). מה שבבבלי תענית כ"ו ע"ב אומר ר' יהושע בן לוי בשם ב"ק, הוא אומר זאת בירוש' תענית 67 סוף ע"ד בשם בן אחותו בר פדיה; וכן טה שבויק"ר כ"ג הוא אומר בשם ב"ק, כב"ר כ"ו ו' הוא אומר בשם בר פדיה. - ע' ג"כ ברילל ח"א. 291. 19) ע' לעיל (?).

20) ע' ירוש' ברכות 5 סוף ע"ב, שהש"ר ו' כ', קה"ר ה' י"א.

21) ב"ר ר' א', שם מ"ו (ויק"ר כ"ה). פסיקתא 9 ע"ב. השוה ברכות מ"ג ע"א: א"ר הונא בר ברכיה בשם ר"א הקפרי. ר' הונא זה ספר כב"ר כיא (ויק"ר כ"ה) שבר קפרא שבת דרשתו של בר פדיה בן אחותו. 22) קדושין מ' סוף ע"ב ומ"א ריש ע"א: דרש בר קפרא. 23) ויק"ר ט', דרך ארץ זוטא פרק השלום; השוה במדבר ר' פ"א קרוב לסוף.

24) ספרי במדבר ו' כ"ו (פסקא מ"ב) ע' לעיל 172 הע' 4 נכאן הוא נקרא ר' אליעזר בנו של ר' אליעזר הקפרן בתנחומא כ' צו 10. תנחומא סוף שופטים רק ר' אליעזר הקפרי. כב"ר ל"ח בשם רבנן, בד"א זוטא פ"ט (ע' 50) אחרי המאמרים שהובאו לעיל 168 הע' 13 כתב.

- (25) יבמות ק"ט ע"א: תני בר קפרא. בירושלמי יבמות 18 ע"ב רק "תני". בכ"ר ריש צ"ג אומר זאת ר' הנינא. [באדר"ג נ"ב פליה - ר' עקיבא].
- (26) ברכות ס"ג ע"א: דרש ב"ק. עוד נמצאים מ"ק בארמית בכרכות ס"ב ע"ב: בר קפרא היה מזבין מילי בדינרי וכו', ע' באורם בתשובות הגאונים הוצ' הרכבי סימן שצ"ו.
- (27) כתובות ה' סוף ע"א וראש ע"ב. (28) נזיר כ"ב ע"א ושי"א: תניא ר"א הקסר בריבי אומר. (29) ויקרא ר' ל"ד, שבת קנ"א ע"ב [לעולם יבקש אדם רחמים על מדה זו שאם הוא לא בא וכו'] וע' לעיל 163 הע' 9.
- (30) דרש ב"ק. ברכות ס"ג ע"א. קדושין פ"ב ע"א. הטיה לעיל כרך ב' ח"א ע' 8.
- (31) תנחומא ב' וירא. 14 [שם הוכחה ראייה מסשלי ו' כ"מ], ב"ר כ"ז. ע' לעיל 178. הע' 18. [כאן הטכסט הוא ע"פ הרבה].
- (32) כתובות ה' ע"א. דרש ב"ק *.
- (33) שבת ק"ה ע"ב. ריב"ל בשמו. (34) ירוש' ברכות 6 ע"א. ירו' מ"ק 83 ע"א. במ"ק מ"ו סוף ע"א בשנוי. (35) ברכות ס"ג ע"א: דרש ב"ק.
- (36) בבבלי שבת קס"ז ע"א אומר זאת ר' יונתן. ע"ד התחלקות במדבר לשגשה כפרים ע' לעיל 143. (37) ויק"ר פ"א קרוב לראש.
- (38) ויק"ר כ"ה. ר' הונא בשמו. תנחומא ב' בהר 2. תנחומא בהר - ר"א הקסר. שהשיר לאותו פסוק - סתם. בתנחומא המלה היונית במקום "קפיטלי" - פליס (*κεφαλis*) שהיא בעברית "כותרת". (39) שו"ט י"ו ז': ר"א הקסר. במנחות צ"ט ע"ב נאמר המיון מעין זה בין הנפש והתורה ע"י ר' יוחנן ור' אלעזר. (40) פסיקתא רבתי פ"א (144 ע"ב): ר"א הקסר. בפסיקתא 131 ע"ב: בר קפרא אמר: קיצו בידך וקיצו בירי, קיצו בידך - ושכחת את ה' אלהיך, קיצו בירי - אם אשכחך (תה' קל"ז ה').
- (41) ירוש' כ"א"ב 82 ע"ג (פ"ט), ב"ר ריש ע"ד רשב"ל בשמו. בפסיקתא ר' פ"א (2 ע"ב). תנחומא ב' ויצא 82 רשב"ל בשם ר"א הקסר. על יסוד הכתוב תה' קט"ז פ': בארצות החיים. [ובכ"ר ריש ע"ד על יסוד הכתוב (תה' קמ"ב ו'): הלקי בארץ החיים].
- (42) ירוש' סנהדרין פ"י (27 ע"ב). ויק"ר ל"ו.
- (43) שבת ק"ח ע"א. ר' יהושע בן לוי בשמו. זהו נוסח אחר ממאמרו של ר' אליעזר בן הורקנוס. המובא לעיל כרך א' ח"א 85. (44) ע"פ מאמרו של ר' יוסי הנלילי שהובא לעיל כרך א' ח"ב 54, 90. (45) מגילה כ"ט ע"א: ר' אליעזר הקפ"ר ומסוך לזה דרש בר קפרא מאי דכתיב (תה' ס"ח י"ז): למה תרצונו הרים נבנונים וכו', כאלו הם שני תנאים שונים.
- (46) פסיקתא 35 ע"א. פסיק' ר' פי"ד (60 ע"ב). תנחומא ב' חקת 15. השוה חולין כ"ז ע"ב ולעיל כרך א' ח"א 28. (47) ב"ר כ"ה קרוב לראש.
- (48) ירוש' מגילה 71 ע"ב (פ"א) תני ב"ק. בכ"ר סוף ל"ו: בר קפרא אמר: יהיו דברי תורה נאמרים בלשוננו של יפת [כונתו על תרגום התורה היוני. ובדברים ר' ריש פ"א: אסר ב"ק: דכתיב יפת אלהים וכו' שיהיו דבריו של שם נאמרין בלשוננו של יפת. ומסדר המדרש מביים: לכך התירו שיכתבו (כפר תורה) בלשון יונית - המתרגם].
- (49) ב"ר סוף מ"ב. דברים ר' א' קרוב לסוף [פליט היה שמו ולמה נקרא שמו עונז? שבא ומצא וכו'] ובגדה ס"א סוף ע"א ר' יוחנן ויבוא הפליט - זה עונ שפלט מדור המבול.
- (50) ב"ר ריש מ"ג. ויק"ר כ"ה. פסיק' 70 סוף ע"א. פסיקתא ר' פי"ח (91 ע"ב). רשב"ל בשמו. בבבלי נדרים ל"ב ע"א סתם. בבבליהא דל"ב מרות בא זה לדוגמא למדה כ"ט (ע' לעיל 27 הע' 26) ואולי ע"ז מוסב המאמר שבשו"ט: אמר ר' יוחנן (בשם ר' אליעזר?) בנו של ר' יוסי: לא היה עמו אלא עבדו אליעזר, שכן עולה השבונג. ע' גירמן, Religionsgeschichtlich Studien 119 f.
- * ע"ז השיב בבבלי אחד ור' הוויא שמו: ויבשת ידיו יצרו (תה' צ"ה ה') ו תירצו: ירו' כתיב. ואולם לפי המסורת כתוב "ידוי".

- בן קפרא דורש עוד נימטריא ע' לקמן על הכתוב ס'זו י'ד, ישע' ח' ו'. וכן פתגמו: נכנס יין יצא סוד (יין בני סוד), שבתנחומא ב' שמיני ז' (שנה ר'א הקפרא). ואולם בסנהדרין ל"ח ריש ע"א אומר זאת ר' חייא. (51) ב"ר מ"ד, ריש לקיש בשמו.
- (52) ירוש' ברכות ס"א (8 סוף ע"ד) [ב"ר ס"ז, ב"ר ע"ח, בכלי ברכות י"ג ע"א].
- (53) ב"ר מ"ה ויקיר כ"ה, ר' הונא בשמו. תנחומא ב' לך לך 27 רק בר קפרא אמר. השוה המהלכת שהובא לעיל ע' 60.
- (54) ב"ר ס"ט. ר' שמעון (כלומר בן לקיש) בשמו. בחולין צ"א ע"ב אומר זאת ר' יצחק.
- (55) ר' יוסף (יוסי) בן פטרוס היה חותנו של ר' יהושע בן לוי, והיה חברו של בר קפרא. ע' ירוש' מ"ק 82 סוף ע"ד. על אדותיו ועל זבדי בן לוי (אולי אחיו של ר' יהושע בן לוי, ע' קהיר מ' י"י) ועל ר' יהושע בן לוי מספר שבמותם אמר כל אחד איזה פסוק מההללים. ע' ירוש' ע"ז 42 ע"ג, ב"ר ר"ש ס"ב, ר"ש צ"ב, שמו"ר נ"ב. עם ר' זבדי בן לוי היתה לו מהלכת ע"ד הכתוב תה' נ"א י"ט, פסיקתא 158 ע"א, ויקיר ז'.
- (56) בירושלמי ע"ז 42 ע"ג מספר על ר' יוסי בן פטרוס שהיה להוט אחר התורה.
- (57) ב"ר צ"ד קרוב לראש. (58) תנחומא ב' בשלח 22. השוה לעיל כרך ה"ב ע' 11.
- (59) סנהדרין ז' ע"ב. (60) ירוש' פאה סוף פ"ג (18 ע"ג), רשב"ל בשמו.
- (61) תענית כ"ז ע"ב, ר"י בן לוי בשמו; בירוש' תענית ריש פ"ד (67 ע"ב). בשם בר פדיה, בן אחותו של בר קפרא. (62) ספרי במדבר פסקא קמ"ז. ר"א הקפרא ברביב.
- (63) רות ר' לא י"ג.
- (64) בן אחותו של בר קפרא ורבו של ר' שמעון בן לקיש. ע' לעיל 164. הוא היה בעל קול ערב, והיה בר קפרא אומר לו: בניו פרום על שמע ועבור לפני התיבה על שם כבוד ה' מהונך (משליו נ' ט') ממה שהנך. (דריש מהונך - מחונך). פסיקתא 97 ע"א. תנח' ב' ראה 9.
- (65) ויקיר ל"ב, שהשיר ב' י"ד, קהיר י' כ' (שם הדעה השניה נתיחסה לריח בר ארא הראשונה לבר קפרא). (66) ב"ר נ"ד קרוב לראש. בביק ע"ט ע"ב אומר זה ר' יוחנן.
- (67) סיכה ל"ח ע"ב, ר' יהושע בן לוי בשמו.
- (68) פסיקתא 122 ע"ב. ארכי = ἀρχιμωστής מווג יחד עם ריש בריוני שבזה הוא מכאז "שריד". ראש סוררים = אקטיא = ατακτος = פראי, חסר משמעת. (69) שבת ע"ח ע"א, ריב"ל בשמו.
- (70) פסיקתא 60 ע"א. פסיקתא ריש פמ"ז (82 ע"ב). בערוך ערך לאט אומר זאת ר' שמעון בן לקיש; כודאי משמו של בר קפרא.
- (71) סנהדרין צ"ג ע"ב, א"ר תנחום דרש בר קפרא בצפורי, ע' לעיל הע' 11.
- (72) ע"פ מדת נומריקון מכאז בר קפרא לפני ר' יהודה הנשיא את המלות תועבה וזימה. נדרים נ"א ע"א, ולהלן באורו לתהלים ס"ח י"ז.
- (73) סנהדרין ק' ע"א. מנחות צ"ח ע"א, חולק על חוקיה ב"ר חייא. בירוש' שקלים 50 ע"א. שהשיר ד' י"ג באה מהלכת זו בין ר' הנינא ובין ר' יהושע בן לוי. דעתו של בר קפרא מיוחסת שם לר' יהושע בן לוי. (74) פסיקתא 9 ע"ב, שויט ק"א ר' הונא בשמו. השוה לעיל כרך ב' ה"א 22 הע' 6.
- (75) מגילה כ"ט ע"א, דרש ביק, ע' לעיל הע' 45. וע' כרך א' ה"א 54.
- (76) ב"ר כ"ד קרוב לראש. (77) שויט לאותו פסוק.
- (78) ויקיר ל"ב, שמנוחה היא בית המקדש ע' לעיל כרך ב' ה"א 71. השוה לששל זה מי"ט. בשויט ז' ד'. (79) ירוש' סוטה 20 ריש ע"ד, ב"ר נ"ז קרוב לסוף, ר' שמעון בן לקיש בשמו.
- (80) ברכות ס"ג ע"א, ר"א הקפרא, ר' הונא ברי' ברכיה בשמו.

- (81) כ"ר ריש ל"ט, שהשיר ח' ח' (82) שהשיר לאותו פסוק, ע' לעיל 165.
- (83) רות ר' לאותו פסוק, (84) רות ר' לאותו פסוק, בכנהדרין צ"ג סוף ע"א ר' תנחום. בשמו: דוד, כש"ה, דניאל ושלשת רעיו.
- (85) קה"ר לאותו פסוק, ופה שער הרד"ל שכאן נתערבבו שני משלים - אחד לבלדרים ואחד למלח - והיו למשל אחד מפני שנשטפו איזה חיכות באמצע, וכן נראה מראש המאמר: בר קפ"א ור' יצחק; בר קפ"א אומר לאשתו של בולדרים וכו', אולם מר' יצחק אין כלום, ועל כרהך צריך לומר שנשטפו: ור' יצחק אומר: משל לאשתו של מלח שהיתה מקטמת עצמה בפני שכנה וכו', אשרה להן: בעלי מלח הוא ומשל הבולדרים הוא שהוא בא בעת רצון המלך... ומשל המלח - על ידו רוח טוב, (86) ירוש' סנהדרין 20 ע"ג, רות ר' ל"ב מ'.
- (87) שהש"ר ג' י"א, כ"ב ר' י"ד אמר זה ר' יוחנן, (88) כ"ר ס"ג בפסוק, תני ב"ק.
- (89) ספרי במדבר י"ח כ' (פסקא קי"ט) ר"א הקפ"ר, כ"ב ר' כ"ח - תני ב"ק.
- (90) פסוקא 88 ע"ב, ויק"ר ל"ב, שהש"ר ד' י"ב, שמו"ר א', ר' הונא בשמו, בשו"ט קי"ד - ר"א דקפ"ר, תנחומא ותנחומא ב' קרוב לכוף; במדבר ר' כ' קרוב לכוף - שני רבותינו, כ"כילתא שו"ט י"ב ו' (5 ע"א) אין זה מאמר לעצמו אלא מקושר למאמר אחר שר"א הקפ"ר בריבי בא להשיב השוכה אהרת על שאלתו של ר' מתיא בן חרש (ע' לעיל כרך א' ח"ב 108) ארבע המעלות הן במכילתא בסדר אחר: ד' ג' א' ב'.
- (91) כ"כילתא הובאה לראיה משמות א' א' ומבמדבר א' י"ח, בשהש"ר ובויקרא רבה יש עוד היסוד: אינם קורין לראובן - רופוס, ליהודה - יוליאנוס, ליוסף - יוסטוס, לכנעמן - אלכסנדר, השוה: *Revue de Etud. Jev. XVIII 300*
- (92) כ"כילתא הובאה לראיה מבראשית מ"ה י"ב שמשם נראה שבלשון הקדש דבר אליהם (כ"ב"ר צ"ג נאמר זה סתם בלא שם אומרו), ראה זו בויק"ר ובשהש"ר בשורה השניה, ואולם בתחילה מביא "להלן כתיב" (כ"ר י"ד י"ג): ויגד לאברהם העברי, וכאן כתיב (שמות ה' ג'): ויאמרו אליה העברים נקרה עלינו, ע' כרך ב' ח"א 187 הע' 16.
- (93) כ"כילתא יליף מזה שהמצוה שנצטוו בשמות ג' כיב (ושאלה אשה משכנתה וכו') כבר היתה בידם שנים עשר חדש - כי בסך הכל נדונו המצרים שנים עשר חדש, ע' לעיל כרך ב' ח"ב 72 - ואי אתה מוצא אחד מהם שהלשין על הברו, גם בשו"ט ובשני התנחומא יליף משמות ג' כ"ב, ואולם בפסיקתא ובשהש"ר ובויק"ר יליף משמות י"א ב', בשו"ט ובשני התנחומא הלשון הוא: "שלא נילו מסתורין שלהם".
- (94) בתור ראייה הובא ככל המקורות הכתוב ויקרא כ"ה, י' שרק אחת היתה בישראל שילדה לכצרי, כ"כילתא מוסיף: ועליהם מפורש בקבלה (שה"ש ד' י"ב): גן נעול אחותי כלה, גל נעול, מעין חתום, בתנחומא באה ראייה זו כראשונה.
- (95) כ"כילתא שמות י"ב ו' (5 ע"א), ע' לעיל הע' 90, השוה כרך א' ח"ב 89 הע' 7.
- (96) בשמו"ר א' קרוב לסוף מיוחס המאמר לר' ינאי, אולם בשאר המקורות שנוכרו לעיל וגם בשו"ט ריש ד', דברים ב' אמר ר' ינאי לנגדה אחרת, (97) ויק"ר כ"ג.
- (98) ויק"ר ו', (99) שו"ט נ"ב, כ, במדרש שמואל שיא מ"ו מ' אמר ב"ק: ויחמל שאול והעם זהו דואג שהוא שקול כנגד כל ישראכ.
- (100) סנהדרין צ"ד ע"א, א"ר תנחום: דרש ב"ק בצמורי (ע' לעיל הע' 11), חלק מלנגדה זו נמצא בדברי ר' פפיים (פפוס) ע' לעיל כרך א' ח"ב 64 על אגדת בר קפ"א זו גוסר מאמר הקצר של ר' לוי בשהש"ר ד' סוף ח'.
- (101) כ"ר מ"א, בתנחומא ב' חני 10 (על הכתוב איוב ה' ח') ר"ש בן לקיש בשם ר"א הקפ"ר: מאן אתה למד שחוספתו של הקב"ה יותר מן העיקר.
- (102) הראיה שהובאה לדוגמא מאיוב אין שם הפעל הוסיף, (103) מדרש שמואל פ ע'.

סימן ז.

ר' חייא.

ר' חייא הבבלי היה בסביבה הקרובה מאד לר' יהודה הנשיא (1), שכמוהו גם הוא היה מתהלל שמוצאו מורע דוד המלך (2). ע"ד יהסו לרבי נשאר הרב ר' אבידן בתי המדרש שבארץ ישראל ושכבבל (3). שמו של ר' חייא היה נעריץ מאד כמו בבבלי. ששם הגדיל בן אהותו רב את זכרוננו, כן גם בארץ ישראל. ששם היה קברו וקבר שני בניו למקום תהלה (4). ר' שמעון בן לקיש מונה אותו שלישי אחרי עזרא והלל שיסדו את התורה בארץ ישראל בזמן שנשתכחה (5). — ביהוד קנה לו ר' חייא שם טוב ע"י עבודתו בשדה ההנוך ושבשכיל זאת קרא רבי בהתלהבות: כמה גדולים מעשיי-חייא! (6). וכן מספר שר' שמעון בן לקיש צם שלש מאות צומות לראות את פני ר' חייא רבה ולא ראהו. בסוף התהיל להצטער, אמר: האמנם הוא יגע בתורה יותר ממני? אמרו לו: ריבין תורה בישראל יותר ממך, ולא עוד אלא שהיה גולה. אמר להם: וכי אני לא גליתי? אמרו לו: אתה גלית ולמדת והוא גלה ולימד (7). עוד הגדיל ר' חייא לעשות באספו את ההלכות הברייתות שבאות להשלים את מעשי רבי ונקראו בשם משניות גדולות של ר' חייא כמו אלה של בר קפרא (8). על המשניות של ר' חייא ושל תלמידו ר' הושעיא (9) נאמר שרק הן נמסרו בדיוק ועליהן בלבד אפשר לסמוך (10). כנראה השתתף ר' חייא במדה רבה גם בסדור מדרש התנאים לתורת כהנים — ספרא (11). שורה שלמה של דרשות, שעליהן נקרא במקום אחר שם ר' חייא, נמצאות בספרא (12). הדרשות הללו והדומות להן ספק הוא אם הן של ר' חייא בעצמו (13) או שהן מקבלות אצלו מהקדמונים (14). — ואם אנו נוציא מן ההשבוך את הדברים הללו, או נשאר לפי הערך רק מאמרים מעטים מר' חייא בספרות התלמודית והמדרשית. ע"ד חריצותו במקצוע האגדה תמיד אניקדוטה זו, שפעם אחת בהיותו במרחץ לא הרניש בביאתו של ר' ישמעאל ב"ר יוסי ולא דרש בשלומה מפני שהיה בעת ההיא מעמיק לחשב באגדת תהלים (15). ראה לזה שהוא עסק ביהוד בספר תהלים אפשר להביא מדברי רב בן אהותו, ממה שאמר ע"ד ספר תהלים של ר' מאיר (16).

דינא (כלומר מעשה): ר' חייא רבה ור' שמעון בן חלפתא הוו מהלכין בהדא בקעת ארבאל בקריצתה (היו מהלכים בבקעת ארבאל בעלות השחר) וראו אילת השחר שבקע אורה. א"ל ר' חייא רבה לר' שמעון בן חלפתא ביריבי

(תאר לבן אדם גדול—ביריבי): כך הוא גאולתן של ישראל בתחלה קמעה, קמעה (קמעה-מעט), כל מה שהיא הולכת, היא רבה והולכת, מאי טעמא? (מיכה ז' ה'): כי אשב בחשך הי אור לי, כך בתחלה—ומרדכי יושב בשער המלך (אסתר, ביניא), ואחיב: ויקח המן את הלבוש ואת הסוס (שם, ו' י"א), ואחיב, וישב מרדכי אל שער המלך (שם, פסוק י"ב), ואחיב: ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות (שם, ח' ט"ז), ואחיב: ליהודים היתה אורה ושמחה (זכ' 17). ר' שמעון בן הלפתא בא פעמים אחדות בתור בר-פלוגתיה של ר' חייא (18): מהו כלי גולה? (יהוקאל, י"ב ג')? ר' חייא רבה ור' שמעון בן הלפתא: ר' חייא אמר: חמת ושטיה וקערה, וכל אחד ואחד יש לו לשמש שני דברים, חמת נותן בה קמה ונותנה תחת ראשו; וקערה—אוכל בה ושותה בה; שטיה לשיובה וישן עליה, ור' שמעון בן הלפתא אמר: קופה של ארבעת אונים והיא מחוקת את הכל (19)—על הכתוב (איוב, ל"א ל"ח): אם עלי אדמתי תועק, מחלקת ר' חייא רבה ור' שמעון בן הלפתא, ר' חייא רבה אמר: משל לאחד שמכר טלית באיטלים, עבר אחד ראה אותה, אמר לו: שלי היא, א"ל: התעסק בה, אם מחוקת היא לך, (כלומר: מתאימה לך) הרי היא לך, ואם לאו אין היא שלך; כך אמר הקב"ה לאיוב: הלא את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמ"י, כינ' כ"ד) ואתה אומר, אם עלי אדמתי תועק—היא עבדא דידך (הכו הארמה היא עשויה על ידך? ואיך אתה קורא לה, אדמתי?) ור' שמעון בן הלפתא אמר: לאחד שהיה מוכר שפחה באיטלים (*καταλυσις* = שוק הפשי ממכס), עבר אחד וראה אותה ואמר: שלי היא, אמר לו: נוף בה, אם נשמעה היא לך, היא שלך; כך אמר הקב"ה לאיוב: כתיב בי (תהי, ק"ד ל"ב): המביט לארץ ותרעה, ואתה אומר: אם עלי אדמתי תועק, היא עבדא דידך? (20)—קהלה, י"א ט', שמה בבור בלדותך, ר' חייא רבה ור' שמעון בן הלפתא, ר' חייא רבה אמר: לליסטים שברח מפני קוסטיני (= תלין), אמרו לו: מעוט בריצה שלא תתנוע בחזרה, ודע כי על כל אלה יביאך אלהים במשפט (שם); ר' שמעון בן הלפתא אמר: לאחד שהיה שט על פני נהר, היה רץ ורצין אחריו, אמרו לו: מעוט בכניסה (למרחק הנהר) שלא תרבה ביציאה; כך ודע כי על כל אלה זכ' 21.— אסתר, א' ו', על גלילי כסף, ר' חייא רבה ור' שמעון בן הלפתא, הד אמר: נגללין היו כוילון זה של ארון; ואחרנא אמר: נקפלין היו כקלע זו של ספינה (22)— דינאל, ה' כ"ה, מנא מנא תקל ופרסיין (23), ר' חייא רבה ור' שמעון בן הלפתא, ר' חייא רבה אמר: (שעל הקיר היה פתוח) ממתוס נקפו אאלרין (ג' י"ג האיתיות), ר' שמעון בן הלפתא אמר (ע"פ, א"ת ב"ש): ישת ישת ארך פוגחמט (24).

דילמא. ר' חייא רובא ור' יונתן היו מהלכין קומי ערסיה (הלכו ללות את מפתו) דר' שמעון בר יוסי בר לקוניא (25). והוה ר' יונתן מפסע על קבריה (היה פוסע על הקבר) (26). אמר לו ר' חייא רובא: כדן אינון מימר: למחר אינון נבן ואינון מעיקין לן (הם, המתים, יאמרו כזאת: מחר יבואו אלינו ועכשו מצערים אותנו). איל: והכימין אינון (הכי הם יודעים דבר)? כלום לא כן כתב (קהלת, ט' ה'): והמתים אינם יודעים מאומה. איל: לקרות אתה יודע (26). לדרוש אין אתה יודע; כי ההיים יודעים שימותו — אילו הצדיקים, שאפילו במיתתן קרויין היים; והמתים אינם יודעים מאומה — אילו הרשעים, שאפילו בהייהן קרויין מתים. מר' יונתן זה שהיה אחד מבעלי האגדה המצנינים של הדור הראשון של האמוראים נמסר דרשתו של ר' חייא על ידי שיטת הלופי אותיות למלת. מנוי, משלי, כיט כיא: באטביה של ר' חייא היו קורין לסהרה מנוי (27). — ענין אחד משתף בין ר' חייא ובין ר' יונתן (28) הוא לימוד סנווריה על הנזכרים במקרא. ר' חייא (29) היה דורש שלש מקריות (כלומר מקראות) לשבה: א. ברי, ליה ייד. ותשב בפתח עיניב. ואששר כן? אפילו זונות שבזונות אינה עושה כן? אלא שתלחה עיניה לפתח שכל עינים מצפות לו (כלומר להקביה). אמרה לפניו: רבנו של עולם לא אצא ריקס מבית זה (30). ב. שיא, בי כיב. אשר ישכבון את הנשים, ישכבון כתיב (31) — שהיו הנשים מביאות קניהן (לקרבן) ליטהר לבעליהן* והיו משהין אותן ומעלה עליהן הכתוב כאילו הן שוכבין עמהן. — ג. שיא, ה' גי. ולא הלכו בניו בדרכיו ויטו אהרי חבצע — שהיו נוטלין מעשר ודנין (32). — על דבר סדרם של שלשת הספרים של שלמה מחלקת בין ר' חייא רבה ור' יונתן. ר' חייא רבה אמר: משלי כתב תחלה ואח"כ שיר השירים וקהלת בסוף, ומייתי לה מהאי קרא (ויליף לה מהכתוב הזה): וידבר שלשת אלפים משל (מלכים, ה' י"ב) — זה ספר משלי; והיו שירו חמשה ואלף — זה שיר השירים; וקהלת בסוף, ור' יונתן אמר: שיר השירים כתב תחלה ואחר כך משלי ואח"כ קהלת. ומייתי לה ר' יונתן מדרך ארץ: כשאדם נער אומר דברי זמר, הנדיל אוטר דברי משלות, הוקין אומר דברי הבלים (33). ר' חייא ור' שמעון בר רבי (34) הוו יתבי. פתח הד מינייהו ואמר: המתפלל צריך שיתן עיניו למטה, שנא' (מ"א, ט' נ"י): והיו עיני ולבי שם כל הימים

* הלשון "ליטהר לבעליהן" אינו כדקדק, שאין הקרבן בא לטהר לבעל אלא למקדש וקדשים. ובבבלי (שבת, נ"ה ע"ב) נאמר: מתוך ששהו את קניהן, שלא הלכו לבעליהן וכו'. וע' שם במירש"י... "היו שוחות שם ולא היו חוזרות אצל בעליהן עד שראו קניהן קרבים". וכיורשלאי סוכה פ"ז סוף עמוד ע"ד במקום לבעליהן — לבתיהן. הם חרגים.

(כלומר אל המקדש שלמטה). והד אמר: עיניו למעלה. שנאי (איכה, ג' מ"א):
 נשא לבבנו אל כפיס אל אל בשמים. אדהכי אתא (בתוך כך בא) ר' ישמעאל
 בר' יוסי לנבייהו. אמר להו: במאי עסקיתו (כמה עסקתם)? אמרו ליה: בתפלה.
 אמר להו: כך אמר אבא: המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה. כדי
 שיתקיימו שני מקראות הללו 35). הדעה של חד אמרי השני היא של ר' חייא.
 זה נראה ממחלקת דומה לזו שבין ר' חייא ובין ר' שמעון בן הלפתא 36). —
 מעשה באנטונינוס שבא לקיסרין ושלח אחר רבנו הקדוש והלך עמו
 ר' שמעון בנו ור' היא הגדול. ראה ר' שמעון שם לגיון אחד נאה ומשבת
 וראשו מגיע לקפאלירם (= kapital = כותרות) של עמודים. אמר לו לר' חייא:
 ראה, כמה פסומין עגלים של עשו. נמלו ר' היא והולוכו לשוק והראהו סל
 של ענבים ותאנים והובוין עליהן. איל ר' חייא: זבובין אלו ואותו לגיון שוין 37).
 מאימתי קטני ישראל חייך (לתחיית המתים)? ר' היא רובא ור' שמעון
 ברבי. חד אמר: משוולדה. והד אמר: משידברו. מאן דאמר משוולדו — יבואו
 ויגידו צדקתו לעם נולד כי עשה (תהי, כ"ב ל"א). ומאן דאמר משידברו — זרע
 יעבדנו יסופר להי לדור (שם, שם, ל"ב) 38).

שורה של פלוגתות נשמרה בין ר' חייא ובין התלמיד הצעיר של ר' יהודה
 הנשיא — ר' ינאי. יהודה בנו של ר' חייא היה התנו של ר' ינאי 39). וכנראה
 היה ר' ינאי תלמיד לר' חייא 40). הפלוגתות הן על המלה בני, ובר', ביה י"ב:
 והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו). ר' חייא ור' ינאי. חד אמר: עולים
 ויורדים בסולם; וחד אמר: עולים ויורדים ביעקב. וכן על המלה עליו.
 (שם, שם, י"ג): ר' חייא רבה ור' ינאי. חד אמר: עליו — על יעקב;
 וחד אמר: עליו — על הסולם 41). על דבר ביאת יתרו מחלקת בין ר' חייא
 ור' ינאי: ר' ינאי אמר: קודם מתן תורה בא יתרו; ור' חייא רבה אמר:
 אחר מתן תורה בא 42). וכן יש ביניהם שלש מחלקות: המוריה. ר' חייא
 רבה ור' ינאי. חד אמר: למקום שהוראה יוצאה לעולם; ואחרנא אמר: למקום
 שיראה יצאה לעולם. דכוותה (כלומר וכן) דביר' ר' חייא ור' ינאי. חד אמר:
 ממקום שהדברות יוצאות לעולם; וחד אמר: ממקום שהדבר יוצא לעולם (לשונאי
 ישראל). דכוותה ארון. ר' חייא ור' ינאי. חד אמר: למקום שהאורה יוצאה
 לעולם; וחד אמר: מקום שיראה יוצאה לעולם 43). — כן חולקים המה כבאור
 המלה [הלם נבוכדנצר]. הלומותי (דניאל, ב' א'). ר' חייא אמר: הלום אחר
 הלם, ולמה הוא אומר הלומות? ששכח את ההלום. ר' ינאי אומר: שני הלומות
 הלם: אחר של צלם ואחר של אילן 44).

— יש עוד מחלקת בדבר אנדה בין ר' חייא ובין בר קפרא (45) על הכתוב דהייא ייא י'ו. מי ישקני מים. ר' חייא אמר: הלכה נצרכה לו (מים פירושו הלכה); ויבקעו שלשה — מפני שאין הלכה מתבררת פהות משלשה; ולא אבה דוד לשתותם — לא אבה דוד שתקבע הלכה על שמו; ויסק אותם לה' — קבעה מסכת לדורות: [המלך] פורץ לעשות לו דרך. בר קפרא אמר: חג היה וניסוך מים היה והיתר כמה היה. ויבקעו שלשה. למה שלשה? אחד הורג ואחד מפנה הרונים ואחד מכניס צלוחות בטהרה (46).

מלבד אלה באו דרשות של ר' חייא לכתובים הללו (47): — לברי, ה' כ"א. כי יצר מחשבות לבו רק רע כל היום. עלובה עיסה שנחתומה מעיד עליה (48). — לברי, ל' ל"ד. כל דבר ודבר שהיה לבן מתנה עם יעקב היה חוזר בו עשרה פעמים למפרע, שנאמר: הן לו (49). — ל"ז י"א. ואביו שמר את הדבר. רוח הקדש אימרת: שמור את הדברים, שעתידין הדברים ליגע (כלומר להגיע ולהתקיים) (50).

הערות לס' ה':

(1) השם חייא שבא עם שם התאר רבא (רבה) אי הגדול הוא כנראה נגזר מהשם הרגיל כבבל אחיה. ע' לעיל כרך א' ה"ב 111 הע' 2 השוה מויק ב' ע"ב, במקורות שנרשמו לעיל ע' 168 הע' 8, כתובות ה' ע"א. יש נוסח אחיה (כיוחסין) במקם חייא.

(2) ע' כחובות ס"ב ע"ב. ירוש' תענית 68 ע"א. ב"ר צ"ח.

(3) ע' ירוש': כלאים 82 ע"ב. סוכה 55 ע"ג. מגילה 74 ע"ד. כתובות 85 ע"א וב' ;

בבלי: מויק ט"ז ע"ב, מגילה כ"ד ע"ב, כתובות ס"ב ע"ב. ק"ג ע"ב, נדרים מ"א ע"א. סנהדרין י"א ע"א. הוריות י"א ע"ב; ב"ר כ"ה, הנחמא ב' ויחי 6. קירכהיים כתב ביוגרפיה של ר' חייא בליטערא-פורבלאט דעם ארעננסם יאהרנ' 1848, ע' 611.

(4) ע' ירוש' כלאים 82 ע"ב ונ', ב. מויק כ"ה ע"א. כ"ם פ"ה ע"ב.

(5) סוכה ב' ע"א. בירוש' מעשר שני 56 ריש ע"ד, אומר רשב"ל ששעת שבאו ר' חייא ובניו לארץ ישראל לא לקת פשתן ולא החמיץ יינן. השוה נוסח אחר של מסרת זו בהולין פ"ו ע"א.

(6) כתובות ק"ג ע"ב. כ"ם פ"ה ע"ב. כי הוו מינצו (כשהיו מתוכחים) ר' חנינא ור' חייא. א"ל ר' חנינא: בהדי דירי מינצית (האם עמי אתה מתוכח)? דאם הם ושלום נשתכחה תורה מישראל מהדרנא לה מפלפולי (הייתי מחדש אותה בפלפולי). א"ל ר' חייא: אנא עכדי ולא משתכחה תורה מישראל. דאיייתנא כיתנא ושדינא. ומגדנא נישבי, וציידנא טביא ומאכילנא בישראל לירמי זאריכנא מגולתא ממשכי דשבייא וסליקנא למתא דלית בה מקרי דרדקי וכתובנא חשבה חומשי לחמשא ינוקי ומתינא שיחא סדרי לשיחא ינוקא (קירכהיים גרס וכתובנא שיהא סדרי ויליף מזה שריח כתב את המשנה ולא למדה על פה) לכל חד וחד, אכרי ליה: אתני סידרך לחברך. גאני אבוי ורע פשתן ואורעהו ואקלע רשתות ואצוד צבאים ואאכיל את הבשר ליתומים. ואעבד העורות למגלות, ואעלה לעיר שאין בה מלמד תינוקות ואבאם על המגלות חמשה חומשי תורה ואלמד ששה סדרי משנה לששה תינוקות לכל אחד ואחד ספר אחד, ואחר כך אניר להם שילמד כל אחד את חברו). — שיטת הלמוד הוו שמוכירה את שיטתו של Bell-Lancaster — מצאה כל כך הן בעיני רבי עד שקרא עליו את הקריאה שכזו: כמה גדולים מעשי חייא! א"ל ר' שמעון ברבי: אמילו ממך? א"ל: אין (כלומר כן). א"ל ר' ישמעאל בר' יוסי: אמילו מאכא? (כלומר מר')

יוסי בן הלפתא) א"ל: הם ושלום לא תהא נזאת בישראל. בירוש' מניחה פ"ד 74 ע"ד בא ספור סעין זה. אבל קשה למד שאלו שתי נזנחאות של דבר אחר. הצר השנה שיש בשני הספורים הללו הוא. שרי חייא היה צד צבאים והיה כותב על עורותיהם ספרי תורה. נביאם יכתובים וכנגד דבריו של ר' ישמעאל ברי' יוסי (לעיל 96) שהשתבח שיכול לכתוב את כל התנ"ך על פה התפאר ר' חייא שהוא יכול לכתוב כל התנ"ך בזול (בחרין טנין) וכששמע זאת ר' יהודה הנשיא קרא על שניהם: אשרי הרור שאתם בחוכו. ע"ד החם ס"ן ר' חייא ובין ר' ישמעאל ברי' יוסי. ע' ירוש' ערובין 24 ע"ד (ב. ערובין פ' ע"א); ירוש' כלאים 82 ע"ב; יבמות ק"ה ע"ב.

(7) ירוש' כלאים (82 סוף ע"ב) פ"ט. ב. בחובות ל"ה ע"א כ"ט פ"ה ע"ב (כבכ"י: תורה כמותו עלפלה. תורה כמותו לא רבצת). צריך לציין את הרשתו על הכתוב קלה ב' ו' עשיתי לו ברכות מים אלו הדרשות; להשקות מהן יער צומח עצים - אלו התינוקות שלומדים. - נגד דעתו של רבני, היה ר' חייא מלמד ברחובות בסמכו על הכתוב משלי א' ב', מ"ק ס"ז ע"ב.

(8) ע' לעיל 172 הע' 7.

(9) ע"ד יח"כ הא"ש. זה לוח, ע' ירוש' פאה 18 ע"ד. ירוש' שבת 5 ע"ד. תנחומא ב' יח"ו 11. פסיקתא 106 ע"א.

(10) ר' יורא אמר זאת לתלמידיו, חולין קמ"א ע"א. ע"ד החם של התוספתא שלנו אל ילקיט הסנינות של ר"ה ור' אושעיא ע' ו"ס ח"ב 218. מקבל הוא מימי רב שריא נאון לוחם את התוספתא לר' חייא.

(11) טלבים כמבוא לבפרא שהוציא לאור; לדג' במאנאון של ברלינר VII. 218; בובר בהערה ק"ו לתנחומא ב' מק" 14; אפשטיין, בייטראגע I, 58; הופמן zur Einleitung in den halach. Midrasch 92.

(12) רב האמרים הם על ספר ויקרא ונמצאים בויקרא רבה וסתחלים תני ר' חייא. לא א' ויקיר א' קרוב לסוף = ספרא 4 ע"א; לבי ב' פרשה ג' קרוב לסוף = 10 ע"א; ל"א א' ריש פ"ג = 47 ע"ד; ל"א ב' י"ג = 47 ע"ד; ל"ד ל"ג פי"ג קרוב לסוף = 78 ע"א; ל"טו כ"ה פ"ט (תנחומא לאותו בסוף) = 78 ע"ב; ל"ז ב' פכ"ג = 85 ע"ג; ל"ט א' פכ"ד = 86 ע"ג; לכ"ג ס' פ' ל' (בסוקה 182 ע"א) = 102 ע"ג; לכ"ד ו' פל"ב = 104 ע"ג; לכ"ז ג' פל"ה = 110 ע"ג. בספרא נמצא ע"ד מה שנאמר בשם תני ר' חייא: לבראשית כ"ב ו"א ב"ד נ"ו = 9 ע"ד (השנה תוספתא ברכות סוף פ"א); לויקרא כ"ז י"ג. ב"ד י"ב (שהס"ר א' סוף ה') = 111 ע"ב; לויקרא כ"ז מ"ה. פתיחתא לאסתר רבה (השנה ב. מנילה י"א ע"א) = 112 ע"ג; לויקרא ו' א' פסיקתא 172 ע"ב = 79 ע"ג. - אולם נמצאים מאמרים על ויקרא, ססתחלים תני ר' חייא ואינם בספרא: לויקרא ד' ג' ויקיר ה'; ל"ג מ"ה ויקיר פמ"ג; ל"ח ל' ש"ט ד' ו'; לכ"ג מ"ג פסיקתא 69 ע"ב ('בשאר המקורות המקבילים); לכ"ז ב' תנחומא ב' ויקרא 8.

(13) הן ססתחלות: תני ר' חייא, או גם שנה ר' חייא [הנהדול].

(14) לברי' א' ב' - ה'. פסיקתא 145 ע"א (השנה ב"ד סוף פ' ב'); לברי' ב' ה' ו"ס ב"ד ריש פ"ג; לברי' י"ה ג' ב"ד מ"ה; לברי' מ"ה כ"ה ב"ד ריש ע"ד (ע' לעיל כרך ב' ח"א 64, הע' 7); לשמות י"ב כ"ז ועוד שלשה מקומות. שמות י"ג ח' ו"ה. הדרים ו' ב'. שבת יש ארבע האלות של ארבעה הבנים שבהנהגה של פסח. ירוש' פסחים 87 ע"ד (השנה מביולתא לשמות י"ג י"ד 22 ע"ב (הופמן במאנאון של ברלינר XIII, 191-202); לבסדר ב' כ"ה. תנחומא ב' נשא 18; לבסדר ב' כ"ה ו'. פסיקתא 57 ע"ב; לדברים ל"ג ד', פסחים מ"ט ע"א; לישעי' כ"ה מ"ג. ירוש' יומא 42 ע"ג; לתה' ק"ג י"ג. ב"ד ע"ה (פסיקתא 189 ע"א. ש"ס לאותו בסוף); למשלי כ"ג א' חולין ו' ע"א; למשלי ל' ו'. ב"ד ו"ס קרוב לראש; לאיוב כ"ה כ"ג פסחים פ"ז ע"ב; ע"ד איוב החב"ד שבאותו העולם ירוש' ב"ה 20 ריש ע"ד (ב"ד י"ז בסוף); לאיוב ב' י"ט. הטי"ד ל"ב ע"ב; לאיוב ב' כ"ב. איכה ר' לאותו בסוף; ביהוד צריך לציין את הסתלים ע"ד הנוף והנפש ויקיר ה'; למשלי ח' ו'. תנחומא ע"ב לדברים ו' י"ב (בתנחומא ב')

- עקב 3 אמר ר' חייא), ש"ט לתה' מ' ג'; לשחשיר ו' י"ב, שהש"ר לאותו פסוק (ש"ט
 התי' כ"ב א'); לשה"ש ח' י"ב; שהש"ר לאותו פסוק; לאיכה ג' כ', איכה ר' לאותו פסוק.
 (15) ירוש' כלאים 32 ע"ב: בהחיא שעתא אשנרית עניני ככל ספר תהלים אנרה.
 (16) ע' לעיל כרך ב' ח"א ע' 26.
 (17) ירוש' ברכות 2 ע"ג [ירוש' יומא פ"ג 40 ע"ב] אסתר ר' קריב לסוף, שהש"ר ו' י'
 [הלשין שם: כך התייה נאולתן של ישראל מצפצפת, דכתיב כי אשב בחשך וכו' בתחילה היא
 באה קימעה קימעה ואח"כ היא מנצנצת ובאה, ואח"כ פרה ורבה, ואח"כ מרטבת (2) והולכת];
 בש"ט כ"ב מ"חם המאמר לר' שמעון בן חלפתא ושמו של ר' היא נשתבש שם לר' היא בר
 אבא, בש"ט י"ח ג"א נאמר מאמר דומה לזה בשם אהר האמוראים המאוחרים.
 (18) במסעו עם ר' שמעון בן חלפתא ור' שמעון בן רבני הקדוש למד ר' חייא באור
 איזה מלים קצות שבתנ"ך על פי מה שמע במקרה משיחתם של הערבים [בבני נביות Nabatäer].
 ב"ד סוף פ"ט. (19) איכה ר' א' כ', ר' חייא שהרבה בכלל בחייו לנסוע למקומות שונים,
 להרביץ תורה, נתן עצה טובה לנוסעים: המהלך בדרך אל יאכל יותר משני רעבון, הענית ו' ע"ב.
 רב יהודה אמר רב משמו (ע' דקדוקי סופרים שם).
 (20) פסיקתא 98 ע"ב, תנחומא כ' דאה 18. (21) פסיקתא 164 א', קה"ר לאותו פסוק.
 (22) אסתר ר' לאותו פסוק. (23) שהש"ר ג' ריש ד'.
 (24) בבבלי סנהדרין כ"ב ע"ב אומר רב מה שבאן נאמר בשם ר' בן חלפתא, ואולם
 מסני שיותר קרוב לומר שרב ההויק בדעת ר' חייא דודג, ע"ב צריך כאן (בשהש"ר) להחליף
 את השמה. ע' לעיל 154 ה' 8.
 (25) ירוש' ברכות פ"ב ה"ג (4 ע"ג וד'). בבבלי ברכות י"ח ע"א, ומשניהם מורכב בקה"ר
 לאותו פסוק (*). בנוסח שונה לנסרי ומקוצר בפסיקתא ר' ריש פ"ב (46 ע"ב).
 (26) בבבלי: אם קרות לא שנית ואם שנית לא שלשה, אם שלשת לא פירשו לך,
 בכטוי שבוה השתמש גם רבי כיהם לר' חייא, מ"ק ס"ז ע"ב.
 (27) סיכה כ"ה ע"ב, ראה למה שנאמר ע"י ר' ישמעאל בר נהמן בשם ר' יונתן.
 ר' חייא דורש "רין" בגמטריא "סוד"; נכנס יין יצא סוד, ערובין ס"ה ע"א, השוה סנהדרין ל"ה ע"א.
 (28) השוה לעיל 154 ה' 8. (29) ירוש' סוטה (16 סוף ע"ד), בירוש' כתובות
 (דף ל"ה ע"ג) נשמט השם חייא, והו בודאי היסוד ל"ש במדרש שמואל פ' ז' ר' יהודה
 ב"ד סימון בשם הוקיה (בנו של ר' חייא) זה אחד מן המקראות שהיה רבני דורש לשבה.
 (30) בב"ר פ"ה אימר זאת ר' אבה בבבלי סוטה י' ע"א - בן דורו של ר' יונתן, האמורא
 ר' אלכסנדרוס. (31) ורק בתרנום אחד יוני אצל פילד' *εχομίζον*: (II 491 a).
 Hexapla z. St. (32) לפי ד' ר' יונתן (ב, שבת נ"ו ריש ע"א): שלא עשו כמעשה אביהם,
 שהיה שמואל הצדיק מהול בכל מקומות ישראל ודן אותם בעריהם, שנא (ש"א ז' מ"ז): והלך
 וכו' וסבב בית אל והגלגל והמצגה ופשט את ישראל, והם לא עשו כן אלא ישבו בעריהם כדו
 להרבות שכר להזניהן ולסופריהן. (33) שהש"ר א' סוף פסוק א'.
 (34) ע' לעיל ה' 18. (35) ובמות ק"ה ע"ב, ע' לעיל כרך ב' ח"א 109 ה' 7.
 (36) ירוש' ברכות 8 ע"ג, שהש"ר ד' ד' בסוף, את ההלכה שג המסנה שצריך לבון
 נגד בית המקדש לפי דעת ר' חייא הוא בית המקדש שלטעלה ולפ"ד ר"ש בן חלפתא לביהמ"ק שלמטה.
 (37) תנחומא וישב ל"ש א'.

(* ומסיום: ומנין שהצדיקים קרויין חיים במיתתן? שנא' (דברים ל"ד ד'): אל הארץ
 אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר וגו' - אמר למשה: צא ואמור להם: שבעה שנשבעתי
 להם קיימתיה... ורשעים בהויהן קרויין מתים, דכתיב: אם אחפץ במית המת (יהוקאל י"ח ל"ב).
 וכו' המת מת? אלא אילו רשעים שבחיהן קרויין מתים, אמר לו: כרוך שלמדני מדרש ונשקף
 על ראשו, [בבבלי ברכות יליף מ"בן איש ח"י" י"ב כ"ג ב"ן].

- (38) ירוש' שביעית 86 ע"ג. ב. מנהדרין ק"י ע"ב. ע"י ניב ירוש' מגילה 72 ריש ע"ד שנשא ונתן עם ר"ש ברבי על אדות מאמר אחד של רבי. ועי' האניקדוטה שאינה מובנת כל צרכה בירוש' תרומות 45 ע"ד (עי' לוי ח"ג 254 ע"א וב').
- (39) ירוש' בכורים פ"ג (65 ע"ג). כתובות ס"ב ע"ב.
- (40) ע' ירוש' דמאי 26 ע"א וב'. ב. יבמות צ"ג ע"א. (41) ב"ר ס"ח וריש ס"ט.
- (42) כך הוא בב"ר פכ"ב. בב"ר ל"ד אומר זאת רב הונא בשמו. בויק"ר ט' נעשה מחייא דבה ר' חייא בר אבא, בא בסתם: הד אטר... וחד אמר. בירוש' מגילה 72 סוף ע"ב אומר ד' הונא שמהלקת זו היתה בין יהודה בן ר' חייא ובין ר' ינאי, בכבלי וכתובים קס"ו ע"א החולקים הם בני ר' חייא - יהודה והוקיה, שבהש"ר ד' פ"ו רק; פלוגי בה הרי אמוראי. בפסקתא ר' פ"ה (16 ע"ב) מזהלפת השיטה.
- (43) ירוש' ברכות 8 ע"ג. ב"ר נ"ח, שהש"ר ד' ר' בסוף. במקום "יראה" גורם הירושלמי "איריה" - קללה. בפסקתא ר' פ' מ' (169 ע"ב) ובתנחומא בי וירא 45 באה המחלקת רק ע"ד מריזה. והבאור "הוראה" מיוחס שם לר' חייא. השוה ניב בבלי תענית ט"ו ע"ב. טר' חייא באו באורים לשת' מלות שנמצאו בעברית מחוץ לתנ"ך. תני ר' חייא: "מרכל" = מר על הכל ירוש' שבת 12 ע"ג ויק"ר ה'. "עונין" - משנה ב"ב ה' א' מלשון תענית רות א' י"ג. ב"ב ע"ג ע"א.
- (44) תנח' בי סקן 4. ירוש' מנהדרין 20 ריש ע"ג. ששם נשתבש מר"ה רבה לר"ה בר אבא. רות ר' בי ט' (ריש פ"ה).
- (46) ע' לעיל ע' 170; ע' ניב כתובות ה' ע"א. ששם מספר (ע' לעיל 168 הע' 8) כי ר' חייא סתר את ראתו של בר קפרא.
- (47) כאן הובאו רק אותם המאמרים שבאו בשם ר' חייא הגדול (רבה) בשביל להבדיל בינו ובין ר' חייא בר אבא. תלמידו של ר' יוחנן. במקום שנזכר רק שם ר' חייא בלבד הבונה היא לר' חייא האחרון. זה נראה בעליל כשר' ירמיה אומר בשם ר' חייא (כמשל ירוש' סוטה 21 ע"ה, סדרש שמואל ח') כי תדיר מאד בא ר' ירמיה בתור מוסר דברי ר' חייא בר אבא.
- (48) ב"ר ל"ה. (49) ב"ר ע"ג קרוב לסוף, שם פע"ד קרוב לראש. הראיה אינה מובנת. אחרי עסק כל המפרשים. בכל אפן צריך לחשב כי הכתוב ל"א ו' הוא ראייה למספר עשרה. כמו שחושב גם בעל מ"ב. (50) ב"ר פ"ד.

סימן ה.

ר' שמעון בן חלפתא.

ר' שמעון בן חלפתא, ידו של ר' חייא (1), ישב בעין תינה (2). הוא היה רגיל לבוא אל רבי בכל חרש וחדש ולדרוש בשלומו. כאשר זקן הדל מלכת אליו. פעם הוא בא אליו. שאלו רבי למה הדל מבקר אותו כמלפנים? ענהו ריש בן חלפתא: רהקות נעשו קרובות וקרובות נעשו רהקות, שהים נעשו שלש ומטיל שלום (ניא: הבה) בבית בטל (כלומר העינים שהיו רואות מרחוק עכשיו רואות רק מקרוב, והאזנים שהיו קרובות לשמוע כאלו נתרחקו וכברו משמוע, במקום שתי הרגלים הוא הולך על שלש - עם מקה, ובטלה תאות המין שמשכינה שלום והבה בבית) (3). - פעם כשנפרד ריש בן חלפתא מרבי, אמר לו רבי לבנו: לך אליו ויברכך. ריש בן חלפתא ברכו: יהי רצון

שלא תבייש ולא תחבייש. כששב אצל אביו שאלו רבי: מה אמר לך? איל. מלים בעלמא אמר לי. אמר לו רבי: הלא זוהי הברכה שברך הקביה את ישראל. ועוד הור עליה שנית. שנא' (יואל, ב' כ"ו וכ"ז): ולא יבושו עמי לעולם. ולא יבושו עמי לעולם (4). באנדה אהת מאנדות אנטונינוס ורבי נקרא ר'ש בן הלפתא בתור תלמידו של רבי (5). ר'ש בן הלפתא בעצמו היה לנושא של אנרות שונות (6). ביהוד ספרו על אדותיו שהוא היה מסתכל והוקר בחיי החיות ולפיכך אמרו עליו: ר' שמעון בן הלפתא עסקן בדברים היה (7). ר' יהושע בן לוי אמר בשמו (8).

בשדה ההלכה כמעט שלא נזכר שמו של ר' שמעון בן הלפתא. אבל לנדר זה שם עולם קנה לו במשלו שבחם השתמש לבאורי מקראות. שני משלים שלו. שנאמרו כנדר משלו ר' חייא הדומים להם. הובאו כבר לעיל (9). — על דבר מצות הפסה. כיון שיצאו ישראל ממצרים. אמר הקביה למשה: הוזהר לבני ישראל על מצות הפסה: כל בן נכר לא יאכל בו (שמות, י"ב מ"ג) וכל עבד איש מקנת כסף ומלחה אותו (שם, שם, מ"ד). כיון שראה ישראל שפסל לערלים לאכול בפסה. עמדו כל ישראל לשעה קלה ומלו כל עבדיהם ובניהם וכל מי שיצא עמהם. שנא' (שם, שם, כ"ה): וילכו ויעשו בני ישראל וגו'. למלך שעשה משתה לאוהביו. אמר המלך: אם אין סינטרי (=σιντριον) אית שלי על כל המסובין, לא יכנס אחד מהן לכאן; כך האלהים עשה משתה להם צלי אש על מצות ומרורים מפני שנאלץ מן הצרה. אמר להם: אם אין הותמי של אברהם בבשרכם לא תטעמו ממנו. מיד כל הנולד במצרים נמולו לשעה קלה. עליהם נאמר (תהי, ג' ה'): אספו לי הסידי כורתי ברית עלי זבח (10). — דברים, כ"ה י"ז. עמלק, למה היה עמלק דומה? לזבוב שהוא להוט אחר המכה. כך היה עמלק להוט אחר ישראל (11). — למלך שנשבה בנו ולבש המלך נקמה והלך ופדה את בנו ואמר: הוּו מונין אפטייה (=απειτια) השנה הרשמית) לפדיון בני; כך אמר הקביה: הוּו מונין אפטייה ליציאת מצרים (12). — אדם שהוא יוצא לדרך, מהלך שנים או שלשה מילין וטועה בשלישי. שמא מן הראשון הוא טועה? כך אמר להם הקביה: הלא היה לכם לסרות (במעשה העגל) לא בשני ולא בשלישי (מיום מעמד הר סיני שאמרתם. נעשה ונשמעי) אלא מן הראשון, אחתה! (ולפיכך נאמר שמות, כ"ב ח': סרו מהר) (13). דברים, ז' י"ב. ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד. למה הרבר דומה? למלך שנשא למטרונה, והכניסה לו שנים אריסין, אף המלך זקף לה כנגדן שני אריסין (אבנים יקרות). איבדה מטרונה את שלה, אף המלך נטל את שלו.

לאחר ימים עמדה וכישרה את עצמה והביא אותן שני אריסין. אף המלך הביא את שלו. אמר המלך: אלו זאלו יעשו עטרה ויתנו בראשה של מטרונה; כך אתה מוצא אברהם נתן לבניו שני אריסין, שנא' (בר', י"ה י"ט): לעשות צדקה ומשפט, אף הקביה זקף להן כנגדן שני אריסין — הסד ורהמים, שנא': ושמר ה' וכו' ואת החסד, ואומר (דברים, י"ג י"ח): ונתן לך רחמים, אכרו ישראל את שלהם, שנא' (עמוס, ו' י"ב): הפכתם לראש משפט ופרי צדקה ללענה; אף הקביה נטל את שלו, שנא' (ירמ', ט"ז ה'): כי אספתי את שלומי את החסד ואת הרחמים, עמדו ישראל וכישרו עצמן והביאו אותן שני אריסין, מנין? שכך כתוב (ישע', א' כ"ג): ציון במשפט הפדה ושביה בצדקה; אף הקביה הביא את שלו, שכך כתוב (ישע', נ"ד י'): וחסדי מאתך לא ימוש וכו', וכיין שיביאו ישראל את שלהן והקביה נתן את שלו, אומר הקביה: יעשו אלו זאלו עטרה ויתנו בראשם של ישראל, שנא' (הושע, ב' כ"א): וארשתוך לי בצדק ובמשפט ובחסד וברהמים (14). — למה הדבר דומה? לאדם שהוא בגליל ויש לו כרם ביהודה, ואחד ביהודה ויש לו כרם בגליל, אותו שבגליל הולך ליהודה לעדור את כרמו, אותו שביהודה הולך לגליל לעדור את כרמו, עמדו זה עם זה אמרו זה לזה, עד שתבוא אתה למקומי, שמור שלי בתחומך, ואני אשמור שלך בתחומי; כך אמר דוד (תה', י"ז ח'): שמרני כאישון בת עין, אמר לו הקביה (משלי, ד' ד'): שמור מצותי והיה; כך אמר הקביה לישראל שמרו מצותי — מצות קריית שמע שהרית וערבית, ואני משמר אתכם, שנא' (תה', קב"א ט"ז): ה' ישמרך מכל רע (15). — משלי, כ"ה י"ג, מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועווב ירהם, כל הנטיעות את מכסה את שרשיהן והן משביחות, האגוז הזה את מכסה שרשיו ואינו משביח (16). הקוסטיגר (התלין) כל זמן שהוא (הלקוי) מתרים (מתעקש) הוא לוקה, הודה הוא נוטל פרקולה (fercula = הענש המגיע לו); אבל הקביה אינו כן אלא עד שלא הודה הוא נוטל פרקולה, הודה — הוא נוטל דימום (dimisus = הפש) (17). — כל מי שלומד דברי תורה ואינו מקיים עונשו המור ממי שלא למד כל עיקר, למה הדבר דומה? למלך שהיה לו פרדס הכנים לתוכו שני אריסים, אחד היה נוטע אילנות ומקצץן, ואחד לא היה נוטע כל עיקר ולא מקצץן, על מי המלך כועס? לא על אותו שהיה נוטע ומקצץ? כך כל מי שלומד דברי תורה ואינו מקיים אותה, עונשו המור ממי שלא למד כל עיקר, מנין? שנאמר (ישע', כ"ו י'): יהן רשע בל למד צדק, אבל אם למד ולא קיים אינו נהגן (18). — לבליוטוס (βουλευτης = סניטור = מחוקק) שהיה גדל בביתו של מלך, אמר לו המלך: שאל מה אתן לך, אמר הבליוטוס: אם

שואל אני כסף וזהב הוא נתן לי, אבנים טובות ומרגליות הוא נתן לי. אמר: הרני שואל בתו של מלך והכל בכלל. כך: בנבעון נראה הי' אל שלמה בחלום הלילה ויאמר אלהים: שאל מה אתן לך (מיא, ג' הי'). אמר שלמה: אם אשאל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות, הוא נתן לי, אלא הרני אני שואל את החכמה והכל בכלל, ההיד (שם, פסוק ט'): ונתת לעבדך לב שומע. אמר לו הקב"ה: שלמה, חכמה שאלת לך ולא שאלת עשר ונכסים ונפש אויבך, הייך, החכמה והמדע נתון לך ועל ידי כן עשר ונכסים אתן לך (19).

פה נביא את באורי המקרא שלו. פן נפוין על פני הארץ (בר', י"א ד'). א"ר שמעון בן הלפתא: פי כסיל למחתה לו (משלי, י"ח ז'). כלומר כמך שהוציאו מפיהם כך היה להם (20). — [בר', י"א ה']. וירד הי' לראות את העיר וכו'. תני ר"ש בן הלפתא: זו אחת מעשר ירדות האמורות בתורה (21). — בר', כ"ה י"ב. והנה שלם מצב ארצה. הראה לו את קרה, שנא' (במדבר, ט"ז ל"ב): ותפתח הארץ את פיה; וראשו מניע השמימה — הראה לו את משה, שנא' (שמות, כ"ד א'): ואל משה אמר עלה אל ה' (22). — לענין חטא העגל שהיה סמוך למתן תורה אמר ר"ש בן הלפתא: עלובה כלה שמקלקלת בתוך הופתה (23). — על דבר תשובתם של אנשי נינוה (יונה, ג' ז'): העמידו עגלים מבפנים ואמותיהן מבחוץ, והווי אילין מגעין מיכא (והווי אלה גועים מכאן) ואילין מיכא. אמרין: מרא עלמין! אם אין את מרחם עלן, רית אנן מרחם עליהן (24). — שם. ויקראו אל אלהים בחזקה, הציפא נצה לבישא וכל שכן לטובו של עולם. (אם ההצוקה מנצח את הרע, מכל שכן את מי שהוא טובו של עולם. דורש בחזקה = בהצופות) (25). תהי' סי' י'. מואב סיר רהצי. אמר הקב"ה: שופת אני למואב וזרה של פורענות (26).

— בזה נביא את פתגמו: מיום שנבר אנרופה של הנופה נתעוותו הדינין ונתקלקלו המעשים, ואין אדם יכול לומר לחברו: מעשי גדולים ממעשיך (27). — כל טובות וברכות ונהמות שראו הנביאים בעולם הזה, לבעלי תשובה דאו, אבל מי שלא טעם טעם חטא מימיו — עין לא ראתה אלהים וזולתך וכו' (ישע"י, ס"ד ג') (28). — בסוף המשנה מובא מאמרו: לא מצא הקב"ה כלי מהזיק ברכה לישראל אלא השלום, שנא' (תהי', כ"ט י"א): הי' עוז לעמו יתן, הי' יברך את עמו בשלום (29). יש עוד שני מאמרים, שהם כנראה אפוקריפיים, שנאמרו בי"ט ר"ש בן הלפתא, אחד לתהלים, קי"ג ז' (30), והשני למשלי, הי' ז' (31).

הערות לס"ה:

- (1) ע' לעיל ע' 186. ברות ר' לאי י"ה מספר באגדה שר' חייא ור"ש בן הלפתא למדו יחד בבית המדרש הגדול בכבריא. שם ברות ר' לני ג' מספר שר"ש בן הלפתא קבל מר' חייא שרה אחר (באריסות).
- (2) ר' חנינא השב שוכה לאריכות ימים כשביל שבלכתו מטבריא לצפורי היה תמיד נוטה מן הדרך ובא לבקר את החכם הזקן ר"ש בן הלפתא. (ירוש' תענית פ"ד ה"ב). פעם הלך ר"ש עם שכניו מעין תינה לצפורי לברית מילה, כמו שמספר באגדה בקהלת ר' ג' ב' ודברים ריש פ"א (3) ויק"ר י"ח קרוב לראש. קה"ר י"ב ה', בבלי שבת קנ"ב ע"א בקצת שנויים.
- (4) מ"ק פ' ע"ב. ההתחלה באה כאן ע"פ תקוני דרדוקי סופרים.
- (5) ויק"ר י"י, ע' לעיל 181 הע' 2 סי' ב' פ"ו. ברות ר' לבי פ"ו (פ' ה') מספר שרבי תמך בר"ש בן הלפתא העני באפן עדין שלא לביישו.
- (6) ע"ד האגדה של המרגלות (שנתנה לו משמים ע"י הפלתי). ע' רות ר' א' י"ה, שבה השתתף גם ר' יהודה הנשיא. ע' פרלס במאנאטשריפט של נרץ 1878 (אל המקורות המקבילים צריך להוסיף תנחומא ב' פקודי סי' ז'). באגדה הנזכרת למעלה הע' 2 פ"ע ר' שמעון בן הלפתא את מאך המות. באגדה המסופרת בסנהדרין ג"ט ע"ב נאמר שר"ש בן הלפתא ניצול ע"י גם מאריות שבקשו למרפו.
- (7) חולין ג"ז ע"ב. קה"ר ה' ח': הוה עוסקו, בויק"ר כ"ב: הוה עסקן בדי. בחולין שב מספר רב משריאי בארמית הבבליית שר"ש בן הלפתא הבין על ידי נסיון שאמנם אין מושל לנמלה, כמו שנאמר במשלי ו' ו'. שם מספר ר' יהושע בן לוי תרגמלת היתה לר"ש בן הלפתא שנשמטה ירך שלה ועשו לה שופורת של קנה וחיתה. וכן מספר שם שהרגמלת היתה לר"ש בן הלפתא שנימלה נוצה שלה ותניחה בתנור ושלח עליה (כלומר כרבה) בממלית של פרסיים (צירפי נחשת) וגדלה כנפים האחרונים יותר מהראשונים. במדרשים הנזכרים לעיל מובא גם כן מעשה מה שעשה ר"ש בן הלפתא לדוכיפת אחת שבאה לעשות קן בנגנו. נוסח אחר של הנסיון עם הנמלה נמצא בעברית בדברים ר' ה' קרוב לראש. - בספרי דברים ל"ב י"ד (פסקא שי"ז בסוף) אמר ר"ש בן הלפתא מעשה בקלח של כרוב שהיה בתוך שדנו והייתי עולה ויורד בו כעולה ויורד בסולם. ראה ג"כ את המשל שלו שהובא לקמן מעץ אנו למשלי כ"ח י"ג. - מה שבבב"ר ריש ג"ד נאמר: תנא ר' הלפתא אמר: הנחש הזה להוט אחרי השום, כנראה נשטמו שם המלות "שמעון בן" (הלפתא). וע' לקמן הע' 16.
- (8) ע' פסיקתא 159 ע"א. השוה ג"כ מה שהובא בהערה הקודמת מחולין ג"ז ע"ב. ידוע כי כמו על ר"ש בן הלפתא, כך מספרים מריב"ל שהיתה לו שיחה עם מלאך המות. - בב"מ פ"ו סוף ע"א מספר: ר"ש בן הלפתא בעל בשר הוה. פעם היה חם לו ביותר ועלה על שן ההר ואמר לבתו הניפי לי בסנוף, ואני אתן לך כברים של גרד. באותה שעה נשב הרוח. אמר: כמה כברים של גרד צריך לתת לבעל הרוח הזה!
- (9) ע' לעיל ע' 178. (10) שמות י"ט.
- (11) פסיקתא 26 ע"ב. תנחומא ב' כי תצא 12, ר' לוי בשמו. הבטוי "להוסיף" נמצא גם לעיל בהערה ו' (12) פסיקתא 104 ע"א.
- (13) שמ"ר מ"ב. לפי מאמר אחר שבא שם קודם א"ר שמעון בן הלפתא שני ימים (עברו מסתן תורה עד עשית העול), שנא' (ירמי' ב' ל"ב): ועמי שכחוני ימים, כמה ימים? שנים. (14) דברים ר' ג' קרוב לראש. (15) תנחומא ב' קדושים 6.
- (16) פסיקתא 159 ע"א. בתנחומא ב' וישב 11 בא משל דומה לזה סתם ואחריו בא מאמר ר"ש בן הלפתא: אמר הקב"ה לירושלים: על מה הבאתי עליך כל המשפטים הללו, בשביל שאמרת לא סאתי שנא' (ירמי' ב' ל"ה): הנני נשפט אותך על אשרך לא סאתי אבך טו

- שהוא מורה ועוזב ירחם. ע' ש"ט ק' א, ששם נשמטו המלות "שמעון בן", וכן נשתבש שם סן ספיקולה לספיקו. ע' בובר בהערה ע' 88 לפסיקתא וע' לוי ח"ג 672.
- (17) ביחד עם המאמר הקודם שניהם נאמרו ע"י ר' סימא ור' יהושע בן לוי בשם ר"ש בן הלפתא. (18) דברים ר' ריש ז'.
 (19) שהשיר א' א'. ר' סימון בשמו (ע' לעיל הע' 16).
 (20) ב"ר ל"ח, (21) שם. (22) תנחומא ב' ויצא ז'.
 (23) שהשיר ח' ה'. המאמר הזה שדומה למאמרו של ר' חיאי (לעיל סוף ס' ז') נאמר בכבלי שבת פ"ח ע"ב ובגטין ל"ו ע"ב בשם עולא.
 (24) פסיקתא 161 ע"א. ירוש' תענית 66 ע"ב. ר' הנין (הגויא) בשמו. בתהום עברי במדרש יונה (ביהמ"ד ה"א 100), בכבלי תענית ט"ז ע"א. סתם (25) שם.
 (26) דברים ר' ג' קרוב לראש. (27) סוטה מ"א ע"ב.
 (28) קה"ר א' סוף ח'. השהה מאמרו של ר' יוהנן, ברכות ל"ד ע"ב.
 (29) עוקצין ג' י"ב. המאמר נמצא בשנוי במקצת בספרי במדבר ו' כ' (פסקא מ"ב). ירוש' ברכות 5 ע"א. במשנה בא לפני מאמרו של ר"ש מאמר טר' יהושע בן לוי. בויקר סוף ט' אר"ש בן הלפתא: גדול השלום, כשברא הקב"ה את עולמו, עשה שלום בין העליונים ותחתונים: ביום הראשון ברא סן העליונים וסן התחתונים, הה"ד בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ; בשני ברא סן העליונים, הה"ד (בר' א ו'): יהי רקיע, בשלישי ברא סן התחתונים: יקוו המים (שם שם ט'); ברביעי מן העליונים: יהי מארות (שם שם י"ד); בחמשי מן התחתונים: ישרצו המים (שם שם כ'); בששי בא לבראות אדם. אמר: אם אני בורא אותו מן העליונים, הרי העליונים רבים מן התחתונים בריה אחת, אם אני בורא אותו מן התחתונים, הרי התחתונים רבים על העליונים בריה אחת. מה עשה? בראו מן העליונים וסן התחתונים, דכתיב (בר' ב' ז'): וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה - מן התחתונים, ויפח באפיו נשמת חיים - מן העליונים. - אולי הקריאה - יתברך שמו של הקב"ה שאין כנסיו וכנפלאותיו... שמו"ר י"ה, אינה של ר' הלפתא, אלא של ר' שמעון בן הלפתא. ע' לעיל הע' ז' ולעיל הע' 8.
 (30) מדרש הלל לאותו פסוק (ביהמ"ד ה"ה 92).
 (31) מדרש משלי לאותו פסוק.

סימן ט.

ר' לוי בר סיסי

ר' לוי בר סיסי, - ע"פ הרוב לוי בלבד - בלא שם התאר רבי, היה אחד מגדולי החכמים שבחבורת ר' יהודה הנשיא 1). הוא למד לפני רבי מקרא ביחד עם ר' שמעון בן רבי. כשנמרו ספר, אמר לוי: נתחיל במשלי, ור' שמעון אמר: נתחיל בתהלים. הכריח ר' שמעון את לוי והתחילו בתהלים. כשהגיעו לפסוק (תהי' א' ב'): כי אם בתורת ה' הפצו, באר רבי ואמר: אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו הפיץ. אמר לוי: רבי, נתת לי רשות לעמוד 2). כמו בר קפרא היה גם הוא מאסף משניות 3). אף על פי שבימי רבי לא הצליח לוי בתור דרשן ופרשן 4), אבל כדורות שבאו אחריו קנה לו שם טוב במקצועות הללו 5). מדרשותיו באגדה נשארו ביחוד אלה שבהן היה הולך על רב 6). מדרשתו שדרש בהנהרדעא נשאר פירושו לשמות, כ"ד י"ז, שלעיל הובא כזה

בשם בר קפרא 8). וכן גם הדרשה שדרש בצבור על הכתוב יחוקאל, ט"ז כ"ו (9) ניכ כנראה יצאה משם. בודאי בנהרדעא היה המעשה, ששמואל שאל אותו את ברוש המלה, בפתי' שנבראשית כ"ד כ"ה 10). ולוי השיב לו: בטוחים היו (בניו של יעקב) על כחו של זקן (יעקב אביהם, שלא יתן להם ליפול בידי האמורים). ולא היה אבינו יעקב רוצה שיעשו בניו אותו המעשה, וכיון שעשו בניו אותו המעשה, אמר: מה אני מניח את בני ליפול בידי אומות העולם? — מה עשה? נטל הרבו וקשטו ועמד לו על פתחו של שבם ואמר: אם יבואו אומות העולם להודווג להם לבני, אני נלחם כנגדן, הוא דהוא אמר ליוסף (בר', מ"ח כ"ב): אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי. — על ידי אותו האמורא שמסר את דברי לוי לשמות, כ"ד י', נמסר ג"כ מאמרו של לוי על הכתוב קהלת, א' ד': וזרח השמש וכא השמש — משורח השמש וכא השמש (כלומר בזמן שמן הזריחה עד השקיעה) דור הולך (מת דור שלם) ודור בא (דור חדש נולד). ומנין לדור שהוא ששים רבוא? שנאי (דברים, א' ל"ה): הדור הרע הזה; ואותו הדור (של המדבר) ששים רבוא היה 11). — אמורא אחד ארצישראלי אומר בשמו על הכתוב ירמ"י, ל"א י"ט: ילד שעשועים, איזהו ילד שעשועים? בן ארבע, בן חמש שנים 12). — הוא מביא ראיה שקבעי (מלאכי, ג' ה') פירושו נול, משיהו של איש אחד שאמר בארמית: קבען בלניא (פלוגי נול אותנו) 13). עוד צריך להזכיר מאמרו על גדולתו של העולם 14): מהארץ ועד לרקיע מהלך תיק שנה, מרקיע לרקיע מהלך תיק שנה ועיבוי של רקיע מהלך תיק שנה. וכן צריך להזכיר את שתי תפלות שהתפלל לעתות בצורה, אחת בארמית 15) כשבאו הניסות לעירו, נטל ספר תורה ועלה על ראש הנג, אמר: רבון העולמים! אי בשלית הדא מילה מן הדין ספר אורייתא, ייעלון לון, ואין לא יולון לון, איתבעון ולא אישתכחון (אם בטרתי דבר אחד מספר התורה הזה יכנסו השונאים ואם לא — ילכו להם, נתבקשו הצוררים ולא נמצאו). — ותפלה אהת נשארה ממנו בעברית, בזמן עציבת גשמים קרא לוי: רבשיע! עלית וישבת במדום ואין אתה מרחם על בנך! ירד מטר והוא נצלע 16).

הערות לס"י ט'

- (1) ע"ד החם שלו לרבי ע' ירושלמי סיכה 65 ע"ג, ב' סיכה ניג ע"א, תענית כ"ה ע"א, ירוש' יבמות י"ג ע"א, ב' יבמות ס' ע"א וק"ה ע"א, קדושין ע"ב ע"ב.
- (2) ע"ז י"ט ע"א. — בין ר' שמעון בן רבי ובין לוי, כנראה מסתובות ק"ג ע"ב, לא היתה ידווח.
- (3) ע' קדושין ס"ז ע"ב, וי"ט ח"ב 192.
- (4) ירוש' יבמות 18 ע"א, ב' יבמות ק"ה ע"א (5) ע' לעיל כרך ב' ח"א 191 הע' 84.

(6) ע' אגדת אמוראי בכל ע' 6 הע' 24. בסוף ההערה צ"ל במקום חולין צ"א א' - סנהדרין צ"ס ע"ב. שם צריך נ"כ להוסיף שרב ולוי בר סוסי תרוהון אמרין (ע"ד המתים בחטא העגל); ויבא קיסר וניסך היה מת בכית דין; שיפת. ריקד שחק היה נדבק כסוטה (שפשה הסקה אוחס); שמח בלבו מת במנפה. (7) ר' ברכיה ר' ירמיה בשם ר' חייא בר אבא דרש לוי בר סוסי בנהרדקא ירוש' סוכה 64 ריש ע"ג ויק"ר כ"ג. שהש"ר ד' ה'. בתנחומא ב' בשלח 11 רק ר' ברכיה הכהן בשמו. (8) ע' לעיל ע' 171 (ובמקורות הנזכרים בהערה הקודמת). (9) ויק"ר כ"ה קרוב לסוף. לפי דברי ר' לוי "גדלי בשר" נאמרה על הערלה. השוה "בשר" ברי י"ז י"ד.

(10) ב"ר פ' קרוב לסוף. עם אביו של שמואל היה לוי בירידות רבה. נשאר ההספר שהספיד אביו של שמואל את לוי אחרי מותו. ירוש' ברכות 5 ע"ג. קהיר י"ב י"ג. על דבר היחס שהיה ביניהם ע' נ"ב ברכות ל' ע"א. מנלה כיס ע"א. ע"ד ישיבתו של לוי בכבל ע' ר"ה כ"א ע"א. כתובות ק"ג ע"ב. שבת קנ"ו ע"א וקרושין ע"ב ע"א. השיחה שהיתה. לפי האמור לעיל ע' 164. בין בר קפרא ובין פילוסוף אחד. היתה לפי גירסא אחרת בין לוי ובין אבא. ירדו של שמואל ירוש' שבת 6 ע"א.

(11) קהיר לאותו פסוק. ר' ברכיה ור' יעקב בר אבינא ור' חייא בר אבא בשמו.

(12) ויק"ר ב' קרוב לראש. ר' אחא בשמו.

(13) ר"ה כ"ו ע"א וב', שו"ס כ"ז ג' שם כתוב בשניאה "ר' לוי".

(14) ירוש' ברכות 13 ריש ע"א. (15) ירוש' הענית 66 ע"ד.

(16) בבלי הענית כ"ה סוף ע"א.

סימן י'

ר' בנייה, בניה, בנאה(1).

החכם הזה, שממנו נשאר מספר הנון של מאמרי אנדה, נחשב ביותר על הדור הראשון של אמוראי ארץ ישראל(2), ואולם מותר למנותו גם על התנאים האחרונים מפני שיש מאמרים ממנו גם במדרשי התנאים והבריתות. מלבד אלה נאמרו שאר מאמריו כמעט כלם ע"י ר' יוחנן שידעו פנים אל פנים(3), ובזמן מן הזמנים דרש בבית מדרשו של ר' בנאה(4). את פסק דינו בתור שופט חכם, העריצה האנדה(5) וגם שמה בפיו ספורי אנדה מקברות הנשיאים(6). מעין פתנם הוא אזהרתו על דבר למוד התורה(7): כל העוסק בתורה לשמה תורתו נעשית לו סם חיים, שנא' (משלי, ג' ה'): עץ חיים הוא למחויקים בה, ואומר (שם, פסוק י"ח): רפאות תהי לשרך וגו', ואומר (שם, ח' ל"ה): כי מוצאי מצא חיים, וכל העוסק בתורה שרא לשמה, נעשית לו סם המות, שנא' (דברים, ל"ב ב'): יערף כמטר לקחי, ואין עריפה אלא הרינה, שנא' (דברים, כ"א ד'): וערפו שם את העגלה בנחל(8). - מאי דכתיב (ישעי', ל"ב כ'): אשריכם זורעי כל מים? אשריהם ישראל בזמן שעוסקים בתורה ובנמילות הסדים יצרם מסור בידם ואין הם מסורים ביד יצרם, שנאמר: אשריכם זורעי על כל מים, ואין זריעה אלא צדקה, שנא' (הושע, י' י"ב): זרעו לכם לצדקה; ואין מים אלא תורה, שנא'

(ישע'י, ניה א'): הוי כל צמא לכו למים 9). — העולם ומלואו לא נבראו אלא בזכות התורה, שנאי (משלי, ג י"ט): ה' בהכמה יסד ארץ (דריש, בהכמה — בשביל ההכמה) 10). — לעולם ישקיע אדם עצמו במשניות, שאם ירתק (קיש) יפתחו לו י': אם לתלמוד (להלכה) לתלמוד אם להנדה להנדה, שנאי (משלי, כ"ד ו'): כי בתחבולות תעשה לך מלחמה ותשועה ברוב יועץ 11). — דברים, ל"ב א'. האוינו השמים ותשמע הארץ, בזמן שאתם מתהיבים אין פושטים בו יד (תהלה) אלא עדים, שנאי (דברים, י"ז ז): יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו ואחר כך בני אדם ממשמשין ובאין, שנאמר (שם): ויד כל העם באחרונה, בזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום מה נאמר בהם? והרה אף ה' בכם ועצר את השמים (שם, י"א י"ז) ואהיב פורענות ממשמשת ובאה, שנאי: ואבדתם מהרה; ובזמן שישראל עושין רצונו של מקום מה נאמר בהם? והיה ביום ההוא נאם ה' אענה את השמים וגוי והארץ תענה וגוי וזרעיה לי בארץ (הושע, ב' כ"ג) 12). — ראוי להשומת לב מיוחדת מאמרו ע"ד נתינת התורה: תורה מגלה מגלה נתנה, כלומר שכל סדרה נכתבה על ידי משה על מגלה לברה 13). [הוא וליף מהה, מ' ה' מגלת ספרי]. — יהושע, י"א ט"ו. וכן עשה יהושע לא הסיר דבר וכו'. — מכל אשר צוה אותו משה אין כתיב כאן, אלא את אשר צוה ה' את משה — אפילו דברים שלא שמע מפי רבו, הסכימה דעתו כמה שנאמר למשה בסני 14). וכך הוא דורש גם מה שנאמר במלאכי, ב' ו': תורת אמת היתה בפיהו — דברים ששמע מפי רבו; ועולה לא נמצא בשפתיו — אפילו דברים שלא שמע מפי רבו 15). — אימתי נעקר יצר עבודה זרה? בימי מרדכי ואסתר 16). — ברי, ב' ג'. אשר ברא אלהים ועשה אין כתיב כאן, אלא אשר ברא אלהים לעשות — כל מה שהיה הקביה עתיד לבראות כשביעי הקדים וברא אותו בששי 17). ברי, כ"ב י"ג, ויעלהו לעולה תחת בנו, אמר לפניו: רבון העולם! הוי רואה דמו של איל זה כאלו דמו של יצחק בני, אימוריו (של זה) כאלו אימוריו של יצחק בני, כהרא דתנן: הרי זו תחת זו, הרי זו תמורת זו, הרי זו חילופו זו, הרי זו תמורה 18). — [ארבע כוסות שביליל פסח] כנגד ארבע נאולות: והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי, שמות, ו' ו' 19). — בזכות אברהם אני בוקע להם, שנאי (ברי, כ"ב ג'): ויבקע עצי עולה 20). — אמר הקביה למשה: לך אמור לישראל: כשהייתי נותן לכם את המן, הייתי נותן עמר לכל אחד ואחד מכם, ההיד (שמות, ט"ז ט"ז): עמר לגלגלת; ועכשו כשאתם נותנים לי את

(*) כלומר אם יודרו ללמוד בכל מקצוע שהוא, בהלכה או באגדה, סוף סוף ישיג את חפצו.

העמר, אין לי אלא עמר אהר מכלכם, ולא עוד שאינו של הים אלא של שעורים (21). במדבר, ה' י"ט. ולכפר על בני ישראל — זה הישיר (שהלויים שרים בעת הקרבת הקרבן) (22). — דברים, א' א'. ודי זהב. עבדו ישראל לעבודה זרה הרי הם הייבים כליה, יבוא זהב משכן וכפר על זהב העגל (23). — התחיל (שאול) מדיין כנגד בוראו ואמר: כך אמר הקב"ה (ש"א, ט"ו ב'): לך והכית את עמק וכו', אם אנשים הטאו, הנשים מה הטאו? והמף מה הטאו? והבקר ושור וחמור מה הטאו? יצאה בת קול ואמרה: אל תהי צדיק הרבה (קהלת, ד' ט"ו) יותר מבוראך (24).

מאמר אפוקריפי הוא בודאי המאמר המיוחס לר' בנאה: חוון שנתנבא שניהם (ישעיהו ועובדיה) בשבעים ואחד לשון (חוון בנימטרויא ע"א); זה גדול שבנביאים וזה ירוד שבנביאים (שנשאר ממנו רק פרשה אחת) ולמה? כי אין לה' מעצור לחושיע ברב או במעט (ש"א, י"ד ו') (25).

הערות לס"י :

- (1) ר' בנאה הוא או השם התנכ"י בניה, או בנאי — בונה אומן, לזה מתאים ביותר הכתוב: בנאה (בתלמוד הבבלי, במכילתא ובספרי).
- (2) ע' פרנקל, מבוא הירושלמי 69 ע"א, ויים ח"ג 51.
- (3) ע' ב"ב נ"ז ע"ב: בעא מיניה ר' יוחנן מר' בנאה: הלוק של תלמיד חכם כיצד יכל שאין בשרו נראה מתחתיו, מלית של תלמיד חכם כיצד? כל שאין חלוקו נראה מתחתיו ספה. שלהן של תלמיד חכם כיצד? שני שלישי גדיל (כלומר מכוסה בספה) ושליש גלאי (סגורה להעמדת קערות וכוסות שלא לטנף את המפה). ע' לעיל כרך ב' ה"א 74 הע' 82. שם אמר ר' יוחנן בשם ר' בנאה מה שבמקום אהר אמר זה בשם רשב"י.
- (4) ע' ירוש' שבת 13 סוף ג', ירוש' הוריות 48 סוף ע"ג.
- (5) ב"ב נ"ה ע"א ובי', (6) שם נ"ה ע"א.
- (7) תענית ד' ע"א. הניא היה ר' בנאה אומר.
- (8) בספרי דברים ל"ב ב' (פסקא ש"ו) נאמר המאמר בלשון אהרת: אם עשית דברי הורה לשמם חיים הם לך... ואם לא עשית דית לשמם ממתים אותך. ראה בשכיל הצי הראשון של המאמר הוא מביא שם פסשלי ד' כ"ב: כי חיים הם לטוצייהם, ולהצי השני פסשלי ו' כ"ו: כי רבים הללים הפילה וכו'. המשל של התורה לשם חיים הובא בספרי דברים י"א י"ח (פסקא ס"ה), ברייתא קדושין ל' ע"ב. השהה ג"כ מאסרו של ר' יהושע בן לוי, יוסא ע"ב ט"ב, ושל ר' יהודה בן ר' חייא (למשלי ד' כ"ב) ערובין נ"ד ע"א. האניקדוטה מהיו ר' ינאי, ויקר' ט"ו, אלה השלשה הם מהדור הראשון של האמוראים וכנראה היה הדבר אצלם לפתגם רגיל. שהתורה היא סם החיים.
- (9) ע"ז ה' ע"ב, ר' יוחנן בשמו. בבב"ק י"ז א' הוא דורש פרפרזה אהרה לאותי פסוק בשם רשב"י. ע' לעיל כרך ב' ח"א 86. (10) בר' א' קרוב לראש.
- (11) פסיקתא 176 ע"א, ויקר' כ"א סמוך לדרשתו של ר' יוחנן לאותו פסוק, לא נתברר איך דורש ר' בנאה את הכתוב. ע"ד המלה ירתק ע' לוי ח"ד 478 ע"א.
- (12) ספרי דברים פסקא ש"ו. (13) נפין ס' ע"א, ר' יוחנן בשמו.
- (14) ירוש' פאה 15 ע"ב (פ"א), ר' יוחנן בשמו.

- (15) ירוש' שם. ר' יוחנן בשמו ור' הונא אומר זאת בשם רבי. ע' לעיל 148 הע' 15.
 זע' ילקוט שגורם ר' יהודה ואולי הוא מיס' מר' יוחנן.
 (16) שחש"ר ו' ח'. (17) ב"ר סוף פ"א.
 (18) ב"ר נ"ו. בב"ר פ"ה פס' ר' מ' קרוב לסוף (171 ב'). ר' הונא בשמו.
 (19) ירוש' פסחים פ"ו 87 ריש ע"ג. ר' יוחנן בשמו.
 (20) מכולתא ל"ד ט"ו (29 פ'). שמו"ר כ"א קרוב לסוף. בב"ר סוף נ"ה בא המאמר
 בשניו לשון ר' חייא ב"ר יוסי בשם ר' מיאשה ותני לה בשם ר' בנייה.
 (21) פסיקתא 70 ע"א. פסיקתא ר' 91 ע"ב. בקה"ר א' ג' (במקצת בארמית); בויק"ר כ"ה
 במקום "בנאה" בא בשעות ר' ברכיה.
 (22) ירו' פסחים 80 סוף ע"ג. ירוש' תענית 67 ע"ד. חוננא אבוי דבר נטה (או ברי' נטה).
 בשמו. אמורא זה נזכר בספרות התלמודית רק בפעם הזאת.
 (23) ספרי דברים פסקא א'. סמוך למאמרו הרומה לוח של רשב"י. לעיל כרך ב' היא 96.
 (24) קה"ר לאותו פסוק. שם במקום ר' הונא ור' בניה אומר צ"ל ר' הונא בשם ר' בניה.
 השוה לעיל ע' 171 מה שאמר בר קפרא על דבר רואנ.
 (25) אגדת בראשית סוף פ"ד. עוד צריך להזכיר מאמרו של ר' תחומא בשם ר' בניה.
 ב"ר ח' (יר' ברכיה בשם ר' אלעזר): בשעה שברא הקב"ה את ארם הראשון גולם כראו. והיה
 מוטל מסוף העולם ועד סופו. הה"ד (תה' קל"ט ט"ז): גלמי ראו עינך. בשו"ט קל"ט נסמס
 השם ר' בניה. בויק"ר ריש פ"ד נאמר זה בשם אחרים. מאמרו של ר' בניה שמוכא בספרי
 דברים א' ג' (פסקא ב') - השוה המאמר הסתמי שבתוספתא בוסה ו"א ז' ולחלן - אינו מוכן כל
 צרכו. ע' פרידמן בהערותו לספרי שם.

סימן י"א.

ר' סימאי (סימאי).

בתוספתא. בספרי ובברייתא בשני התלמודים כאו מאמרים מר' סימאי.
 זלפיכך אין ספק שצריך לטנותו בין התנאים 1). בתוספתא נמצא דבר הלכה
 יחודי ממנו 2). בספרי נמצא במקום אחד ממנו איזה מאמרי אנדה 3). שם מובא
 גם כן מאמרו לדברים ל"ב ב': היה ר' סימאי אומר: מנין אתה אומר, כשם
 שהעיד להם שמים וארץ, כך העיד להם ארבע רוחות השמים? שנאמר: יערף
 כמטר לקחי - זהו רוח מערבית, שהוא ערפו של עולם שכלו לברכה נהרות הנושב
 מן הים - המתרגם); תול כטל אמרתי - זה רוח צפונית, שעושה את הרקיע
 גקיה כזהב (על דרך האמור באיוב ל"ז כ"ב: סצפין זהב יאתה - המתרגם);
 כשעירים עלי דשא - זה רוח מזרחית, שמשחרר את הרקיע כשעיר; וברביבים
 עלי עשב - זה רוח הרומית, שמארגת את הרקיע כרביב 4). דבר אחר, יערף
 כמטרי, היה ר' סימאי אומר: לא נאמרו ארבע רוחות הללו אלא כנגד רוחות
 השמים. צפונית בימות החמה יפה ובימות הנשמים קשה. דרומית בימות החמה
 קשה ובימות הנשמים יפה, מזרחית לעולם יפה, מערבית לעולם קשה 5). צפונית
 יפה לתמים בשעה שסכנים שלישי, וקשה לזיתים בשעה שחונטין, דרומית קשה

לחטים בשעה שמכנים שליש ויפה לזיתים בשעה שהונטין 6). וכך היה ר' סימאי
 אומר: כל הבריות שנבראו מן השמים, נפשן וגופן מן השמים, וכל בריות
 שנבראו מן הארץ — נפשם וגופם מן הארץ, הויז מן האדם הזה שנפשו מן
 השמים וגופו מן הארץ, לפיכך עשה אדם תורה ועשה רצון אביו שבשמים
 הרי הוא כבריות של מעלה, שנא', (תהי' פי' ו'): אני אמרתי אלהים אתם ובני
 עליזין כלכם; לא עשה תורה ולא רצון אביו שבשמים הרי הוא כבריות שלמטן.
 שנא' (שם) אכן כאדם תמותון. — וכך היה ר' סימאי אומר: אין לך פרשה
 שאין בה תחיית המתים, אלא שאין בנו כח לדרוש. שנא' (תהי' ני' ב'): יקרא
 אל השמים מעל — זה נשמה, ואל הארץ — [זה הגוף] 6). לדין עמו — מי דין
 עמו? ומנין שאין מדבר אלא בתחיית המתים? שנאמר (יהווקאל, ל"ז ט'): מארבע
 רוחות כנאי הרוח וכו'. — וכך הוא אמר ג"כ: מנין לתחית המתים מן התורה?
 שנא' (שמות, ו' ד'): וגם הקימותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ וכו' לכם
 לא נאמר, אלא להם — מכאן תחיית המתים מן התורה 7). — על מאמרו של
 בר קפרא שבשביל זה נקראה ארץ ישראל ארץ החיים שמתיה היום תחלה
 לימית המשיח. משיח ההלכוז: אלא מעתה יבותרנו שבגולה הפסידו? ועל זה
 ענה ר' סימאי: מהליד (כלומר מנקב) הקביה לפניהם את הארץ והן מתגלגלים
 כנודות וכיון שהן מניעין לארץ ישראל נפשן חוזרת עליהן 8). בבביתא אחרת 9)
 דרש ר' סימאי: נאמר (שמות, ו' ז'): ולקחתי אתכם לי לעם, ונאמר (שם):
 והבאתי אתכם. — מקיש יציאתן ממצרים לביאתן לארץ, מה ביאתן לארץ שנים
 מששים רבוא, אף יציאתן ממצרים שנים מששים רבוא. — בשעה שהקדימו
 ישראל נעשה לנשמע באו ששים רבוא של מלאכי השרת, לכל אחד ואחד
 מישראל קשרו שני כתרים אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע; וכיון שחטאו
 ישראל, ירדו ששים רבוא מלאכי הבלה ופרקום, שנאמר (שמות, ל"ג ו'): ויתצללו
 בני ישראל את עדים מהר הורב 10). — לעילם אל תהי גזרה שוה קלה בעיניך,
 שהרי נותר אחד מנופי תורה ולא למדו הכתוב אלא מגזרה שוה. מאי היא?
 יליף קדש קדש: ואוכליו עונו ישא כי את קדש ה' חלל (ויקרא, י"ט ה'),
 ונאמר (שמות, כ"ט): ושרפת את הנותר באש כי קדש ה' וכו' (מה להלן כרת
 דכתיב שם ונברתה הנפש ההיא, אף כאן כרת — רש"י 11). — מאי דכתיב (קהלת
 ה' ט'): אוהב כסף לא ישבע כסף? זה משה רבנו שהיה יודע שאין שלש
 ערים שבעבר הירדן קולטות (את הרוצה שהרג בשנגה) עד שלא נבחרו שלש
 (ערים) בארץ כנען, ואמר: מצוה שבאה לידי אקיימה (כמיש, דברים, ד' מ"א:
 או יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן מזהה 12). — שלשה היו באותה עצה

(להתחכם במצרים למושיעין של ישראל ולאבדו): בלעם ואיוב ויתרו. בלעם
 שיעץ (להרג את משה) נהרג; איוב ששתק נידון ביסורים; יתרו שברח זכו מבני
 בניו שישבו בלשכת הנזות, שנא' (דה"א, ב' נ"ה): ומשפחת סופרים וכו'
 המה הקנים וכו' וכתוב (שופטים, א' ט"ז): ובני קיני הותן משה (13). בין הדעות
 השונות שנאמרו על דבר הלוהות איך נכתבו אמר ר' סימאי: ארבעים על לוח
 זה וארבעים על לוח זה, שנאמר (שמות, ל"ב ט"ז): לחית כתובים משני עבריהם
 טה ומוזה הם כתובים, טטרונגה (14). — אמר הקבי"ה לאברהם: אתה אמרת: וקח
 נא מעט מים (בר', י"ח ד'), היך שאני פורע לבניך במדבר וב"ישוב ולעתיד
 לבוא. [במדבר מנין?] דכתוב (במדבר, כ"א י"ז): עלי באר ענו לה; בארץ
 כנען מנין? שנא' (דברים, ה' ו'): ארץ נחלי מים וכו'; לעתיד לבוא מנין?
 תלמוד לומר (זכרי', י"ד ה'): ביום ההוא יצאו מים היום מירושלים, אתה אמרת:
 רהצו רגליכם, היך שאני פורע לבניך במדבר, ב"ישוב ולעתיד לבוא. במדבר
 מנין? שנא' (יחזקאל, ט"ז ט'): וארחצך במים; ב"ישוב מנין? שנאמר (ישעי', א'):
 רהצו הזכו; לעתיד לבוא מנין? שנא' (שם, ד' ד'): אם רהץ ה' את צואת
 בנות ציון, אתה אמרת: והשענו תחת העץ, היך שאני פורע לבניך וגו'; פרש
 ענן למסך (תהי', ק"ה ל"ט), הרי במדבר; בארץ מנין? בסכות השבו שבעת
 ימים (ויקרא, כ"ג מ"ב); לעתיד לבוא, שנא' (ישעי' ד' ו'): וככה תהיה לצל
 יומם מהזרב, אתה אמרת: ואקחה פת לחם, היך שאני פורע לבניך וגו', הנני
 מטטיר לכם לחם מן השמים (שמות, ט"ז ד'), הרי במדבר; בארץ מנין? ארץ
 חטה ושעורה (דברים, ה' ה'); לעתיד לבוא מנין? יהי פסת בר בארץ (תהי'
 ע"ב ט"ז), כך כתוב: ואל הבקר רץ אגרהם, היך שאני פורע לבניך וגו'.
 ויגו שלזים מן הים (במדבר, י"א ל"א), הרי במדבר; בארץ מנין? ומקנה רב
 היה לבני ראובן וכו' (שם, ל"ב א'); לעתיד לבוא מנין? שנא' (ישעי', ז' כ"א):
 והיה ביום ההוא יהיה איש עגלת בקר ושתי צאן, כך כתוב: והוא עומד עליהם,
 היך שאני פורע לבניך וגו'. והי הולך לפניהם יומם (שמות, י"ג כ"א) הרי במדבר;
 בארץ מנין? שנא' (תהי', פ"ב ב'): אלהים נצב בעדת אל; לעתיד לבוא מנין? — עלה
 הפורץ לפניהם (מכה, ב' י"ג) (15). — תהי', ע"ז י'. ואמר חלותי היא שנות ימין
 עליון, שמעת מימך אומר: גלגל חמה הולה ואינו יכול לעלות ולשמש, גלגל
 לבנה הולה ואינו יכול לעלות ולשמש — לשמשיו אין הלאים (חללים) ולפניו יש
 חללים? (16). — הושע, י"ב ב', כי כשלת בעונך, לצור גבוה שהוא עומד בפרשת
 דרכים, והיו בני אדם נכשלים בו, אמר להם המלך: סתתו קימעה, קימעה עד
 שתהא תבוא השעה ואני מעבירו מן העולם, החיד (יחזקאל, ל"ז כ"ז): והסירותי

את לב האבן מבשרכם 17). — כתיב (דהייא, ו' ליד): ואהרן ובניו מקטירים על מזבח העולה וכו'. וכי אהרן ובניו קיימים והלא צדוק ובניו היו? אלא ללמדך שאלו היו אהרן ובניו קיימים, צדוק היה גדול מהם בשעתו 18).

הערות לס' י"א:

- 1) פרנקל, מבוא הירושלמי 117 ע"ב, הושב אותו בין האמוראים הראשונים. ע' ג"כ ברייתא הולין ג' ע"ב (תנו רבנן).
- 2) שבת י"ב (י"ג) י"ד וכן בברייתא שבת מ"ז ע"א.
- 3) לדברים ל"ב ב' (פסקא ש"ז קרוב לסוף). כלם מתחילים: היה ר' סימאי אומר!
- 4) ע' הערת איש שלום שמביא ניסוחאות שונות ללשון הקשה שבסוף המאמר. — המתרנב, בכ"ב כ"ה א' אומר זה רב יהודה אמר רב. 5) ביוטא כ"ט ב' ברייתא סתמית!
- 6) כך השיב גם רבי לאנטונינוס ע"ד משפט הנפש והנוף (ע' לעיל 181 הע' 22).
- 7) סנהדרין צ' ע"ב.
- 8) ירוש' כלאים 32 ע"ג, ירוש' כתובות 35 ע"ב, בפסיקתא ר' פ' א' 3 (ע"ב) אומר זה ר' אלעזר (כן פדה) בשמו, בירוש' מעשר שני 52 ע"ב, 56 ע"ג אומר ר"א בשמו דבר הלכה.
- 9) סנהדרין ק"א ע"א, במקור אחר נאמר בה בשם ר' נהוראי ע' לעיל 76. 10) שבת פ"ח ע"א (דרש ר' סימאי), ע' לעיל כרך ב' ה"א 82 הע' 18. 11) כריתות ה' ע"א. 12) מכות י' ע"א דרש ר' סימאי. 13) סוטה י"א ע"א, סנהדרין ק"ז א', ר' חייא בר אבא בשמו.
- 14) ירוש' סוטה פ"ח, 22 ע"ד, ירוש' שקלים 49 ע"ד, השוה שהש"ר ה' י"ז, ליתר באור הוא מביא את המלה היונית מטרונונה, τετραγωνον (= כן ארבע).

15) ב"ר מ"ח ר' אלעזר (ע' לעיל הע' 8). וזוה בקה"ר י"א א', בפסיקתא ר"פ י"ד (57 ע"א) בקצור, שם נשתבש מר' סימון, רר' סימון, בכמדבר ר' י"ד נשתבש מר' סימאי לר"ב הי"א, בשמות ר' כ"ה סתם, בקשר עם מאמר דומה לזה מר' הנין לשמות מ"ז י"ד, גם במכילתא שמה י"ג כ"א (25 ע"א) בא המאמר הזה סתם, ובצורה אחרת בא בתוספתא סוטה ד' א-ה, תנחומא ב' י"א 6 (ר' סימאי לבר), ההתחלה שם כמו בתוספתא, בתנחומא הרגיל "יורא" - סתם, בכ"מ פ"ז ע"ב רב יהודה אמר רב.

16) פסיקתא 180 ע"א, הוא דרש "חלותי" בלשון שאלה, איך אפשר להעלות על הדעת שבו בכיבוד תפול מחלה? 17) פסיקתא 165 ע"א, בילקוט הושע (סוף רמז הקל"ב) מסיים: כך אמר הקב"ה לישראל: בני יצר הרע מכשול גדול הוא, שהתוהו קיטעא קיטעא לסוף אני מעבירן מן העולם. 18) קה"ר א' ד', בפסיקתא קצ"א ע"א באה הערה מר' פנהם ור' הלכיה בשם ר' סימאי, אולם שם צריך לתקן ר' סימון במקום ר' סימאי, כי שני האמוראים הללו ר"פ ור"ח הם תמיד אומרים בשם ר' סימון (ע' ב"ר י"ח, שם ע"ו קרוב לסוף). פסיקתא 54 ע"א, קה"ר ג' סוף י"ד, וק"ר י"ג, שם י"ח קרוב לראש, תחומא משפטים קרוב לראש, מדרש שמואל א' בראש, ד' הלכיה הוא ע"פ הרוב אומר בשם ר' סימון, ע' פרנקל מבוא 85 ע"א.

פרק תשעה עשר.

תנאים מזמנים שונים ותנאים שזמנם לא ידוע.

סימן א.

אבא בנימין.

רק ארבעה דברים נמצאים במקום אחד בתלמוד בבלי 1) מהתנא הזה שאינו נזכר עוד בשום מקום, והם נזנעים אל התפלה ולאמונת השדים:

תניא אבא בנימין אומר: על שני דברים הייתי מצטער כל ימי: על תפלתו שתהא לפני מטתי (סמוך למטתי. כל ימי נזהרתי שלא לעשות מלאכה ושלא לעסוק בתורה כשעמדתי ממטתי עד שאקרא קריאת שמע ואתפלל. — רשי"ט). ועל מטתי שתהא נתונה בין צפון לדרום (ראשה ומרגלותיה זה לצפון וזה לדרום). — תניא אבא בנימין אומר: שנים שנכנסו להתפלל וקדם אחד מהם להתפלל ולא המתין את חברו ויצא. טורפין לו את תפלתו בפניו (בזמן ההוא היו בתי הכנסיות מהויץ לעיר והיתה סכנה להשאר יהודי, ביהוד כלילה). שנאמר (איוב, י"ח ב'): טורף נפשו באפו הלמענך תעזב ארץ ולך אומר אשר גרמת לך לטרוף את נפשך בפניך, ומה היא הנפש? זו תפלה, כמו שנאמר (שי"א, א' ט"ז): ואשפך את נפשי לפני ה'. וכי סבור היית שבשבילך שיצאת תסתלק השכינה ויעזב את הברך המתפלל לפניו? — רשי"ט). ולא עוד אלא שנורם לשכינה שתסתלק מ ישראל. שנא' (איוב, שם): ויעתק צור ממקומו, ואין צור אלא הקבי"ה, שנא' (דברים, ל"ב ט"ז): צור ילדך תשי. — תניא אבא בנימין אומר: אלמלי נתנה רשות לעין לראות אין כל בריה יכולה לעמוד מפני המזיקין. — אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת, שנא' (מ"א, ח' כ"ה): לשמוע אל הרנה ואל התפלה — במקום רנה (בבית הכנסת ששם אומרים הצבור שירות ותשבחות בנעימה קול ערב. — רשי"ט) שם תהא תפלה.

הערות לס"א:

(1) ברכות דף ה' ודף ו'.

סימן ב.

אבא דורש.

שתי דרשות קצרות נאמרו בשמו (1): דברים, ל"ב ה'. שחת לו לא. שחתו ישראל בכל לאוין שבתורה (מצות, לא' תעשה), וכל כך למה? (כיון דכתיב שחת לו, למה אמר, מומס'?) שלא ליתן פתחון פה לרשעים לומר: כל זמן שאנו חוטאים לפניו, אנו מצטערים לפניו (כנוי לשון כלפי מעלה, כלומר שמצטערים להקבי"ה כביכול — הרמאי"ש), משל לאחד שיצא ליצלב (2) אביו בוכה עליו, אמו בוכה עליו ומתחבטת עליו. זה אומר אוי לוי! וזו אומרת אוי לוי! אבל אין זה הוי הוי אלא לאותו שיצא ליצלב (כלומר עיקר הצרה הוא לזה שהוא נצלב), וכן הוא אומר (ישעי', ג' ט'): אוי לנפשם כי גמלו להם רעה. — אל המאמר, רוב כהנים עשירים הם נוסף משום אבא דורש אמרו (תהי, ל"ז כ"ה): נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש להם — זה זרעו של אהרן (3)

הערות לס' ב':

- (1) ספרי דברים פסקא שיח. בשמור ריש מ"ב בסוף המאמר על הכתוב שמות לי"ב: כי שחת עסק, הוא מסיים כך: הוא שיטת אבא דורש. ונראה שהכונה היא שם למאמרו שבספרי.
 (2) המסל מוסב על השם "בניו" שבכתוב. אין כל צורך לומר כיה"ש וניגר (יודישע ציוסד שריפט VI, 304) שלפני אבא דורש היה כתוב "פניו" במקום "בניו".
 (3) ספרי דברים, ל"ג י"א (ריש פסקא שני"ב).

סימן ג.

אבא יוסי המחזור.

ר' יונתן, תלמידו של ר' ישמעאל, אמר בשמו על דבר קריעת ים סוף, שהקב"ה אמר למשה: והלא כבר הכתבתי: ככל ביתי נאמן הוא (במדבר, י"ב ז'). אתה ברשותי והים ברשותי, אני עשיתך עליו גזר (1).

הערות לס' ג':

- (1) מביחא לשמות, י"ד ס"ו (29 ע"ב). ע"פ הילקוט שם צריך לתקן ר' יונתן במקום ר' נתן, בשמור פכ"א קרוב לסוף שם האומר הוא ר' שמעון.

סימן ד.

אבא כהן בדרל א.

ממאמרו באגדה נמצא אחד בספרי, ר' אבא יוסי בר הנין (1) בשמו. מאמרים אחרים נמצאו ממנו במקורות ארצישראלים. בספרי הוא אומר: אלו זכו ישראל, כיון שעלו פרסות רגליהם מן הים היו נכנסין לארץ, שנא' (דברים, א' כ"א): עלה רש כאשר דבר ה' אלהי אבותיך לך (2). — אבא כהן ברדלא קורא כמו ר' אליעזר בן עזריה (3): אוי לנו מיום הדין! אוי לנו מיום התוכחה! בלעם חכם של הגוים לא יכול לעמוד בתוכחתה של אתונה, ההיד (במדבר כ"ב ל'): ההסכן הסכנתי לעשות לך ויאמר לא; יוסף קטנין של שבטים היו לא יכלו לעמוד בתוכחתו, ההיד: ולא יכלו לענות אותו (בראשית, מ"ה ג'). לכשיבוא הקב"ה ויוכיח כל אחד ואחד לפי מה שהוא, שנא' (תהי, ג' כ"א): אויביך ואערכה לעיניך — על אחת כמה וכמה! (4). — על האגדה: ודינה היכן היתה? נתנה בתיבה ונעל בפניה, אמר: הרשע הזה (עשו) עינו רמה הוא שלא יתלה עינו ויראה אותה ויקח אותה ממני — מוסיף ר' הונא בשם אבא כהן ברדלא: אמר לו הקב"ה: למס מרעהו חסד (איוב, ו' י"ד): מנעת טרעך חסד — מנעת חסדא מן אחיך, דאלו איתנסיבת לנברא (אלו היתה נשואה לאיש) לא זנתה. לא בקשת להשיאה למהול הרי היא נשואה לערל; לא בקשת להשיאה דרך היתר

הרי היא נשאת דרך איסור 6. — בעון קומי (שאלו את) אבא כהן ברדלא 6):
 «למה בראש דברי הימים נאמר רק): אדם שת אנוש — ושתק 7) (ולא כתב
 את הדורות להלן)? אמר להן: עד כאן (נבראו) בצלם ובדמות (אלהים), מכאן
 ואילך נתקלקלו הדורות ונבראו קינשורין (מכעיסין להקביה). — כתיב (שמות, י"ט ח'):
 ויענו כל העם יחדיו, וכתיב (שם, כ"ד ג'): ויען העם קול אחד ויאמרו. עד היכן
 עמד להם אותו הקול? עד — ויהי כאחד למחצצים ולמשוררים קול אחד
 «דהייב, ה' י"א 8). — מהכתוב דהייא כיב י"ב הוא יליף דבר הלכה שאדם
 זוכה במציאה בתוך ארבע אמות 9).

הערות לס"י ד':

- 1) ע' על אדות זה לעיל כרך א' ח"א, 86 הע' 2. 2) ספרי דברים, א ב', פסקא ב'.
- 3) ע' לעיל כרך א' ח"א 166. 4) ב"ר, צ"ג קרוב לסוף. 5) ב"ר, סוף ע"ו, בקצת שניים
 שם פ' פ' קרוב לראש. בשני המקומות בא בטעות שם התאר «רבי». במקור הראשון אומר בשמו
 ר' הונא; בשני נעשה מ"ר"ה — ר"ח (ר' חנינא) וסברדלא נשתבש לב"ר אליעזר.
- 6) ב"ר כ"ג קרוב לסוף. 7) אפשר שהשאלה מוסבה לא על דהיי א' א', אלא על
 מה שנפסק מדר התולדות בבר', ד' כ"ה, כפי"ט בפירוש המיוחד לרש"י בב"ר.
- 8) שהש"ר ב' י"ג בסוף, ר' תנחומא בשמו.
- 9) ע' ירושי' פאה בראש פ"ד (18 ע"א), ר"ש בן לקיש בשמו. בבבלי כ"ט י' ע"א
 נאסרה הלכה אחרת מאותו הענין ע"י ר"ש בן לקיש בשם אבא כהן ברדלא.

סימן ה.

ר' אבשלום (נ"א: אבטולוס) הזקן.

רק מאמר אחד נמצא מהתנא הזה שלא נזכר במקום אחר 1): על הכתוב
 שמות י"ד ט"ו: מה תצעק אלי. משל למה הדבר דומה? לאדם שכעס על
 בנו וסירדו מבתו. (נכנס אוהבו 2) לבקשו הימנו ולהחזירו לביתו. אמר לו:
 כלום אתה מבקש ממני אלא על בני, כבר נתרציתי לבני. כך אמר לו המקום:
 מה תצעק אלי, כבר אני מרוצה עליהם.

הערות לס"י ה':

- 1) מבלתי לאותו פסוק (29 ע"ב). אולם בילקוט רמז רל"ב בא במקום אבשלום אבטולוס,
 ובשט"ר כ"א קרוב לסוף: ר' אבטולוס הזקן — אפשר מאד שזהו השם העקרי ונשתבש לאבשלום
 (ע' לוי ח"א, 9). ואולם יש במנילה י"ד ע"א ר' שמעון בן אבשלום.
- 2) בילקוט — איטרופו, בשט"ר — הפרגו.

סימן ו.

ר' אחא.

מ' אחא זה, שמסר מאמר אחד בשם ר' עקיבא 1) נשאר גם כן באור
 על כתובה שמות י"ד ט"ו: מה תצעק אלי. בשבילך אני עושה, אמר הקבי"ה:

אילולי צעקתך כבר אבדתי אותם מן העולם על עבודה זרה שביניהם, שנאמר (זכריה, י'): ועבר בים צרה, ואין צרה אלא עבודה זרה, שנא' (ישעיה, כ"ח): והמסכה צרה כהתכנסם, ואומר (ויקרא, י"ב): ואשה אל אחותה לא תקח לצרור, ועל צעקתך אני משיב את חמתי, שנא' (תהי, ק"ו): ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהזוהית (2). — מאמר שני על דבר המצות, כתיב ודברת בם (דברים, ו' ז') — עשה אותם קבע ואל תעשם עראי (3).

הערות לס"י ז':

- (1) חופ' שבת מ"ו (ט"ז) י"ז. ע' כרך א' ח"ב 16, הע' 4.
- (2) מכילתא לאותו פסוק (29 ע"ב). (3) ברייתא — תנו רבנן — יומא י"ט ע"ב, בספרי לאותו פסוק (פ' ל"ד) סתם: עשם עיקר ואל תעשם מפילה, בדקדוקי סופרים נאמר כי בכתיבו יד ושאר ספורות עתיקים אין ר"י אהא אומר, ע' נ"ב הברייתא ברכות ב' סוף ע"ב, ירוש' כתובות סוף פ"ה (80 ע"ג).

טימן ז'.

ר' אנטונינוס.

מהתנא הזה נשארנו במכילתא שני מאמרים (1): לשמות, י"ד ז', ושלישים על כלו, שלשה היו, הוסף עליהם עוד אחד והיו ארבעה. — לשמות, י"ג כ"א, זה הולך לפניהם וכו' ולילה בעמוד אש להאיר להם, למלך שהוא הן על הבמה ומחשיך (כלומר מתאחר עד שחשך) והיו בניו מהשיכין אצלו, אחר שנפטר מן הבמה, הוא היה נוטל את הפנס ומאיר לבניו, והיו גדולי מלכות קרובים אצלו ואומרים לו: אנו נוטלין את הפנס ונאיר לבניך, והוא אומר: לא מפני שאין מי שיטול את הפנס ויאיר לבני, אלא הרי אני מודיע לכם הבתם של בני שתהיו נוהגים עמהם בכבוד, וכך הודיע הקב"ה הבתם של ישראל לאומות העולם, שהוא בעצמו הלך לפניהם, שיהיו (אומות העולם) נוהגים עמהם בכבוד, ולא די שאינם עושים [בן], אלא שממיתים אותם מיתות חמורות משונות זו מזו (2). [ולענין כן הוא אומר (יואל, ד'): וקבצתי את כל הגוים והורדתים אל עמק יהושפט ונשפטי אותם שם על עמי ונחלתי ישראל וכו', יכול על עבודה זרה ועל גלוי עריות ועל שפיכת דמים? תלמוד לומר: על עמי ונחלתי ישראל]. — גם מאמר אחד של הלכה נשאר מר' אנטונינוס (3) לענין ההבדל בין חבר לעם הארץ: כסות אשת חבר (כלומר ההובה להספיק כסות לאשת חבר) קודמת לחיי עם הארץ מפני כבודו של חבר.

הערות לס"י ז':

- (1) בשני המקומות (25 א', 27 א') נשתבש מר' אנטונינוס לר' אנטונינוס, ואולם ביוחסין נשפר הניסח הנכון, בילקוט בשני המקומות (רסז קב"ה וק"ל) נעשה מר' אנטונינוס אומר — "רבי אומר

אנטונינוס, כאלו רבו מספר איזה דבר מהיו אנטונינוס ועיו סמך דרשתו לכתוב. ע' הערת: של ויום בכילתא הוצאה שלו (32 ע"ב). (2) החוספה 'ילא די שאינם עושים וכו' אינו מדברי ר' אנטונינוס. (3) ירושי הוריות 48 סוף א', ר' יהושע בן לוי בשמו, 'לחיי עם הארץ' - אינו פירושו לחיים מסט. אלא לענין פרנסה.

סימן ה.

ר' הלפתא איש כפר חנניה.

מלבד מאמר אחד שאמר משום ר' מאיר (1) נא ממנו במשנה מאמר בכבוד תלמוד תורה (2): עשרה שיושבין ועוסקין בתורה, שכינה שרויה ביניהם, שנא' (תהי, פיב א'): אלהים נצב בעדת אל (עדה - עשרה); ומנין אפילו חמשה? שנא' (עמוס, ט' ו'): ואנודתי על ארץ יסדה (ע' פי' הרע"ב); ומנין אפילו שלשה? שנא' (תהי, שם): בקרב אלהים ישופט (אלהים = דיינים לא פהות משלשה); ומנין אפילו שנים? שנא' (מלאכי, ג' ט"ו): או נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע וכו'; ומנין אפילו אחד? שנא' (שמות, כ' כ"ד): אבוא אליך וברכתך (אליך - נוכח יהי' 3).

הערות לס"י ח':

(1) ע' ביט צ"ד א' ששם הוא נקרא לא ר' הלפתא, אלא אבא הלפתא. (2) אבות ג' ו'. (3) הלפתא - או תחליפא - בר שאל אינו תנא, בזבחים פי' ע"ב במקום רתניא ר' הלפתא בן שאל אומר צריך להיות דתני רב הלפתא ביט (ד"ס XIV, 80 ע"ב ושם [1]. 13 ע"ב למו"ק י' ע"א). מאמר אנדה ממנו בברכות כ"ס ע"א. תני, תנא - בירושלמי ברכות 6 ע"ד ירושי בכורים 64 ריש ע"ה, מדרש שמאל סוף פכ"ה, אולי שייך גם בן לוח המאמר (תנא ר' הלפתא אומר הנחש להום אחר השי"ם) שבב"ר ריש ג"ד, (ע' הערתו של בכר לעיל פי"ה כ"י ח' - הערת המתרגם). ואלם נמצאו שני מאמרי אנדה מר' הלפתא שאינו הלפתא בן שאל: בשו"ס ק' א' (ריב"ל בשמו) ושמו"ר י"ח קרוב לסוף.

סימן ט.

ר' חנניה איש טבעין (טבעים, מפעים).

מהתנא הזה שמקום מושבו טבעין, קרוב לצפורי (1), נשאר מאמר אחד בספרי לדברים ליב ל': והי הסנירים. משל לאחד שאמר להברו: עבד קירי (משכה) אני מוכר לך, אבל אני איני כן - מוכרני מיד ומסנירני מיד אתכם כטמאים ביד טהורים, ומנין שאין מסנירים אלא טמאים, שנא' (ויקרא, י"ג ד'): והסניר כההן את הנגע.

הערות לס"י ט':

(1) ספרי דברים ליב ט' (פסקא שכינ). ע' הערת פירדמן, הגירסא ר' יהודה במקום חנניה באה ע"ז שסו"ך לוח באה הסלה ביהודה, בבית הכנסת שבטבעין קרא פעם ר' סאיר בספר

הערות לס' ט'

חירה, תוספתא מגילה ב' ה', חכם אחר מסבטין נזכר במכשירין פ"א סי' וט' לוי הי"ב 139 ע"ב. בילקוט האוניו בא המאמר הזה בנוסח מתוקן: לא כאחד שאומר לחברו עבר קירי אני מוכר לך, אבל אני איני כן; מוכר אני ומסנדר אני אתכם כסמאים ביד מהורים.

סימן י.

ר' חנינא בר אידו.

במכילתא יש מהלוקת במדרש של הלכה בינו ובין ר' אהאי (בר' יאשיה 1). ועוד הערה לדברים ד' כ"ב: משה היה בוכה על עצמו, שנא': כי אנכי מה בארץ הזאת 2). — למה נמשלו דברי תורה למים (ישע"י, נ"ה א')? מה מים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמוך, אף דברי תורה אין בתקיימין אלא במי שדעתו שפלה 3).

הערות לס' י':

1) מכילתא כ"א י"ז (82 ע"א), השוה ברייתא: תנא ר' חנינא בר אידו אומר, שבועות ל"ה ע"ב.

2) מכילתא לשמות י"ז י"ד (55 ע"ב), אחרי סאמרו של רשב"י.

3) אולי ר' חנינא בן עדין שכתובסתא סוף ערוות הוא הוא ר' חנינא בר אידו [בכר באגדה אמיראי איי ח"ג (553) מתקן ואיכר שאת המאמר הזה אפר ר' חנינא בר אידו האסורא].

סימן יא.

אליעזר בן אהא.

יכול היה (הקביה) מדבר עמו (עם משה) לצורך עצמו (של משה)? תלמוד לומר, לאמרי (ויקרא, א' א') — לאמר לישראל, בשביל ישראל היה מדבר עמו, ולא היה מדבר עמו לצרך עצמו 1).

הערות לס' י"א:

1) ספרא לויקרא א' א' בסוף (4 ע"ד), אליעזר בן אהא, זה היה בודאי אותו שנקרא ניכ בלא שם רבי - אליעזר בן מהבאי (נ"א מהבאי), תוספתא שבת י"ב (י"ג) ה', ב, שבת ק"ו ע"ב; יבמות י"ד, ד', ב, יבמות ק"ב ע"א, ב"ס כ"ז ע"ב.

סימן יב.

ר' אליעזר בן תדא.

על דבר שירת הים הוא אומר: משה היה פותח כדבריו תחלה וישראל עונין אחריו וגומרין. משה היה פותח ואומר: אשירה להי' כי נאה נאה, וישראל אומר: סוס ורוכבו רמה בים, משה היה אומר: עזי וזמרת יה, וישראל עונין אחריו וגומרין: ויהי לי לישועה, משה היה פותח: הי' איש מלחמה וישראל עונין אחריו וגומרין: הי' איש מלחמה הי' שמו 1).

הערות לסי' י"ב:

(1) מכלתא לשמות סיו א' (85 ע"א). סמוך למאמרו של ר' עקיבא. הלכה אחת מסני נמצאה בשבת קכ"ז ע"א. ע' ניכ' חוספתא ערוכין ו' (ה') פ' (חולק על ר' שמעון בן אלעזר).

סימן יג.

ר' גמליאל (השלישי).

מאמרו של ר' גמליאל בנו של ר' יהודה הנשיא נתקבלו עוד במשנה סמוך למאמרי אביו (1). והם שלשה: יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ (2) שיגיעת שניהם משכחת עון; וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בשלה ונורדת עון; וכל העמלים עם הצבור (כלומר העוסקים בצרכי צבור) יהיו עמלים עמהם לשם שמים, (אף על פי) שזכות אבותם (של הצבור) מסייעתן, וצדקתם (של האבות) עומדת לעד, ואתם מעלה אני (בכל זאת) עליכם שכר הרבה כאלו עשיתם (את הטובה בזכות עצמכם). — היו זהירין ברשות (שלא תבקשו את קרבת הפקידים של הרומאים), שאין מקרבין לו לאדם אלא לצורך עצמן, נראין כאוהבין בשעת הנאתן, ואין עומדין לו לאדם בשעת דוחקו. — עשה רצונו (של הקב"ה) כרצונך. כדי שיעשה רצונך כרצונו (3); בטל רצונך מפני רצונו כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך. מלבד זה נשאר הימנו פרפרזה לבמדבר י"א י"ב: אי אפשר לעמוד על התפל, (כי בין כך ובין כך) סופן לדון אהריך: אם אתה נותן להם בשר בהמה דקה, אומרים: בשר בהמה גסה ביקשנו, — בהמה גסה, אומרים: בהמה דקה ביקשנו, היה ועוף ביקשנו. — היה ועוף, אומרים: דגים והגבים ביקשנו (4). — בפרקי דר' אליעזר נאמרו בשם ר' גמליאל שני דברים (5).

הערות לסי' י"ג:

- (1) אבות ב' ב' - ד. (2) בקה"ר מובא זה ניכ' לכתוב ז' י"א.
 (3) במדרש משלי ס' י' בשם ר' אליעזר. (4) תוספתא סוטה ו' ח'.
 (5) ריש פ' י"ז: גם אהרן נקבר ע"י ה' כמו משה. פ' כ"ט: הקב"ה רפא את אברהם אהרן שנמיל.

סימן יד.

ר' יעקב איש כפר היטייא.

[רבי ור' הייא הלכו בדרך. כשבאו לעיר אחת, שאלו: אולי יש כאן תלמיד חכם, נלך ונקבל פניו. אמרו: יש כאן תלמיד חכם עורר. אמר לו ר' הייא לרבי: שב במקומך ואל תולול בכבוד נשיאותך, ואני אלק. אבל רבי עמד על דעתו והלך עמו. כשנפרדו מהחכם העורר], אמר להם: אתם הקבלתם פנים

הנראין ואינן רואין, תוכו להקביל פנים הרואין ואינן נראין. [א"ל (רבי לר' חייא): אלו שמעתי בקולך היית מונע ממני ברכה זו, אמר לו לעורר הוא: ממי שמעת ברכה כזו? א"ל: מפרקיה דר' יעקב שמעתי. כי ר' יעקב איש כפר חיטייא היה מקביל פני רבו בכל יום. כשהיה חולה, אמר לו רבו: אל יצטער מר, אחרי שאינך יכול (ללכת). אמר לו: וכי קל בעיניך האמור ברבנן] (תהי' מיט' י'): ויחי עוד לנצח לא יראה השחת, כי יראה חכמים ימותו, — ומה הרואה חכמים במיתתן יחיה, בחייהן — על אהת כמה וכמה! (1)

הערות לפי י"ד:

(1) חנינה הי' ע"כ. הספור הוא כסגנון אגדות בית המדרש שבכבד בארמית ורק עצם האסורים נספרו בעברית. [בפנים הובא כאן הספור בתרגום עברי ולהבדיל בין מה שהוא תרגום ובין מה שהוא מהספור, נסגרו הדברים הפתורגמים בין שני הצאי לבנה].

סימן טו.

ר' יהודה בן חנניה.

דברים ל"ב א'. האוינו השמים ותשמע הארץ. היה ר' יהודה בן חנניה אימר: (1) בשעה שאמר משה, האוינו השמים, היו השמים ושמי השמים דוממים, ובשעה שאמר, ותשמע הארץ, היתה הארץ וכל אשר עליה דוממים. ואם תמיה אתה על הדבר, צא וראה מה נאמר ביהושע (יהושע י' י"ג): ויאמר לעיני ישראל שמש בנבעון דום וירח בעמק אילון וידום השמש וירח עמד וכו', נמצינו למדים שהצדיקים שולטים בכל העולם כולו. — אפשר כי גם הדרשה הנאמרה להלן היא גם כן שלו. ש"ב י"ב ו'. ר' שמואל בר נחמן אמר בשמו (2): ואת הכבשה ישלם ארבעתים — ששה עשר (ארבע כפול ארבע) (3). בשלש מקומות כתוב כאן (רות א', ה', י"א י"ב): שבנה בנותי, כנגד שלש פעמים שדוהין את הגר, ואם הטרייה יותר מכאן, טקבלין אותו.

הערות לפי ט"ו:

- (1) ספרי דברים ל"ב א' (פסקא ט"ו). אילי היה בנו של ר' חנניה בן יהודה. לעיל כרך א' ח"ב 146.
- (2) ספרי דברים נ' כ"ג (פסקא כ"ז) ר' חנניה אמר, ואולם בשו"ט נ' א' (וכן בילקוט ש"ב י"ב, רמז קמ"ח) הנירסא - ר' יהודה בר חנינא. כנראה נשמטו בספרי המלות "יהודה בן".
- (3) רות רבה ב'. - בנוסח ב' של אדר"ג פמ"ד (62 ע"א) יש דרשה של גוסריקון מר' יהודה ב"ר חנינא לפלת פהו, ברי' ס"פ ד' (ע' לעיל כרך א' ח"א 98). אולם כנראה נשתבש מר' יהושע בן חנניה.

סימן טו.

ר' יהודה בן תימא.

מהתנא הזה, הידוע לך על ידי מאמרי הלכה אחרים (1) נשאר שני מאמרים בסיום פרקי אבות (2): הוי עו כנמר וקל כנשר, רין כעבי ונבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים (3). — הוא היה אומר: עו פנים לניהנם ובשת פנים לנן ערין (4). באבות דרי נתן הסר הפתנס האחרון, ובמקום זה בא שם קבוצה שלמה של פתנמים: הוי אוהב את השמים (הקב"ה), ירא מן השמים, חרד ושש מכל המצות; ואם עשית להכרך רעה קימעא, יהא בעיניך הרבה; ואם עשית להכרך טובה הרבה, יהא בעיניך מעט; ואם עשה לך חברך טובה קמעא, תהא בעיניך הרבה; אם עשה לך חברך רעה הרבה, תהא בעיניך קמעא (5).

הערות לס"י ט"ז:

- (1) ע' פרנקל מבוא 202 שהביא מהגינה י"ד א': משענה אלו בעלי משנה כגון ר"י בן תימא והבבוי.
- (2) אבות ה' כ', המשנה שבאה אח"כ (כ"א), אעפ"י שסתחילה: הוא היה אומר, אינה של ר' יהודה בן תימא. ע' לעיל כרך א' ח"ב 101. (3) וכן באדר"ג פס"א, 67 ע"א, נו"ב פס"ח שם, ובסוף בא סם "וכן הוא אומר רצון יראיו יעשה — מה שעדיין לא נתברר כל צרכו, וע' פסחים ק"ב ע"ב.
- (4) מה שנאמר שם אח"כ: יהי רצון מלפניך וכו' אינו מר"י יהודה בן תימא, אלא כנראה הסופר בקס לנמור בזה את המסכת.
- (5) אולי גם שני המאמרים שבאו אח"כ הם של ר' יהודה ב"ה. [כפוג וקנקנה זפותה — אלו תלמידי חכמים, משפך ושופרת — אלו רשעים, הוי כנור שאין בו פתח להכניס את הרוח, הוי למוד לקבל את הצער, והוי פוחל על עלבונך]. — השוה דרך ארץ זוטא פ"ב, ששם באו בתור מאמרים בודדים סתם, כברויחא סנהדרין ג"ט ע"א נמצאה לנגדה נפלאה ע"ד אדם הראשון ומתחילה היה ר' יהודה בן תימא אומר, אולם לפי דים צריך לשחוק בן תימא.

סימן י"ז.

ר' יוחנן בן תורתא.

התנא הזה היה בן דורו של ר' עקיבא, וכשנמשך ר' עקיבא אחר בר כוכבא וחשב אותו למלך המשיח, קרא אליו: עקיבא יעלו עשבים בלחייך ועדין אינו בא (1). — אמרו רבנן: ר' יוחנן בן תורתא בא לפני ר' עקיבא, אמר לו: עמוד וקרא בתורה אמר לו: לא עביתי על הפרשה; ושכחתי הכמים (2). — משבחה הוא מאמרו ע"ד אסין ההרבן: מפני מה הרבה שילח? מפני ביוון קדשים (כגמור בשיא, ב' כ"ט); ירושלים — בנין הראשון — מפני מה הרבה? מפני עבודה זרה, גלוי עריות ושפיכת דמים שזיה בתוכה; אבל באחרונה (כלומר בהרבן הבית דאחרון) מכירין אנו בהן שהם עבלים כתיבה וזהירין

במעשרות, מפני מה גלוי? מפני שאוהבין את הממון ושונאין איש את רעהו
לפני המקום, ושקלה הכתוב כנגד עבודה זרה, גלוי עריות ושפיכות דמים (3).

הערות לסי' י"ז:

(1) ירוש' העניית 68 ע"ה, איכה ר' ב' ב', (2) שמות ר' ט' קרוב לראש, (3) תוספתא
מנחות סוף פ"ג, ומהו בא בבבלי יומא ט' ע"א וכו' בשניונים, בירושלמי יומא 88 ע"ג בסוף בקצרה;
ע' במדבר ר' ו' קרוב לסוף, - בשחש"ר ז' ו' מיוחס לר' יוחנן בן תורתא מאמר שבמקומות אחרים
נאמר בשם אחרים, ע' פסיקתא ר' פ' ב' (5 ע"ב) ובהערת רמא"ש שם, - יש אנדה ע"ד השם
בן תורתא בפסיקתא ר' פי"ד (56 ע"ב, 57 ע"א): מעשה בישראל אחד שהיתה לו פרה אחת
חורשת, נחמטתה ידו ומכר אותה לגוי אחר, כיון שלקחה הגוי וחרשה עמו ששת ימים של הול,
בשבת הוציאה שתחרש עמו ורבעה לה תחת העול, היה הולך ומכה אותה, והיא אינה זזה ממקומה,
כיון שראה כן הלך ואמר לאותו ישראל שגברה לו: בא טול פרתך, שגא צער יש בה (שמתנגעת
על בעלה הראשון), שהרי כמה אני מכה אותה, והיא אינה זזה ממקומה, איתו ישראל הבין לומר
בשביל של שבת והיתה למורה לנוה בשבת, א"ל: בא ואני מעמידה, כיון שבא ואמר לה באונה:
פרה, פרה: את יודעת כשהיית ברשותי היית חורשת בימי החול בשבת היית נוחה, עכשיו שנרמו
עונתי ואת ברשות גוי, בבקשה ממך עמדי וחרשי; ומיד עמדה וחרשה, א"ל אותו הגוי: אני מבקשך
טול פרתך, עד עכשיו אני בא וניסב אחרוך (כלומר הכי בכל פעם אצטרך לחפש אחרוך) שתהא
בא ומעמידה; על אחת חוץ מו (כלומר ומלבד זאת) איני מניחך, עד שתאמר לי מה עשית
לה באונה, אני נתייעתי בה והכיתי אותה ולא עמדה, התחיל אותו ישראל ספיוסו ואומר לו:
לא כשוף ולא כשופים עשיתי, אלא כך וכך הסתית לה באונה, ועמדה וחרשה, מיד נתירא הגוי,
אמר: ומה אם פרה, שאין לה לא סיחה ולא דעת, הכירה את בוראה, ואני שיצרני יוצרי בדמותי
ונתן בי דעת, איני הולך ומכיר את בוראי; מיד בא ונתגייר ולמר וזכה לתורה והיו קוראין את
שמו יוחנן בן תורתא.

סימן יח.

ר' יוסי בר יאסי.

שמות כ"ב ז', ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם, מהיכן קרא באזניהם?
מתחלת בראשית ועד כאן (1).

הערות לסי' י"ח:

(1) מכילתא לשמות י"ט י' (63 ע"ב), התנא הוה שלא נזכר במקום אחר הוא הוא בודאי
ר' יוסי בן יאסין, תוספתא מנחות א' פ"ו (השוה ב. מנחות ו' ע"ב), ששם נ"כ כמו במכילתא
באה דעה נגדית של ר' יהודה הנשיא, והוא ר' יוסי בן יאסין שבצ"ע סיב ע"א [ואולם בלקח
שוב לשמות כ"ד ז' - ר' יוסי ביר יהודה].

סימן יט.

ר' יוסי בר חנינא.

— לרברים, א' א', אלו עשרה נסיונות שנסו אבותינו הקב"ה במדבר,
וזאלו הן: ב' ביס, ובי' במים, ובי' במן, ובי' בשליו, ואחר במעשה העגל, ואחר
במדבר פארן (במרנלים) (1). — בוא וראה כמה קשה אבקת של שביעית.

כיצד? אדם עושה מלאכה בפירות שביעית, התחיל מוכר מטלטליו, שנא' ויקרא כ"ה י"ב): וכי תמכרו ממכר לעמיתך (דורש מסמיכות ענין זה לפרשת שביעית); לא הרניש, התחיל מוכר שדה אהותו, שנא' (שם, פסוק כ"ה): ומכר מאהותו; לא באת לידו עד שמכר את ביתו, שנא' (שם, פסוק כ"ט): ואיש כי ימכור בית מושב וכו'; לא באת לידו עד שמכר את בתו, שנא' (שמות, כ"א ו'): ואיש כי ימכור את בתו לאמה; לא באת לידו עד שלוח ברבית, שנא' (ויקרא, כ"ה ל"ה ל"ו): כי ימוך אחיך וכו' אל תקח מאתו נשך וכו'; לא באת לידו עד שמכר את עצמו, שנא' (שם, פסוק כ"ט): כי ימוך אחיך עמך ונמכר לך, ולא לך אלא לגר, שנא' (שם פסוק מ"ו): ונמכר לגר, ולא לגר צדק, אלא לגר הושב, שנאמר (שם): ונמכר לגר הושב [ולא לגר תושב], אלא לעובד עבודה זרה, שנא' (שם): או לעקר משפחת גר — נעשה כומר לעבודה זרה (2).

הערות לס"י י"ט:

(1) ספרי לאותו פסוק (פסקא א). השה בריותא ערכין מ"ו א. (2) הוספתא ערכין ה' ט', ע' נב בספרא לאותו פסוק (110 "א). - בספרא לויקרא י"ט מ"ו (90 ע"א) נמצאה דרשה של ר' יוסי בי"ח ובן בריותא סנהדרין ס"ג ע"א ואולם בספרים הנדפסים נשתכש מר' יוסי בר הנינא לר' יוחנן (ע' ד"ם שם).

סימן כ.

ר' יוסי בן אלעזר (1).

רק דרשה אחת נמסרה ממנו (2). [משל של הגוים שרודפים את ישראל] כאדם שמושיט אצבעו לתוך עינו ומחטטה (כך הגוים מחטטים כניכול בבת עינו של מקום, כמיש זכריה ב' י"ב): כל הנוגע בכם כנוגע בבת עינו, פרעה שננע מה עשיתי לו? מרכבות פרעה והילו ירה בים (שמות, מ"ו ד'); סיסרא שננע מה עשיתי לו? הכוכבים ממסילותם נלחמו עם סיסרא (שופטים, ה' כ'); סנהריב שננע מה עשיתי לו? ויצא מלאך ה' ויך במהנה אשור (מ"ב י"ט ל"ה, וישע"י ל"ו ל"ז); נבוכדנצר שננע מה עשיתי לו? ועשכא כתורין יאכל (דניאל, ד' ל'); המן שננע מה עשיתי לו? ואותו הלך על העין (אסתר, ה' ו').

הערות לס"י כ':

(1) ע' לעיל 183 הע' 3. (2) ספרי לבמדבר י' ל"ה (פסקא פ"ה).

סימן כא.

ר' יוסי ב"ר אלישע.

שמו נזכר רק פעם אחת (1): הניא ר' יוסי ב"ר אלישע אומר: אם האית דור שצרות רבות באות עליו, צא וברוק בדיני ישראל, שכל פורענות שבאה

ר' יוסי ב"ר אלישע

לעולם, לא בא אלא בשביל דייני ישראל, שנא' מיכה ג' ט': שמעו נא זאת ראשי בית יעקב וקציני ישראל המתעבים משפט וכו'... ואין הקביה משרה שכנתו על ישראל עד שיכלו שופטים ושוטרים רעים לישראל, שנא' (ישעי' א' כ"ו): ואשיבה שופטך כבראשונה וכו' אהרי כן יקרא לך עיר הצדק.

הערות לס"י כ"א:

(1) שבת קל"ט ע"א. ע' לע"כ 94.

סימן כב.

ר' מנחם איש גליא.

ממנו נשארה רק הלכה אחת (1). שני דברי אנדה אמר ר' יוחנן בשמו: — זה שעובר לפני התיבה, אין אומרין לו: בוא והתפלל, אלא — בוא וקרב, עשה קרבינו, עשה צרכינו, עשה מלהמתנו, פיים בעדנו (2). מאמרו השני בא במדרשים שונים (3): לעתיד לבוא כל הקרבנות בטלין וקרבן תודה אינו בטל, כל התפלות בטלות, ההודאה אינה בטלה, ההיד (ירמי' ל"ג י"א): קול אומרים הודו את ה'; ומביאי תודה בית ה' (שם, י"ז כ"ו) זה קרבן תודה, וכן דוד אמר (תה' נ"ו י"ג): עלי אלהים נדריך אשלם תודות לך, תודה אין כתיב כאן, אלא תודות — ההודאה וקרבן תודה.

הערות לס"י כ"ב:

(1) תוספתא עירובין י"א (ח') י". ברייתא כתובות ס' ע"א במקום מנחם נאמר שם נחום. — ע"ד גליא, מקום בא"י, ע' לוי ח"א 384. עוד בעל אנדה היה ר' יודן רמן גליא, ויקיר כ' (השוה: פסיקתא ר' פמ"ו).

(2) ירושלמי ברכות 8 ריש ע"ב. מלכד ר' יוחנן היו גם ר' פנחס ור' לוי שאמרו בשם רבם שאמר בשמו. ע"ד ארבע ההוראות שבמגת "קרב" ע' לוי ח"ב 368. (3) פסיקתא 79 ע"א. אותם האמוראים שאמרו בשמו בירוש' ברכות וכן בויקרא ר' פ' פ' וכ"ז בסוף, תנחומא אמור, תנחומא ב' אמור 10 (שם נשתכס סן "דגליא" ל"גליאה"). וכן לתה' ק' בעל המאמר הוא ר' פנחס בשם ר' לוי ונשמט ר' יונתן בשם ר' מנחם דגליא.

סימן כג.

ר' שמעון איש קטרון.

גם שם התנא הזה וגם שם מקומו לא נזכרו במקום אחר, ורק מאמר זה נשאר ממנו: בזכות עצמותיו של יוסף (שישראל העבירו עמהם) נקרע הים. ההיד (תה' קי"ד): הים ראה וינס (1).

הערות לס"י כ"ג:

(1) מכילתא י"ד ט"ו, ב"ר פ"ז קרוב לסוף, תנחומא סוף נשא.

סימן כה.

ר' שמעון החסיד (1).

איוב כיב ט"ז. אשר קומטו ולא עת. אלו ט' מאות וע'. ור' דורות שקומטו; (שהיו צריכין) להבראות קודם שנברא העולם ולא נבראו. עמד הקביה שתלן בכל דור ודור, והן הן עזי פנים שבדור (2). — בין כתפיו של שמשון ששים אמה היו, שנא' (שופטים ט"ז): ויאהו בדלתות שער העיר וכו' וישם על כתפיו, וגמירי דאין דלתות עזה פחותות מששים אמה (3).

הערות לסי' כ"ד:

(1) ע' א"י אטוראי בכל בהוספה (בגרמנית) ע' 9-10, שם בכר מוכיח שהיה אחר ר' שמעון החסיד הנא, שמאמריו בבריות, ואחד שמעון חסידא אמר א בדורו של ר' יהושע בן לוי.
(2) תניא, הניגה י"ג סוף ע"ב. (3) סופה י"א, תניא, בחולין קכ"ז א' מספר רב הונא בר תורתא על עצמו: כשבאתי לפני ריש החסיד אמר לי וכו' והוה איפוא ר' שמעון חסידא האטורא. השאלה היא מתי היה רב הונא בר תורתא, ואולי במקום רב הונא בר תורתא, שלא נזכר עוד בשום מקום, צ"ל ר' יוחנן בר תורתא, שנוכר לעיל סי' י"ג, ויהיה אפוא ר' שמעון החסיד הנא בן דורו של ר' עקיבא [הסימן הזה הוא הוספת הכתובים].

סימן כה.

תודוס (Theudas?) איש רומי.

במקום שמדבר על המנהג שהנהיג התנא הזה ברומי אכילת צלי בפסח (1) באה גם דרשה אנדית ממנו (2): מה ראו הננייה מישראל ועזריה שמסרו עצמן על קדושת השם לתוך כבשן האש? נשאו קל וחמר בעצמן מצפרדעים. ומה צפרדעים שאין מצווין על קדוש השם כתיב בהו (שמות ז'): ועלו בביתך וכו' ובתנורוך ובמשארותיך, אימתי משארות מצוויות אצל תנור? הוי אומר, בשעה שהתנור הם, אנו שמצווין על קדושת השם — על אחת כמה וכמה! (3)

הערות לסי' כ"ה:

(1) ר' יוסי בן הלפתא ספר זאת: תוספתא ביצה ב' ט"ז, ב' פסחים ז"ג ע"א, ב' ביצה כ"ג ע"ב, ירוש' פסחים 84 ע"א. נגר המעשה הזה נאמר בתוספתא: אמרו ל' בבריותא שבבבל: שלחו לו; בירושלמי: שלחו לו חכמים ובספורו של רב יוסף (ברכות י"א א') בצורה אנכרונית: שלח לו שמעון בן ספח. (2) פסחים ז"ג ע"ד. ע"ד הבטוי "מה ראוי ע' לעיל כרך א' ח"א 12 ע"ג 1.
(3) בשו"ט כ"ח א' מיבאה האגדה של תודוס איש רומי בנוסח אחר, וע"ז באו דבריו של גלבין איש רומי מן התורה דרשו, שנא' (דברים ד' כ"ט): ובקשתם פסח את ה' אלהיך ומצאת, (לפני זה באה הנבואה שיכריחו אותם לעבוד ע"ז, שם פסוק כ"ח). מהרומי הוה — אילי היה שמו Platon? — טובא בשתשין ה' ה' דרש פלפיון איש רומי: נתקט הר סיני ונצב בשמי מרוב, והווי ישראל נתונים תחתיו, שנא' (דברים ד' י"א): ותקרבון התת הרה, (בבבלי שבת פ"ח ע"ב וע"ז כ' ע"ב נאמר זה בנוסח אחר ע"י רב דימי בר חסא).

נוספות.

«מפכילתא דרשב"י הוצ' דיר הוספן שלא היתה לעיני כבר בזמן שחבר את ספרו אנרות התנאים».

ר' אלעזר בן ערך.

ר' אלעזר בן ערך אומר: מפני מה נגלה הקב"ה משמי מרום והיה מדבר עם משה מתוך הסנה? לפי שיכול המקום שידבר מראש הרים ומראש הנבעות, מנבהי עולם ומארזי לבנון, אלא השפיל עצמו ודבר מתוך הסנה. ועליו אמר שלמה (משלי, כ"ט כ"ג): ושפל רוח יתמוך כבוד. אי אתה מוצא מן האילנות שפל מן הסנה, וכן הוא אומר (תהלים, קל"ח ו'): כי רם הי' ושפל יראה.

אמר ר' אלעזר בן ערך: שבעת ימים היה מכתיש הקב"ה למשה לילך בשליחותו, דכתיב (שמות, ד' י"ג) גם תמול — גם מתמול, גם שלשם — גם משלשם, מאז דברך — גם מאז, וזה יום השביעי.

שמות, ד' י"ב, ויחר אף ה' במשה, א"ר אלעזר בן ערך: לא דבר הקב"ה עם משה אלא בדרך ארץ, שלא יהיו בזווי העולם אומרים מפני שהוא אלוה ובעל עולם עשה דבריו שלא כדין, לכן היה הקב"ה (מכביש) [מכתיש] את משה כל ששת ימים, דכתיב: גם מתמול גם משלשם גם מאז דברך, ובשביעי אמר לו שלח ביד השלח, משלו משל למה הדבר דומה למלך שהיה לו עבד והיה אוהבו אהבה נמורה בקש המלך לעשותו אפיטרופוס לפרנס את בני ביתו של מלך, מה עשה המלך? תפש עבדו בידו והכניסו לבית גנזיו והראהו כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות וכל שיש לו בבית גנזיו, הוציאו לשדה והראהו גנות ופרדסים וכל שיש לו בשדה, פשט העבד את ידו ואמר: איני יכול להיעשות אפיטרופוס לפרנס בני ביתו של מלך, כעס עליו המלך ואמר: אי אתה יכול להיעשות אפיטרופוס, למה הטרחתני כל אותו טורה? נשבע לו שלא יכנס לפתח פלטין שלו, כך היה המקום (מכביש) [מכתיש] את משה כל ששת הימים בשליחותו למצרים ובשביעי אמר לו שלח נא ביד תשלח, איך הקב"ה: משה אתה אומר לי שלח נא ביד תשלח, יהושע תלמידך, נידולי ירך וריכוויך, הוא יכניס את ישראל לארץ, אתה אי אתה נכנס עמהן לארץ,

שנא' (במדבר, כ' י"ב): לכן לא תביאו את הקהל הזה. משיב משה ואומר לפני הקביה: רבשיע! אתה אומר לי רד למצרים והוצא את בני ישראל ממצרים. בודאי אני שליח שתי שליחות באדם אחד בפעם אחת. רבנו! אין שליחות זו יפה אלא בשני בני אדם כאחד. שנאמר (קהלת, ד' ט'): טובים הישנים מן האחד, ואומר (דברים, י"ט ט"ו): על פי שנים עדים יקום דבר. משיב הקביה לו למשה: משה! יודע אני בך על מי אתה עומד ומבקש רחמים שתלך אתה והוא בשליחותי למצרים. כבר שרת עליו רוח הקדש, והוא יוצא ומשמר לך בשבילי מצרים, ובעת שרואה אותך הוא שמה, כענין שנא' (שמות, ג' י"ד): והנה גם הוא יוצא לקראתך וראך ושמה בלבו. — משיב הקביה ואומר לו למשה: בתחלה כשננלתי עליך בסנה היית מסתיר פניך ממני, כענין שנאמר (שם, ג' ז'): ויסתר משה פניו. עכשיו אימתי ניתן לך פתחון פה לדבר בפני כעבד בשר ודם שיש לו רשות לדבר בפני רבו? משה! דברן את, אין לי שלוהין? אין לי גודים? אין לי שרפים? אין לי אופנים? אין לי מלאכי שרת ואין לי גלגלי מרכבה שאשלח ואוציא את בני ממצרים, שאתה אומר לי שלח נא ביד תשלח? [אני הוא שקראתי עולם ממורה שמש עד מבוא]. — מן הדין ראוי אתה לשטיפה (כלומר לכלייה) מיה, אבל מה אעשה — בעל הרחמים אני. לכך נאמר (שם, ו' ב'): וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה'... משיב משה ואומר לפני הקביה: רבשיע! אני נביא בן נביא מספק ספיקות נכנסתי לדברך, פרעה רשע בן רשע ומצרים מרודים בני מרודים (כלומר מורדים בני מורדים) היאך יכנסו לדבריו? א"ל: אתה דבר בלשון קודש כמלאך ואהרן אחיך ידבר בלשון מצרי, שנא' (שם, ב' א'): ראה נתתי אותך אלהים לפרעה ואהרן אחיך יהיה נביאך... משיב משה ואומר לפני הקביה: רבשיע! אתה אומר לי רד למצרים והוצא ששים רבוא מתחת סבלון מצרים. מתירא אני מפני בני אדם שברחתי מפניהם. א"ל: אל תירא משה, כבר מתו, שנא' (שם, ד' י"ט): כי מתו האנשים המבקשים את נפשך. (ד"א) משיב הקביה ואומר לו למשה: משה! אתה אומר לי מתירא אני מפני בני אדם שברחתי מפניהם, בני אדם ששנר עליך פרעה לתפשך, מי עשאן אלמים, מי עשאן הרשים, מי עשאן סומים, הלא אני ד' (מכילתא דרשב"י, הוצ' הופמן, פ' שמות).

ר' י ה ו ש ע.

ר' יהושע אומר: מפני מה ננלה הקביה משמי מרום והיה מדבר עם משה מתוך הסנה? שכל זמן שישראל בצרה כאלו צרה לפניו, שנא (ישעי

סינ טי: בכל צרתם לו צר... וכך היה ר' יהושע אומר: בוא וראה כמה דחמיו וזכויותיו של הקביה על ישראל: ירדו למצרים שכינה עמהם, שנאמר (בראשית, מ"ו ד'): אנכי ארד עמך מצרימה; עלו — שכינה עמהם, שנא' (שם): ואנכי אעלך גם עלה; ירדו לים — שכינה עמהם, שנא' (שמות, י"ד י"ט): ויסע מלאך האלהים; באו למדבר — שכינה עמהם, שנאמר (דברים, א' ל"א): ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אלהיך, עד שבאו לבית המקדש. שרויין בצער, כביכול שרוי עמהם בצער, שנאמר: מתוך הסנה; שרויין בריוח, שרוי עמהם בריוח, שנא' (תהלים, ק"ו ה'): לראות, בטובת בהיריך לשמות בשמחת נוייך להתהלל עם נחלתך.

ר' יהושע אומר: וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ד': אמר לו הקביה למשה: נאמן אני לשלם שכר יצחק בן אברהם שנתן רביעית דם על נבי המזבה ואמרתי לו: כגדל זרועך בני תמותה (תהי, ע"ט י"א), ואני מבקש להוציאך ממצרים ואתה אומר לי: שלח נא ביד תשלה.

(מכילתא דרשב"י שם).

ר' אליעזר.

שמות, ו' ב'. וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ד', ר' אליעזר אומר: א"ל הקביה למשה אני שאמרתי והיה העולם, שנא' (תהי, נ' א'): אל אלהים דבר ויקרא ארץ, אני שאמרתי לאברהם אביכם בין הכתרים (ברי, ט"ו י"ג): ידוע תדע כי גר יהיה זרעך. עכשיו הרי שבועה מבהלת ובאת לפני שלא כדרך ארץ (השבועה באה לפני ומבהלת ומאיצה) שאוציא את בני מצרים, ואתה אומר: שלח נא ביד תשלה.

(מכילתא דרשב"י ע' 4, בכ"י ר"א הלחמי: ר' ישמעאל).

ר' אלעזר המודעי.

שמות סוף ה'. ומאז באתי אל פרעה. א"ר אלעזר המודעי הלילה לאותו צדיק שיאמר בלשון הזה, אלא כך אמר לפניו: רבון העולמים! לא מי שנואל הוא מציל? רבון העולמים! יודע אני שאתה עתיד להוציא את בניך ממצרים. שמא ע"י אחר אתה עתיד להוציאם, אני לא זכיתי שיצאו על ידי. השיב לו הקביה ואמר לו למשה: משה אתה זכית ועל ידך אני מוציאם. תדע לך שכך מתוך השובה שאמר לו אתה לבד, שנא': ויאמר ה' אל משה: עתה תראה וגו'.

(מכילתא דרשב"י ע' 5).

ר' יוסי הגלילי ור' עקיבא.

יהושע, יא י"ב. לא נותר ענקים בארץ ישראל רק בעזה בנת ובאשדוד נשארו. יכול בעזה ובנת ובאשדוד לא נותר, אבל נותר בשאר מקומות. ת"ל רקי' - הפסיק הענין. א"ל ר' עקיבא: ומה אני צריך? (כלומר למה לי מלה יתרה) והלא כבר (נאמר) בעזה... נותרו, אלא (רק' זה) מלמד שנכנסה בהן מארה והיו מתמעטין והולכין (ריה"ג אינו דורש אכין ורקין מעוטיין וריע דורש).

(מכילתא דרשב"י ע' 17).

ר' אליעזר בן יהודה איש ברתותא.

משיב משה ואומר לפני הקביה: רבשיע! אתה אומר לי רד למצרים והוצא ששים רבוא מתחת סבלון מצרים. אלו על מאה בני אדם אתה אומר לי, עדיין הדבר קשה לי, אלא שאתה אומר לי הוצא ששים רבוא מתחת סבלון פרעה במצרים, ואלו התרית בהן שנה או שנתים לפני דבור היו הדברים כבר עשויין (?). אלא שנשתעבדו בהן מאתים ועשר שנים. יאמר לי פרעה מי שיעבדו עבד עשר שנים ולא מיהה בו כל בריה, יבוא אחר ויוציא מתחת ידו? או מי שיעבד את הכרם עשר שנים ולא מיהה בו כל בריה, יבוא אחר ויוציאו מתחת ידו? רבשיע! כבדים ומכובדים הדברים הללו שאתה אומר לי - כו. כבד פה וכבד לשון אנכי.

(מכילתא דרשב"י ע' 4).

ר' יהודה ור' נחמיה.

ר' יהודה אומר: וידבר אלהים אל משה (שמות, ו' ב'). א"ל הקביה למשה: אני אדון העולם, אני מלא רחמים, אני נאמן לשלם שכר, בני משתעבדין ביד בשר ודם ואתה אומר לי שלח נא ביד תשלח.

(מכילתא דרשב"י ע' 4).

ר' נחמיה אומר: וידבר אלהים אל משה, א"ל הקביה למשה: גלוי וידוע לפני צער של בני במצרים, שנא' (שמות, כ' כ"ה): וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים, בני שרויין בצרה ואתה שרוי בריוח, ואני מבקש להוציאן ממצרים ואתה אומר: שלח נא ביד תשלח.

(סו).

על המאמר הסתמי (שהובא גם במכילתא ריש פ' בוא) עה"כ (שמות י"ב א'):
 ויאמר ה' וכו' בארץ מצרים. מלמד שהיו כל הארצות כשרות לדבור עד שלא
 נתקדשה איי, אבל משנתקדשה איי לא היה דבור אל הנביאים בכל מקום אלא
 על המים, אומר ר' יהודה: אף בתחלה לא היה מדבר עם הנביאים אלא על
 המים, שנא' (יחזקאל, א' ג'): הוּה הָיָה (כלומר מה שהיה מלפנים היה גם אחי"כ).
 ר' נחמיה אומר: בתחלה היה הדבר עם הנביאים בכל מקום, מה ת"ל היה היה
 דבר ה' אל יחזקאל? שלא היתה רוח הקדש תדירה עליו.

(סס).

ר' ש מ ע ו ן .

ר' שמעון אומר: וידבר אלהים אל משה (שמות, ו' ב'). אמר הקב"ה
 למשה: נאמן אני לשלם מה שאמרתי ליעקב (בר', כ"ה י"ד): והיה זרעך כעפר
 הארץ, עכשיו הרי שבועה מבהלת (מאיצה) ובאת לפני שלא כדרך ארץ
 שאוציא את בני מצרים ואתה אומר לי: שלח נא ביד תשלח.

(מכילתא דרשב"י ע' 4).

תקונים ומלואים מהמתרגום.

כרך א' חלק א'.

- בהקדמה VII בהערה שורה א' במקום "ב' כרכים" צ"ל כרך אחד אגדת אמוראי בכלל. ספר מיוחד על הפתיחות.
- עמוד 18 הע' 1. הלכנון רטו לבית המקדש - משום שסלכין עונותיהם של ישראל ע"ד ישע"י א' י"ה. בכר באגדת אמוראי א"י, ח"ג 721.
- 21 במסכת שורה אחרונה "שנוי" צ"ל שנואי.
- 36 במשנה סנה' ז' ב' ראבי"ז מספר ע"ד משפט בה כהן שוונתה. בודאי שקבל זה שהקדמונים, כי כבר לפני חרבן הבית בשלדו דינו נפשות.
- 50 ר' יוסי הכהן. כנראה זהו ר' יוסי שנוכר בספרא (ד' ע"ג) שספר: אמר לי אבא אלעזר: היה לנו ענל ובהי שלמים והוצאנוהו לעזרת הנשים, וכסכו עליו הנשים. לא מפני שהסמיכה בנשים, אלא מפני נחת רוח של נשים.
- 71 הע' ג' צ"ל ר' חנינא בר יצחק, ע' בכר א"י אמוראי א"י ח"ג. ערך ר"ח בר יצחק.
- 115 שורה 9. "יבואר" צ"ל יבואר.
- 183 שורה 5. בהנחומא בראשית מסיום: א"ל: ומה הגמל לא... סבל את משאו אלא הרוח שבו, מלך מטיה הקבי"ה אין רווחו סובל העולם כולו: שתק אדריאנוס.
- 143 הערה 4. ע' ערכי מדרשו, ח"א, ערך "גלוי פנים", שם מכאר בכר ברחבה את כל העניין.
- 144 שורה 9 "מדה" צ"ל "מדת טובה". ע' ערכי מדרשו, ח"א, ערך מדה.

כרך א' חלק ב'.

- עמוד 58. ע"ד עיר הנדחת. ר' יוסי הנלילי אומר: לא הבנה עוד - לא תעשה אפילו ננות ופרדסים. ור' עקיבא אומר: לבמות שהיתה אינה נכנית, אבל נעטיה היא ננות ופרדסים (אולי כאן פעל הרגש החי של ר"ע המתנגד לשמטת הארץ). מסנה כנהדרין סוף פ' י'. דומה לזה מאסרו של ר' יהושע שבשקשו לטמא את ירושלים. כרך א' ח"א ע' 117.
68. בשורה האחרונה נזכר שם פסוס שתי פעמים ובפעם הראשונה צ"ל פנחס.
86. לגדי מקולם היה ר' סרפון קורא "תוכבר", שחובו כברו. מכילתא דרשב"י הוצ' הופמן ע' 12 וירוש' פסחים פ"ו ח"א.
- 96 הע' 4. דומה לזה בקה"ר א' ד' ר' ברכיה בשם ר' יוחנן. בכפר "ארתות צדוקים" (כמעט בסוף הספר) באריכות יותר גדולה מאשר באדרינו.
158. הע' 1. במקום רשב"י ור"י בן ברוקה צ"ל רשב"י ור' ישמעאל בן ר' יוחנן בן ברוקה. כך צ"ל בשורה א' וכך גם בשורה ב' שם.

כֶּרֶךְ בִּי חֶלֶק א'

- עמוד 15 הע' 18. בכר בספרו טראדיציאן אונד טראדענמין ע' 80 הע' 5 כותב כי שגגה היתה עמו לחשוב שבאן היא שלשלת מסורת של ארבע חוליות, אלא שר"ח אמר בשם ר' יונהן ור' יוסי בן הלפתא אמר זאת בשם ר"מ.
- 116 הע' 20. צריך להוסיף: ר' יוסי אומר: כל מקום שנא' קרבן אמור כו"ד היא שלא ליתן פתחון פה למינין לרדות (ספרא 4 ע"ב).
- 161 הע' 5. ריב"ל בשמו. המהכר בספרו טראדיציאן אונד טראדענמין, 6 הע' 1 כתב שווהי טעות. - ר' יהושע בן לוי אמר זאת בשם עצמו ולא בשם ר' יהודה.
164. הע' 18 «נחמיה על ר' יהודה» צ"ל יעקב על ר' יהודה.
- 174 שורה 14 נשמט: בר' מיד י"א. ויגש. ר"י ור"נ ורבנן, ר"א: הנשה למלחמה, המו"א (שיב א' י"ג): ויגש יואב. ר"נ אמר: הנשה לפיכך, המדיא (יהושע י"ד ו'): ויגשו בני יהודה. ורבנן אמרי: הנשה לתפלה, המדיא (מ"א י"ח ל"ו): ויגש אליהו (ב"ר צ"ג פ"י ו').

כֶּרֶךְ בִּי חֶלֶק ב'

- עמוד 1 שורה 8 מלמטה - קיפר צ"ל כיפר.
- 6 הע' 18. במקום תוסי' שביעית ב' ה' צ"ל א' ה' (בתוספ' שביעית ב' ה' אומר ר' יוסי בן כיפר בשם ר' שמעון שוורי).
- 23 הע' 10 שורה ב' «הוסי' צ"ל הוא.
- 81 שורה ב', ר' אליעזר (הוא ר"א בן הורקנוס).
- 189 הע' 24. במקום הנין צ"ל הונה (חוניא). טראדיציאן... 102 הע' 14.

רשימת השמות והענינים*.)

א. תנאים.

- ר' אליעזר בן הורקנוס a. א. 9, 19, 27.
 30, 31, 35, 50, 51, 55, 62—64.
 68, 71—116, 119—121, 125, 136.
 145, 146, 156, 158, 159, 161; ב. 1.
 5, 8, 13, 17, 26, 36, 38, 50, 56.
 59, 60, 66, 67, 73, 75, 78—80.
 83, 88, 103, 105, 106, 113.
 116, 139, 140, b. א. 2, 4, 16, 48.
 132, 133, 153, 158, 188, 190; ב. 1.
 6, 7, 59, 78, 90, 91, 106, 112.
 128, 159, 160, 174, 213.
 ר' אליעזר ביר יוסי הנלילי a. א. 103, 146;
 ב. 8, 76, 91, 96, 97, 115, b. א. 34.
 38, 160, 165; ב. 13—29, 31, 44.
 46, 69, 85, 92.
 ר' אליעזר בן יעקב a. א. 4, 46—50, 68.
 93, 162; ב. 48, 66, 105, 120, 140.
 142, b. א. 29, 30, 34, 38, 50.
 104, 133, 152, 160, 191; ב. 1.
 8—14, 64, 149.
 ר' אליעזר בן יעקב השני b. ב. 12.
 ר' אליעזר ביר יצחק (מהדרום) a. א. 36.
 ר' אליעזר בן תרא b. ב. 203.
 אלישע בן אבויה a. א. 36, 92; ב. 25, 44.
 49, 56, 124, 130, 139—142.
 b. א. 1—3, 6, 30, 35, 40, 61, 96;
 ב. 13, 73, 88, 89, 115, 131, 134.
 ר' אלעזר בן אחוה b. ב. 203.
- אבא בנימין ב. ב. 197, 198.
 אבא גוריון (איש צידון) a. א. 68, b. ב. 69.
 אבא דורש b. ב. 198, 199.
 אבא הלפתא a. א. 16, b. ב. 74.
 אבא חנין (הקן) a. א. 81, 84, 86, 89, 93,
 105, b. ב. 59, 64, 65.
 אבא יוסי בן דוסתאי b. ב. 82, 83, 156.
 אבא יוסי בן חנין a. א. 36, 100, 101,
 b. ב. 199.
 אבא יוסי המהווי b. ב. 199.
 אבא יוסי התורתי b. ב. 83.
 אבא כהן ברדלא b. ב. 199, 200.
 אבא שאול a. א. 51, 68; ב. 78, 98, 101,
 b. ב. 65, 67—69, 78.
 אבא שאול בן קטנית a. א. 36, 39.
 אבטליון a. א. 1, 2.
 ר' אבשלום הזקן b. ב. 200.
 ר' אוורדימוס ביר יוסי b. ב. 103.
 ר' אחא a. ב. 38, 48, b. ב. 200, 201.
 ר' אחי ביר יאשיה b. ב. 65, 82, 86—88,
 203.
 איסי בן גור אריה b. ב. 71.
 איסי בן נטליאל b. ב. 71.
 איסי בן יהודה a. א. 47, 162, b. א. 46,
 48, 103; ב. 1, 72, 74, 103.
 איסי בן מהללאל b. ב. 71.
 איסי בן עקביא b. ב. 70.
 איסי בן שמי b. ב. 71.

(*) האותיות הרומאיות מורות על הכרך והאותיות העבריות - על הספר.

- ר' אלעזר בן רסא a. ב. 1; ב. 20.
 אלעזר בן חנניה בן הזקיה a. א. 15.
 ר' אלעזר הסמא a. א. 24, 54, 107, 120, 161, 167; ב. 97—99, 152.
 ב. 156.
 ר' אלעזר בן יהודה איש ברתתא a. ב. 147—149, 214.
 ר' אלעזר ביר יוסי a. א. 169; ב. 107, 108, 115, 108, 33, 47, 49, 50, 57, 103, 118; ב. 12, 48, 99—102, 113.
 ר' אלעזר המודעי a. א. 26, 50, 68, 83, 93, 94, 103, 104, 108, 115, 120, 141, 160, 164, 172; ב. 84, 85, 113, 114, 120, 114, 113; ב. 14, 44, 72, 213.
 ר' אלעזר בן מתאי a. ב. 83, 74.
 ר' אלעזר בן עזריה a. א. 31, 58, 63, 66, 72, 75, 97, 103, 105, 119, 141, 146, 160—174; ב. 1, 2, 5, 6, 12, 16, 23, 27, 35, 52, 57, 62, 63, 66, 68, 70, 82, 83, 88, 99, 103, 107, 108, 123, 125, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

- ר' חנינא סנן הכהנים a. א. 18, 39, 40
b. א. 23, 28, 42, 45, 56, 102, 104, 111, 113, 142, 144, 1010
- ר' חנינא בן תרדיון a. ב. 88, 116—118, 120, 122, 123, 124, 2, א. ב. 44
- חנניה בן הוקיה a. א. 15, 40, ב. ב. 40
- חנניה בן חבנאי a. א. 31; ב. ב. 33, 48, 56, 83, 142, א. ב. 45, 46, 48, 61, 102; ב. ב. 8, 74
- ר' חנניה איש טבעין b. ב. 202
- ר' חנניה בן אחי ר' יהושע a. א. 88; ב. ב. 61, 103, 109—112, א. ב. 84, 104, 109, ב. ב. 58, 81, 91
- ר' חנניה בן יהודה a. א. 173; ב. ב. 146, 205
- חנניה בן עקיבא b. ב. 70
- חנניה בן עקשיא b. ב. 57, 74, 99
- ר' טרפון a. א. 2, 53, 119, 141, 142, 144, 163—165, 171; ב. ב. 2, 3, 20, 26, 47, 50, 56, 66, 68, 80—88, 92, 142, 144, 150, א. ב. 33, 102, 108, 132—134; ב. ב. 68, 78
- ר' יאשיה a. א. 2, 93; ב. ב. 9, 106, 107, 147, א. ב. 141; ב. ב. 48, 58—66, 86, 91, 149
- ר' יהודה בן אנרא סכפר איכוס (עכו) a. א. 70, ב. ב. 45, 85
- ר' יהודה ביר אלעי a. א. 14, 24, 36, 173; ב. ב. 5, 20, 33, 39, 58, 62, 64, 71, 77, 82, 84, 105, 113, 114, 124, 142, 143, 146, א. ב. 4, 6, 12, 14, 16, 21, 25, 26—31, 33, 34, 38, 42, 45—47, 49, 57, 64, 71, 74, 89, 102, 103, 111, 117, 120, 121, 130, 132, 196; ב. ב. 1, 7, 8, 12, 39, 44, 47, 66, 68, 69, 70, 74, 78, 84, 88, 89, 95, 96, 106, 124, 125, 129, 146, 149, 214, 215
- ר' הלל a. א. 1—9, 11, 16, 17, 19, 21, 35, 39, 41, 48, 54, 56, 63, 64, 135, 136; ב. ב. 1, 31, 34, 51, 99, 124, א. א. 4, 62; ב. ב. 15, 23, 29, 39, 40, 137, 177
- ר' הלפתא ב. ב. 118, 142, א. ב. 102, 104, 132; ב. ב. 189, 202
- ר' הלפתא איש כפר חנניה b. ב. 202
- ר' הלפתא ביר יוסי b. א. 103
- הנן המצרי a. ב. 88
- ר' חנינא בר אריז b. ב. 203
- ר' חנינא בן אנטונינוס a. ב. 102, 120, b. ב. 1
- ר' חנינא בנו של ריג a. א. 65, 107; ב. ב. 82, 143—146, א. ב. 46, 85, 89, 104; ב. ב. 6, 13, 40, 55
- ר' חנינא בן רושא a. א. 131, 158, 167; ב. ב. 33, 143, 159, 160

- 110, 99—97, 88, 83, 82, 73, 66
 .152, .147, .140, .136, .135, .124
 .b, א. 2, 4, 19, 145, 48, 83, 106, 116
 .47, 40, ב. ; 190—188, 158, 132
 .205, 130, 112, 106, 91, 78, 67
 .213, 212
 ר' יהושע בן יונתן a. ב. 25.
 ר' יהושע בנו של ר' עקיבא a. ב. 28.
 ר' יהושע בן קפוכאי a. א. 65, b. ב. 40,
 45
 ר' יהושע בן קרחה a. א. 30, 48, 105,
 120; ב. 97, .b, א. 24, 28, 77
 120, 147; ב. 29—39, 40, 48, 105,
 126, 129, 147, 149.
 ר' יוחנן בן ברקא a. א. 161; ב. 152,
 153
 ר' יוחנן גודנדא a. א. 54, 167; ב. 99,
 ר' יוחנן בן זכאי a. א. 8, 9, 12,
 17—19, 22—34, 36, 37, 39, 40,
 51—56, 65, 67, 90—92, 108, 110,
 116, 118, 125, 127, 136, 154, 162,
 174; ב. 13, 73, 76, 81, 130,
 b. א. 4, 15, 41, 90, b. ב. 12, 47,
 75, 84, 136.
 ר' יוחנן בן נורי a. א. 162, 163; ב. 34,
 58, 59, 71, 73, 78, 97, 98, 152,
 163, b. א. 102, 104, b. ב. 30,
 ר' יוחנן הסנדלר a. ב. 48, 102, b. ב. 3,
 6, 12, 40, 56, 67.
 ר' יוחנן בן תורתא a. ב. 48, b. ב. 206,
 207
 ר' יונתן a. א. 2, 93; ב. 1, 5, 9, 94,
 103, 106—108, 111, 125, b. א. 61,
 67, 120; ב. 48, 55, 58—66, 72,
 91, 116, 174, 179, 183.
 יונתן בן עזיאל a. א. 9, 15, 17, 92;
 ב. 80.
- ר' יהודה בן כבא a. ב. 118, 122—124,
 142, 150, b. א. 1, 4, 46, 102, 133,
 135, 160; ב. 1.
 ר' יהודה בן בתירא a. א. 74, 100; ב. 62,
 102—106, 111, b. א. 22, 74,
 b. ב. 1, 3, 58, 63, 64, 67, 137.
 ר' יהודה בן גמליאל a. ב. 142.
 יהודה בן גרים b. א. 49.
 יהודה בן דורתאי a. א. 2.
 ר' יהודה בן דמה a. ב. 20.
 ר' יהודה בן הנניא b. ב. 205.
 ר' יהודה בן לקיש b. א. 84; ב. 45, 47,
 48, 157—158.
 ר' יהודה בן נקווא b. ב. 88.
 ר' יהודה הנשיא a. א. 9, 27, 36, 60,
 73, 102, 116, 142, 162; ב. 29, 30,
 82, 88, 91, 110, 117, 121, 126,
 129, 130, 152, b. א. 6, 10, 11,
 42, 47, 55, 61, 105, 108, 116,
 127, 133, 136, 147; ב. 1, 22, 30,
 38—40, 55, 64, 65, 67, 73, 80,
 82, 83, 85, 86, 88, 89, 92, 95—99,
 104—106, 116, 125, 128—152,
 154, 158, 160, 161, 163, 164, 173,
 175, 177, 180—185, 188—190, 194,
 197, 204, 205, 207.
 יהודה בן סריפאי a. א. 9.
 ר' יהודה בר פפוס a. ב. 37.
 ר' יהודה בן שמוע b. ב. 2, 6.
 ר' יהודה בן תיסא b. ב. 206.
 ר' יהושע בן הורקנוס a. א. 46.
 ר' יהושע בן זירוז b. א. 44; ב. 152.
 ר' יהושע בן הנניא a. א. 19, 24, 25,
 30, 31, 35, 41, 46, 50—52, 54, 55,
 58, 59, 61, 62, 66—68, 70—76,
 79—140, 142, 145—161, 167;
 ב. 1, 2, 13, 18, 24, 32, 37, 50, 64.

- ר' יונתן בן משולם b. ב. 156.
 ר' יוסי בן אליקים b. ב. 156.
 ר' יוסי ביר אלישע b. ב. 94, b. ב. 208.
 ר' יוסי בן אלעזר b. א. 113, 135;
 ב. 208.
 ר' יוסי הגלילי a. א. 82, 83, 87, 101,
 103, 106, 164, 169, 171, 173; ב. 2,
 11, 12, 20, 46, 52—54, 63, 68,
 70, 80, 83, 86—97, 103, 104, 113,
 121, 144. b. א. 54, 83, 104, 141;
 ב. 74, 78, 82, 106, 174, 214.
 ר' יוסי בן דורמסקית a. א. 71, 74,
 113—115. b. א. 135, 170; ב. 101.
 יוסי איש הוצל b. ב. 71, 103.
 ר' יוסי בן הלפתא a. א. 9, 14, 61, 71,
 98, 121, 151; ב. 1, 4, 5, 49, 72,
 103, 133, 143. b. א. 2, 10, 11,
 12, 15, 16, 22, 31, 34, 38, 46,
 49, 50, 55, 62, 66, 74, 82, 90,
 102—103, 132—133, 135—138, 146—148,
 151, 158; ב. 1, 8, 29, 30, 39, 47,
 48, 64, 65, 67, 72, 75, 77, 78, 79, 81,
 82, 86, 88, 91, 92, 95, 99, 101—103,
 106, 114, 129, 182, 210.
 ר' יוסי ביר הנינא b. א. 82, 84, 189;
 ב. 207, 208.
 ר' יוסי בן יאסין a. ב. 56.
 ר' יוסי בר אבי (יאסי) b. ב. 207.
 ר' יוסי ביר יהודה a. א. 30, 47, 73,
 132; ב. 90. b. א. 83, 133; ב. 6,
 7, 30, 37, 99, 103—106, 129, 139,
 149, 157.
 ר' יוסי איש כפר הבבלי b. ב. 72, 140.
 יוסי בן יוחנן איש ירושלים a. א. 63.
 ר' יוסי הכהן b. א. 31, 50, 51, 55, 61,
 ר' יוסי בן כיפר a. ב. 110, b. ב. 1, 81,
 82, 85.
 ר' יוסי בן משולם b. ב. 154.
 ר' יוסי בן קסמא a. ב. 116—120, 143,
 b. א. 99.
 ר' יוסי בן קצרתא a. ב. 120.
 ר' יוסף בן פטרוס b. ב. 167, 175.
 ר' ינאי b. ב. 80—82, 115, 176, 180, 193.
 ר' יעקב b. א. 136, 160, 164; ב. 88, 89.
 ר' יעקב איש כפר היטייא b. ב. 204.
 ר' יעקב בן הנינא b. ב. 70, 131.
 ר' יעקב בר קורשאי b. ב. 130, 131.
 ר' יצחק a. א. 35; ב. 110, b. ב. 64,
 90, 91, 140, 150.
 ר' ירמיה b. א. 22.
 ר' ישמעאל בנו של ראביע a. א. 161; ב. 16.
 ר' ישמעאל בן אלישע a. א. 2, 11, 14,
 36, 42—44, 64, 74, 89, 91, 117,
 121, 161, 162, 171—174; ב. 1—24,
 36, 48, 52—59, 61, 63, 68, 75,
 77, 79, 83, 87, 88, 96, 102, 103,
 106—108, 111, 120, 123, 125, 147,
 b. א. 1, 2, 23, 28, 45, 47, 48,
 61, 67, 70, 89, 100, 104, 120, 132,
 133, 160, 164, 188; ב. 15, 22,
 23, 26, 28, 41, 47, 48, 58, 59,
 63, 64, 66, 72, 86, 90, 91, 116, 199.
 ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה
 a. ב. 5, 128, 152, 153, b. ב. 30,
 40, 48, 96.
 ר' ישמעאל ביר יוסי a. ב. 20, 107, 149,
 b. א. 6, 103—105, 108, 109, 125,
 127, 130; ב. 96—100, 102, 104,
 110, 119, 129, 133, 134, 144, 147, 151,
 158, 163, 177, 180—182.
 ר' לוי בר טיטי a. ב. 91, 181, b. ב. 135,
 172, 189—191.

- ל'וטס איש יבנה a. ב. 150. א. ב. 10. א. 10.
 ד' מאיר a. א. 23, 27, 36, 39, 52, 53,
 79, 91, 92, 144, 162; ב. 5, 17,
 20, 23, 32, 34, 35, 37, 39, 41,
 44, 48, 49, 64, 68, 77, 79, 88,
 91, 101, 117, 118, 140, 142, 143,
 147. ב. א. 1-45, 47, 48, 60, 74,
 83, 90, 102, 103, 111, 121, 124,
 130, 132-134, 138, 141, 148-148,
 151, 160, 164, 188, 189; ב. 1, 6,
 7, 12, 32, 40, 44, 67, 70, 78, 81,
 82, 89, 97, 106, 110, 113,
 114, 129, 135, 132, 156, 163, 202.
 ד' מיאשא ב. א. 5.
 ד' מנחם ביר יוסי ב. א. 103; ב. 102,
 110, 103.
 ד' מנחם איש נליא ב. ב. 209.
 ד' מנחם בן נפח a. ב. 81.
 ד' מתיא (מתתיהו) בן חרש a. א. 88;
 ב. 15, 103, 106-109, 111. ב. א. 47,
 62, 84; ב. 58, 74, 100, 176.
 מתתיהו בן מרגלות a. א. 9.
 ד' נהוראי a. א. 53, 139; ב. 46, 90,
 126. ב. א. 109, 120, 121, 124,
 141, 160, 164, 165; ב. 7, 22,
 75, 79-80, 197.
 נחום המדי a. ב. 88.
 נחום איש גמזו a. א. 43, 44, 46;
 ב. 32, 51, 67. ב. א. 103, 196;
 ב. 15.
 ד' נחוניא בן הקנה a. א. 26, 27, 41,
 42, 43, 45, 73; ב. 1, 24, 79, 80.
 ד' נחמיה a. א. 44, 53, 95, 99, 109;
 ב. 48, 58, 71, 114. ב. א. 29,
 31, 34, 38, 47, 115, 133, 147,
 157-196; ב. 1, 8, 22, 28, 29, 48, 54,
 57, 75, 79, 88, 96, 124, 214, 215.
- ר' נתן a. א. 71, 111, 154; ב. 10, 36,
 54, 110. ב. א. 65, 66, 112, 170,
 185, 189; ב. 7, 38, 57, 66, 78,
 88, 90, 91, 116-128, 130, 141,
 143.
 סומכוס ב. ב. 89.
 ר' סימאי a. א. 39. ב. א. 83; ב.
 194-197.
 ר' עזריה ב. א. 127.
 ר' עקיבא בן מהללאל a. ב. 62, 75, 127,
 150. ב. ב. 136.
 ר' עקיבא a. א. 2, 4, 11, 24, 25, 29,
 31, 43, 44-47, 49-51, 58, 66,
 74, 80-88, 91, 94, 100, 101, 109,
 114, 119, 128, 132, 140, 146, 160,
 161, 162, 163, 165, 170-174; ב.
 1-13, 16-19, 21, 23-28, 80-82, 89,
 91, 93, 97-99, 102, 103, 110,
 111, 112, 115, 118, 120, 122-125,
 127, 129, 131-134, 140, 142,
 143, 144, 146, 147, 150, 151,
 158, 161, 163, 164, 165, 166, 167,
 170, 72, 102-104, 106-108,
 116, 132-134, 158, 160, 163,
 164; ב. 1, 3, 7, 8, 14, 15, 22,
 28, 29, 37-39, 42, 54, 57, 59,
 66-68, 72-75, 78, 84, 88, 90,
 91, 96, 100, 106, 112, 115, 125,
 128, 129, 140, 148, 172, 201, 204,
 206, 214.
 ר' פיליפצי ב. ב. 78.
 ר' פנחס בן יאיר a. ב. 28. ב. ב. 137,
 138, 158-161.
 ר' פפוס (פפייס) a. ב. 63-65. ב. ב.
 176.

- ר' פפים בן יהודה a. ב. 37, 60, 63—65, ר' שמעון החסיד b. א. 54, 124; ב. 210—
 118, b. א. 9, ר' שמעון בן טרפין a. ב. 152,
 ר' פרודי b. ב. 134, ר' שמעון בן יהודה מכפר איכים (עכ"ל)
 ר' צדוק a. א. 3, 4, 9, 34—39, 54, a. א. 70, 101, b. א. 47, 55, 59—
 55; ב. 139, 61, 62, 99; ב. 35, 86,
 ר' ראובן בן איסורובלי b. ב. 79, 80, ר' שמעון בן ר' יהודה הנשיא b. ב. 147—
 ר' שילא b. ב. 45, 154, 179, 181—183, 184, 189, 190—
 שמאי a. א. 5, 7, 9—11, 16, 39, 42, ר' שמעון בן יוחאי a. א. 9, 11, 12, 14—
 56, 78, 136, b. א. 4; ב. 163, 36, 88, 101, 110, 120, 148, 162—
 שמואל הקטן a. א. 36, 63, 64, 72, 154, ב. 5, 6, 9, 14, 29, 30, 36, 39—
 160; ב. 2, 99—101, 124, 48, 54, 62, 72, 76, 103, 107, 108—
 ר' שמעון בן אבשלום b. ב. 200, 112, 114, 141—144, 147, b. א. 1—
 ר' שמעון בן יוסי בן לקינאי b. ב. 135, 4, 25, 28—31, 34, 38, 45—103—
 118, 113, 133, 135, 147, 148, 152, 156—
 157, 160, 164; ב. 1, 4, 6, 7, 12, 14, 33, 36—39, 47, 55, 56, 57—
 63, 65, 66, 70, 72, 78, 79, 83—86,
 88, 90—92, 96, 100, 115, 125—
 127, 129, 131, 133, 141, 148—
 154—156, 158, 193, 194, 203,
 ר' שמעון בן אלעזר בן שמוע b. א. 3, ר' שמעון בר כהנא b. ב. 45,
 ר' שמעון בן גמליאל הראשון a. א. 10, ר' שמעון בן מנסיא b. א. 28, 47, 53—
 54, 94, b. ב. 39, 80, 55, 74, 84; ב. 66, b. ב. 113, 115—
 149, 154—157,
 ר' שמעון בן גנסי a. ב. 2, 86, b. א. 99—
 ר' שמעון בן נתנאל a. א. 31, 55, 67—
 78, b. א. 62,
 שמעון סיכנא a. א. 32,
 שמעון בן עזאי a. א. 4, 5, 31, 46, 92—
 117, 166; ב. 2, 61, 76, 83—
 124—134, 136, 137, 139, 142, 150—
 137, 69, 66, 58; ב. 116, 104, a. ב. 116; ב. 116, 104, 137, 69, 66, 58;
 ר' שמעון בן עקשיה b. ב. 99,
 שמעון הפקולי a. א. 64,
 ר' שמעון הצנוע a. א. 75,
 ר' שמעון איש קטרון b. ב. 209,
 שמעון בן שטח b. ב. 126,

- ר' שמעון השקמוני a. ב. 150—151.
 שמעון התלמי a. ב. 83, 88, 132, 150.
 שמעיה a. א. 1, 2.
 תודוס איש רומי b. ב. 210.
- ב. אמוראים.**
- ר' אבא b. א. 4, 10, 124; ב. 103, 143, 154.
 ר' אבא נהוראי a. ב. 85.
 ר' אבא בר חייה a. ב. 102.
 ר' אבא בר ירמיה b. א. 43.
 ר' אבא בר כהנא a. ב. 84, b. א. 18, 47, 54, 62, 82, 154; ב. 25, 38, 56.
 אבא בר טרי b. ב. 127.
 ר' אבא בריה דרב פפי a. ב. 127.
 ר' אבא ביר שילא b. א. 2.
 ר' אבהו a. א. 8, 85, 90, 116; ב. 37, 98, 100, 142, 146, b. א. 33, 44, 157, 164; ב. 27, 53, 164.
 אבוי a. א. 116, b. א. 43, 81, 136, 138, b. ב. 57, 69.
 ר' אבין b. א. 15, 33, 83.
 ר' אבין ביר יהודה a. א. 26.
 אבינא b. א. 12, 164.
 ר' אדא בר אבהו a. א. 117.
 רב איזי b. א. 160.
 רב אחא a. א. 6, 25; ב. 16, b. א. 43, 61, 78, 83, 112, 124; ב. 28, 136.
 ר' אחא בר הננא b. א. 5, 31, 33.
 ר' אחא בר יעקב b. ב. 57, 161.
 ר' אחיז b. ב. 38.
 איבו a. ב. 101, b. א. 22, 74, 154; ב. 28.
 ר' אילעא b. ב. 95.
 אלכסנדר a. א. 80, b. א. 130; ב. 183.
 ר' אלעזר (בן פדת) a. א. 25, 29, 86, 90, 116, 166, 171; ב. 58, 73, 94, 116.
- b. א. 3, 83, 157; ב. 7, 12—14, 46, 115, 125, 126, 138, 197.
 ר' אלעשה b. ב. 35, 39.
 ר' אמי a. א. 51, 120, 151, b. א. 96, 130, 138; ב. 47, 138.
 רב אסי a. א. 51; ב. 34, b. א. 96, 124, 138; ב. 56, 71, 138.
 רב כוכי b. ב. 13, 57, 101.
 רב כוסמי b. א. 43.
 ר' בנאה בר עולא b. א. 131.
 ר' בנימין בן לוי b. ב. 47.
 בצלאל a. ב. 47.
 ר' ברכיה a. א. 25, 94, 95, 144; ב. 34, 73, 134, b. א. 22, 28, 72, 74, 75, 81, 83, 116, 120, 151, 154; ב. 25, 37, 49, 95, 140, 191, 194.
 ר' רוסתאי בר מתן b. ב. 85.
 רב דימי בר המא b. ב. 210.
 דניאל הייטא b. א. 130.
 רב הונא a. א. 47, 71, 116, 142, 146, 173; ב. 8, 15, 33, 120, 130, 165; ב. 14, 27—29, 38, 164, 173, 175, 176, 184, 194, 199.
 רב הונא בר ברכיה b. ב. 173, 175.
 רב הונא מצפורי b. א. 82, 83.
 רב הונא בר תורתא b. ב. 210.
 רב הונאי b. ב. 150.
 ר' היישיה a. א. 11, 17, 26; ב. 44—46, b. א. 124; ב. 38, 148, 163, 164, 172, 173, 177, 182.
 ר' הלל בריה דיר וולס b. ב. 130.
 ר' זבדי בן לוי b. ב. 175.
 ר' יוצא a. א. 8; ב. 106, b. א. 89; ב. 182.
 ר' זכריה b. א. 3, 6.
 זר וטרטא בר טוביה b. א. 54.

- ר' ירוקין b. ב. 27.
 ר' חונה b. ב. 150.
 חוקיה b. א. 16, 50.
 חוקיה ביר חייא b. ב. 175, 183, 184.
 ר' חייא בר אבא a. א. 138; ב. 109.
 b. א. 15, 23, 26, 27, 45, 47, 62.
 65, 83, 84, 96; ב. 13, 28, 96.
 150, 184, 191.
 ר' חייא בר אדא b. ב. 164, 168, 175.
 ר' חייא בר אבין b. ב. 37.
 ר' חייא בר יוסק b. א. 45; ב. 194.
 ר' חייא בר רב מרדתי b. ב. 37.
 חנינא אבין דבר נטה b. ב. 194.
 ר' הלבו b. א. 22.
 ר' חלקיהו b. ב. 197.
 רב הלפתא בר שאול b. ב. 202.
 רב המא אבין ר' הושעיה b. ב. 148.
 רב המא בר חנינא a. א. 126, 127, 168;
 ב. 124, 83; ב. 27, 56, 149.
 163, 173.
 רב הנין a. ב. 112, b. א. 189; ב. 148.
 149, 189, 197.
 רב הנא בר אחי b. ב. 160.
 הנא בר בינא b. א. 54.
 ר' חנינא a. א. 23, 116, 127; ב. 32.
 85, b. א. 1, 104, 105, 108, 165;
 ב. 137, 140; ב. 173—175, 181.
 188.
 ר' חנינא בריה דיר אבהו b. א. 7.
 ר' חנינא בר פפא a. ב. 25, 150.
 ר' חנינא דציפורין a. ב. 144, b. א. 120.
 רב הכרמא a. א. 136, 142; ב. 46.
 b. ב. 72.
 רב טביומי b. א. 66.
 רב טוביה ביר אליעזר b. ב. 38.
 רב יאשיה b. ב. 65.
 רב יהודה a. א. 15, 122, 130; ב. 38.
 144, b. א. 11; ב. 45, 57, 183.
 197.
 רב יהודה בר דוסתאי b. א. 62.
 יהודה ביר חייא b. ב. 180, 184, 193.
 ר' יהודה הנשיא השני b. ב. 131, 151.
 ר' יהודה בר סימן a. א. 69, 96, 170;
 ב. 43, 64, b. א. 22, 116, 154.
 158, 196; ב. 78, 95, 102, 115.
 169, 183.
 ר' יהודה בן פדיה a. א. 118; b. ב. 164.
 173, 175.
 ר' יהודה בן פלויה b. א. 29.
 ר' יהודה בר פוי a. א. 132; ב. 74, 75.
 b. א. 130; ב. 143.
 ר' יהודה בר שלום b. א. 96.
 ר' יהודה בריה דרב שמואל בר שילת
 a. א. 14.
 ר' יהושע בן לוי a. א. 20, 32, 63, 64.
 98, 111, 112, 122, 168; ב. 30, 61.
 106, 109, b. א. 1, 47, 50, 65.
 75, 84, 90, 101, 151, 190; ב. 55.
 56, 138, 143, 148, 150, 156, 158.
 160, 103, 164, 172—175, 185, 188.
 189, 193, 202, 210.
 ר' יהושע ביר נחמיה a. א. 25.
 ר' יהושע בר נתן a. ב. 25.
 ר' יהושע דסבנין a. ב. 116, 127.
 b. א. 120.
 ר' יודן a. א. 25, 146; ב. 73, 133, b. א.
 28, 31, 74, 89, 120, 121, 156, 170.
 188, 196; ב. 14, 28, 37, 47, 105.
 115, 127, 168.
 ר' יודן דמן גליא b. ב. 209.
 ר' יוחנן a. א. 4, 9, 12, 13, 23, 29.
 42, 43, 80, 85, 87, 116, 117, 120.

ג. ענינים.

אבוד עצמו לדעת a. א. 137.
 אבית a. א. 31, 35, 80, 84, 90, 94, 102, 105, 110, 112, 113, 144, 145, 155, 156, 159, 162, 164, 170, 171, 173; ב. 21—23, 45, 54, 55, 66, 79, 80, 93, 104, 108, 122, 138, 151, 151, b. א. 16—18, 20, 25, 33, 36, 50, 51, 52, 68, 69, 71, 76, 77, 79, 88, 113, 122, 127, 131, 142, 144, 148, 153, 157, 162, 166, 172—174, 176, 177, 182, 183, 192—194; ב. 9, 11, 17, 20, 24, 30, 32, 39, 41, 43, 44, 51, 56, 62, 63, 70, 75, 114, 119, 120, 139, 141, 143, 150, 154, 167, 169—181, 185, 186, 190, 192, 204, 213.
 אבות דרבי נתן b. ב. 117, 196.
 אכלות a. א. 117; ב. 2, 3, 122, b. א. 27; ב. 42.
 אנדה a. א. 24, 68, 70, 73, 92, 115, 121, 133, 140—142, 149, 159, 163;
 ב. 3, 22, 23, 25, 68, 83, 107, 113, b. א. 3, 133, 160; ב. 3, 14, 15, 29, 48, 54, 119, 145, 177, 180, 192.
 אנדה של רבי עקיבא a. ב. 80.
 אנרופס a. א. 84.
 אדום a. א. 90, 108.
 אדם הראשון a. א. 48, 61, 108, 118, 170; ב. 22, 25, 45, 106, 108, 138, b. א. 9, 15, 31, 41, 42, 94, 95, 116, 122, 129, 148, 174, 179, 182, 192; ב. 26, 82, 49, 108, 112, 116, 133, 141, 145, 156, 170, 194.
 אדרניוס a. א. 96, 97, 115, 117, 123, 125—129, 132; ב. 2, 37, 47, 56.

רבה בר רב שילא b. א. 88, 90.
 רבה בר שמואל a. ב. 107.
 רבין a. ב. 48.
 רב שיבוי a. א. 169.
 שמואל a. א. 7, 14, 85; ב. 38, b. א. 4, 159; ב. 37, 45, 57, 116, 190.
 ר' שמואל בר אמי a. א. 14, b. ב. 114.
 ר' שמואל בר יצחק a. ב. 109, 124, b. א. 38, 90; ב. 27, 85, 114, 115.
 ר' שמואל בר נחמן a. א. 14, 21, 40, 111, 142, 144; ב. 43, 89, 138, b. א. 3, 22, 81, 155; ב. 31, 39, 113, 125, 128, 163, 205.
 ר' שמואל בר פוניא b. ב. 168.
 ר' שמואל פרנרופס b. א. 39.
 ר' שמלאי a. ב. 124, b. א. 74; ב. 92, 96.
 ר' שמעון בר אבא b. ב. 57.
 ר' שמעון בן אלקיב b. ב. 7.
 ר' שמעון הדיא b. ב. 210.
 ר' שמעון בן לקיש a. א. 8, 14, 30, 69, 80, 149, 170, 173, 174; ב. 11, 25, 102, 134, 144, b. א. 1, 15, 33, 74, 83, 97, 157, 165, 196; ב. 37, 52, 56, 99, 164, 166, 172, 174, 175, 177, 181, 260.
 ר' שמעון בן פוי b. ב. 173.
 רב ששת a. 116, 169—171.
 רב תחליפא בר אבנא a. ב. 46.
 ר' תנחום ביד חייא איש כפר עכו a. א. 70.
 ר' תנחומא b. א. 28, 31, 120; ב. 31, 38, 102, 194, 200.
 ר' תנחומא בר אבא a. א. 5, 144; ב. 59, 131, b. א. 196.
 ר' תנחומא בר חיילאי b. א. 12; ב. 89, 173, 175, 176.
 ר' תנחומא דמן פרוד b. ב. 173.

- 102, 107, 123, 137. b. א. 9, 91
 102, 130; b. 106, 130.
 אהבת הבריות a. א. 45, 50; b. 34
 100, 131. b. א. 88; b. 109.
 אהבת השם a. א. 46, 81, 87; b. 131.
 b. א. 32.
 אומות העולם a. א. 26, 30, 64-66, 81,
 85, 98, 103, 104, 113, 115, 122,
 129, 147, 148, 153, 170; b. 18,
 19, 30, 36, 46, 93, 95, 116, 124.
 b. א. 17, 18, 20, 35, 48, 52, 55,
 62-65, 111, 122, 123, 124, 126,
 128, 129, 140, 162, 163, 169, 172,
 174, 178, 192; b. 17, 18, 25, 28,
 30, 34-36, 41, 42, 62, 77, 88, 94,
 100, 111, 120, 145, 153, 182, 190,
 201, 208.
 אומנות a. א. 71, 72, 119, 137, 168;
 b. 30, 39, 85, 105, 138, 139.
 b. א. 8, 11, 34, 52, 107, 108, 135,
 136; b. 54, 75, 81, 101, 108, 132,
 133, 137, 154, 165, 204.
 אונאה b. א. 52.
 אונקלם a. א. 65.
 אופנים a. b. 10.
 אוקינוס a. א. 95-97, 128.
 אושא a. א. 56; b. 2, 97. b. א. 34,
 38, 46, 86, 102, 105, 126, 127,
 134, 152, 160, 162, 163, 164;
 b. 1, 8, 13, 14, 29, 75, 129.
 אותיות a. b. 79, 112, 117.
 אותיות דרבי עקיבא a. b. 80.
 אהאב a. b. 68.
 אהרות השם a. א. 72, 104, 169, 170.
 אחותפל a. b. 21.
 אחשוורש a. א. 68, 69.
 איבנגליון a. b. 20.
- איוב a. א. 25, 46, 107, 110, 120;
 b. 17, 56-67, 72, 105. b. א. 33.
 123; b. 5, 33, 53, 104, 123, 143,
 169, 172, 178, 181, 196.
 איוב (ספר) a. א. 16, 69. b. א. 159.
 איצטננות a. א. 145.
 אישות a. א. 49, 50, 166, 167; b. 34,
 35, 102. b. א. 9, 13.
 אליהו הנביא a. א. 173; b. 120. b. א. 6,
 50, 83, 98, 100, 110, 127, 131,
 151, 183; b. 5, 39, 76, 102, 123,
 128, 138, 154.
 אלכסנדריה (יום הכזי אלכסנדריה) a. א. 51,
 133, 135; b. 39, 114. b. א. 67,
 100, 118, 135.
 אלפא ביתא של ריע a. b. 80.
 אמהות a. א. 113, 155; b. 74. b. א. 20,
 32, 122, 125, 127, 131, 148, 162,
 193; b. 101, 111, 119.
 אמן a. b. 130. b. א. 14, 109; b. 85.
 אמרפל a. א. 90.
 אמת a. א. 118. b. א. 41.
 אנטוניוס a. א. 27. b. א. 130, 131,
 135, 137, 180, 185, 197.
 אסיום b. א. 159.
 אספסינוס a. א. 18, 34, 54.
 אסתר a. א. 68, 69, 111, 146; b. 74,
 b. א. 24, 33, 119, 185, 186,
 b. א. 35, 155.
 אפיקורוס a. א. 53, 115, 126.
 ארין a. א. 87, 88; b. 144. b. א. 51,
 71, 81, 84, 123, 126, 146; b. 120,
 123, 152.
 אריות ימים (וקנה) a. א. 42, 44, 69,
 111, 114, 162; b. 67, 72, 119.
 130, 141, 150. b. א. 8, 14, 35.

- 106, 53, 48; ב. 1, 30, 75, 88, 89; אשרית (כתב אשרי) a. א. 146, 48;
 ב. 120, b. א. 124; ב. 143.
 110, 129, 188.
 ארמית a. א. 5, 6, 8, 11, 15, 28, 29;
 אתנא a. א. 122, 123—125, 79, 69, 68, 66, 63—59, 36, 31;
 באר a. א. 108, 109, 138; ב. 79, 98;
 ב. 29, 34, 38, 39, 42, 43, 45, 51;
 בכל a. א. 2, 8, 23, 32, 36, 48, 87;
 ב. 122, 125; ב. 38, 103, 110, 118, 124;
 ב. א. 72, 84, 87, 102, 104, 160;
 ב. 4, 70, 82, 86, 91, 97, 116;
 157, 166, 177, 191.
 בור a. ב. 31, 124, 115, 114, 110, 108, 107, 104;
 בושא a. א. 42; ב. 31, 139, 143, 142, 138, 134, 130, 129, 126;
 בזונות a. א. 167, 178, 177, 174—172, 169, 162, 147;
 בחירה a. ב. 33, 76, 128, 192, 189, 186—184, 183, 182, 180;
 בחוק a. א. 157, 158; ב. 32, 8, 51, 36, 27, 21, 7, 6;
 בטלה (דברים בטלים) a. א. 115; ב. 85, 84—82, 78, 61, 56, 55, 53, 52;
 ב. 92—94, 96, 98, 100, 109, 113, 115, 111, 129, 116, 112, 138, 138, 143, 151, 153, 159;
 בית אלים a. ב. 54, 180, 179, 178, 174, 170—165, 160;
 בני בליע (קלוטין דביא) a. א. 97, 96, 123, 181, 183, 187, 190, 199, 205;
 בית המקדש a. א. 67, 117, 118, 145;
 ב. 37, 54, 100, 111, 115, 32, 109, 68, 65, 8, 2, 8, 65, 68, 109;
 ב. 121, 133, 147, 172; ב. 61, 102, 103, 106, 110, 111, 114, 118, 122;
 ב. א. 14, 63, 64, 71, 79, 102, 109, 102, 111, 111, 111, 110, 106, 103;
 ב. 138, 138, 138, 14, 63, 64, 71, 79;
 ב. 102, 109, 102, 111, 111, 111, 131, 140, 150;
 ב. 157, 193; ב. 3, 12, 32, 58, 62;
 בית רמון b. ב. 1, 12, 142, 118, 116, 110, 97, 93, 86;
 בית שאן b. א. 3, 6, 166, 177, 195, 211, 215;
 ביתר a. א. 141; ב. 39, 80, 102, b. ב. 45;
 כל תשחית a. ב. 15, 135, 123, 117, 116, 75, 40, א. א. 135;
 בלוריא הנזרת a. א. 61, 95, 88, 69, 50, 34, 29;
 בלעס a. א. 147, 144, 164, b. א. 83, 105, 98, 109, 129, 153, 11, א. א. 11;
 ב. 56, 121, 162, 173, 196, 199, 144, 126, 110, 95, 94, 71, 53, 12;
 בני אהרן a. א. 77, 143, 171, 173; ב. 82, 87, 93, 108, 117;

- ב. 53, 83. b. א. 123, 196; ב. 5.
 123, 83, 33.
 בת a. ב. 30, 32, 56.
 בני ברק a. א. 67; ב. 142. b. א. 45.
 134, 48.
 בני משה a. ב. 43.
 בנים (גדול בנים הנדך) a. א. 50, 52.
 66, 90, 92, 110, 114; ב. 2, 29.
 30, 49, 50, 57, 67, 68, 72, 82.
 85, 117. b. א. 14, 36, 44, 62, 87.
 103, 127, 129, 135, 137, 138, 161;
 ב. 68, 93, 125, 132, 140, 148, 151.
 בנין ירושלים (המקדש) a. א. 67; ב. 19.
 בעלי היים a. ב. 37, 75, 76, 150, 151.
 b. א. 30, 35, 39, 131; ב. 36, 53.
 73, 77, 80, 106, 113, 114, 121, 185.
 בקור הולים a. א. 158; ב. 35, 83.
 b. ב. 62.
 בקעת רמון b. א. 49.
 בר כוכבא (בן כוזבא) a. א. 47, 141;
 ב. 39. b. א. 102, 190.
 ברור היל a. א. 52, 54.
 בריאות הגוף a. ב. 22, 31, 129.
 בריאת העולם a. א. 11, 12, 28, 40, 43.
 59—61, 95, 96, 112, 126, 127.
 170; ב. 71, 75, 96. b. א. 98.
 112, 113, 115, 166; ב. 11, 20.
 24, 90, 92, 144, 192, 195, 209.
 ברית a. ב. 13, 17, 53. b. א. 58.
 ברכת המינים a. א. 63, 64, 100.
 בשר ודם a. א. 21, 40, 41, 51, 56.
 57, 58, 82, 83, 166, 172; ב. 14.
 35, 36, 44, 45, 96, 123, 127, 128.
 130, 131, 132, 139, 142. b. א. 8.
 10, 19, 20, 36, 68, 91, 92, 93.
 118, 126, 129, 131, 140, 161, 195;
 ב. 4, 17, 36, 44, 51, 52, 76, 79.
 80, 81, 83, 87, 98, 108, 112, 117.
 גלות a. א. 62; ב. 13, 39.
 גליל a. א. 76; ב. 56, 118. b. א. 34;
 ב. 93.
 גליא (שם מקום) b. ב. 209.
 גמילות חסדים a. א. 27, 158; ב. 68.
 116. b. א. 62, 74, 86; ב. 1, 8.
 35, 62, 100, 133, 191.
 גן עדן a. א. 42, 91; ב. 77, 106.
 b. א. 26, 156, 169, 171, 182, 192;
 ב. 26, 152, 206.

דרך ארץ a. א. 36, 41, 135, 167; ב. 5, 26, 28-32, 64, 89, 106, b. א. 41, 53, 125, 127, 136, 149; ב. 51, 136, 145, 164, 179, 204, 211.

דרשה (סדרש כתובים) a. א. 1-3, 10, 11, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 27, 42-47, 49, 55, 67, 74, 89, 90, 93, 95, 104-113, 120, 133, 137-143, 145, 148-159, 163, 169, 170; ב. 3, 8, 14, 15, 24, 25, 53, 57, 59, 60, 89-91, 95, 104-106, 133, 134, 136, 151, b. א. 3-6, 34, 67, 116, 125-127, 152-154, 161, 171-187; ב. 4-6, 9, 15, 32, 42, 48, 52, 53, 58, 68, 70, 87, 90, 93-95, 98, 103, 104, 110, 111, 143.

הדרור מצוה a. ב. 17.

היכלות רבתי a. ב. 23.

הכנסת אירחים a. ב. 97, 120, 138, 139; ב. א. 35, 60, 86, 126, 163, 165; ב. 8, 9, 14, 40, 123, 133.

הלכה a. א. 2, 47, 70, 72, 73, 75, 76, 88, 92, 104, 119, 121, 133, 140, 159, 160, 163, 174; ב. 3, 22, 25, 26, 53, 54, 57, 60, 87, 90, 95, 99, 107, 134, 137, 145, 152, b. א. 3, 20, 27, 47, 56, 67, 104, 106, 132, 160, 181, 185; ב. 3, 14, 16, 30, 48, 54, 55, 58, 61, 62, 105, 124, 181, 192, 200, 201.

הלכה למשה מסיני a. א. 9, 74; ב. 24, 109.

הלל a. א. 110, 146, 174; ב. 58, b. ב. 20, 161.

הלצות a. א. 124-125, 129-131, 136, 140.

נרזים ועיבל a. א. 88, b. ב. 97, נרים a. א. 17, 51, 56, 57, 61, 80, 81, 103, 108, 132, 136, 113, 146, b. א. 3, 5, 9, 33, 65, 111, 140; ב. 105, 131, 139, 157, 207, נשמים a. א. 119; ב. 121, b. ב. 25, 36, 82.

הכורה הנביאה a. א. 146.

הכר והפוכו a. ב. 19; ב. 94.

הכרי הימים (ספר) b. ב. 143.

הכרי שטות a. א. 72.

הכרי תפלות a. א. 72.

היד a. א. 110, 139, 147, 159; ב. 23, 63, 65, 66, 122, 129, 145, b. א. 4, 27, 51, 53, 79, 88, 91, 101, 120, 126, 131, 150, 180, 181, 184; ב. 17, 49, 53, 63, 121, 151, 169, 171, 181, 186.

הומיאננס a. א. 69.

הור אנוש b. א. 192.

הור ההפלה b. א. 54, 192; ב. 18.

הור המבול a. א. 98, 147; ב. 62, 63-67, 72, 92, 115, b. א. 39, 40, 52, 79, 85, 192; ב. 18, 143, 144, 174.

הור המדבר a. א. 99, 157, b. א. 63; ב. 149, 155.

דין (דיין, בית-דין) a. א. 87, 120, 158, 163, 174; ב. 10, 19, 35, 98, 121, 123, 148, b. א. 39, 54, 59, 118, 123, 162, 168, 183; ב. 7, 20, 21, 31, 41, 59, 68, 94, 95, 117, 122, 133, 155, 157, 162, 167, 208.

דיני ממנות a. א. 152.

דין שמים a. א. 119, 137; ב. 14, 77.

דין יחידו a. ב. 64.

דינאל (ספר) b. ב. 168.

דרכו אמורי a. ב. 123, b. א. 18.

- המן a. א. 68, 69, 102, 111, 146; חטא (עברה) a. א. 26, 40, 51, 65, 69, ב. 2, 2. b. א. 5, 20, 33, 81, 119, 131, 151, 186; ב. 123, 146, 155, 208
- הכפר a. א. 35, 67, 68; ב. 117, 122. b. ב. 72, 84
- הרגי מלכות (עיין מיתה משונה).
הר הבית a. א. 66, 67
- השנחה פרטית a. ב. 76, 128. b. א. 141, 127
- נדאי a. ב. 31
- ניכוחים (שיחות, דברי פולמוס) a. א. 27, 56—62, 65, 113, 121—137; ב. 21, 40—42, 44, 45, 133. b. א. 19, 20, 41, 48, 112—116, 124; ב. 35, 36, 79, 97, 106, 130, 164, 173
- זיקרא (כפר) b. א. 159
- זכויות a. ב. 49
- זכות אבות a. א. 156, 157, 164; ב. 77, 91. b. א. 79; ב. 4, 32
- זנות a. א. 109; ב. 112
- זקנה (עיין אריכות ימים).
הבלו של משיח a. א. 85, 107. b. ב. 1, 166
- חרוד a. א. 124—125, 135, 136
- חרויב a. א. 17
- חולות אנטוכיה a. ב. 13
- חוק לארץ (גולה) a. ב. 31, 103, 106, 110. b. ב. 33, 58, 110
- חוצפה a. א. 69
- חורבן הבית a. א. 33—35, 41, 65, 66, 79, 80, 116, 170; ב. 19, 55, 80, 121. b. א. 120, 128; ב. 40
- חוקיהו a. א. 139, 146; ב. 65, 66. b. א. 4, 119, 123—125, 151, 168; ב. 21, 151, 168, 169, 171, 172
- חיות הקודש a. א. 32, 127; ב. 76
- חכמה a. א. 114, 123, 131, 132, 135, 154, 160, 167, 173; ב. 26, 28, 72, 92, 136, 137. b. א. 15, 114; ב. 116, 118, 187
- חכמת הטבע a. א. 122, 137; ב. 99
- חכמי הנגב a. א. 11; ב. 108, 109
- חלול השם a. א. 29; ב. 15, 16, 36, 148, 153. b. ב. 109, 159
- חלום a. א. 31, 132; ב. 20, 125, 136. b. א. 86
- חליצה a. ב. 32, 103
- חמת (אטאז) a. א. 53, 70
- חמי טבריה a. א. 52
- חנך a. ב. 101. b. א. 113, 116
- חנופה b. ב. 118, 187
- חנניה משאל ועוריה a. ב. 18, 58. b. ב. 38, 139, 169, 170, 210
- חסד a. א. 165. b. ב. 13
- חסידות a. א. 116, 117; ב. 31, 89, 99, 100, 124, 125. b. א. 16, 31, 182; ב. 137, 159, 182
- חשבון הנפש a. א. 67; ב. 33. b. א. 7, טבעין (שם מקום) b. ב. 202, 203

- טבריה a. א. 69; ב. 87, 118, 119.
 b. א. 6, 46, 104, 107, 118; ב. 70, 79, 81, 113, 131, 188.
- טהרה a. א. 28.
 טובה a. א. 115; ב. 65, 66, b. ב. 62.
 88.
 טורנוסרופוס a. א. 129; ב. 25, 36, 40—44, 70.
 טיטוס b. א. 5.
 טרינוס b. א. 88.
- יבנה a. א. 16, 18, 52, 54, 55, 63, 64, 76, 142, 160, 161; ב. 1, 2, 87, 88, 97—99, b. א. 45, 48.
- יהושע (בן נון) a. א. 110, 114, 155, 159, 173; ב. 132, b. א. 4, 27, 68, 70, 79, 196; ב. 33, 123, 192, 211.
- יומו של גונג a. א. 85, 107, 110.
 יומו של הקביה a. א. 174.
 יום הדין (הגדול) a. א. 12, 85, 98, 99, 102, 107, 166, 170; ב. 22, 23, b. ב. 106, 136.
 יונה a. א. 173; ב. 56.
 יונית (הכסת יונית מיתוב, לשון) a. א. 92, 122—124; ב. 12, 18, 20, 114, b. א. 41, 103; ב. 40, 45, 142, 167.
- ייה ברכות a. א. 63, 67, 78, 79, 100, 121, יהוקאל a. א. 61, 82, 100, b. א. 184, 187; ב. 24.
 יהוקאל (כפר) a. א. 15, 80.
 יין a. א. 114, 131; ב. 51, 105, 106, ים סוף a. א. 105 (ועיי' קריעת ים סוף), יפיה המשיח (אחרית הימים) a. א. 70, 93, 101—104, 107, 146; ב. 21, 136, b. א. 30, 41, 98, 100, 129, 155, 156, 169, 179; ב. 12, 45.
- 142, 126, 124, 94, 92, 84, 63, 119, 118, 87, 69; a. א. 69; ב. 87, 118, 119.
 195, 166, 153, 146.
 ימים טובים a. א. 75, 77, 78, 107, 111, 120, 143, 164; ב. 82, b. א. 137, 153; ב. 36, 99.
 יסורים a. א. 50, 52, 90, 139, 170; ב. 2, 15, 46, 65—67, 77, 83, 117, 118, 129, 146, b. א. 57, 64, 107, 111, 114, 131, 160, 161, 177; ב. 9, 40, 41, 50, 62, 104, 134, 151, 20.
 יעקב איש כפר סכניא a. א. 81; ב. 20, יפת תואר a. א. 88; ב. 126.
 יציאת מצרים a. א. 82, 83, 86, 95, 105, 106, 138, 164; ב. 136, 137, b. א. 149, 157, 195; ב. 24, 51, 126, 170, 185, 195.
 יצר טוב a. ב. 89, 93, 94, b. א. 41, יצר הרע a. א. 30, 40, 80, 115; ב. 28, 34, 89, 93, 94, 109, 123, 150, b. א. 27, 41, 156, 195; ב. 49, 62, 65, 79, 80, 84, 90, 108, 112, 115, 119, 131, 132, 133, 159, 162, 192, 197.
 יראת השא a. א. 167; ב. 136, 159, יראת שמים a. א. 46, 81, 167, b. א. 53; ב. 3.
 ירושלים a. א. 18, 66, 117, 121, 124, 125, 141, 145, 146, 160; ב. 19, 37, 38, 100, 114, b. א. 44, 63, 71, 124, 144, 157; ב. 12, 13, 40, 41, 57, 81, 97, 113, 118.
 יריחו a. א. 64; ב. 22, b. א. 14, ירמיהו הנביא a. א. 107, 171, ישו a. א. 3, 135, 172; ב. 20, 21, b. א. 54, 84.
 ישוב העולם a. ב. 125.

- כפר עיוז a. ב. 2.
 כפר פני b. א. 160.
 כפרה a. א. 27, 164, 165; ב. 15, 19, 36, 65, 69, 77, 107. b. ב. 73, 88, 104.
 כרוכים a. ב. 10.
 כרמל a. ב. 54, 150.
 כתובים a. א. 74.
 לוד a. א. 74, 75, 161; ב. 2, 47, 86, 88. b. א. 132; ב. 118, 158.
 לוז שבשררה a. א. 127.
 לוחות a. ב. 10, 62, 95, 96, 103, 112, 117. b. א. 77, 177; ב. 63, 196.
 לוט a. א. 87, 90, 135.
 לוויה a. א. 147, b. א. 118.
 לויתן b. ב. 131.
 למוד זכות על הראשונים a. א. 94, 101, 164; ב. 84, 123; ב. 151, 179.
 ליצנות a. א. 140; ב. 30, 116. b. א. 18.
 לשון a. ב. 88.
 לשון הקודש b. א. 14; ב. 170, 212.
 לשון הרע a. א. 165; ב. 15, 122, 147, b. א. 25, 56, 107; ב. 46, 49, 51, 53, 55, 82, 108, 170.
 מכול (של מיכ. של אש) a. א. 117, 147.
 מנילת איכה a. ב. 133, b. 168, 184; ב. 96, 134.
 מנילת אסתר a. ב. 58, 115. b. א. 28, 31, 145; ב. 32, 129.
 מנילת יוחסין a. א. 47, 117.
 מנילת תענית b. ב. 40.
 מרת הדין a. א. 10; ב. 63, 89, 92, b. א. 39, 69, 81, 87, 98, 143, 179; ב. 32, 98, 171.
 מרת הרהמים a. ב. 63, 89, 92. b. א. 39, 143; ב. 32, 89, 212.
 מדות a. א. 42, 45, 50, 52, 72, 73, 78, 116, 136, 157, 158; ב. 67, 137, 139, 140, 145, 146. b. א. 8, 9, 34, 53, 107, 135, 138; ב. 3, 49, 68, 107, 131, 159.
 מדות שהתורה נדרשת בהן a. א. 1, 2, 17, 42—44, 101, 133, 171, 172, 174; ב. 1—9, 51, 52, 95—97, 104, 106, 127, 143. b. א. 24, 67, 116; ב. 14, 15, 54, 60, 61, 106, 127, 143.
 מדי a. א. 31, 39; ב. 67, 118. b. ב. 118.
 מדרש תמורה a. ב. 24.
 מדרשי התנאים a. ב. 3.
 מה בכך a. ב. 151.
 מודיעים a. א. 141.
 מונכו a. א. 17.
 מזוזה a. א. 142; ב. 60. b. א. 14.
 מזונות a. א. 167, 168. b. א. 125.
 מהלוקת a. א. 55, 121. b. ב. 67.
 מהנה ישראל a. א. 84.
 מהשבה a. א. 115.
 מטטרון a. א. 109; ב. 136.
 מיט מדות של ר' נתן b. ב. 117.
 מילה a. א. 72, 84, 92, 111, 143, 164, 171; ב. 17, 19, 21, 42, 44, 45, 90, 108, 133, 150. b. א. 14, 15, 60, 108, 111, 114, 116, 117, 122, 140, 153, 161; ב. 32, 47, 110, 116, 139, 152.
 מי טרום a. ב. 53.
 מים a. א. 156—157.
 מינים (ספרי מינים) a. א. 53, 59—62, 81, 82, 126; ב. 20, 46, 78, 140. b. א. 44, 48, 112, 116, 129, 131, 163; ב. 27, 56, 97, 131, 155.
 מירון b. א. 47, 50.

- משה ואהרן a. א. 64, 77, 79, 84, 99, 104, 105, 108, 110, 135, 138, 144, 104, 105, 151—155, 170, 172, 173; ב. 9, 10, 12, 13, 14, 24, 53, 61—63, 65, 91, 95, 103, 104, 108, 118, 122, 132, 136, 137, 145, 151, a. א. 4, 6, 9, 24, 27, 32, 33, 36, 53, 66, 68, 69, 70, 71, 77, 78, 83, 87, 88, 93, 113, 119, 122—127, 143, 149, 150, 152, 154, 166, 167, 169, 175, 177, 180, 182—184, 192, 194—196; ב. 5, 8, 9, 17, 20, 21, 32, 33, 35, 39, 41, 53, 60, 63, 70, 87, 98, 100, 101, 104, 105, 108, 121, 122, 123, 130, 150, 151, 154, 155, 162, 167, 171, 177, 187, 195, 197, 198, 199, 203—205, 211, 212—215;
- משיח (בן דוד) a. א. 69, 70, 103, 147; ב. 22, 35, 113, 114, 119, a. א. 17, 128, 131, 172, 173, 175, 181; ב. 11, 50, 77, 94, 120, 169, 170, 171.
- משל a. א. 51, 52, 55, 57, 62, 72, 82, 113, 114, 116, 118, 130, 140, 162, 163, 172; ב. 6, 13, 14, 26, 27, 37, 38, 41, 44, 45, 67, 73, 76, 95, 96, 100, 101, 109, 115, 121, 137, 140—142, 145, 152, a. א. 3, 5, 6, 11, 13, 35, 37, 41, 44, 61, 66, 73, 91—98, 125, 126, 135, 136, 139, 140, 145, 146, 153, 154, a. א. 168, 169, 175, 192, 196; ב. 10, 11, 16, 26, 34, 36, 48, 51, 52, 68, 77, 87, 93, 110—112, 131, 141, 170, 179, 183, 185, 200, 202, 211.
- משלי a. א. 14, 15, b. ב. 68, 179.
- משניות גדולות של ר' חייא b. ב. 177.
- מתן תורה a. א. 83, 86, 92, 105, 147, 148, 153, 174; ב. 17, 24, 37, 53, 61, 127, a. א. 36, 37, 77, 91, 112, 117, 144, 145, 176, 195; ב. 10, 21, 25, 71, 104, 122, 151, 180, 187.
- נבואה (נביאים) a. א. 63, 64, 82, 95, 164; ב. 132, a. א. 28, 36, 87, 149, 185; ב. 3, 63.
- נבוכדנצר a. א. 117.
- נבותיים (אומה) a. א. 111, b. א. 29.
- נדרים a. א. 88; ב. 28, 31, 32, 69.
- b. א. 8, 26, 137; ב. 93, 117, 140.
- נהרדעא b. ב. 81, 87, 189, 190.
- נהר פקוד a. ב. 110.
- נוטריקון a. א. 50, 68, 93, 96, 110, 145, 149; ב. 12, 54, 92, 152.
- b. ב. 15, 16, 47, 54, 61, 62, 100, 110, 168, 175.
- נוצרים a. א. 62, 63, 64, 72, 81, 82, 115, 125, 129, 131, 143; ב. 20, 21, 45, 78, 86, 110, 133, a. א. 3, 5, 21, 84, 116, 125, 130; ב. 97, 132, 164, 173.
- נח a. א. 147; ב. 22.
- נחש (נחש הקדמוני) a. א. 122, 155.
- b. א. 53, 55, 179; ב. 25, 156.
- ניחוש a. ב. 10, 79.
- נכרים ע' אומות העולם.
- נסיון a. ב. 109, 113, 149, a. א. 149, 207.
- נסים a. א. 82, 83, 138, 152, 155; ב. 120, 12, 76.
- נסיעות a. א. 121, 137; ב. 107, a. א. 9; ב. 100, 185.

- נפש (נשמה) a. א. 59; ב. 151, b. א. 41, 44; ב. 11, 52, 56, 131, 144, 165, 195.
- נציבין a. ב. 62, 102, 103, 111, 133, b. א. 104; ב. 1, 3, 58, 64, 67.
- נקרעון בן גוריון a. א. 33, 37.
- נקמה a. א. 89, 90.
- נשמה ע' נפש.
- סדום (אנשי סדום) a. א. 87, 99; ב. 66, b. א. 54, 122, 156, 157; ב. 18, 39.
- סדר הדורות (כרונולוגיה) b. א. 103, 119.
- סוטה a. א. 89; ב. 10, 133, 153, b. ב. 4, 21, 143.
- סיני a. א. 31, 83, 92; ב. 18, 52—54, 59, 61, 134, b. א. 63, 85, 145, 181; ב. 168, 210.
- סיסרא a. א. 110, 146, b. א. 5.
- סנה a. א. 121.
- סליחה a. א. 118.
- סמאל b. א. 157.
- סמבטיון a. ב. 43.
- סמיכה a. ב. 123, b. א. 4; ב. 1.
- סנה a. א. 114.
- סנחריב a. א. 110, 139; ב. 112, b. א. 5.
- ספק a. ב. 31.
- ספר הבטחון a. ב. 106.
- ספרא a. ב. 3, b. א. 47, 132; ב. 177.
- ספרי a. ב. 3, b. א. 47.
- ספרים היצונים a. א. 73, 78.
- עברים a. א. 64, 75, 160; ב. 14, b. א. 72, 108; ב. 87.
- עבודה במקדש a. א. 49, 81; ב. 70, 71, 81, 90, 111, b. א. 78, 106.
- עבודה זרה a. א. 29, 57—59, 65, 86, 87, 104, 106, 137, 147, 153, 164; ב. 4, 9, 15, 16, 30, 31, 34, 45.
- עברה עיין הטא.
- עגל a. א. 110, 111; ב. 64, 113, 114, b. א. 149, 157, 177, 196; ב. 11, 14, 152, 166, 187, 191, 192, 207.
- עגלה ערושה a. א. 101.
- עדות שקר a. א. 69.
- עולם הבא a. א. 12, 25, 37, 38, 42, 62, 67, 68, 70, 72, 73, 91, 95, 98—101, 113, 118, 119, 127, 133, 137, 138, 143, 146, 161; ב. 58, 62, 71, 77, 78, 83, 85, 99, 103, 105, 116, 120, 136, 139, b. א. 8, 13, 17, 19, 33, 40, 50, 52, 64, 107, 109, 126, 128, 129, 131, 135, 151, 155, 156, 173, 183, 192, 195; ב. 88, 90, 98, 102, 108, 111, 119, 131, 132, 133, 146, 166.
- עולם הזה a. א. 25, 37, 38, 42, 68, 72, 99, 100, 114, 118, 119, 161; ב. 62, 99, 119, 136, 139, 161, b. א. 19, 33, 40, 52, 98, 109, 128, 155, 169, 183, 192; ב. 85, 88, 90, 102, 110, 119.
- עולם חדש a. א. 147.
- עולמו של אדם a. ב. 161, b. א. 88; ב. 109.

- עומד ברבורו b. א. 52.
 עומר a. ב. 70.
 עזרא הסיפר a. א. 8, 64, 160. b. א. 4.
 124, 146; ב. 32, 177.
 עין תינה b. ב. 184, 188.
 עיר הנדחת a. א. 87, 93.
 עין הרע a. א. 115.
 עכו a. א. 65, 48. b. א. 102.
 עלית רגל a. א. 94.
 עם הארץ a. א. 77; ב. 30, 31, 50.
 106, 130. b. א. 8, 9, 14, 16, 62.
 135, 140; ב. 52, 62, 97, 101, 109.
 139, 140, 201.
 עמון ומואב a. א. 129.
 עמלק a. א. 8, 103, 104, 107, 108.
 120, 148, 149, 143—156. b. א. 123.
 140, 178; ב. 122, 185.
 עונה a. א. 4, 42; ב. 28, 49, 99, 100.
 109, 128, 132, 150. b. א. 7, 78.
 106, 107; ב. 8, 17, 99, 136, 137.
 159, 211.
 עניות (עניים) a. א. 89, 90, 116, 140.
 167; ב. 38, 41, 48, 129. b. א. 8.
 21; ב. 118, 165, 188.
 ענני כבוד a. א. 86; ב. 59, 60. b. א. 141.
 162; ב. 61, 162.
 ענקים a. א. 35.
 עצה a. א. 53, 114, 115, 154, 174;
 ב. 32. b. א. 179.
 עצירת נשמים a. ב. 13.
 עקדה a. א. 164.
 עקילם a. א. 80, 81, 84, 92, 132, 136.
 139. b. א. 130; ב. 106.
 ערב (כנליל) a. א. 18.
 ערבות טואב a. ב. 53.
 ערלה a. ב. 45.
 עשו ובניו a. א. 129, 173.
- עשירות a. א. 135, 160; ב. 38, 42, 72.
 137. b. א. 8; ב. 97, 118.
 עשרת הבריות a. א. 84, 88, 120, 128.
 129; ב. 35, 59, 112, 133, 144.
 145.
 עשרת השבטים a. א. 100, 101, 139;
 ב. 39, 43. b. ב. 142.
 פועלים a. ב. 99.
 פורענות a. ב. 65, 66, 100. b. ב. 62.
 פלפול a. א. 45.
 פסל מיכה a. א. 87, 112.
 פקוד נפש a. א. 161, 171; ב. 16, 81.
 90, 107. b. ב. 133.
 פקיעין a. א. 161.
 פרושים a. א. 116; ב. 87.
 פריה ורבייה a. א. 13, 85, 171; ב. 34.
 153. b. א. 86, 136; ב. 50, 93, 148.
 פריקת עול a. א. 40.
 פרישות a. ב. 19, 28, 124. b. א. 31.
 42; ב. 159.
 פרנסה a. א. 119, 157, 167, 168, ועיין
 גם סוגיות.
 פרנס a. א. 119, 144; ב. 29.
 פרכיים a. ב. 91, 118. b. א. 120;
 ב. 118, 142.
 פשוטי של מקרא a. א. 164; ב. 8—14.
 57, 58, 90, 102, 104, 111, 113.
 144, 151. b. א. 27, 28, 67, 68.
 117, 142—148, 158, 182; ב. 10.
 11, 43, 51, 53, 54, 59, 60, 83, 86.
 120, 121, 144, 183, 184, 185, 187.
 190.
 צביעות a. א. 116.
 צדוק הדין a. ב. 117.
 צדוקים a. א. 61, 126, 135.
 צדוקים ורשעים a. א. 36, 70, 83, 87.
 89, 98, 99, 105, 116, 143, 159.

- 160, 164, 173, 174; ב. 13, 21, 22 קדושה a. א. 72; ב. 13, 28, b. ב. 73
 30, 55, 72, 77, 78, 84, 85, 93, 137, 159
 94, 101, 109, 125, 151, b. א. 18 קדוש a. ב. 23
 26, 32, 34, 35, 38, 40, 42, 50 קדשים a. ב. 31
 52, 54, 65, 71, 86, 88, 98, 99 קהלת (ספר) a. א. 14, 15; ב. 15
 114, 122, 126, 129, 131, 156, 169, b. ב. 68, 155, 179
 171, 175, 183, 192, 196; ב. 5 קטרוך b. ב. 209
 12, 17, 19, 23, 25, 30, 38, 42 קיום ישראל a. א. 157
 61, 69, 80, 85, 86, 92, 98, 109 קץ והבל a. ב. 22
 110, 115, 124, 132, 148, 150, 155 קטריה a. ב. 56, b. ב. 131, 164, 166
 157, 165, 166, 179, 183, 198 קטריה פוליפי a. ב. 119
 203
 צדק ועול a. א. 133; ב. 77, 78
 צדקה a. א. 26, 27, 90, 114, 116, 140
 142, 163, 166; ב. 14, 29, 41, 51 קטנות a. א. 115
 68, 74, 77, 79, 116, 129, 147 קנרקה a. א. 17
 13, 14, 44, 86, 87, 107 קפדנות a. א. 42; ב. 146
 153; ב. 31, 51, 81, 82, 100, 103 ק"ו a. א. 102, 170, b. א. 107, 183; ב. 166
 133, 134, 191 קרבנות a. א. 48; ב. 56, 133, b. א. 27
 57, 68, 72, 86, 112, 119, 137 קרובים (שם מקום) a. א. 66
 144, 160, 177, 178; ב. 9, 101 צור b. א. 130; ב. 166
 117, 170, 209 קרה וערתו a. א. 100; ב. 13, 14, 62
 103, b. א. 27, 67, 167, 168; ב. 187 צלפחד ובנותיו a. ב. 62, 103, 151
 b. ב. 12, 51
 ציפורי a. א. 81; ב. 122, b. א. 2, 46
 49, 82, 102—107, 110, 112, 129 צרה a. א. 144; ב. 67
 131; ב. 75, 92, 134, 164, 169 קבורת מתים a. א. 158
 172, 173, 188, 202 קביעת הדרשים a. ב. 9, 103, 110
 171, 172, 173, 183, 192, 196, 199, 202 קביה b. ב. 98, 117, 147, 151, 155
 166, 169 קדוש השם a. ב. 19, 20, 21; ב. 36
 51, 84, b. א. 52, 123, 193; ב. 92 רבית a. ב. 35, b. א. 52, 126; ב. 109, 210

- רוח (ממש) a. א. 139.
- רוחות (שרים) b. א. 47, 111; ב. 144, 198.
- רוח הטומאה a. ב. 70.
- רוח הקודש a. א. 63, 64, 77, 110, 146, 147; ב. 55, 58, 70, 115, 132.
- b. א. 28, 31, 34, 105, 114, 121, 166, 167, 174, 196; ב. 5, 9, 155, 212, 215, 218, 219.
- רוחא (רוחאים) a. א. 58, 59, 66, 69, 96, 97, 108, 118, 121, 122, 130, 131, 134, 141, 160; ב. 1, 22, 24, 25, 34, 38, 42, 106—108, 117—119, 123, 128, 18, 21, 47—49, 54, 84, 103, 128, 131, 133, 150, 151; ב. 2, 6, 7, 11, 37, 41, 79, 91, 100, 118, 142, 210.
- רחב הזונה a. א. 108.
- רחמים a. א. 71, 155; ב. 14, 35, 67, 88, 89, b. א. 186; ב. 13, 134.
- רמו a. א. 159.
- רעב a. א. 150.
- רפואות a. א. 155.
- רשות וחובה a. ב. 6.
- שאל a. א. 118, b. א. 180; ב. 49, 50, 152.
- שבועה a. ב. 31, 145, 148, 152.
- שבח ונאני a. א. 165.
- שבחם של הנביאים a. א. 160—162; ב. 26, 66, 88, 98, b. א. 46; ב. 40, 130.
- שבוהו של הקביה a. א. 94, 95, 110, 128—130, 174; ב. 37, 40, 93, 96, 132, b. א. 19, 20, 66, 70, 76, 77, 98, 114; ב. 25, 54, 60, 124, 127, 187, 203.
- שבטים a. א. 105, 138, 144, 145, 155, 156, 166, 171; ב. 10, 54, 79, 84, 114, 144, 145, 149, 151, b. א. 9, 20, 24, 26, 32, 35, 38, 51, 63, 69, 77, 78, 86, 87, 98, 113, 128, 142, 144, 148, 149, 162, 173, 174, 175, 178, 193, 194; ב. 26, 33, 41, 43, 53, 56, 111, 122, 144, 150, 154, 43, 48, a. א. 65, 72, 84, 85, 104, 107, 111, 131, 132, 138, 143, 147, 152, 161, 168, 171; ב. 10, 16, 27, 29, 42, 43, 44, 71, 90, 107, 120, 122, 142, 145, 148, 152, b. א. 8, 59, 62, 107, 114, 119, 135, 137, 157; ב. 62, 81, 86, 87, 90, 93, 97, 104, 108, 110, 120, 131, 138, 139, 144, 155, 166, 207.
- שונמית a. א. 135.
- שחר a. א. 62; b. ב. 97, 117.
- שחוק a. ב. 31.
- שחן a. א. 30, 110; ב. 34, 109, b. א. 123, 125; ב. 133.
- שירה a. א. 127; ב. 91, b. א. 33.
- שיר השרים a. א. 71, 172; ב. 58, 59, 78, b. א. 27, 133, 145; ב. 68, 122, 155, 179.
- שכינה a. א. 36, 60, 105, 129, 154; ב. 36, 70, 89, 91, 112, 116, 132, 149, b. א. 16, 17, 27, 32, 40, 59, 60, 63, 92, 94, 106, 109, 122, 127, 152, 182, 184; ב. 35, 50, 81, 98, 100, 121, 143, 170, 198, 202, 209, 213.
- שכנציב a. ב. 30.
- שכר ועונש a. א. 12, 53, 67, 69, 70, 83, 89, 91, 110, 138, 144, 148, 164, 165, 169; ב. 24, 25, 49, 69.

- 100, 67, ב. ; 155, 75, א. a תענית צבור
 121, ב. b, א. 72, 109, 136 ; ב. 40
 תפלה a, א. 41, 67, 71, 74, 78, 79, 86
 ; 118, 121, 141, 156 ; ב. 71, 33
 130, 153, ב. b, א. 13, 14, 51, 60
 62, 81, 109, 110, 126, 130, 136
 149, 161, 173 ; ב. 8, 9, 13, 17
 68, 90, 111, 119, 131, 132, 133
 154, 159, 180, 190, 198, 209
 תפלות a, א. 116
 תפלין a, א. 85, 116, 120, 142 ; ב. 60
 b, א. 14, 40, 153, 169, 185 ;
 ב. 9, 110
 תקיעה (שם מקום) b, א. 47
 תרנום a, א. 16, 18, 69, 92, 115
 תרי עשר b, א. 159
 תשובה a, א. 43, 73, 72, 80, 89, 101
 102, 114, 133, 140, 174 ; ב. 15
 36, 77, 79, 94, 101, 115, 123
 134, 142, b, א. 21, 37, 39, 40
 52, 65, 69, 79, 81, 172 ; ב. 5, 8
 18, 49, 88, 96, 98, 100, 101, 104
 144, 158, 187
 תשמישי קדושה a, א. 36
 תשעה באב a, ב. 39, 55
 49, 58, 107, 135, 138, 140, 156
 165 ; ב. 3, 9, 42, 49, 72, 95, 97
 140, 155, 157, 193, 204, 206
 תלמוד ומעשה a, א. 166, 167 ; ב. 47
 85, 92, 112, 125, 140, 141, b, א. 2
 135 ; ב. 69, 186
 תלמוד תורה a, א. 20, 40—42, 50, 53
 72, 77, 78, 85, 90, 91, 107, 108
 115, 119—121, 156, 163, 167—169 ;
 ב. 18, 19, 23, 24, 26, 37, 47—51
 66, 74, 77, 82, 99, 101, 106, 109
 116, 117, 119, 122, 125, 140—143
 148, b, א. 7, 10—13, 15, 18, 34
 35, 56, 57, 58, 61, 62, 74, 85
 86, 95, 107—109, 111, 135, 136
 138, 152, 156, 162, 175, 178, 185 ;
 ב. 1, 3, 17, 31, 38, 42, 49, 62
 69, 71, 72, 75, 84, 97, 107, 109
 112, 115, 116, 134, 139, 148, 154
 155, 167, 189, 191, 198, 202, 204
 תנחומים (נחום אבלים) a, א. 50, 51, 52
 64—67, 75, 110, 171 ; ב. 2, 3, 83
 96, b, א. 8, 19, 37, 113 ; ב. 62
 תניך a, א. 61, 92, 140, 172 ; ב. 134
 b, א. 136